

The Project Gutenberg eBook of Muoto- ja muistikuvia III, by Eliel Aspelin-Haapkylä

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Muoto- ja muistikuvia III

Author: Eliel Aspelin-Haapkylä

Release date: December 5, 2015 [EBook #50610]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK MUOTO- JA MUISTIKUVIA III ***

E-text prepared by Juhani Kärkkäinen and Tapio Riikonen

MUOTO- JA MUISTIKUVIA III

Kirj.

ELIEL ASPELIN-HAAPKYLÄ

Otava, Helsinki, 1914.

SISÄLLYS:

Alkulause.

Esitelmiä.

Z. Topeliuksen muisto.

Fredrik Cygnaeus.

Lauri Stenbäck.

Ylioppilaselämää 1835—42.

Ebba Stenbäck.

Kaarle Jaakko Gummerus.

I. Koti; koulu- (ja lukio-) aika 1840—61.

II. Yliopistoajan alkupuoli; kirjailijatoimen ensi jakso 1861—66.

III. Yliopistoajan loppupuoli; koulunopettajana; kirjailijatoimen

toinen jakso 1867—74.

IV. Gummeruksen elämän loppukausi 1874—98.

Karl Fredrik Eneberg.

Pieni alkulause.

I. Lapsuuden koti ja yliopistolliset oppivuodet 1841—69.

11. Eneberg runoilijana.

III. Ulkomaanmatkat 1870—71.

IV. Viimeiset vuodet kotimaassa 1871—74.

V. Viimeinen matka 1874—76.

Alkulause.

Samoin kuin molemmat edelliset sisältää tämä kolmas ja viimeinen Muoto- ja Muistikuvasarja sekä vanhempaa että uutta. Kuvaukseni Ebba Stenbäckistä, Kaarle Jaakko Gummeruksesta ja Karl Fredrik Enebergistä ovat näet kirjoitetut sen jälkeen, kun toinen sarja syksyllä 1912 oli ilmestynyt.

Näitä mainitutta kirjoituksia varten olen kuvaamieni henkilöiden omaisilta ja läheisiltä ystäviltä saanut suosiollista apua, jonka täten kiitollisuudella tunnustan. Erityisesti mainitsen, että yksistään professori Jaakko Gummeruksen jo ennen keräämät ainekset setänsä elämäkertaa varten ovat tehneet minulle mahdolliseksi seikkaperäisesti kuvata Kaarle Jaakko Gummeruksen elämänvaiheet. Helsingissä loppiaisenä 1914.

Eliel Aspelin-Haapkylä.

ESITELMIÄ

Z. Topeliuksen muisto.

Arvoisat juhlavieraat.

Nuoret pohjalaiset ovat tahtoneet, että tässä muistojen juhlassa ensimmäiset hetket pyhitettäisiin sen miehen muistolle, joka oli viimeinen niitä osakunnan entisiä jäseniä, jotka koko kansamme tunnustaa suurimmiksi pojikseen, uuden Suomen luojiksi. Mutta niin kunniakas kuin minulle annettu tehtävä on, niin vaikea ja painava se on, tuo tehtävä vetää suruharso kaivatun runoilijan ja isänmaanystävän kasvoilta ja asettaa hänen kuvansa eteenne niin jalona, niin suurena, niin leveänä kuin sille tulee, jonka sija on kansan kalliimpien muistojen Pantheonissa. Minä pyydänkin kohta saada rajottaa vaatimuksenne lyhyen ajan ja puutteellisen kykyni mukaan: tahdon vain esittää muutamia piirteitä vainajan kehityshistoriasta, varsinkin hänen nuoremmilta ajoiltaan, jotka nykyiselle polvelle ovat vähemmin tunnettuja. Enkä luule tämän rajotuksen aineeni käsittelyssä ketään oudostuttavan, sillä menettelevähän kansat suuriin miehiinsä nähden niinkuin maalaaja, joka muotokuva maalatessaan ei koskaan ota työhönsä tyytyäkseen, vaan lakkaamatta parantelee sitä. Hetkisen hän ehkä jo pitää kuvaa täysin onnistuneena, mutta sitten hän jälleen tarttuu siveltimeensä, milloin lisätäkseen jonkun piirteen, milloin poistaakseen jotakin, joka tuntuu loukkaavan totuutta. Samoin kansatkin aika ajalta, polvi polvelta pyytävät täydellisentää suurten miestensä kuvia joko lisäämällä uusia tietoja taikka arvostelemalla ennen tunnettua uudelta näkökannalta. Näin ollen olkoon yksityinen tyytyväinen, jos hän kykenee vähänkin täydentämään tai oikaisemaan ennen tiettyä, ja mitä nyt Topeliukseen tulee — joka toden totta on oleva yksi semmoisia yhä uudestaan tutkittavia ja kuvattavia — olen minä onnellinen, jos voin lisätä tai selvemmäksi tehdä edes jonkun piirteen siinä suuren runoilijan kuvassa, jota jo kannatte sydämässänne.

Ensin pari sanaa siitä sukupuusta, joka on niin jalon hedelmän kantanut.

Suku on kotoisin Limingan pitäjältä, jonka asukkaat alkuaan ovat karjalaista heimoa. Siellä oli muinoin talo, jonka omistajalla karjalaiseen tapaan oli erityinen sukunimi, Toppinen. Siitä talosta lähti 30-vuotisen sodan aikana nuorukainen Jaakko Toppinen Ouluun, ruvetakseen ensin kauppapalvelijaksi ja sitten itsenäiseksi kauppiaksi. Jo tämä suvun kantaisä muutti nimen latinanpääätteiseksi. Jaakko Toppeliuksen jälkeläiset elivät sittemmin mainitussa kaupungissa toista sataa vuotta vaatimattomina kauppiaina ja tullivirkamiehinä. Vähitellen tuli talonpojista noussut uusi säätyläisperhe sukulaissuhteihin useiden silloisten oululaisten perheiden kanssa, mutta luonteeltaan pysyivät Toppeliukset muuttumatta ahkerina, käytöllisinä, rehellisinä, osottamatta erinomaisempia hengenlahjoja. — Niin on kerrottu vainajan jälkeenhjättämässä muistiinpanoissa. Hän ei ole yrittänytään selittämään suvussa myöhemmin ilmaantuneita taiteilija- ja runoilijataipumuksia karjalaisesta syntyperästä johtuneiksi, niinkuin on tehty F. M. Franzéniin nähden, joka samoin oli karjalaista ja oululaista sukujuurta. Arvattavasti kyllä Topelius ei olisi jättänyt huomauttamatta tätä yhtäläisyyttä — joka on sitä viehättävämpi, kun kummankin suvun etevin edustaja on ollut harvinaisen lahjakas lyrillinen runoilija — jollei hänellä olisi ollut esiintuotavana toinen ja todennäköisempi perustus sukunsa taiteellisiin lahjoihin. Tämänlaisia lahjoja tiedetään näet suvussa esiintyneen vasta sitten, kun Mikael Toppelius kolmannessa polvessa oli nainut kastetun juutalaisneidon, Maria Zebulonin, jonka isä, kauppias Isak Zebulon, Kaarle XI:n aikana oli Lyybekistä muuttanut Ouluun. Se "pisara juutalaisverta", joka silloin tuli sukuun, ei ole ainoastaan jättänyt jälkiä myöhempien Toppeliusten ulkonäköön, vaan on myöskin rikastuttanut suvun henkistä perintöä. Mainitun pariskunnan pojalla sanotaan jo olleen soitannollisia lahjoja, hänen poikansa oli tunnettu maalaaja Mikael Toppelius, jonka kuvausvoiman vilkkautta monet meidän aikaan säilyneet maalaukset Pohjanmaan kirkoissa vielä todistavat, ja tämän pojanpoika oli meidän Sakari Topeliuksemme, jossa, niinkuin joku on sanonut, Israelin muinaisten tietäjien henki uudistui.

Kun runoilijan esi-isiltä saamaa henkistä perintöä luetellaan, on vielä huomioon otettava, että isoisä ei ollut ainoastaan maalaaja, vaan että hän, niinkuin muutamat hänen pojalleen osotetut, vaihdellen suomen- ja ruotsinkielellä sepitetyt kirjeet näyttävät, myöskin osasi ilmausua ajatuksensa yhtä sujuvasti runo- kuin suorasanaaisessa muodossa. Pojanpoika on muuten käsittänyt isoisänsä monipuoliset lahjat tulevaisuudeneiteiksi, mainiten hänestä, että hän syntyi sata vuotta ennen Kalevalaa ja runoili suomeksi sata vuotta ennen aikaansa samoin kuin hän maalaustaitteessa esiintyi sata vuotta ennen Suomen taideyhdistystä — "semmoiset valonsiinteet taivaanrannalla aikoja ennen auringon nousua", lisää hän, "ennustavat päivän koittoa". Pikku Zakke oli vain neljä vuotta vanha, kun isoisä kuoli, eikä hänellä sentähden voinut hänestä olla omia muistoja; mutta jälestäpäin on hänelle kerrottu, että hän oli ollut ukon lemmikki ja vapaasti saanut leikkiä hänen siveltimillään.

Mitä runoilijan vanhempiin tulee, ei hän näy heiltä perineen erityisiä nerolahjoja. Sen sijaan he antoivat poikansa siveelliselle ja uskonnolliselle maailmankäsitykselle ensimmäisen ohjauksen ja muodostuksen, siksi vakavan ja pysyvän, ettei se kehittyessään enää muuttanut kerran saamaansa suuntaa. Sakari Topelius vanh. — ensimmäinen, joka alkoi kirjoittaa nimen yhdellä p:llä — oli, niinkuin tiedämme, lääkäri, eikä aivan tavallisia. Hän oli Porthanin oppilaita ja oli jonkun ajan sihteerintapaisena ollut osallisena F. M. Franzénin kirjallisissa töissä. Tämä kai teki, että hän, sitten kun ankara ja pitkälinen, lopuksi haetaan vievä tauti oli katkaissut hänen suurella menestyksellä aloittamansa lääkärintoimen, ei kumminkaan jäänyt toimeettomaksi, vaan rupesi keräilemään vanhoja suomalaisia runoja toimittaen kotiinsa, Kuddnäsin kartanoon lähellä Uudenkaarlepyyn kaupunkia, sairassuoteensa ääreen vaeltavia karjalaisia, n.s. laukkuryssiä, siten myöskin viitaten Lönnrotille mistäpäin runsaimmat runolähteet olivat etsittävät. Tauti tuotti hänelle niinkään enemmän aikaa kuin hänellä muuten olisi ollut lastensa kasvatukseen ja opetukseen. Koko ikänsä runoilija säilytti kiitollisen, kunnioittavan muiston isästään, jonka hän 13 vuoden vanhana kadotti. Vielä hellempi oli pojan ja äidin keskinäinen suhde. Äidilleen hän uskoi kaikki ilonsa ja murheensa, ja me tiedämme kuinka vahva ja kehityskykyinen se uskonnollinen perustus oli, jonka äiti, joka ilta rukoillen lastensa kanssa, oli laskenut hänen sydämeensä. Kun äiti kuoli 1868, oli poika jo täyttänyt 50 vuotta, mutta heidän keskinäinen rakkautensa oli pysynyt muuttumatta, niinkuin nähdään siitä harvinaisen kauniista runoelmasta, jonka runoilija on pyhittänyt hänen muistolleen.

Kouluun lähetettiin Sakari 11-vuotiaana, ei läheiseen Vaasaan, vaan suvun vanhaan kotikaupunkiin, Ouluun, missä poika sai asua setänsä, entisen sotalääkärin Kustaa Toppeliuksen perheessä ja missä isä toivoi hänen oppivan suomenkieltä. Tämä sivutarkoitus saavutettiin sen verran, että hän oppi jokapäiväistä puhekieltä, mutta kun koulu oli ruotsalainen ja hän sen jälkeen taas liikkui ainoastaan ruotsia puhuvissa seurapiireissä, niin ei siitä sen enempää tullut. Tosin Topelius myöhemminkin — syksyllä 1840 — varta-vasten rupesi suomea lukemaan, jopa yritteli suomeksi runoilemaankin, mutta kun jälleen muut toimet ehkäisivät tämän puuhan, jäi kuin jäikin hänen suomenkielen-taitonsa vaillinaiseksi. — Vanhoilla päivillään hän eräässä Porthaninjuhlassa puhui tästä asiasta, selittäen miten ajanhenki ja tavat hänen nuoruutensa aikana vielä olivat vastahakoisia tämmöisille harrastuksille ja miten hänkin vaipui niiden alle.

Muuten on Oulun ajalta mainittavana, että hän tätiensä luona tapasi kaupungin lainakirjaston ja sen romaanivarastolla sai mielinmäärin tyydyttää lukuhaluaan. Nämät luvut, kertoo hän, melkein vaarallisesti kiillottivat hänen mielikuvitustaan, mutta onneksi vaikutti reipas toverielämä vastakkaiseen, terveellisempään suuntaan. Kumminkin hän suuresti rakasti vaipua haaveihihinsa. Muun muassa hän mielellään istui pakkahuoneen rannassa katsellen, miten aurinko laski Pohjanlahteen. Mitä hän siinä haaveili, sen näkee sadusta "Luftslotten" (Pilvilinnat), jossa eräs kappale alkaa sanoilla: "Usein, kun minä olin pieni, istuin minä meren kivisellä rannalla ja katselin aaltojen tanssia kaukana illan hohteessa". — Ohimennen huomautettakoon tässä, että Topelius enemmän kuin ylimalkaan on aavistettu on satuihin käyttänyt piirteitä omasta elämästään, omasta kokemuksestaan — seikka, joka suuressa määrässä on syynä niiden tosirunouteen ja osaltaan selittää niiden suurta vaikutusta niin lapsiin kuin vanhempainkin lukijoihin.

Kesäkuussa 1832 Topeliuksen koulunkäynti päättyi, ja syksyllä samana vuonna hän ensi kerran lähti Helsinkiin, niissä sai asunnon Runebergin luona. Runebergin johdolla hän sitten myöskin yhdeksän kuukautta jatkoi lukujaan ylioppilastutkintoa varten, jonka hän suoritti 5 p. kesäkuuta 1833. Seuraavana päivänä hänet otettiin Pohjalaisen osakunnan jäseneksi. "Efter mötet", kertoo hän päiväkirjassaan, "tågade afdelningen ut till Sällskapsträdgården på den plats, der Kaisaniemi bygdes sex år senare. Sällskapet, som medförde punsch och pipor, roade sig med de homeriska hjeltarnes spjutkastning mot oskyldiga träd".[2]

Topelius oli ainoastaan viisitoista-vuotias, kun tuli ylioppilaaksi. Hän oli silloin vielä lapsi ja, omien sanojensa mukaan, pysyi lapsena seuraavan vuosikymmenen alkuun saakka. Näin arvostellen itseään runoilija tarkoittaa kai sitä, että hän koko tämän ajan huolettomasti, vaikkakin viattomasti, nautti elämän iloa, tulevaisuutensa toimialan selvenemättä hänelle. Perhetraditionin mukaan piti hänestä tulla lääkäri, vaikkei hänellä ollut erityistä taipumusta siihen. Ensimmäiset seitsemän ylioppilasvuottansa hän sentähden enimmiten lueskeli matemaattiseen osastoon kuuluvia aineita. Kumminkaan eivät nämä luvut olleet järjestelmällisiä. Niin esim. hän kemiallisessa laboratoriossa piti huvinaan sotkea yhteen mitä erilaisimpia aineksia, nähdäkseen mitä siitä syntyisi. Hänen runoilijafantasiansa haaveksi silloin muinaisten alkemistien etsimiä salaisuuksia. Ensi vuosina hän tosin myöskin jatkoi lukujaan Runebergin johdolla ja todistaa tullessaan hänen kauttansa ensiksi käsittämään mitä historia on, mutta nähtävästi opettaja ei yrittänytkaan vaikuttamaan hänen elämänuran-valintaansa. Hän katsoi kai parhaaksi, että Topelius siinäkin kohden oli yhtä vapaa ja itsenäinen kuin runoilussaan, johon nähden hän kehotti nerokasta oppilastaan ehdottomasti noudattamaan omaa luontoansa.

Mutta vaikka Topeliuksen ylioppilasaika ei näytäkään vastaavan sitä, mitä vakavan tieteellisyysden kannalta olisi voinut odottaa, niin eivät nämä vuodet kumminkaan kuluneet hukkaan. Hänen henkinen kehityksensä hyötyi näet suuresti niistä seurapiireistä, joissahan eli. Hän seurusteli ahkeraan ja häntä pidettiin rakkaana useassa hienosti sivistyneessä perheessä (muun muassa vapaaherra Carl von Rosenkampfin, tunnetun "Koskiparonin" luona), ja Pohjalaisen osakunnan silloiset etevimmät jäsenet tulivat varhain hänen ystävikseen. — Topelius on monesti sekä suullisesti että kirjallisesti kuvannut ylioppilaselämää ja -oloja 30-luvulla, eikä hän ole voinut niitä kiittää. Silloin ei vielä ollut olemassa suurempia valtiollisia kysymyksiä, jotka olisivat kiinnittäneet nuorten huomiota, vaan he kuluttivat tarmoansa kapinayrityksiin rehtorin omavaltaisuutta ja kaupungin poliisivirastoa vastaan, "jota pidettiin kaiken pahan alkujuurena", puhumatta siitä, että moni antautui hurjaan elämään, jossa joko kokonaan menetti tulevaisuutensa taikka ainakin vähensi ruumiinsa ja henkensä voimia. Niin oli kyllä laita Pohjalaisessakin osakunnassa, mutta samalla ilmeni tässä ylioppilaspiirissä voimakas virtaus tuota hurjistelua vastaan. Osakunnan johdossa olivat näet silloin Nervander ja Snellman, Runeberg oli sitä vielä lähellä, ja semmoiset kuin M. A. Castrén, C. G. von Essen, L. Stenbäck, R. I. Holsti y.m. kävivät toverikunnan etunenässä jalojen nuorukaisten esikuvina. Näiden mainittujen piirissä, johon myöskin Fredr. Cygnaeus liittyi, kypsyttiin mielipiteitä, jotka aikaa voittaen tulivat ei ainoastaan yliopiston, vaan koko isänmaan tunnussanoiksi.

Tätä toverijoukkoa oli Topeliuksenkin, ja hän tunnustaa, että Pohjalainen osakunta on kasvattanut hänet niinkuin monen muunkin kansalaiseksi. "Se oli kansanvaltainen tasavalta, joka milloin kantoi suuria miehiänsä riemusaatossa, milloin kapinoitsi heitä vastaan; mielen muutoksille ja liikutuksille altista, kiittämätöntä nuorta väkeä, mutta myöskin suurille aatteille avonaista." Miten hän huolimatta nuoruudestaan oli saavuttanut toveriensa luottamuksen, näkee muun muassa siitä, että kun osakunta 31 p. lokakuuta 1837 Nervanderin ehdotuksesta valitsi 10 tarkastajaa (censores), joiden tehtävänä olisi ollut valvoa, etteivät kevytmieliset toverit huonolla elämällään tahraisi osakunnan nimeä, niin hän sai Castrénin, Piponiuksen ja Lauri Stenbäckin jälkeen useimmat äänet. Itse puuha jäi muuten sikseen, kun Nervander, suuttuneena siitä, että jotkut hänen vastustajansa olivat antaneet äänensä muutamille pahamaineisille tovereille, samassa kokouksessa luopui kuraattorinvirasta.

Parhaimman käsityksen Topeliuksesta hänen ylioppilaana ollessaan antanevat kumminkin hänen runoelmansa 30-luvulta. Uskonnollisuuteen perustuva ihanteellisuus on niiden yleisenä tunnusmerkkinä, ja ihmetellä täytyy, miten runoilija jo niissä saa täyteläisiä ja omintakeisia säveliä

soimaan. Eivätkö esim. seuraavat säkeet vanhimmasta painetusta runosta "Vetandets törst" (Tiedon jano) v:lta 1833, pari viikkoa ennen ylioppilastutkintoa, näytä olevan täysin kypsyneeltä ajalta:

Eviga ljus, vårt hopp, vårt mål, du ständigt oss lede
Han genom nattliga dimmor ditbort, der lefnadens vågor
Brytas emot det oändligas strand! Der hamnar vår längtan,
Der, obunden och fri, når anden sin svalka och renad
Vetandets törst, oändlig sjelf, det oändliga hinner.[3]

(Ljungbl. II.)

Uskonnollinen maailmankäsitys ilmenee kenties puhtaimpana kappaleessa "Århundredets natt" (Vuosisadan yö, v:lta 1835), missä unelman muodossa kerrotaan, miten Jumalan sana on äärimäiseen syvyyteen karkottava väkevän, kammottavan pahan enkelin nimeltä *Uskottomuus*. Siinä jo tuomitaan 18:s vuosisata niinkuin useasti myöhemmin runoilijan teoksissa. Edelleen tapaamme jo näissä runoelmissa vaatimattomuuden ja itsensäkieltämyksen aatteen, jonka Topelius aina on asettanut todellisen suuruuden, hedelmällisen toiminnan välttämättömäksi ehdoksi. Runoelma "Dröm lifvet bort" (Haaveile elämäsi; v:lta 1835) päättyy näet sanoilla:

Dock ej för mig —
Ett ringa grand, —
Min ädla and'
Förbränne sig;
Men tusende upplysande,
Den slockne af I natt och graf![4]

Onhan se sama ajatus kuin ylioppilaslaulussa (v:lta 1852) kauniimmin ja täydellisimmin lausuttu:

Vårt land, som vi åt ljuset vigt,
Skall blifva stort och ärorikt:
Vi sjelfva må förgättna dö
Som vågen i dess sjö.[5]

Pääerotuksen tekevät sanat "vårt land", joita ei vielä tavata 30-luvun runoissa, enemmän kuin isänmaanrakkautta ylipäätään. Että tämä tunne jo kumminkin kyti runoilijan sydämessä, on luonnollista, ja hänen päiväkirjansa sisältää kyllä todistuksia siitä. Niin esim. hän loppumietteissään vuoden 1837 johdosta puhuttuansa ensin Venäjstä jatkaa seuraavin sanoin:

"Och du, vårt älskade Finska Fosterland, som i resens armar slumrar en okänd framtid till möte! hvilket skall väl ditt öde blifva i dessa framtidens töckniga dagar? — — — Ditt andliga lif är ej vaket än. Blott här och der höjer en främmande blomma sin ensliga kalk öfver den öde ljungen. *Men din tid torde ock komma engång!* Herren upphöjer den ringa och förödmjucar den mäktigas stolthet".[6] — — Ja hän lopettaa rukoillen isänmaan puolesta.

Topeliuksen uskonnollisuus näyttää hänen ylioppilasaikansa loppupuolella niin enentyneen, että hän ajatteli ruveta papiksi. Siihen vaikutti epäilemättä ainakin jossakin määrin silloin alkanut herännäisyys, johon useat hänen toverinsa ja ystävänsä, jopa hänen ainoa sisarensakin liittyi. Tosin runoilijan terve, raitis luonto esti häntä hyväksymästä semmoista ahdasmielistä uskonnollisuutta, joka piti kaikkea elämän ihanuutta ja muun muassa runouttakin syntinä, mutta toiselta puolen ei hänenkään herkkä sydämensä pysynyt tyynenä siinä henkisessä myrskyssä, joka kävi läpi kansan. Marraskuussa 1837 hän kertoo käyneensä Lauri Stenbäckin luona, missä oli kiivaasti keskusteltu runoudesta. Stenbäck oli sanonut sen olevan hienoa myrkyä hengelle — "en rysligt vriden och ensidig åsigt",[7] arvostelee Topelius. Mutta kun 1839 muudan hyvä ystävä, Olof Helander, oli tullut heränneeksi ja lähettänyt hänelle tervehdyksen, että hän (Topelius) on perikadon tiellä, silloin hän kirjoittaa ystävälleen kirjeen (ohimennen sanottuna merkillinen näyte runoilijan ihmeen kehittyneestä proosatylistä), jossa hän ankarasti moittii pietistein tuomitsemishalua, mutta myöskin tunnustaa omankin sydämensä olevan uskonnon liikuttaman ja kenties itsekin rupeavansa papiksi. Varmaa on, että ystävä käsitti kirjeen niin, että Topelius ennen pitkää oli liittynyt herännäisiin, ja kehotti häntä noudattamaan rintansa sisällistä ääntä. — Vielä 40-luvun alulla näyttävät uskonnolliset kysymykset syvästi liikuttaneen hänen sydäntänsä, niinkuin selvästi näkee niistä runoelmista, jotka muodostavat kolmannen ryhmän toisessa kokoelmassa "Ljungblommor". Niiden joukossa on pari kolme, jotka suorastaan muistuttavat Stenbäckin uskonnollisia runoelmia. Niin esim. "Villande vägar" (Eksyttäviä teitä, v:lta 1840).

O Gud, min Gud, förbarma dig i natten!
Min själ har natt, fast lifvets morgon randas,
Min ande törstar, räck mig lifvets vatten,
Ty jordens dryck med dödens floder blandas!

Fast lifvet ler och skön är ungdomsskatten,
Till jorden trycker mig den luft jag andas,
Och himlens stjernor slockna bort i natten.

I töcken går jag; vägen jag ej finner,
Som till din kärlek går igenom världen;
Mig villar jordens glans, som snart förbrinner,
Jag kan ej trampa rosorna på färden,
Och därför aldrig fram till dig jag hinner.
En stjerna lik i djupet utaf fjärden,
Din herrlighet jag ser och aldrig finner.

I dina armar, Gud! i dina armar
Jag hvila vill. Min själ är trött till döden,
Och lifvets lust mig utsägligt härmar;
Förbrunnen är den vilda ungdomsglöden,
Och jag vill dö, om du dig ej förbarmar.
Om du mig flyr, skall jag förgås i nöden;
O Gud, min Gud! jag flyr i dina armar.[8]

Sittemmin Topelius kumminkin rauhoittui — ei tullakseen välinpitämättömäksi, vaan vakaantuessaan valoisammassa kristillisyydessä kuin herännäisten edustama.

Se pohjavirta, jonka syvyydessä iäisyyden tähdet kuvastuivat, ei suinkaan estänyt pintaa olemasta kirkas, tuhansien ilonsäteiden peili. Päiväkirja todistaa miten Topelius ylioppilaana oli iloinen seuramies, hauska ja miellyttävä käytöksessään ja puheessaan. Varsinkin hän kotiseudullaan aina oli mukana nuorison huveissa. Tammikuussa 1839 hän vallattomasti luettelee kaupungin nuoret "daamit ja kavaljeerit tanssissa", sanoen siinä itsestään: "Zachris Topelius, i det hela stor vindbeutel, lofvar att stadga sig om något decennium, ifrig danseur, föga värtalig curtiseur, valsar si och så, journalist bättre och sämre".[9] — Muutama viikko myöhemmin hän taas oli Helsingissä, ja tällä kertaa olivat äiti ja sisar seuranneet häntä nähdäkseen pääkaupunkia. Kun hän eräänä päivänä oli näiden ja kolmen tutun pohjalaisen neidon oppaana saattanut seuransa yliopiston museoiden ja lukusalien läpi ja vihdoin saapunut juhlasaliin, tekeytyi hän juhlalliseksi ja piti puheen, jonka ponsi oli, "att närvarande unga damer, som i dag gått genom akademien, äro värdiga att beklädas med lyra och uniform samt således utnämnas till studenter af Österbottniska Afdelningen".[10] Tämä pikku pila oli sekin tulevaisuudenenne, sillä tapahtuipa Topeliuksen professorina ollessa, että ensimmäiset Suomen naiset vastaanotettiin yliopistoon.

Ennenkuin erotaan 30-luvusta, on mainitseminen pari tilaisuutta, jotka jättivät Topeliuksen sydämeen katoamattoman muiston Toinen oli 8 p. toukokuuta 1837 vietetty jäähyväisjuhla Runebergin muuttaessa Porvooseen. Aina siitä saakka kun Topelius pääsi asumaan Runebergin luokse ja tämä rupesti hänen opettajakseen, oli hän ollut täynnä kunnioitusta ja ihailua suurta runoilijaa kohtaan. Kun 26 p. helmikuuta 1834 Stenbäck osakunnan vuosijuhlissa oli esittänyt yleisen veljenmaljan, tuli, kertoo Topelius, Runeberg, "Finlands ära, akademins prydning och österbottningarnas ljus",[11] ja selitti minulle, että esitys myöskin koski meitä molempia. Miten tämä 14 vuotta vanhemman toverin ystävällisyys liikutti Topeliusta, huomaa hänen sanoistaan: "Detta ansåg jag som det mest hedrande som mig härstädes vederfarits".[12] Muistiinpanonsa erojuhlasta hän jälleen päättää sanoilla: "En koskaan unohda tätä hetkeä enkä Runebergiä, nyt sydämилlemme kaksinkertaisesti rakasta."

Toinen merkillinen tilaisuus oli Ensimmäinen Porthaninjuhla, josta hän 1889, viisikymmentä vuotta myöhemmin, antoi meille sen hauskan kuvauksen, joka nyt on painettu Joukahaisen XI:een vihkkoon.

Molemmat nämä tilaisuudet olivat niitä, joissa varttuva isänmaallinen henki pääsi ilmoille; kolmas tilaisuus, jolle Topelius on antanut vielä suuremman merkityksen ja jota hän on pitänyt rajakivenä vanhan ja uuden ajan välillä, oli yliopiston riemujuhla 1840. Tästä juhlasta, jonka aikana hänet vihittiin maisteriksi, hän myöskin luki uuden jakson omassa kehityksessään, "koska pojan nyt vihdoinkin, tahtoi tai ei, täytyi kasvaa mieheksi". Syksyllä samana vuonna hän kesti kovan sisällisen kamppauksen, kun oli päättämisen, rupeaisiko hän todella lääkäriksi vai eikö? "Minä rakastin runoutta ja kauneutta", sanoo hän, "ja anatomiasali synnytti minussa kauhua". Silloin hän, niinkuin jo on mainittu, alkoi opiskella suomenkieltä ja päätti vihdoin antautua historian alalle. Että hän oli oikein valinnut, sen todisti tulevaisuus.

Topelius oli ylioppilaana ollut niin onnellinen, ettei hänen tarvinnut kärsiä aineellista puutetta. Hänen äitinsä oli näet voinut antaa pojalleen mitä tämä tarvitsi. Nyt hän oli kuitenkin niin vanha, että piti velvollisuutenaan tulla toimeen omillaan, ja sentähden hän joulukuussa 1841 rupesti "juoru- ja uutislehden — puuropäivinä, keskiviikkona ja lauantaina, klo 12 ilmestyvän" — Helsingfors tidningarin toimittajaksi, aavistamatta että ryhtyi tehtävään, joka oli sitova hänet 19 vuotta.

Tästä ajasta alkaa Topeliuksen kirjailijatoimi, ja alkua oli vaatimatonta. Ylimalkaan saattaa sanoa, että runoilija, kuinka suureksi hän kehittyikin, yhä pysyi kirjailijana vaatimattomana. Ensimmäisen runokokoelmansa hän julkaisi vasta 1845, jolloin oli 27 vuotta täyttänyt, ja toisen 1850 kolmenkymmenen kahden vuoden ikäisenä. Ohimennen mainiten sanoo hän itse tullessaan araksi siitä, että L. Stenbäck 1835 oli nauranut muutamille lauseille hänen osakunnan sanomissa julkaisemassaan runoelmassa; vasta 23 vuoden vanhana hän ensi kerran painatti yhden runoelman ("Rosen och fjäriln" Helsingfors Morgonbladissa). Kun tämän ajan sepitelmiä tarkastaa pitäen silmällä niiden syntävuosia, huomaa, että Topelius 40-luvulla vakaantumistaan vakaantui käsityksessään Suomen kansan tulevaisuuden ehdoista ja luottamuksessaan siihen Isänmaanrakkaus paisuu paisumistaan voimalliseksi säveleksi hänen runoilussaan. Varsinainen käännekohta näyttää hänen v. 1843 tekemänsä Ruotsinmatka olleen. Hän kävi näet Upsalassa, jossa silloin pidettiin ensimmäinen skandinaavilainen ylioppilaskokous. Niinkuin Stenbäck kymmenkunta vuotta ennen, palasi Topeliuksenkin pettynein illusionein — "ei Ruotsin vaan ruotsalaisten suhteen", sanoo hän, "he kun eivät vastanneet käsitystäni kansasta, jolla on niin suuri entisyys", ja tuosta kauniista Tukholmasta kertoivat sitten kanervakukkas, että se "silkkikengin tanssi urhojen haudalla". "Siihen saakka", jatkaa hän, "olin ollut, enkä aivan vähänkään, svekomaani, mutta siitä ajasta aloin muuttaa väriä". Kansallisuusaate tarttui runoilijaankin, ja värinmuutos ilmaantui selvästi 1844 v:n promotsionirunoelmassa, jossa muun muassa lauletaan:

Ett folk! ett land! ett språk! en sång och en visdom!
Från sjö till sjö och från barm till barm gå orden.
Ur egna källor Suomis floder rinna:
Ur egna källor rinne dess framtid opp!
Hvi Lönnrot gick att slocknande sånger samla,
Hvi gick Castrén att teckna förvridna dragen
Af fjerran hedars sorgsna Suomi-fränder,
Om ej för ljudande ord: ett folk! en stam![13]

Me tiedämme, ettei Topelius jäänyt tälle kannalle, vaan että hän myöhemmin, kun hänen sanansa olivat tulleet muita painavammiksi tässä maassa, asettuen taistelevien puolueiden yläpuolelle, opetti, että niillä kahdella kansallisuudella, jotka asuvat Suomenniemellä, on kummallakin täysi oikeus elää ja kehittyä, mutta että ne muodostavat yhden ainoan jakamattoman kansan — "kumpaa kieltä kieli puhuukin, on täällä vain yksi kansa, yksi sydän sykkii isänmaan edestä" (Maamme kirja). Tämä hänen kehityksensä loppuaste nojaa järkähtämättömään historialliseen perustukseen ja on todellisesti se, jolle Suomen tulevaisuus on rakennettava.

Topelius ei ollut kutsuttu valtiolisten ja yhteiskunnallisten asiain käsittelijäksi, eikä yleisö ollut tottunut semmoista sanomalehdentoimittajalta pyytämään. Tästä sai Snellman aiheita kurittamaan Helsingfors tidningaria, vaikka niiden toimittaja itse asiassa oli hänen hengenheimolaisiaan. Topeliuksen aseet olivat toiset kuin Saimassa ja Litteraturbladissa välkkyvät. Runoelmillaan hän herätti ja innostutti, ja niissä hän sai joskus sanotuksi mitä proosan miehet eivät kyenneet lausumaan. Todistuksena ovat nuo omituiset, puhtaasti Topeliusmaiset runoelmat, joissa hän kuvatessaan luonnon elämää lauloi kansan nuoresta mielestä, toiveista ja kukistumattomasta voimasta. Minä tarkoitan semmoisia sepitelmiä kuin "På hoppets dag" (Toivon päivänä), "Den blå randen på hafvet" (Sininen reuna merellä), "Våren 1848" (Kevät 1848), "Islossningen i Uleå elf" (Jäänlähtö Oulujoesta) y.m. Nykyaikainen lukija, joka on tottunut suurempaan esitystapaan valtiollisissakin kysymyksissä, ehkä kysyne: tokkohan laulujen tarkotusta ymmärrettiin? Sitä ei kuitenkaan tarvitse epäillä. Ankarasensuuri opetti kyllä yleisöä lukemaan rivien välitkin.

Topeliuksen ja S. G. Elmgrenin päiväkirjojen mukaan tahdon kertoa yhden esimerkin, miten lopuksi tultiin liiankin kärkkäiksi valtiollisesti selittämään sanomissa julkaistuja runoelmia. Keisarin syntymäpäivänä 29 p. huhtik. 1857 Topelius painatti runoelman sen vuoden keväästä, joka ensin oli alkanut kauniilla säällä, mutta sitten jälleen muuttunut talviseksi. Tekijän mukaan oli runo aivan viaton — "minä olen monesti", sanoo hän, "kätkenyt keihäänkärkiä säikeiden alle, mutta tämä kappale oli niin aseeton ja viaton kuin lapsi". Siitä, huolimatta käsitettiin sepitelmän tarkottavan uutta, Aleksanteri II:n hallitusta, jolta ensin oli toivottu kaikkea hyvää, mutta joka sittemmin, varsinkin kenraalikuvernööri Bergin toimien tähden, näytti pettävän toivomukset. Eräs korkea ylimys (E. G. v. Haartman) selitti runon tähän tapaan Bergille, ja siitäkö nousi myrsky Topeliusta vastaan! Berg kirjoitti asiasta Armfeltille, ja Armfelt kirjoitti yliopiston rehtorille, Reinille, että hän varottaisi Topeliusta loukkaamasta korkeinta valtaa, sillä muuten otettaisiin häneltä pois hänen ylimääräisen professorin palkkansa. Mutta ei siinäkään vielä kylliksi. Runoelman viimeinen stroofi kuului alkuperäisesti näin:

Jag vet så många hjerta,
Som slog i blommor ren
Som du i färger bjerta

Och som har vissnat sen.
Blef hoppet då oss gifvet
Att fly så snart förbi;
En tår är hela lifvet
Med litet solsken i.[14]

mutta sanomissa se esiintyy seuraavassa muodossa:

Är du en vinter — närma
Dig då i vinterdrägt,
Men ljug ej sol och värma
För svikna blommors slägt!
Låt skymma eller daga,
Vårt öde bära vi;
Men vilja ej bedraga
Och ej bedragna bli.[15]

ja muutos oli tehty sen jälkeen kuin sensori oli runoelman hyväksynyt. Tämän johdosta antoi kenraalikuvernööri sensuurihallitukselle käskyn nostaa kanteen kirjapainoa vastaan, ja kun se sattui olemaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino, vaadittiin Seuraa asiasta vastaamaan. Juttu kesti elokuusta joulukuuhun saakka, ja silloisen sihteerin, Elmgrenin, täytyi Seuran puolesta antaa kolme eri selitystä asiassa; tuomio kuului niin, että Seura kokonaan vapautettiin edesvastauksesta, mutta faktori Levin sakotettiin 25 ruplaan hop.

Melkein koko 40-luvun oli Topelius vielä hyvin läheisessä suhteessa osakuntaan. Oltuaan ensin osakunnan kirjaston- ja rahastonhoitajana sekä samalla pöytäkirjurina valittiin hänet syksyllä 1843 Pohjoispohjalaisen osakunnan v.t. kuraattoriksi varsinaisen kuraattorin M. A. Castrénin poissaollessa, ja koska hän oli hoitanut mainitut toimet, joista hän nyt erosi, ilman minkäänlaista palkkaa, lahjotettiin hänelle vapaaehtoisen keräyksen tuottamalla varoilla ostettu kultakello, jonka kuoreen oli piirretty sanat: "Pohjalaisilta Z. Topeliukselle 1/IX 1843." Kun sittemmin v:n 1845 alussa osakunnan puoliskot jälleen yhdistettiin, niin valittiin tosin ulkomailla matkustava kuraattori Fredr. Cygnaeus uudestaan koko osakunnan johtajaksi, mutta Topelius kutsuttiin useimmilla äänillä virkaa toimittavaksi. Tämä vaali oli sitä luonnollisempi, kun juuri Topelius oli aikaansaanut osakunnan yhdistyksen.

Kuraattorinvirassa niinkuin entisissäkin toimissaan Topelius oli hyvin harras. Osakunnan huviksi ja hyödyksi hän piti kokouksissa esitelmiä ja ehdotteli keskusteluaaineita eikä säästänyt kanteleensa kieliä juhlatilaisuuksissa. Miten pohjalaisten kunnia oli hänelle kallis, näkee muun muassa siitä, että hän kerran luki julki laajanlaisen vastauksen kysymykseen: "Onko pohjalaisten tähti alenemassa?" koettaen todistaa, että Holsti oli erehtynyt, kun hän jossakin tilaisuudessa oli väittänyt "tähden" olevan laskemaisillaan. Joukahaisen ensimmäisten vihkojen toimittamisessa oli Topelius myöskin toisia innokkaampi, eikä kukaan ole silloin taikka myöhemmin antanut tälle aikakauskirjalle useampia, saatikka arvokkaampia lisiä, jos Runebergin "kuninkaallista lahjaa", Fjalar runoelman ensimmäistä laulua, ei oteta lukuun.

Kun Topelius vihdoinkin erosi kuraattorinvirasta, toimitettiin hänen kunniaukseen kekkerit, joissa pidettiin sydämellisiä puheita ja osakunnan puolesta pyydettiin, että hän yhä edelleen pysyisi sen jäsenenä. Mutta vähemmän kuin puoli vuotta sen jälkeen oli hänenkin kokeminen, miten pohjalaisten eli, käyttäökseni Cygnaeuksen imartelevaa mainesanaa, "Pohjan ateenalaisten" mielisuosio on epäluotettava. Keväällä 1848, vallankumousten aikana, oli Topelius pilansekaisessa esityksessä Helsingfors tidningarissa kertonut, että ylioppilaat vähän välittivät päivän valtiollisista kysymyksistä, niinkuin saattoi siitä päättää, että hän eräänä päivänä lukuyhtiössä oli tavannut ylioppilaita pelaamassa shakkia ja yhden lukemassa Porvoon sanomia, vaikka uusia Journal des Débats'n numeroita oli pöydällä. Tämä arvostelma otettiin osakunnassa puheeksi, ja yksimielisesti pidettiin sitä loukkauksena ylioppilaskuntaa kohtaan. Tästä taas Topelius närkästyi niin, että hän paikalla erosi osakunnasta, lähettämällä sille pitkän kirjoituksen, jossa hän selitti, etteivät hänen sanansa lainkaan olleet loukkausta tarkoittaneet; mutta koska osakunta kumminkin oli ne siten käsittänyt, katsoi hän johdonmukaisuuden vaativan, että hän eroamalla sen yhteydestä itse pani toimeen sen rangaistuksen, johon osakunnan olisi oikeuden mukaan pitänyt hänet tuomita. — Onneksi ei tämä ikävä tapahtuma jättänyt pitempää katkeruutta mieliin. Kohta sen jälkeen toimittivat pohjalaiset Kaisaniemessä uudet pidot Topeliuksen kunniaksi. Siinä tilaisuudessa Cygnaeus ennusti hänen tulevaa suuruuttansa, ja täydellinen sovinto hänen ja nuorempien toverien välillä rakentui uudelleen. Sittemmin hänet säännöllisesti kutsuttiin vuosijuhliin vieraaksi, ja kun osakunta virallisesti hajotettiin 1852, olivat J. V. Snellman, Fredr. Cygnaeus ja Z. Topelius viimeisellä surullisella eronhetkellä saapuvilla pohjalaisten kunnioitettavimpina miehinä. (Neljäntenä joukossa olisi tietysti Runeberg ollut, jos hän olisi ollut Helsingissä.) Kun silloin osakunnan ympyriäinen pöytä sahattiin neljään osaan, sai Topelius yhden osan, ja se seisoi hänen työhuoneessaan piippuhyllypöytänä hänen kuolemaansa, asti. Topelius puolestaan luki tässä

tilaisuudessa julki ja omisti pohjalaisille ja ylioppilaille ylipäättään tuon ylevän laulun "Vi äro andens fria folk", joka sittemmin F. v. Schantzin säveltämänä on innostuttanut niin monta ylioppilaspolvea.

V:n 1850 vaiheilla oli Topelius täysin kypsynyt runoilijana, ja silloin alkava vuosikymmen oli hänen tuotteliain aikansa. Silloin hän kirjoitti tärkeimmät draamalliset teoksensa ja useimmat Välskärin kertomuksista, silloin hän sepitti Sylvialaulut ja toimitti Eos-lehteen kenties hauskimmat satunsa, ja silloin ilmestyi myöskin laatuaan verraton Luonnon kirja.

Luonnollisesti ei tässä tule kysymykseen arvostella näitä mainittuja taikka muita Topeliuksen teoksia. Kumminkaan en voi olla sanomatta, että kaikkien ihailemain Välskärin kertomusten merkitystä kansallistunnon vahvistamiseen katsoen tuskin vielä on oikeuden mukaan tunnustettu. Sekä sisällyksen että vaikutuksen puolesta ne muodostavat suurenmoisen täydennyksen Runebergin Vänrikki Stoolin tarinoihin. Ennen näitä runotuotteita oli Suomen historia miltei tuntematon suurelle yleisölle, ja ilman niitä olisivat historialliset tiedot meidän entisyydestämme jääneet kylmiksi. Runeberg ja Topelius ovat runoutensa taikavoimalla tehneet entisyytemme eläväksi ja samalla antaneet kansalle sen oikeutetun itsetunnon, jonka muinaisten sukupolvien kestävät kärsimykset ja kunniaakkaat taistelut ovat omansa herättämään. Tieteellinen historiankirjoitus ei olisi tätä voinut aikaansaada samassa määrässä eikä varsinkaan yhtä laajoissa piireissä, eivätkä myöskään ruotsalaiset kirjailijat. Minkä erotuksen syntyperä ja kansallisuus tässä kohden tekee, näkee selvästi, jos vertaa Snoilskyn "Svenska Bilder" ja Heidenstamin "Karolinerna" Runebergin ja Topeliuksen puheena-oleviin teoksiin. Ruotsalaiset runoilijat ovat vain jonkun ainoan kerran ohimennen maininneet suomalaisia. — Topeliuksen kuolematon ansio on, että hän ensi kerran on kertonut pitkiä aikakausia Suomen historiaa suomalaiselta kannalta, kumminkin samalla tehden täyden oikeuden Ruotsille, jopa siinä määrässä, ettei kukaan ole enemmän kuin juuri hän meissä virkistänyt ruotsalaisia muistoja ja saanut meitä kunnioittamaan veljeskansan jaloimpia henkilöitä ja ominaisuuksia.

Ohimennen mainittakoon, että se innostus, millä Välskärin kertomuksia luettiin, teki että sensuurikin rupesi niitä pitämään silmällä. Eikä se tehnyt sitä ilman syytä, sillä entisiä aikoja kuvatessaan Topelius kyllä ajatteli omaansakin. Esimerkkinä olkoon se hymnintapainen Vaasan kaupungin nimen ylistys, jolla Välskäri alottaa 11:n luvun toisen sikermän kolmannessa kertomuksessa: "O, Vasa, du stolta, du ärorika namn, det främsta på nordens vapensköld — du strålande stjerna, till hvilken seklerna skådat upp — du starka fana, kring hvilken hjeltar ha blödt — du fredliga kärfve af ax, som lofvade odlingens skördar — det är då här, som du funnit en tufva i geografien, der du kunde sätta din fot uppå och der du kunde hoppas att lefva från slägte till slägte ännu sedan kronornas glans förbleknat!"[16] — — Nämä rivit ja niiden jatko kirjoitettiin ja painettiin muutamia päiviä ennen kuin virallinen julistus Vaasan kaupungin nimenmuutoksesta ilmestyi sanomiin. Ainoastaan sillä tavoin oli siihen aikaan mahdollista julkisesti huomauttaa yleisöä tuosta rikoksesta muistojamme vastaan. — Kertomus Narvan tappelusta taas suututti kreivi Bergiä, niin että hän päätti lakkauttaa Helsingfors tidningarin. Ainoastaan suurella vaivalla onnistui kenraalikuvernöörin kanslian päällikön, Edvard Walléenin, saada tuomio peruutetuksi.

V. 1860 Topelius vetäytyi pois sanomalehtitoimestaan, arvellen alkavan uuden ajan vaativan toisenlaisia kykyjä. Jo 1854 oli hän, kun keisari Nikolai kruununsa perillisen ja yliopiston kanslerin Aleksanterin kanssa kävi Helsingissä, nimitetty Suomen historian ylimääräiseksi professoriksi. Tämä tapahtui kokonaan hänen ystäviensä, etupäässä Cygnaeuksen vaikutuksesta, niin ettei hän itsekään tiennyt, mihin virkaan hän nimitettiin, ennenkuin asia oli ratkaistu. Täten Topelius pelastettiin yliopistolle, sillä hän oli jo nimitetty Vaasan lukion lehtoriksi ja oli lähtemäisillään virkapaikkaan, Pietarsaareen, missä asunto oli häntä varten vuokrattu Erottuaan sanomalehtityöstä antautui hän yksinomaisesti virka- ja kirjailijatoimiinsa ja jatkoi sitten sillä tapaa syksyyn 1878, jolloin hän täysinpalvelleena sanoi jäähyväiset yliopistolle, jota viimeiset vuodet oli rehtorina johtanut. Siitä alkoi hänen viimeinen elämänjaksonsa, jolloin hän Koivuniemessä (v:sta 1879) nauttien maaelämän rauhaa, kansansa rakastamana ja kunnioittamana, näki päivänsä hiljalleen laskevan.

Topeliuksen kahdesta viimeisestä elämänjaksosta, jotka yhteensä muodostavat enemmän kuin toisen puoliskon hänen toimiaikaansa, eivät käytettävänäni olevat hetket salli minun lausua muuta kuin joitakuita yleisiä sanoja.

Koivuniemen aika oli runoilijan varsinainen suuruudenaika — ei sentähden, ettei hän jo sitä ennen olisi tuottanut riittävästi tullakseen suureksi tunnustetuksi, vaan erinäisten sivuseikkojen takia. Eläessään Helsingissä kiivaimman puoluetistelun aikana, kumminkaan tahtomatta ottaa siihen suoranaisesti osaa, arvosteltiin häntä usein kohtuuttomasti. Kumpikin puolue toivoi ja tahtoi häneltä osaksi enemmän, osaksi toista kuin hänen kantansa myönsi, ja siitä johtui, ettei kumpikaan ehdottomasti kannattanut häntä hartioillaan. Toiseksi hän oli nuorin uuden Suomen suurista miehistä ja seisoi senvuoksi niin sanoakseni toisten varjossa. Toista oli, kun toiset suuret toinen toisensa perästä olivat laskeneet päänsä lepoon ja Topelius oli jäänyt yksinään edustamaan mennyttä suurta aikakautta ja samalla myöskin muuttanut pois kaupungista. Silloin ikäänkuin alkoi hänen jälkimaailmansa koittaa. Puolueet yhtyivät häntä kunnioittamaan, vanhat väärinkäsitykset unohtuivat, haihtuivat hänen yhäti

palavan isänmaanrakkautensa edessä, ja hänestä tuli se Jumalan armosta ja elämänkokemuksesta viisaan suomalaisen miehen ihanne, jossa näimme entisyyden muistot ja tulevaisuuden toiveet ruumistuneina, ja kovina aikoina, myrskyn uhatessa, tuntui turvalliselta, kun tiesimme hänen suuren henkensä vielä viiptyvän muassamme, turvalliselta niinkuin kodissa, missä isä valvoo. — Kun hän nyt on poissa ja myrsky jälleen uhkaa, yhtykäämme hänen rukoukseensa:

Ja, skydde Gud Allsmäktig så
Vår dyra fosterjord.
Att folk och furste samman gå
Och bygga lag och rätt uppå
Det fria mannaord![17]

Millä ilolla ja kunnioituksella hänet vastaanotettiin, kun hän kävi Helsingissä! Silloin sydän sykähti, silloin juhla juhalle tuntui, kun harmaahapsinen, hymysuu vanhus astui ovesta sisään liittyäkseen nuorten seuraan. Sen ovat useimmat nykyisetkin osakunnan jäsenet kokeneet, sillä milloin vain voimat myönsivät, tuli hän pohjalaisten vuosijuhlaan virkistääkseen nuoruutensa muistoja nähdessään aikoja sitten poismenneitten ystäviensä lastenlapsia.

Ja edelleen, millä uteliaisuudella kuultiinkaan kerrottavan, että vanha runoilija aina oli työssä, niillä ihailulla tartuttiin jokaiseen uuteen kirjaan, jonka hän vielä lähetti meille Koivuniemestä! Tosin oli vallitsevan kirjallisuuden henki aivan toinen kuin Topeliuksen tuotteissa, mutta ken ei olisi realistien ja naturalistien temmellyksessä mielellään vielä kerran kuullut tuota vienoa, puhdasta runotarta — muistuttihan se lapsuusajan viattomuutta ja ihanteellista haaveilua. Sillä runoilijana pysyi Topelius yhä samana — samat olivat ihanteet, sama isänmaanrakkaus, ainoastaan ylevämmin ja hartaammin hän lauloi, sillä elämä oli saattanut hänet lähemmäksi taivaallisia "esikartanoita", ja hän oli kypsytynyt lausumaan julki "uskontunnustuksensa" niin yksinkertaisesti ja suuresti, kuin vain ihmiskunnan viisaimmat osaavat.

Entäs Topeliuksen suuruus: onko se siinä, että hän lyyrillisenä runoilijana seisoo Franzénin ja Runebergin rinnalla, onko se siinä, että hän kertojana on täydentänyt Runebergin työn, onko se siinä, että hän satujen sepittäjänä on maailmankirjallisuuden suurimpia, jollei suurin, taikka onko se siinä, että hän kansankasvattajana ylipäätään on ollut valon luoja ja levittäjä, jonka vertaista meillä ei ole nähty? Kaikessa tässä, mutta enemmän kuin hänen toimensa hämmästyttävässä monipuolisuudessa ja runsaudessa on hänen suuruutensa siinä, että hänen toimensa ja persoonansa aina on edustanut sitä, mitä meidän kansassamme on parasta, jalointa ja korkeinta. Elää, puhua ja toimia kansansa puhtaimpien ihanteiden mukaan ja jättää teoksensa ja oma muistonsa samojen ihanteiden ikuisiksi elähyttäjiksi — se on kai suurinta maan päällä, ja tämän suuruuden mitan on Sakari Topelius täyttänyt.

* * * * *

Lopuksi sananen nuorisolle, jonka povessa tämä suuri muisto on palava: Tämmöisestä muistosta ei sovi ylpeillä, sillä ennen kaikkea se velvoittaa. Kiittäkäämme Jumalaa hänestä, niinkuin hän itse kiitti Jumalaansa siitä, mikä oli hänelle annettu. Sakari Topeliuksen muisto on elävä, mutta älkää te, nuoret, enemmän kuin me vanhemmatkaan ottako siitä osaksemme muuta kuin kehotuksen jatkamaan hänen työtänsä isänmaan edestä, lausuen omasta puolestamme hänen sanansa:

Ja maamme, päivän morsian,
Saa suuruuden ja kunnian.
Vaan aallon lailla uinumaan
Me käymme unholaan.

Fredrik Cygnaeus.

Hänen syntymänsä 100-vuotismuiston johdosta.[18]

Arvoisa juhlayleisö,

Lönnotin, Runebergin, Nervanderin ja Snellmanin syntymän satavuotisjuhlien jälkeen vaatii vuorostaan Fredrik Cygnaeuksen samanlaatuinen muistopäivä nykyisen sukupolven huomiota. Onhan vanha tapa mainita Cygnaeus yhdessä edellisten kanssa, kun kansallisen herätysajan suurmiehet luetellaan, ja se tietysti on saanut ylioppilaskunnankin toimeenpanemaan juhlanvieton hänen kunniaksensa. Kumminkaan en suuresti erehtyne olettaessani, ettei nykyiselle nuorisolle suinkaan ole täysin selvänä, mistä syystä tämä viides nimi yhä edelleen asetetaan toisten rinnalle. Jokainen tietää mitä Lönnot, Runeberg ja Snellman ovat olleet Suomen kansalle ja mitä verrattomia aarteita meillä on

heidän kokoomassaan ja jälkeenjättämässään henkisessä perinnössä, jokainen tietänee niinkään, että Nervander oli nerokas tiedemies, jonka vertaista meillä ei ole nähty, mutta Cygnaeuksesta tiedetään tuskin muuta, kuin että hän on sepittänyt runoja, joita ei lueta, että hän oli suuri puhuja, jonka lennokkaita lauseita jotkut harmaapäät ukot vielä muistelevat, ja että hän oli olennoltaan eriskummainen, niinkuin monet perinnäismuistoina elävät kaskut todistavat — onko hän noitten toisten suurmiesten tapaan suorittanut jotakin suurta, luonut jotakin pysyvää, jolla on arvoa ja merkitystä meille jälkeläisille, se on epätietoista ja hämärää. Tositeossa Cygnaeuksen muisto on himmennyt tavallista pikemmin ja suuremmassa määrässä kuin me vanhemmat, joiden suosima ja ihailema hän oli elämänsä viimeisellä jaksolla, konsanaan olisimme voineet aavistaa, mutta aivan selittämätöntä se ei kuitenkaan ole.

Pääsyy Cygnaeuksen unohtumiseen on kai se, että hän oli niin tykkänään toisen ajan mies, että hän niin sanoakseni liikkui aivan toisessa henkisessä ilmapiirissä kuin nykyinen sukupolvi. Cygnaeuksen henki — niin Snellman lausui muistopuheessaan vanhassa kirkossa 11 p. helmik. 1881 — Cygnaeuksen henki eli alati ja toimi iäisessä maan päällä. Ja puhuja selitti, että ikuinen ja pysyvä katoovaisen keskellä on toiselta puolen luonnonelämässä ilmenevä järjellinen luonnonjärjestys ja toiselta puolen historiassa esiintyvä siveellinen maailmanjärjestys. Oikeus on, hän sanoi, iäti katoamaton ja niinkään kauneus ihmishengen tuotannon päämääränä, ihanteena. Siinä Cygnaeuksen toimiala. Sitä vastoin hän piti mitättömänä ja ylenkatsoi yksityisen ihmisen harrastuksia ja erehdyksiä, iloja ja suruja, jotka hänen kuoltuaan haihtuvat tietymättömiin niinkuin unelman varjokuvat.

Kuinka oudolta tämä kuuluukaan kohta Cygnaeuksen kuoleman jälkeen meilläkin alkaneella ja yhä jatkuvalla realismin ja individualismin aikakaudella, jolla muka tiedetään, että koko ihmiselämä sisältyy juuri siihen, mitä Snellman vertasi haihtuvaan unelmaan, jolloin ei uskota mihinkään pysyvään eikä tunnusteta iäistä päämäärää tai ihanteita olevankaan! Kun elämän- ja maailmankatsomus on näin muuttunut, onko ihme, että suurin ihanteiden mies, mikä meillä on elänyt, on hävinnyt nykyajan mielestä?

Mutta kumminkin olette pyytäneet minua palauttamaan hänen muistoansa ja elähyttämään hänen himmennytään kuvaansa. Ryhdyn siis tehtävääni, vaikka hyvin tiedän, että käytettävänäni olevat hetket eivät riitä enempään kuin ääriivojen piirtämiseen.

Cygnaeuksen suku on savolaista syntyä, ja nimessä säilyy muisto sen alkuperäisestä kotiseudusta, joka oli Joutsenon pitäjä. Suvun jäsenet ovat olleet mitkä pappeja mitkä virkamiehiä, mutta Fredrik Cygnaeuksen esi-isät olivat neljässä polvessa peräkkäin pappeja, kaksi vanhempaa kirkkoherroja, kaksi nuorempaa piispoja — suuri maallinen puhuja oli siis kirkollisten puhujain jälkeläinen. Isä, Zakarias Cygnaeus nuor., Porvoon piispan Zakarias Cygnaeus vanh:n poika, oli Hämeenlinnan ja Vanajan kirkkoherra, kun *Fredrik* syntyi, mutta muutti neljä vuotta myöhemmin Hollolaan, joten poika tuli viettäneeksi lapsuusaikansa Vesijärven rannalla. Fredrik oli 12-vuotias, kun isä nimitettiin Porvoon ja vielä samana vuonna (1819) Venäjän evankelis-luterilaisten seurakuntien piispaksi ja asettui perheineen Pietariin. Niin tapahtui, että Cygnaeuksen lapsuuden- ja varhaisempi nuoruudenikä kului hyvin erilaisessa ympäristössä, eikä se ollut syvästi vaikuttamatta hänen kehitykseensä. Toisin kuin Runeberg, Nervander ja Snellman hän oleskeli lapsuusaikansa sisämaassa suomalaisen kansan keskellä. Siitä häneen jäi sammumaton rakkaus tähän kansaan ja suomenkielentaito, joka tosin ei, koulut ja korkeampi sivistys kun olivat ruotsalaisia, saanut häntä suomenkieliseksi kirjailijaksi, mutta kuitenkin teki hänelle mahdolliseksi välittömästi ymmärtää kansaa ja erittäin myöskin suomalaista kansanrunoutta. Toiselta puolen Cygnaeus Pietarissa, oppien vieraita kieliä ulkomaalaisten suusta sekä piispan poikana seurustellen ylhäisissä, korkeasti sivistyneissä perheissä ja ainakin näkijänä vastaanottaen vaikutelmia suurkaupungin loistavasta, yleismaailmallisesta elämästä, sai luonteeseensa ja elämänkäsitykseensä erään ylimysmielisen ja samalla yleismaailmallisen piirteen, joka oli hänen huomattavimpia erikoisominaisuuksiaan. Cygnaeus oli aina "grand seigneur", sanoi Snellman hymyillen kertoessaan heidän yhteisestä ylioppilasajastaan. Pieni hymy Snellmanin huulilla merkitsi, että Cygnaeuksen ylimysmielisyys kumminkin oli sangen viatonta laatua. Se näyttäytyi näet osaksi halussa pukeutua sirosti ja aistikkaasti — muistutan venetsialaisesta viitasta, jota ilman hän ei mielellään pitänyt puhetta taivasalla —, osaksi kehittyneessä seurustelukyvyyssä ja taipumuksessa etsiä ylhäisten ja mainehikkaitten seuraa, mutta ennen kaikkea järkkymättömässä itsetunnossa, josta Cygnaeuksen jaloimmat samoin kuin heikommatkin ominaisuudet juontuivat. Mainituita lapsuus- ja nuoruusajan vaikutelmia tärkeämmät olivat tietysti armaasta kodista, rakkaista omaisista lähteneet. Koti, jonka sieluna oli hurskas, lämminsydäminen äiti, päänä jaloluontoinen isä, pojan ensimmäinen innostuttava historian ja kreikankielen opettaja, ilahuttajina herttaiset siskot ja nuoremmat veljet, tämä koti se kasvatti herkkäluontaisen runoilijanalun kaiken hyvän ja ylevän, kaiken tosi-inhimillisen rakastajaksi ja tunnustajaksi, joskin se toiselta puolen, siinä kun vallitsi joku suvun perinnäinen taipumus iloineen ja suruineen sulkeutua itseensä, näyttää hänessä synnyttäneen viehtymyksen yksinäisyyteen, joka teki, että Cygnaeus ei lähimmille ystävilleenkään avannut sydämensä sisimpiä sopukoita, vaan mieluummin eli erakkona heidän keskellään.

Tämänlaiset luonteenominaisuudet oraalla Cygnaeus Pietarista saapui Turkuun ja suoritti ylioppilastutkinnon 1823. Hän ilmoittautui viipurilaiseen osakuntaan, mutta kohtalo ohjasi hänet kuitenkin aivan toiseen piiriin. Cygnaeus sai asuntonsa pohjalaisten kuraattorin J. J. Tengströmin luona ja niin hän yliopisto- ja koko elinajakseen tuli Snellmanin, Nervanderin ja Runebergin toveriksi ja ystäväksi. Mitä tämä merkitsi Cygnaeukselle, ei kaipaakaan selityksiä. Se ihanteellinen ja isänmaallinen maailman- ja elämäntutkimus, joka oli näiden tulevien suurmiesten, tuli Cygnaeuksenkin omaksi. Eikä ihme, että niin kävi, sillä hän oli kuin luotu sen vastaanottamiseen — taikka oikeammin se oli hänessä jo alulla; hänen ei tarvinnut elää henkiseläinlainatavarailla, hänellä kun oli alkuperäisen neron itsenäisyys ja aavistavainen katse tulevaisuuteen. Muutoin oli hänen isänmaanrakkautensaakin jo Pietarissa herännyt itsetietoisuuteen. Se oli hänen oman tunnustuksensa mukaan tapahtunut eräänä päivänä, kun hänen isänsä, piispa Cygnaeus, koottuansa kirkon täyteen silloin vielä enemmän kuin nykyään ympäristönsä ylenkatsomia suurkaupungin suomalaisia, oli lempein sanoin rohkaissut ja kehoittanut näitä hyljättyjä pitämään isänmaatansa kunnialla sekä teoillaan ja toimillaan pakottamaan muukalaisia suomaan sille ja heille itselleen kunnioitusta. Silloin oli totuus: *Oma maa mansikka, muu maa mustikka* ensi kerran tunkeutunut Cygnaeuksen sydämeen, eikä hänen siis tarvinnut oppia sitäkään uusilta ystäviltilään. Mutta kuitenkin heidän seurassaan, ensin Turussa ja sitte Helsingissä, hänelle avautui häikäiseviä näköaloja yhtä hyvin ihmiskunnan kuin oman kansakunnan entisyyteen ja tulevaisuuteen, ja niin Cygnaeus, samalla kun hän lukemalla hankki itselleen laajat tiedot etenkin historiassa ja suurten sivistysmaiden kirjallisuudessa, toisten rinnalla valmistui tehtävänsä.

Mutta mikä oli Cygnaeuksen tehtävä? Oliko se historioitsijan, joksi hän nuorempaan aikoi ja jona hän todella on luonut huomattavia teoksia, vaikka hänen suurimmat suunnitelmansa jäivät toteuttamatta. Oliko se runoilijan, jona hän kieltämättä on suuriarvoista tuottanut, joskaan ei semmoisessa muodossa, että hänen runoelmansa olisivat saaneet laajemman lukijakunnan suosiota? Oliko se kaunotieteilijän, kirjallisuuden arvostelijan, jona hän niinkään on varsin merkillistä kirjoittanut ollen ensimmäinen, joka täydellä ymmärtämyksellä ja merkillisellä laajanäköisyydellä on arvostellut Runebergin, Kalevalan ja Aleksis Kiven runoutta? Oliko se kuvaamataiteitten ja taiteilijain suosijan, jona hän on tukenut ja ohjannut taiteen ensimmäisiä horjuvia askeleita Suomessa kuitenkin saamatta toimeen taideakatemiaa, jota hän uneksi elämänsä suurtyönä? Ymmärtääkseni Cygnaeuksen varsinaisen tehtävä ei ollut yksikään näistä toimihaaroista erikseen, vaan kaikki yhteensä ja vielä muutakin sen lisäksi. Hän oli kutsuttu aatteiden kylväjäksi ja ihanteiden esittäjäksi mitä erilaisimmilla henkisen elämän aloilla, hän oli kutsuttu Suomen aamukauden airueksi.

Kullakin muista suurmiehistämme oli määrätty alansa; Cygnaeuksen toimi suuntautui sitä vastoin eri aloille — yhtenäistä oli siinä vain ihanteellinen ja isänmaallinen henki, joka erehtymättömästi pysyi samana. Tämä henki se luo hajanaisilta näyttävät harrastukset kokonaisuudeksi. Me kohtaamme tämän hengen hänen kirjatuohteissaan, olkoot ne runomittaisia taikka suorasanaisia, mutta aivan erikoisen vaikuttavasti se ilmeni hänen puheissaan. Harvinaisessa puhelahjassaan oli Cygnaeuksella välikappale, millä hän tehokkaammin kuin yksikään muu kykeni vaikuttamaan aikalaisiinsa. Kirjailijana ja runoilijana johti hänet tuo ennen mainittu itsetunto siihen harhaluuloon, että hänen oli sallittu noudattaa kaikkia erinomaisen vilkkaan mielikuvituksensa ja herkän tunteensa oikkuja, sanalla sanoen että hän improvisoimalla, muodosta huolimatta, kykenisi luomaan täysarvoista ja pysyvää, ja liian myöhään hän surukseen huomasi erehtyneensä. Ainoastaan kun hän puhui, oli hänen alkuperäinen, vapaa, neron siivittäjä improvisoimisensa paikallaan, ja sentähden hän aikana, jolloin sanomalehdistömme vielä oli kehittymätön, puheillaan nosti, lämmitti ja tulistutti kuulijoitaan niinkuin ei kukaan muu. Vastustamattomasti hän sai kuulijansa näkemään elämää ja sen ilmiöitä niinkuin hän itse katseli niitä, nimittäin *suuresti*. Ennen kaikkea rakastaen historian jaloja luonteita hän halusta esitti niitä esikuviksi kansalaisilleen, mutta vaatimattomissa ja näöltään jokapäiväisissäkin ilmiöissä hän huomasi tosi-inhimillistä, ylevää ja iästä piilevän ja asetti sen kirkkaaseen valoon kuulijainsa ihailtavaksi. Näin tehdessään hän käytti milloin henkevästi keksittyjä mainesanoja, milloin hämmästyttäviä mielikuvayhdistyksiä ja vertauksia, joita varten ainekset usein olivat mitä etäisimmistä maista ja ajoista — sillä hänen fantasiansa lento ei tiennyt rajoista —, milloin häikäiseviä runollisia kuvia, taikka hän veti vastakohtat esiin musertavalla ivalla ja äärettömällä ylenkatseella tallaten jalkoihinsa henkisesti mitättömän ja alhaisen. Mutta kun puhe erittäin koski kotimaata, silloin sanoja kannatti hehkuva isänmaanrakkaus, ja puhuja avasi silmät näkemään, että meilläkin on ollut arvokasta ja suurta ja että edellytyksiä on olemassa yhä suuremmalle. Niin hän levitti ihanteellisen hohteen sen yli, jota hän rakasti ja katsoi muittenkin rakkauden arvoiseksi, ja niin hän loi yksityisille ja koko kansalle harrastuksen päämääriä, innostuttavia ihanteita.

Luokaamme nyt katsaus Cygnaeuksen elämänvaiheisiin ja elämäntyöhön, joka kauttaaltaan todistaa mitä edellisessä olen sanonut hänen luonteenlaadustaan ja kutsumuksestaan ajalla, jolloin Suomen kansallisen elämän perustukset laskettiin.

Cygnaeuksen ensimmäinen julkinen toimi tuli Haminan kadettikoulun hyväksi, jossa hän viisi vuotta oli historian, maantieteen ja taloustieteen opettajana. Jos hänen ylimysmielisyytensä olisi ollut tavallista

laatua, josta toinen puoli on ahdasta ennakkoluuloisuutta ja toinen turhaa itserakkautta, niin hänen toimensa tässä aatelisnuorukaisten sotilaskoulussa tietenkin olisi jäänyt jotenkin hedelmättömäksi; mutta tositeossa nuori tuntematon maisteri loi oppilaisiinsa aivan uuden hengen — sen ihanteellisen ja isänmaallisen, joka oli hänen omansa. Sen hän sai aikaan toiselta puolen henkevällä, innostuttavalla tavalla esittäen maailmanhistorian vaihtelevia kuvaelmia, toiselta puolen puhuen oppilailleen isänmaasta ennen kuulumattomilla sanoilla. Toista kymmentä vuotta ennen Vänrikki Stoolin tarinoita Cygnaeus näille nuorille kertoi 1808—09 vuosien sodasta, jonka taistelussa monen kuulijan isä oli vuodattanut vertansa, ja pani heidän sydämelleen, että heidän kansansa, "jossa" — niinkuin sanat kuuluivat — "piilee mitä ihanimmat taipumukset kaikkeen jaloon ja hyvään", pitää heitä, joita se "auliisti kasvattaa hiellään ja vaivallaan, kalliisti ostamansa sankarimaineen hoitajina". Semmoiset lauseet putosivat itävinä siemeninä nuoriin sydämiin, ja Cygnaeus sai osakseen kunnioituksen ja rakkauden, joka vielä vihannoi hänen haudallaankin.

Haminasta Cygnaeus palasi Helsinkiin aikojen lähteä ulkomaanmatkalle. Hänen mielensä paloi ulos "suureen maailmaan", jonka kansalaiseksi hän sivistyksensä perustuksella tunsi itsensä; hän halusi tutkia taidetta ja nauttia siitä, perehtyä henkisiin rientoihin siellä, missä sivistyselämä voimiltaan ja muodoltaan oli rikkainta ja kehittyneintä, mutta, varaton kun oli ja sangen saamaton käytännöllisten ahdinkojen piirittämänä, hänen täytyi odottaa kuusi vuotta, ennenkuin hänelle kävi mahdolliseksi tyydyttää kaihonsa ja matkustaa etelään. Kumminkaan eivät nämä vuodet menneet hukkaan, päinvastoin Cygnaeus tänä aikana kypsymistään kypsyyden ulotti vaikutuksensa yhä laajempiin piireihin.

Jo 1831 Cygnaeus oli ennustanut Runebergin suuruutta. "Suomi on pian kuuleva säveliä, jommoisia ei ole kuultu sen jälkeen kuin ihana Franzénimme jätti kotimaan ja muutti vieraalle rannalle", oli hän lausunut ja kehottanut runoilijaa: "Viritä kanteleesi kielet korkealentoiseen lauluun, jolla on miehen voima ja naisen lempeys, — ja kerran se on helähtävä kautta maailman." Kun Runeberg sitten oli löytänyt oikean alansa, Cygnaeus 1837 julkaisi kirjoituksensa "Hirvenhiihtäjistä" ja "Hannasta", joka oli siksi merkillinen, että ani harvat aikalaiset, niinkuin Snellman ja herkkätunteinen nuoriso, ymmärsivät taikka aavistivat sen arvon. Se oli ensimmäinen kotimainen arvostelu runoilijasta, ensimmäinen, jossa julkilausuttiin Runebergin suuruus runoilijana ylipäätään ja eritoten kansallisena laulajana. Cygnaeus valittaa tosin, että Runeberg ei täysin tuntenut "äidinkieltään" — s.o. suomenkieltä, sillä 60-lukuun saakka pidettiin suomea jokaisen kansalaisen varsinaisena äidinkielenä, katsomatta siihen, osasiko hän sitä vai eikö —, mutta näyttää samalla, kuinka hänen runoutensa sittenkin oli aitokansallista, ja tulee vihdoon siihen nerokkaaseen päätelmään, että jos kerran tulevaisuudessa Suomen "runollinen, voimakas, ihana sukukunta" on häviävä, niin on jälkimaailma Kalevalasta ja "Hirvenhiihtäjistä" oppiva uudestaan tuntemaan kadonneen kansakunnan, niinkuin roomalais-elämä on noussut päivän valoon Herkulanumista ja Pompejista.

Seuraavana vuonna Cygnaeus, puhuen savokarjalaisille ylioppilaille Rabbe Wreden muistoksi, ennusti mitä myöhemmin Vänrikki Stoolin tarinoissa oli kansallemme annettava. Hän näet huomautti, että 1808—1809 vuosien sodan *ulkonaisten* tapausten rinnalla olisi *sisällinen* sota kuvattava, *ihmiset* olisivat astuvat esiin; eivät ainoastaan päälliköt inhimillisen jaloutensa ja ylevämielisyytensä loistossa ja heidän ympärillään ritarilliset sankarit — Duncker, Malm, veljekset Ramsay, Kulnev y.m. — vaan sadat *alhaiset* — alhaiset arvoasteelta, mutta ei tosiarvolta —, jotka rohkealla urhoollisuudellaan, neuvokkuudellaan, päättäväisyydellään ja vuodattamallaan verellä olivat valloittaneet itselleen oikeuden tulla huomioon otetuiksi. Tähän hän liitti sen muistutuksen, että tämä sota oli Suomelle äärettömän tärkeä siinäkin kohden, että maamme, miltei kokonaan jätettynä oman kohtalonsa ja omien poikiensa aseiden varaan, kuitenkin kauan ja kunnialla kesti suhteettomassa taistelussa, ennenkuin se voitettiin, ja siten oppi tuntemaan oman voimansa ja jossakin määrin luottamaan itseensä, mihin ruotsalaisen holhouksen perin patriarkalliset olot olivat tarjonneet varsin vähän aihetta ja tilaisuutta. Kun Vänrikin tarinain edellinen sikermä ilmestyi kymmenen vuotta myöhemmin, niin sen synnyttämä ääretön innostus perustui juuri siihen kansalliseen itsetuntoon, jonka esi-isien kestävät kärsimykset ja sankariteot olivat omansa herättämään. Toisin sanoen Cygnaeus ennusti yhdellä kertaa tarinoiden sisällyksen ja vaikutuksen.

Edelleen on tältä ajalta mainittava, että Cygnaeus nyt tuli läheiseen yhteyteen yliopistonuorison kanssa, kun hän 1838 valittiin eteläpohjalaisen ja 1840 pohjoispohjalaisenkin osakunnan kuraattoriksi. Hänen ensimmäinen merkkitekonsa tässä uudessa asemassa oli Porthanin syntymän satavuotisjuhlan toimeenpano 9 p. marrask. 1839. Siinä juhlassa, jota on sanottu käänteentekeväksi, hän piti loistavan puheen suurin piirtein kuvaten sen elämäntyön, josta Porthanille oli annettu nimi "isänmaan yhteinen opettaja", mutta josta hän puhujan mielestä ansaitsi sitäkin kunnioittavamman nimen: "isänmaan isä". Sillä, hän sanoi, enemmän kuin kukaan muu on Porthan saanut eloon mitä parhainta ja ihaninta kansakunnan sydämessä sykkii; hän on eläyttänyt sen aikakirjoja, hän on metsien ja erämaiden kätköistä tuonut päivän valoon sen muinaiset runot ja sen povesta tunteen, joka tekee, että se näkee rakkauden arvoisen isänmaan siinä, missä kylmä katse huomaa ainoastaan soita ja rämeitä taikka sekavan kasauman lampia, metsiä ja kivimäkiä. Puhuja määritteli siten kaikiksi ajoiksi Porthanin aseman kansallisen elämämme perustajana.

Tämä ensimmäinen Porthaninjuhla, jossa muittenkin osakuntien edustajia oli vieraina, tuli lukemattomien samanlaatuisten isänmaallisten juhlien esikuvaksi. Toinen Cygnaeuksen alkuunpanema yritys, joka niinkään tuli esikuvaksi muille samanlaisille, oli ensimmäisen kirjallisen ylioppilasalbumin, Joukahaisen, julkaiseminen Yliopiston kaksisatavuotisjuhlassa 1840 oli Cygnaeuksella kaksi luottamustointia, jotka todistavat, kuinka nuori polvi katsoi häntä henkevimmäksi edustajakseen: hän oli ylioppilaskunnan tunteitten julkilausujana, kun Franzén viimeisen kerran toivotettiin tervetulleeksi kotimaahansa, ja hän sepitti myös tervehdysrunon nuorille maistereille. Etenkin promotionsirunoelmassa Cygnaeus entistä selvemmin ilmoitti mitä ajassa liikkui. Hän loi siinä katsauksen Suomen kansan vaiheisiin 30-vuotisen sodan ajoilta asti läpi aikakausien, joita myöhemmin Välskäre oli kertomuksissaan kuvaava, tullen siten aikaan, jossa elettiin, "Hannan" ja "Hirvenhiittäjän", Kalevalan ja Kantelettaren aikaan, aikaan, jolloin "Hällström pani kirjaan luonnon lait ja Snellman ajatteli". Tässä ajassa runoilija näkee Suomen koittavan aamun — joksi mekin nyt sen tunnustamme — ja hän panee nuorten sydämelle, että heidän tulee uhrata työnsä kansan tulevaisuudelle. — Näin Cygnaeus lauloi riemujuhlassa, ja Z. Topelius, joka oli mukana seppelöityjen joukossa, on todistanut runoilijan tällä runoelmallaan luoneen korkeakoululle entistä selemmän ja varmemman isänmaallisen päämäärän.

Mutta ei ainoastaan juhlissa Cygnaeus kehottanut työhön kansan tulevaisuuden eteen. Silloinkin kun hän oli niin sanoakseni kahdenkesken ylioppilaitten kanssa, oli se hänen virtensä ponsi. — "Ei millään kansalla", hän innostuneesti laulaa pohjalaisilleen, "ei millään kansalla ole jalompaa ja kauniimpaa päämäärää kuin se, joka näinä aikoina kutsuu Suomen nuorisoa rientämään kirkkauttaan kohti. Tunne, puhdas ja lämmin kuin ensi lempi, vavahtaa tämän nuorison sydämessä ja yhdistäen mitä muistolla on ylevintä ja toivolla jalointa se sulkee syliinsä isänmaan. — Ken on se, joka ei parhaimpina hetkinään tuntisi itseään autuaaksi ilosta, että on juuri tähän aikaan nähnyt päivän valon! Ken ei riemuitsisi saadakseen elää ja toimia juuri nyt, miten vähäiset voimat hänelle suotiinkaan! Kuinka rohkeita olemmekaan, kellä olisi rohkeutta heittää pois paras perintönsä: oikeutensa ja velvollisuutensa päivän kestäessä rauhallisesti taistella ajatuksen ja toiminnan aseilla — olkoon tanner ahdas tai laaja — sinun onneksesi, armas isänmaa, jolla kätkeymme on keinunut ja joka on suojaava hautaamme! Raskasta ei ole pitkinä vaivojen ja kieltäymyksien vuosina uhrata sinulle elämänsä. — Ja miten olisikaan helppoa ihanan toiminnan juhlahetkenä antaa henkensäkin sinun onneksesi, äiti!" —

Todellisuudessa tulee harvoin kysymykseen uhrata henkensä isänmaan hyväksi, ja puhe siitä voi sentähden helposti tuntua kaunopuhujan korulta, mutta Cygnaeuksen runoudessa ajatus palaa niin usein, että tuskin on epäiltävä hänen kuvitelleen sen toteutumisen mahdollisuutta. Ehkä ihanimmin hän esittää sen runoelmassa "Kansakunnan hauta". Hän on unessa näkevinään Suomen kansan hävinneenä, haudattuna, ja kun hänen etsiessään sen jälkiä eräs ääni kysyy: Tahdotko kuolla, jotta kansasi eläisi? hän vastaa juhlamielin: jos mulla olisi vaikka sata henkeä, antaisin ne mielelläni lunastaakseni kansani elohon! Ääni lausuu silloin, että hänen toivonsa on toteutuva. Ja kansa nousee uuteen eloon, mutta lunastajan henkeä ei otetakaan, kuinka hän sitä odottaakin. Vihdoin unelman syvä tarkoitus selviää hänelle: ainoastaan se ansaitsee elää kansansa hyväksi, joka on valmis kuolemaan sen edestä.

V. 1843 Cygnaeus pääsi ulkomaanmatkalleen, jolla hän viipyi koko neljä vuotta. Jos aika myöntäisi seurata häntä hänen vaelluksillaan etelämaissa, niin oppisimme tuntemaan ennenmainitun yleismaailmallisen puolen hänen luonteestaan; me näkisimme, kuinka hän suomalaisessa miehessä harvinaisella esiintymiskyvyllään tuli lukuisien silloisen Euroopan kuuluisimpien henkilöitten tuttavuuteen ja samalla kuinka hänen runoihinsa aiheiltaan ja hengeltään sai yleiseurooppalaisen leiman. Napoleonin, Byronin, Victor Hugon, George Sandin, Lamartinen, Silvio Pellicon, Adelaide Ristorin y.m. muistoksi tai kunniaksi hän lauloi, ja yleismaailmallisen sisällyksensä vuoksi hänen runoutensa muodostui täydennykseksi Runebergin runoudelle, joka ylipäätään pysyi vieraana aikansa yleisille riennoille. Mutta toiselta puolen me myöskin saisimme yhä uusia todistuksia siitä, kuinka Cygnaeus sittenkin oli erottamattomasti kiintynyt syntymämaahansa — siellä ja ainoastaan siellä pulppusi hänen henkensä oikea elämänvesi.

Sentähden tapahtuikin, että Cygnaeus palattuansa kotimaahan huomattiin samaksi kuin ennen, ja keväällä 1848, tuona maailman vapauden keväänä, hän jälleen piti Suomelle aamunairut-puheen, jopa ihanimman ja nerokkaimman kaikista puheistaan. Minä tarkotan hänen kuuluisaa puhettaan 13 p. toukokuuta, kevätkuuhlassa, jossa Maamme-laulu ensi kerran laulettiin Paciuksen sävelmällä ja äärettömällä innostuksella tervehdittiin Suomen kansallislauluna. Cygnaeuksen laatuaan yksinäinen, kokonaisen tunnin kestänyt puhe oli samoin kuin useat hänen parhaimpansa improvisoitu, ja se tunnetaan ainoastaan saapuvilla olleitten rajattomista ylistyslauseista sekä Z. Topeliuksen viittauksesta sen sisällykseen.

Lähtökohtana oli "Suomen nimi" — kuinka sen kaiku saavutti meidät kaukaa satujen yöstä, kuinka se pelotti muukalaisia ja ihastutti meikäläisiä; kuinka se oli kaiken sen syntysana, mitä meillä on pyhää ja kallista maan päällä; kuinka se kasvamistaan kasvoi vuosisatojen kautta, milloin pilkattuna, milloin kunnioitettuna; kuinka se valui olentomme sisimpään kätkeystä hautaan saakka; kuinka se tulistutti

sotilaan mieltä hänen vuodattaessaan verta tappelutanterella ja loi uutta voimaa väsyneeseen maanviljelijään hänen kamppaillessaan Europan sivistyksen puolesta Pohjan jäätäviä valtoja vastaan; kuinka tämä nimi oli luovuttamaton kuin henki, jopa enemmän kuin henki; kuinka se painoi kavaltajan maahan ja nosti rehellisen kansalaisen voiman; kuinka se oli pojillensa kaikki kaikessa, vaati kaikki, antoi kaikki, ja kuinka meidän tämän nimen kunnian tähden, sen kunnioitetun aseman tähden nykyajassa ja sen himmentymättömän elämän tähden vuosisatojen kautta täytyy elää ja kuolla. —

Cygnaeuksen puhuessa tähän tapaan, Topelius kertoo, oli laskeva aurinko kullannut Vanhankaupungin lahdelman vedenpinnat, ja puhuja ojensi kätensä — en muista hänen sanojaan — mutta ne kävivät edellä silloin tuntemattomia, sydäntä kouristavia sanoja runosta "Heinäkuun viides päivä": *Maan eestä kuolisitko tään?*

Näin Cygnaeus vihki Maamme laulun kansallislauluksemme. Laulussa ja puheessa oli korkeimpaan ilmaisumuotoonsa kehittynyt se isänmaanrakkaus ja kansallinen henki, joka tänä aamukautena oli innostuttanut puhujaa ja tehnyt hänen sanansa sytyttäviksi. — Mutta puhuessaan taivasalla tuhansille kuulijoille Cygnaeus samassa kevätjuhlassa särki äänensä. Se pysyi sen jälkeen aina käheänä, niin että hän ei enää voinut entisellä tavalla hallita suurempaa kuulijakuntaa. Olihan se suuri uhraus, mutta tosiossa Cygnaeus viimeisellä puheellaan oli loppuun suorittanut aamunairut-tehtävänsä. Ei niin, ettei hän myöhemminkin olisi pitänyt merkittäviä puheita, eikä myöskään niin, että hän hengeltään olisi ollut vähemmän ihanteellinen ja isänmaallinen. Muutos tuli itse ajan muuttuneesta luonteesta. Kevättä seurasi takatalvi kansan elämässä, ja Cygnaeus, saavuttuansa miehuutensa myöhempään jaksoon, suuntasi harrastuksensa eri aloille henkistä elämäämme, yrittäen mikäli mahdollista toteuttaa ihanteitaan taikka ainakin viittoa tietä niitä kohti.

Tavallaan oli takatalven aika. — 40-luvun lopulta 60-luvun alkuun — Cygnaeuksen toimeliain ja tuotteliain. Silloin alkoi hänen opettajatoimensa yliopistossa, josta kuitenkin näkyvät jäljet ovat varsin vähään supistuneet, syystä että hänen vapaasti pitämänsä luennot ovat iäksi kadonneet; silloin hän myös alkoi vaikuttaa taideharrastusten herättäjänä ja johtajana; silloin hän kirjailijana tuotti useat arvokkaimmat teoksensa ja silloin hän, niinkuin ainakin, esitti tulevaisuuden aatteita, joista nopeimmin toteutuneita oli ylioppilastalon rakentaminen. Cygnaeus se näet lausui tämän ylioppilasnuorison kodin syntysanat, kodin, jonka tapaista ja vertaista ei ainoallakaan ylioppilaskunnalla maailmassa ole.

Eri taiteista, joita Cygnaeus harrasti, on näyttämötaiteiden ensi sijassa mainittava. Totta on, että hän ei tullut kansallisen näyttämön luojaksi, vaikka hän kaikella innolla ajoi ensin toisen ja sitte toisen kiviteatterin rakentamista Helsinkiin. Mutta hän se kuitenkin ensiksi julkilausui rohkean ajatuksen, että oma kansallinen teatteriseurue ehkä helpoimmin saataisiin siten, että "näyttämö kerrassaan tehtäisiin täysin *suomalaiseksi*, niin kielen kuin muunkin puolesta". Tämän ajatuksen toimeenpanijaksi tuli niinkuin tiedämme eräs hänen oppilaitaan, Kaarlo Bergbom. Sitä vastoin Cygnaeus ensimmäisenä on sepittänyt kansallishenkisiä historiallisia näytelmiä — "Klaus Flemingin ajat" ja "Juhana herttuan nuoruudenunelmat" —, joita teatterimme kyllä eivät ole pystyneet esittämään, mutta jotka kuitenkin laatuaan ovat suurenmoisimpia kirjallisuudessamme. Molempia leimaa runoilijan kansallinen itsetunto ja rakkaus maahan, "jota kohtaan kunnia niin harvoin on noudattanut oikeutta", molemmissa hän puolustaa maata ja kansaa muukalaisten ylimielisyyttä vastaan. "Siihen katsoen on jälkimäisen draaman viimeisen näytöksen ensi kohta, niin sanoaksemme, cygnaeusmaisina. Siinä ylpeä Katarina Jagellonica ensiksi halveksien katselee kansankokousta, oppimattomia, juroja, sarkatakkisia suomalaisia talonpoikia, mutta kun herttua on puhutellut kokoontuneita heidän *omalla* kielellään — jotta ei jäinen viima pääsisi tunkemaan kansan ja ruhtinaan sydämen väliin — ja kansa innostuneena lupaa puolustaa ja suojella ruhtinatarta, silloin tämän mieli muuttuu, sydän heltyy ja hän puhkee sanoihin: 'Tosiaan, sanomattoman ihanaa. Kuni kirkkaita timantteja kiiltää kyöneleitä vakavien miesten silmissä; ja käsiä, lujia kuin vuori, nostetaan vakuuttamaan valaa, jonka sydän vannoo. Sielun sisästä leviää kirkastus ihmisjoukon yli, jota ihmisyyden korkeimmat, parhaat tunteet innostuttavat. En luullut mahdolliseksi, että *kansa* voisi näyttää niin ihanalta ja niin ylevämieliseltä; tahtoisin sulkea heidät kaikki syliini.'

Näyttämötaiteiden rinnalla Cygnaeus innokkaasti harrasti kuvaamataiteita. Nyt me hieman hymyilemme Suomen 50- ja 60-luvun taiteelle ja ripustamme senaikuiset taulut hämärään nurkkaan taikka eteiseen valmistaaksemme tilaa 20:nneen vuosisadan mestarien teoksille. Mutta muistakaamme, että silloin jos koskaan taide oli hellän hoidon tarpeessa, silloin jos koskaan taiteilijat tarvitsivat kehoitusta ja rohkaisua. Sillä jos taide oli heikko ja kehittymätön, niin oli yleisön mielenkiinto ja halu kannattaa taidetta vielä kehittymättömämpi. Juuri sinä aikana oli Cygnaeuksen suoma suosio äärettömän tärkeä taiteelle, jopa sen kehitykselle välttämätön ehto. Aina optimistisena, aina ihanteellisena Cygnaeus kykeni antamaan arvoa harrastukselle ja tahdolle silloinkin, kun tulos oli verraten vähäarvoinen, ja niin tämän suuren taiteenystävän hoidossa taide vähitellen otti juurtuakseen karuun maaperäämme, ja ilman häntä meidän kuvaamataiteemme tuskin olisivat saavuttaneet niitä ennätöksiä, joista me nyt iloitsimme.

Merkillisin Cygnaeuksen yrityksiä taiteen alalla oli hänen alottamansa ja Suomalaisen Kirjallisuuden

Seuran nimessä ja avulla kunnialliseen loppuun ajettu puuha pystyttää Porthanin kuvapatsas Turkuun — ensimmäinen laatuaan maassamme. Kun hänessä ajatus syntyi, ei Suomessa ollut kuvanveistotaidetta nimeksikään, mutta silti Cygnaeus ei epäillyt yrityksen mahdollisuutta. Hän tapasi Tukholmassa nuoren, innokkaan kuvanveistäjän, Kaarle Eneas Sjöstrandin, sai tämän muuttamaan Suomeen, ja Cygnaeuksen innostuttamana Sjöstrand ei ainoastaan luonut Porthanin muistomerkkiä, vaan muovaili toisen toisensa perästä uuden isänmaansa suurmiesten muotokuvia ja antoi meille sarjan Kalevalanaiheisia veistokuvia sekä oli vihdoinkin Valter Runebergin ja Johannes Takasen ensimmäinen opettaja tullen siten kuvanveistotaiteen perustajaksi maassamme. Ilman Cygnaeuksen luottamusta ihanteelliseen pyrkimykseensä olisi tämä, jollei kokonaan, niin kumminkin epämääräiseksi ajaksi jäänyt tekemättä.

Cygnaeuksen kirjailijatoimesta aika ei salli laajemmin puhua, mutta viittaa kuitenkin erinäisiin suuriarvoisiin teoksiin. Kiitä on hänen tutkimuksensa "Traagillisesta aineksesta Kalevalassa", joka epäilemättä on etevin ja syvällisin kansanrunouttamme tarkottava esteettinen tutkielma, mikä meillä on ilmestynyt, ja joka muun muassa on, jollei suoranaisesti aiheuttanut, kumminkin suuresti vaikuttanut ensimmäisen suomenkielisen murhenäytelmän, Aleksis Kiven "Kullervon", syntyyn; niitä on Cygnaeuksen kenties enimmin luettu kirja, Joachim Zakarias Dunckerin elämäkerta, jossa tekijä pystytti unohtumattomalle sankarille pysyvän muistopatsaan jo ennenkuin Runeberg oli luonut toisen runoelmassaan "Heinäkuun 5 päivä"; niitä on hänen kirjansa Vänrikki Stoolin tarinoista, jolla hän täydensi varhain aloittamansa, ymmärtämyksessä ja nerokkaisuudessa verrattoman arvostelun niistä Runebergin runoteoksista, jotka kansallisessa suhteessa ovat kaikista tärkeimmät; ja niitä on myöskin historiallinen tutkimus nimeltä: "Hans Henrik Gripenbergiä kohdanneen yleisen mielipiteen langettaman tuomion tarkastus." Koska tämä viimeksi mainittu teos aivan erikoisella tavalla valaisee Cygnaeuksen luonteenlaatua, on siitä vähän enemmän sanottava.

Ruotsalaiset olivat ankarasti arvostelleet Seivin sopimusta, jonka mukaan Suomen armeijan viimeiset tähteet heittäen aseensa luopuivat vastarinnasta, ja syyttäneet sen allekirjoittajaa kenraali Gripenbergiä pelkuruudesta ja kavalluksesta. Kun asiantuntevalta taholta tätä väärää tuomiota oli turhaan koetettu oikaista, otti Cygnaeus seikkaperäisesti tarkastaakseen kysymystä, ja hän suoritti tehtävänsä ei ainoastaan innostuksella ja nerolla, jotka olivat hänelle ominaisia, vaan sanan varsinaisessa merkityksessä ensimmäisenä suomalaisena historioitsijana. Nojaten tietoihin ja asiakirjoihin, jotka hän oli saanut mukana olleilta tai heidän läheisiltään, hän havainnollisesti kuvaten sotilaalliset olosuhteet ja selvittäen tapahtuman psykologiset edellytykset näyttää, kuinka ruotsalaiset vallanpitäjät olivat ilman riittävää harkintaa määränneet joukkojen sijoituksen, kuinka he kerrassaan laiminlyöden oman maansa puolustuksen olivat jättäneet tautien ja ankaran talven harventamat suomalaiset oman onnensa nojaan, kuinka varsinaisten päällikköjen poistuttua ylin johto oli uskottu Gripenbergille, joka tosin koko sodan aikana säästämättä enemmän vaivojaan kuin vertansakaan oli ollut mukana, mutta aina alipäällikön asemassa, sekä edelleen kuinka tämä urhoollinen mies, ylivoimaisen vihollisen saartamana ja jätettynä ilman suoranaisia tietoja Tukholmassa tapahtuneesta vallankumouksesta ja uuden hallituksen tarkotuksista, ratkaisevalla hetkellä ei nähnyt edessään muuta kuin kaikki uhranneitten sotilaitensa kuoleman ilman voiton mahdollisuutta. Kun Gripenberg silloin neuvottelussa upseeriensa kanssa lyöden nyrkkinsä pöytään huudahti: "Hyvät herrat! Jos teissä on ketään, joka tahtoo, että minä tappelen, niin, Jumal'aukkoon, minä tappelen; kyllä olen ennenkin tapellut" — eikä kukaan hiiskunut sanaakaan, silloin ei hänkään enää vaatinut turhaa verenvuodatusta.

Lukiessa tätä kertomusta tapahtumien traagillinen yhteenliittyminen ei kiinnitä meitä enemmän kuin kertojan intomieli. Cygnaeus puhuu suomalaisena ja suomalaisena hän puolustaa suomalaista miestä ruotsalaisia vastaan, jotka peittäen oman syynsä asiain onnettomaan menoon olivat heittäneet syyn taakan viattoman päälle. Hän etsii kauttaaltaan totuutta, ja myöhempi tutkimus onkin pääasiassa hyväksynyt hänen esityksensä, mutta silti hänen kertomuksellaan ei ole sitä objektiivista tyyneyttä, jota pidämme historiantutkimuksen ihanteena. Cygnaeus oli ennen kaikkea tunteen ja intomielen mies, ja tässä se tulee sitä enemmän näkyviin, kun väärä tuomio Gripenbergiä kohtaan oli yhtä paljon loukannut hänen inhimillisyydentuntoaan kuin hänen kansallista itsetuntoaan. On muistettava, että teos ilmestyi Vänrikki Stoolin tarinain jälkeen, ja siihen nähden saattaa sanoa, että siinä on ensi kerran teoksi muuttunut se kansallinen itsetunto, jonka tarinat olivat herättäneet.

Kumminkin on tunnustettava, että Cygnaeus vähemmän kuin kukaan oli Vänrikin tarinain syyttävän vaikutuksen tarpeessa. Hänen ylimysmielisyytensä oli näet kehittynyt itsetietoisuudeksi, joka oli arka arvostaan eikä koskaan epäillyt puhua suutansa puhtaaksi, kun hänen oikeuden- tai ihmisyyden- tai kansallista itsetuntoansa oli loukattu. Paitsi Gripenbergin puolustuskirjoituksessa tuli tämä monesti näkyviin. Niin esim. 1850 vuoden sensuuriasetus, joka kielsi painattamasta suomenkielellä muuta kuin uskontoa, taloutta ja kansanrunoutta tarkottavia kirjoja, koski häneen kuin persoonallinen häväistys, ja hän kirjoitti siitä suoraan ministerivaltiosihteerille, kreivi Armfeltille. Sama kansallinen itsetunto aiheutti niinikään sen puheen, jonka Cygnaeus piti jäähyväisjuhlassa yliopiston ruotsalaisille vieraille 1857 ja joka tavallaan on hänen kuuluisimpiaan. Se oli sangen lyhyt ja kieltämättä maltillinen ja

kohtelias, mutta vaikutti kuitenkin kuin jonkinlainen sodanjulistus. Eräässä juhlassa Tukholmassa oli julkilausuttu runo, jossa Suomelle annettiin mainesana "orjuuden kultainen pesä". Puhuja valitti, että juhlassa ei kukaan ollut noussut ja vastannut noihin sanoihin: "Sinä valehtelet!" Hän oletti vieraitten havainneen, ettei Suomessa kuitenkaan eletä eikä puhuta niinkuin voidaan ajatella orjuuden pesässä eletävän ja puhuttavan, ja päätti toivomalla, että meille Ruotsissa ja muualla Euroopassa suotaisiin kunnioitusta eikä sääliä, sillä edellinen on meille tarpeen useinkin vaikeissa oloissamme.

Vaikka varmaankaan ei kukaan tässä maassa ole suuremmin ja kauniimmin puhunut Ruotsin suurista muistoista ja erittäin ruotsalaisten ansioista Suomeen nähden, sai tämä puhe kaikki unohtumaan. Se käsitettiin ja selitettiin julkeaksi solvaukseksi Ruotsia kohtaan, ja Cygnaeus joutui hänkin vuorostaan, semmoisen häväistystulvan esineeksi, jolla meillä on tapana aika ajoin koetella ja karaista merkkimiestemme luontoa. Tietysti hän kärsi siitä, kärsi syvästi ja katkerasti — mutta vähitellen sekin tulva juoksi kuiviin.

Ehkä kysytte edellisen johdosta, oliko Cygnaeus suomen- vai ruotsinmielinen? Kysymys on anakronismi Cygnaeukseen nähden. Hänen kansallistuntonsa kehittyi aikana, jolloin ei vielä tietty suomen- eikä ruotsinmielisistä. Hän oli *suomalainen* Lönnrotin ja Runebergin tapaan, niinkuin kaikki meidän parhaimmat olivat 1830- ja 40-luvuilla. Silloin täällä vielä oltiin eheä, jakamaton kansa, ja kun puolueriidat olivat alkaneet, hän toivoi vain eheyden palaavan. Niin hän alkajaisrunossaan suomalaisen Preciosa-näytäntöön keväällä 1870 lausuu: "Parempaa laulu ei sentään voisi vaikuttaa kuin karkottaa veljesvihan, muistuttaa kaikkia, että tämä maamme on yhteinen isäntöimme, jossa olemme kasvaneet yhdeksi kansaksi ja saaneet yhteisen päämäärän; kumpaa kieltä puhummekin, on kohtalomme yhteinen: jos pelastus on mahdollinen, me pelastumme yhdessä, jollei — me vaivumme samaan hautaan. Sadat äänet yhtykööt samaan sointuun, se joka häiritsee sointua, rikkoo ei vain itseänsä, vaan kokonaisuutta vastaan."

Oli kuin Cygnaeuksen työpäivä olisi ollut ohi, kun 60-luvulla ensimmäisten valtiopäivien johdosta ja jälkeen valtiollinen ja yhteiskunnallinen elämä puhkesi aavistamattomaan virkeyteen. Hänen elämänsä viimeinen jakso oli alkanut, jolloin hän pääasiassa katsojana seurasi ajan pyrintöjä. Mutta vaikka Cygnaeus yhä harvemmin esiintyi julkisesti, eivät hänen sanansa olleet menettäneet tenhovoimaansa. Kuoriin 60- ja 70-luvun ylioppilaspolviin, jotka säännöllisesti 1 p. huhtikuuta kävivät häntä laululla tervehtimässä, vaikuttivat hänen puheensa aina innostavasti. Me ymmärsimme hänen kanssaan, että ihminen ei elä ainoastaan leivästä; hän oli meille kunnioitettava patriarkka, jonka sanoista yhä säteili se Suomen aamun kirkkaus, jota hän nuorena oli julistanut. Todistuksena ihastuksestamme mainitsen vain yhden piirteen. Tunnen ylioppilaan, joka saatuaan eräästä sanomalehtikirjoituksesta 30 markkaa, ensimmäiset mitä hän eläissään oli ansainnut, käytti ne ostaakseen Cygnaeuksen runoelmat. Huhtikuun 1 päivä tuli meille henkiseksi kevätjuhla, joka uudistui joka vuosi yhtä varmaan kuin Vapunpäivän vietto, mutta erosi tästä siinä, että se kesä ihanteellisine rientoineen, jonka Cygnaeus meissä herätti, oli kestävämpää laatua kuin luonnon kesä — monessa se ei ole tiennyt syksystä eikä talvesta, vaan on pysynyt kautta elämän.

Vaikken läheskään ole tyhjentänyt ainettani, on jo aika lopettaa. Ja tällä hetkellä kysyn itsekseni, riittääkö esitykseni todistamaan, että Cygnaeus yhä edelleen ansaitsee sijansa toisten suurmiestemme rinnalla, huolimatta siitä, että hänen muistonsa on niin himmentynyt nykyisessä polvessa? Toivon että niin on laita. — Herätystyö vaati monenlaisia voimia, ja Cygnaeuksenkin osuus oli siinä tarpeellinen, jopa välttämätön. Ajalla, jolloin sanomalehtiä ja kirjallisuutta levisi ja luettiin vähän, oli äärettömän tärkeää, että ilmaantui mies, joka ollen saman hengen elähyttämä kuin muut tulevaisuuden miehet, elävin nerokkain sanoin julkilausui mitä ajassa liikkui ja avasi varsinkin nuorille aavistamattomia näköaloja ja kuvasi ihanteita, jotka vastustamattomasti innostuttivat totuntatavasta eroaviin harrastuksiin. Näin Cygnaeus täydensi ja teki suurten ystäviensä työn tulokset kuulijoilleen mieskohtaisiksi ja velvottaviksi. Samalla hän enemmän kuin kukaan muu on vaikuttanut henkisen sivistyksen kohottamiseksi maassamme, hän on tehnyt eläväksi käsityksen meidän sivistyksellisestä yhteydestämme suurten kulttuurikansojen kanssa ja vaatinut, että meidän tulee kaikilla aloilla — eritoten taiteenkin alalla, joka silloin näytti niin toivottomalta — edustaa suomalaista kansallisuuttamme, jopa uskaltaa ajatella kilpailua muitten kanssa. Yksi syy miksi me enää harvoin muistamme Cygnaeusta on se, että niin paljo siitä, mitä hän ensiksi harrasti ja vaati, on jo muuttunut sivistyneitten kansalaisten yhteisomaisuudeksi, tullut lihaksemme ja vereksemme — mutta onko hänen ansionsa silti vähempi?

Huomautin alussa, että elämme individualismin aikakaudella, jolloin yksilön hyvinvointia ja menestystä katsotaan inhimillisen harrastuksen oikeaksi päämääräksi ja jolloin vähät välitetään ihanteista, jotka vaativat yksityisten pyyteitten uhraamista yleisen hyväksi, kansakunnan onneksi. Mutta yhtä varmaa kuin se on, että tuo nykyajan oppi ei ole aikojen viimeinen viisaus, yhtä varmaa on, että Suomen kansan tulevaisuus yhä edellyttää, että sillä on poikia ja tyttäriä, jotka Cygnaeuksen tapaan pitävät korkeimpana onnenaan uhrata elämänsä työn sen eteen. Kuinka ajat vaihtelevatkin, on semmoisia aina nouseva, ja koska heidän toimintansa ehtona on, että he ajattelevat suurta kansastansa

ja että heillä on ihanteellisia päämääriä, niin on Fredrik Cygnaeus, tämä suurien ajatusten ja ihanteiden mies, tämä kansallisen itsetunnon mies, aina oleva heille rakastettu ja kunnioitettu opas ja tietäjä.

Lauri Stenbäck.

Hänen syntymänsä 100-vuotismuiston johdosta.[19]

Siihen pitkään sarjaan merkkimiesten satavuotismuistoja, joita jo olemme tällä vuosisadalla viettäneet, tulee tämän lokakuun loppupuolella kaksi muistopäivää lisää. Yrjö Aukusti Wallin ja Lauri Stenbäck syntyivät näet molemmat lokakuulla 1811, edellinen 24 ja jälkimäinen 26 p. Miten erilaisia harrastuksiltaan nämä miehet olivatkaan, ansaitsee kuitenkin toisen niinkuin toisenkin muisto kirkkaana elää heidän kansalaistensa mielissä, ja sentähden Aikakin tahtoo puolestaan heihin kiinnittää lukijakuntansa huomion.

Tämä Lauri Stenbäckin muistolle omistettu kirjoitus on alkuaan laadittu esitelmäksi Kolmisointuyhdistyksen iltamaan viime keväänä (10/3) eikä pyydä esittää mitään uusia tietoja, joita ei tavattaisi siinä runoilijan seikkaperäisessä elämäkerrassa, jonka tekijä kymmenkunta vuotta sitte julkaisi. Tarkoituksena on vain ollut pikaisin piirtein hahmotella miehen kuva, jonka toiminnasta ja luonteesta varsinkin nuoremmalla polvella lienee sangen hämärä käsitys, mutta joka on omansa herättämään mielenkiintoa ja kunnioitusta samassa määrässä kuin häneen tutustuu.

Lauri Stenbäck syntyi Kuortaneen pappilassa. Isältään, kirkkoherra Kaarle Fredrik Stenbäckiltä, hän, mikäli päätettävissä on, sai perinnöksi runoilijalahjansa, mutta äidiltään, Eva Maria Gummerukselta, luonteensa vilkkaan, avoimen, rakastettavan lapsellisen peruspiirteen; kotiseutu ja sen kansa opetti häntä kunnioittamaan ja rakastamaan maamme suomalaista väestöä, josta hänen sukunsa polveutuu. Tämä viimeinen seikka — tutustuminen suomenkieliseen kansaan — oli sitä tärkeämpi, kun perhe Laurin ollessa 12:nnessä, muutti Vöyrin ruotsalaiseen pitäjääseen. Kotipaikan muutto sekä silloiset kouluolot vaikuttivat, että ruotsi tuli Stenbäckin runoilijakieleksi, mutta kiitos Kuortaneen-ajan hän ei sentään koskaan vieraantunut kansamme pääaineksesta, vielä vähemmän menetti suomalaista henkeään.

Stenbäckin lapsuuden- ja varhemmasta nuoruudenajasta tulee huomioonottaa varsinkin kaksi seikkaa, joilla oli määräävä merkitys hänen kehitykseensä nähden. Toinen on se, että hän, ollen alusta aikain ruumiiltaan hento ja heikko, sai kovien sairauskohtausten kautta pysyviä vammoja, joista johtui, että hänen terveytensä aina oli huononlainen, — se tietysti enensi hänen tunne-elämänsä herkkyyttä; toinen on syvä uskonnollinen heräys, jonka ensimmäinen ripilläkäynti hänessä aiheutti. Huolimatta hänen omaistensa kertomuksista emme osaisi oikein arvostella tämän henkisen mullistuksen laatua ja merkitystä, jollei hän itse olisi jättänyt siitä epäamättömiä todistuskappaleita, nimittäin kuusi runoa, jotka nimellä "Rukouksia ensi kerran käydessäni Herran ehtoollisella", muodostavat sekä sisällyksen että hämmästyttävän kypsän muodon puolesta mitä arvokkaimman runollis-uskonnollisen tunnustuksen. Ensimmäisessä hän tunnustaa syntinsä, toisessa hän julkilausuu luottamuksensa anteeksiantoon, kolmas saa meidät aavistamaan jonkun katkeran kokemuksen ihmisten puolelta, neljännessä hän laulaa pyhästä hetkestä, "tärkeimmästä elämässään", jolloin liitto taivaallisen Isän kanssa uudistettiin, viides on riemulaulu tapahtuman johdosta ja samoin kuudes, vaikka se on tynyempi ja tulevaisuuteen viittaava. Siitä ovat nämä säkeet:

Oi, kuinka olen iloinen,
Mä Herrassani riemuitsen.
Mä laulan lapsuuslauluan',
Sen laulan moneen kertahan
Ja taasenkin. — — —

Luo Herran paeta mä voin,
Kun loistaa säteet aamunkoin;
Kun ilta saapuu pimeten,
Niin nukun syliin hänellen
Kuin äidin luo. — — —[20]

Heräys tapahtui syksyllä 1827, jolloin Stenbäck oli 16-vuotias ja, tultuansa keväällä ylioppilaaksi, oleskeli kotona. Näennäisesti se kyllä oli ohimenevää laatua, mutta kumminkin se selittää, että hänen varhemmissakin runoelmissaan ja mietelmissään niin usein soi uskonnollinen pohjasävel, sekä että hän ajan tullen oli valmis avaamaan sydämensä toiselle, paljoa syvemmälle ja pysyvälle herätykselle.

Luonnollinen taipumus vei Stenbäckin vastustamattomasti esteettisten ja kirjallishistoriallisten

opintojen alalle. Hän lueskeli hartaasti saksalaista ja ruotsalaista kirjallisuutta, ja jälkimäinen herätti hänessä, niinkuin monessa muussakin sen ajan nuorella, halun päästä Ruotsiin, jossa toivottiin tapaavan virkeämpää, loistavampaa henkistä elämää kuin sodan jälkeen yhä vielä henkisesti lamaantuneessa kotimaassa. Kaksi vuotta (1830—32) Stenbäck harjottikin opintoja Upsalan yliopistossa, mutta lukuunottamatta sitä, että hän Puolan kapinan aikana ruotsalaisten toveriensa kanssa innostuneesti seurasi vapaustaistelun menoa ja suri sen kukistumista vereen, oli matka täydellinen pettymys. Sen on runoilija julkilausunut runosikermässä "Matkamuistelmia". Hän oli lähtenyt, hän laulaa, etsimään "kunniata

ja suuruutt' aatteitten ja toiminnan;
Mä suurten muistoin kotimaan näin siellä,
Min kansa pientä puuhas pikkumiellä,
Vaan muuta siellä nähnyt en".

Stenbäckin kokemus oli siis sama kuin Topeliuksen kymmenen vuotta myöhemmin, se näet että suomalaisen isänmaa ja kansa ovat *tällä* puolen merta.

Helsingissä Stenbäck liittyi läheisesti Pohjalaisosakunnan silloisiin etevimpiin jäseniin, joista paitsi häntä itseään seuraavat ovat tulleet mainioiksi Suomen sivistyshistoriassa: M. A. Castrén, nerokas kielentutkija, E. A. Ingman, yksi lääkintätieteen uudistajia maassamme ja harras suomenkielen ystävä. F. A. Ehrström, ensimmäinen säveltäjämme, ja C. G. von Essen, yksi herännäisyyden päämiehiä. Tämän toveripiirin johtava henkilö ei kumminkaan ollut kukaan mainituista, vaan J. J. Östring, Stenbäckin paras, uskottu ystävä. Vuosi 1834 oli näitten ystävysten onnellisin aika. Silloin he innokkaasti ja menestyksellisesti koettivat kohottaa oman osakuntansa ja välillisesti koko ylioppilasnuorison yhteiselämää aatteelliseen ja isänmaalliseen suuntaan — ja silloin Stenbäck sepitti useat kauniimmat runoelmansa; mutta heidän ilonsa oli lyhyt. Mielenosotuksen aikaansaamiseksi erästä opettajaa kohtaan he omin päin toimeenpanivat ylioppilaskokouksen, ja syytettyinä tästä yliopiston järjestystä loukkaavasta omavaltaisuudesta heidät kaikki (paitsi Esseniä) karkotettiin puoleksi vuodeksi. Tämä tapaus oli käänteentekevä Stenbäckin elämässä.

Lähtiessään kotia Stenbäck otti mukaansa ystävänsä Östringin, eivätkä he olleet Vöyrin pappilassa kauan nauttineet pakollista vapauttaan, ennenkuin täydellinen mullistus oli tapahtunut heidän maailman- ja elämäkatsomuksessaan. Oli näet juuri se aika, jolloin Paavo Ruotsalaisesta johtuva herännäisyys oli alkanut levitä Pohjanmaalla, ja tämän henkisen liikkeen valtaan molemmat, niin Stenbäck kuin Östringkin, antautuivat. Seuraus oli, että he palatessaan Helsinkiin olivat kokonaan muuttuneet ja että he kieltäen ja hyljäten entiset harrastuksensa vetäytyivät syrjään toverien iloisesta seurasta ja suunnittelivat ei ainoastaan yksityiselämänsä, vaan koko elämänsuuntansa ja -päämääränsä muuttamista. Aluksi Stenbäckin uskonnollisuus sentään vielä näyttää olleen verraten valoisa, mutta kun Östringin keuhkotauti 1836, hänen äärettömäksi surukseen, oli kuollut keuhkotautiin, se muuttui siksi synkkäksi, kaikkea maailmallista tuomitseväksi, sanoisinko, kiihkomielisyydeksi, jommoisena herännäisyys ensi aikanaan esiintyi lukuisissa uskovaisissa ympäri maata. Tämmöisiä kääntymyksiä tapahtui silloin tuhansittain, mutta kumminkin Stenbäckin kääntymys on meille muita merkillisempi, jopa yksinäinen laatuaan, sentähden että hän erityisessä runosarjassa on kuvannut mielenmuutoksensa eri asteet, julkilaulanut mitä hän kärsi ja miten hän tuskallisesti taisteli kukistaakseen entisen itsensä ja sen kauneudenmaailman, jonka runoilijaunelmansa ja -haaveilunsa olivat hänen sisässään rakentaneet. Suorasanaisesti kerrottuna tämä kääntymys kyllä ei meitä liikuta enemmän kuin muut senlaatuiset historialliset tosiasiat, mutta sydämemme heltyy ja värisee myötätunnosta, kun kuulemme runoilijan itsensä purkavan tuskansa, esim. runoelmassa "Huokaus", joka arvattavasti on kirjoitettu Östringin kuoleman jälkeen.

Kuin synkkä koto kuoleman on tää!
Mun taivaani on iäks' suljettuna.
Sen kultahohdett' en mä enää nää
On riemu mailman multa murjottuna.
Mut niinkuin varjo kulkee kenttää pitkin,
Niin rauhatonna vaellan ma vain,
Vain varjo olen aikain parempain. — —

Oi, miks' on koskaan rintan' paisunut,
Sen miksi suuret aavistukset täytti?
Miks' riemuin laulun äänt' oon kuunnellut?
Miks' siitä valonsäde mulle näytti
Valaisten syömen syvät, mailman piirin
Ja rintani sai ilmitulehen,
Mut hetken vain, oi, hetken lyhyen?

Tuo säde tunki sielun syvyyteen,
Se entisaikaan oli elämäni,
Kuin kirkkaan kevätnurmen kukkineen
Näin elon valoisana edessäni.
Mut päivä laski, yö on noussut musta,
Ja tallattu on mailma syömeni,
Kuin tyhjä, hävitetty temppele. — —

Oi kolkko köyhyys sielun palaneen,
Miss' entisriemuin kylmät ruumiit makaa!
Oi perintöni, saatu aikaiseen,
Sun häijyt henget lahjanaanko jakaa,
Vai ootko taivaan rangaistus sa mulle.
Ansaattu, vaikk'en tunne syytä sen,
Mut pantu kantaakseni kärsien?

Haa, kärsivällisyys! En hiukkaakaan
Omista lahjaa, jota kaikki kiittää.
En elää tahdo horroksissa vaan,
Ei kärsimys voi lohdukseni riittää;
En tahdo, että keväästäin, mi loisti,
Tää musta muisto nyt vain jäljell' on
Ja rinnan rauhattomuus rajaton. — —

Alistuvaisempi ja sovinnollisemmin päättyvä on lähinnä seuraava, ihmeen kaunis runo nimeltä "Murheelle". Siinä Murhe eli Surutar, "kuningatar elämän", viittaa rauhattomalle laulajalle tien rauhan maahan. Mutta kahta tuskallisempi on, erittäinkin alkupuolelta, runoelma "Katumus":

Oi, mua seuraa, vainoo synninvalta,
Se valon riistää elon taivahalta,
Se kauheana minuun tuijottaa,
Jos minne käyn, en siltä rauhaa saa. — —

Oi minne pakenen? Miss' saanen kerran
Mä voimaa kantaa pyhää vihaa Herran?
Oi minne piilen? Mull' ei päällä maan,
Oo toivoa, ei kuolemassakaan.

Kaikk' ilo, toivo, turva multa puuttuu,
Mi mulle voitto oli, mullaks' muuttuu,
Ja paljastettuna mä syntinen
Nyt Herran tuomiota vapisen.

Näin vaikerrellessaan hänelle muistuu mieleen, miten hän oli onnellinen lapsuudenpäivinä, jolloin Jeesus oli hänen ystävänsä, ja häneen, sovittajaan ja vapahtajaan, hän nytkin turvaa —

Vaikk' oonkin paha, vaivun ristis juureen;
Ja luotan lujasti sun armoos suureen.
Oi, kiitos soikoon sulle taivaan, maan!
Sun tähtes syntinen viel' armon saan.

Pitkä kamppailu päättyi sovintoon ja rauhaan, ja saavuttamansa onnen on runoilija julkilaulanut eri lauluryhmässä nimeltä "Sointuja". Ensimmäinen näitä sointuja on tämä:

Olen Jumalan laps';
Oi autuas rauha ja riemu!
Olen Jumalan laps';
Oi kelle mä riemuni kerron?
Oi Luojalle riemuni kerron.
Olen Jumalan laps';
Oi autuas rauha ja riemu!

Ensimmäiset soinnut ovat vuodelta 1837. Edellisenä syksynä Stenbäck oli alkanut suorittaa filosofian kandidaatti-tutkintoa, mutta äkkiä sairastunut lavantautiin. Siitä hän toipui vasta kevätpuolella mainittuna vuonna ja silloin, parantuen yhdellä kertaa sekä ruumiillisesti että sielullisesti, hän antoi soinnuissa voitonriemunsa helähtää. Samana keväänä hän tuli kandidaatiksi ja muutti teologiseen tiedekuntaan; hän oli päättänyt ruveta papiksi.

Mutta Stenbäck oli liian tulinen sielu ollakseen tunnustamatta ja levittämättä muihinkin riemuisaa uskoaan jo ennenkuin oli virallisesti oikeutettu pukeutumaan papinkauhtanaan. Ystäviensä Essenin ja Julius Berghin kanssa hän esiintyi heränneitten ylioppilaitten johtajana, ja ystävysten luona nämä kokoontuivat "seuroihin", joissa yhdessä luettiin ja veisattiin; sitä paitsi hän kirjailijana edusti herännäisyyttä taitavammin ja voimakkaammin kuin kukaan muu. Ensiksi se tapahtui, kun Runeberg "Vanhan puutarhurin kirjeissä" oli heränneitä arvostellut kannalta, joka muinoin oli ollut Stenbäckin oma, ja hän sepitti "Vastauksensa Vanhalle puutarhurille"; toiseksi ja vaikuttavammin hän sen teki, kun alkoi Essenin avustamana 1839 toimittaa viikkolehteä "Evangeliskt Veckoblad". Tässä julkaisussa hän kolmatta vuotta raamatullisen kristinopin kannalta yhtä suurella innolla kuin kyvyllä taisteli ajan järkeilevää ja laimeaa kristillisyyttä vastaan, ja aina väliin siinä nähtiin joku hänen sepittämänsä sointu tai muu runoelma, joka muistutti, että lehden takana seisojaksi lämminsydäminen runoilija. Ettei Stenbäck kauemmin jatkanut tätä kirjallista yritystä — johon verrattavaa silloin ei ollut toista olemassa — johtui sensuurin ankaruudesta. Silloin nimittäin kirkolliset viranomaiset pitivät herännäisyyden äänenkannattajaa yhtä kovalla kuin konsanaan valtiollinen sensuuri myöhemmin aikoina on pidellyt maallisia lehtiä. Kirjoitukset olivat täältä Helsingistä lähetettävät Porvoon tuomiokapitulin tarkastettaviksi, ja hyvin usein ne sieltä palautettiin joko pahanpäiväisesti silvottuina taikka kokonaan kiellettyinä. Mutta kun toimitus ei väsynyt, vaan jatkoi työtään muuttumattomalla innolla, niin arkkipiispa Melartin kääntyi itse kenraalikuvernöörin puoleen pyytämään apua, ja tulos oli, että "Evangeliskt Veckoblad" 1841 kokonaan kiellettiin ilmestymästä — ensimmäinen tapaus laatuaan maassamme.

Miten Stenbäck olikaan säälimättömästi tuominut entisyytensä, ei hän sentään vielä ollut lakannut silloin tällöin runoilemasta. Hänen kanteleensa ääni oli tosin muuttunut, mutta vielä sen kielet soivat. Jopa hän 1839 Pohjalaisosakunnan ensimmäistä Porthaninjuhlaa varten sepitti yhden kauniimpia runoelmiaan, joka päättyi Runebergin maljan esittämiseen. Tässä verrattomassa runopuheessa Stenbäck ensin ylistää Porthania, Suomen historian isää, joka antaessaan meille muinaisuutemme antoi meille tulevaisuuden; toiseksi hän kiittää nuoruuden ääretöntä voimaa ja vihdoin viittaa siihen sisälliseen rikkauteemme, jota ei mikään ulkonainen mahti voi meiltä ryöstää. Ulkonaisen loiston ja maineen sijasta, runoilija näet sanoo, me

— saimme sisällisen elon rikkauden,
Ja hengen maailma on meille avoinna
Ja tarjoo meille maansa, kirkkaat, valoisat,
Miss' aina kukkii, loistaa kevät ikuinen.

V. 1840 vietettiin suurenmoisesti, lukuisten ulkomaalaistenkin vieraitten läsnäollessa, yliopistomme 200-vuotisjuhla. Juhlan kunniaksi valmistettiin erinäisiä julkaisuja, ja silloin Stenbäckkin, toverien kehotuksesta, ensi kerran painatti runoelmansa koottuina. Kokoelma muodosti pienen vihkosen, ja vaikka myöhemmin uusia painoksia toimitettaessa siihen on tullut hiukan lisää, eivät runoelmat nytkään täytä enemmän kuin noin 11 painoarkkia, s.o. ei täyteen 180 sivua. Siitä huolimatta runokokoelma arvoltaan on verrattava Runebergin ja Topeliuksen teoksiin, jotka täyttävät monta nidosta. — Jo kouluajanani muistan kuulleeni kerrottavan, että joku saksalainen kirjallisuudentuntija (niin sanottiin, vaikka ruotsia osaavat saksalaiset ovat harvinaisia) oli lausunut, että jos Runebergin runoelmat pannaan toiseen vaakakuppiin ja Stenbäckin toiseen, niin jälkimäiset huomataan yhtä painaviksi. Epäilen suuresti jutun historiallista todenperäisyyttä, mutta jos se onkin kokonaan keksitty, ei se sentään ole aiheettomasti syntynyt, vaan se antaa meille syytä kysyä, mikä se tuottaa Stenbäckin runoille niin suuren arvon, tekee ne niin painaviksi, että mainitunlaista vertailua on voitu edes ajatella.

Vastaukseksi riittää yksi ainoa sana: *tunne*, taikka selvemmin *tunteen voima*. Tunteessa nimittäin on runouden arvo. Miten kaikki maailmassa ja ihmiselämässä liekään muuttuvaista, ovat kuitenkin ihmisten tunteet, joissa kyllä ensi hetkessä luulisi kaikkein vähimmän pysyvistä tapaavansa, eri aikakausina ja eri kansakunnissa laadultaan pääasiassa muuttumattomia. Satojen ja tuhansien vuosien väliajat eivät enemmän kuin tuhansien peninkulmien välimatkat estä ilon ja itkun aiheita ihmisten kesken olemasta samoja. Siitä johtuu, että voimakas tunne julkilausuttuna runoudessa aina ja kaikkialla ymmärretään, ja Stenbäckillä oli erinomaisen voimakas tunne-elämä. Toinen runouden arvon ehto on täydellinen muoto, jonka tunnusmerkki on se, että laulun sanoissa ja soinnussa tunne ilmenee mahdollisimman välittömästi, voimakkaasti ja vaikuttavasti, ja Stenbäckin runoudella on tämäkin ansiopuoli. Kun sydän avoinna, mieli vapaana luemme hänen runoelmiaan, niin liikutus valtaa meidät, ja laulun syvät tunnearvot herättävät sielussamme saman väreilyn, joka muinoin sai runoilijan tarttumaan kanteleeseen. Mainitut ominaisuudet tekevät Stenbäckin runoelmat niin painaviksi, kohottavat hänen runoutensa yhtä korkealle kuin Runebergin ja Topeliuksen. Mikä taasen on erotus hänen ja näiden toisten runoilijain välillä, huomaamme jos otamme tarkastaaksemme mitä hän on laulanut.

Stenbäck oli yksistään lyyrikko, laulurunoilija, ja hänen aihepiirinsä rajottui hänen omaan persoonalliseen tunnepiiriinsä eikä se ollut laaja. Tietysti rakkauden tunne tavallisessa merkityksessä ei

ollut hänelle tuntematon, mutta ainoastaan kahdessa runossa se esiintyy, ja toisessa niistä hän sen mainitsee ainoastaan sanoakseen jäähyväiset maalliselle rakkaudelle turvatakseen Jumalaan, joka on oikea rakkaus. Rakkautta korkeammalle hän asettaa ystävyden, jonka ehtona hän pitää yhteisharrastusta elämän ylevimpiin päämääriin katseen, eikä hänen laulunsa koskaan ole soinut sydäntäkouristavammin kuin runossa "Eräs yö", jossa hän valittaa ja tuskittelee rakkaimman ystävänsä kuoleman johdosta, vihdoin saadakseen lohdutuksen ja rauhan siitä ajatuksesta, että ystävä ei uinukaan pimeässä haudassa, vaan on noussut taivaan valoisaan asuntoon. Myöskin kodin- ja isänmaanrakkauden tapaamme Stenbäckin runoissa, mutta nekin tunteet hän on, niin sanoakseni, sulkenut ahtaisiin puitteisiin. Koti on ennen kaikkea "äidin maja", ja suomalaisen isänmaansa hän näkee "syrjäisten majain suojassa", turmeltumattomassa kansassa, joka on meidän voimamme. Luonnossa hän eniten rakastaa aamua, päivänkoittoa, auringon kultaista valoa — sanalla sanoen valoa ylipäätään, joka on näennäisesti aineettomin puoli luontoa. Mutta kaiken mainitun yli runoilija asettaa totuuden etsinnän, pelastuksen ja sovinnon toivon, eikä vain yksityisen, vaan koko luomakunnan, niinkuin nähdään runoelmasta "Luontokappalten huokaus", joka minusta on suurenmoisista ja syvällisistä kaikista Stenbäckin sepitelmistä. Kuinka hän julkilauloi omat uskonnolliset tunteensa, siitä on jo ennen lyhyesti mainittu. Puhtaasti runolliseltakin kannalta arvostellen ovat "Öiset sävelet", joissa hän kuvaa kääntymyskamppailunsa vaiheita ja lopullista voittoa, erittäin suuriarvoiset. Tietääkseni ei kukaan ole ennen senlaatuista kamppailua runoudessa esittänyt, ja nämä runot ovat sentähden kerrassaan alkuperäisiksi tunnustettavat, samalla kun niillä on täydessä määrässä ne ansiopuolet, jotka olen maininnut Stenbäckin koko runouden tunnusmerkkeinä. Vaikk'emme olisikaan samoja tunteita kokeneet, emme epäile niiden todellisuutta, että elävä ihmissielu on niistä kärsinyt ja riemuinnut, sillä vieläkin niissä piilee sytyttävä ja liikuttava voima.

Se aihepiirin ahtaus, laulun rajottaminen persoonallisten tunteitten purkamiseen, joka on Stenbäckin runoudelle ominainen ja josta nyt olen puhunut, erottaa hänet Runebergistä ja Topeliuksesta. Nämä jälkimäiset ovat omien tunteittensa ohella julkilaulaneet mitä parasta enemmän tai vähemmän hämäränä liikkui koko kansamme tunne-elämässä heidän aikanaan, ja siihen heidän ääretön merkityksensä kansallisina runoilijoina perustuu. Stenbäckin kansallinen merkitys on heihin verrattuna vähäinen, mutta se ei lainkaan koske hänen arvoansa runoilijana ylipäätään — semmoisena hän on heidän vertaisensa.

Olen jo sanonut, että Stenbäckin kanteleen ääni muuttui, kun hän oli liittynyt heränneisiin. Kuitenkaan hänen kehityksensä ei pysähtynyt siihen. Stenbäckillä oli se Jumalan lahja, jonka Goethe antaa Tasson sanoa korkeimmaksi, nimittäin lahja lausua julki, laulaa julki mitä kärsi. Mutta kärsimyksensä, tunteensa purkaminen lauluun ei ainoastaan tuota helpotusta runoilijan sydämelle, vaan on samalla myöskin korkeinta nautintoa, ja tämä sai heränneen runoilijan epäilemään, eikö runous ehkä ollut vaarallinen viettelijä, joka houkutteli häntä pois Kristuksesta. Näin ymmärrämme, että Stenbäck kerran väitellessään Topeliuksen kanssa sanoi runouden olevan "hienoa myrkyä" kristitylle — mielipide, jonka Topelius päiväkirjassaan mainitsee "kauhean yksipuoliseksi". Kumminkaan ei Stenbäck vielä luopunut runoudestaan, kun oli lausunut tuon väitteen, enkä luule, että hän koskaan olisi siitä luopunut, jos hänen heränneet ystävänsä olisivat ymmärtäneet antaa sille arvoa. Mutta siksi he olivat liian ahdasmielisiä. Heistä oli kaikki n.s. maailmallinen hyljättävä, ja siihen he ehdottomasti lukivat myöskin runouden samoin kuin muunkin taiteen. Ajattelematta, että Stenbäck juuri runoudellaan kykeni tehokkaammin ja voimakkaammin kuin ainoakaan saarnaaja vaikuttamaan sen asian hyväksi, joka heistä oli kallein ja korkein kaikista, he ylenkatseellisesti ja loukkaavasti arvostelivat runoutta — nimenomaan sanotaan N. K. Malmbergin niin tehneen. Arvattavasti tämä johtui siitä, että heillä itsellään ei ollut runoilijalahjaa eikä myöskään kykyä kohota omaa itseänsä korkeammalle. Olisi ehkä voitu odottaa, että Stenbäck olisi pysynyt lujana ja puolustanut taidettaan, mutta niin hän ei tehnyt. Syytä kai oli hänen oma epäilynsä. Ystävien välinpitämättömyys ja ymmärtämyksen puute toi hänen epäilynsä sen lisän, joka oli tarpeen ratkaisevan päätöksen perusteeksi, ja päätös oli se, että hän ripusti kanteleensa naulaan, siitä lähtien sulkeakseen tunteensa ja kärsimyksensä sydämeensä, niinkuin meidän tavallisten ihmisten aina on tehtävä.

Tässä Stenbäckin elämän käännekohdassa on jotain syvästi traagillista. Kirjallisuutemme kannalta emme voi muuta kuin valittaa asiaa, mutta runoilijaa itseään meillä ei sentään ole sydäntä tuomita, sillä millään muulla uhrilla hän ei olisi voinut selvemmin osottaa, kuinka täydellisesti tahtoi antautua Jumalalleen. Vastustamattomasti tulee mieleen seuraava hänen oma mietelmänsä Evangeliskt Veckobladissa: "Abraham uhrasi Jumalalle rakkaimpansa; se, joka uhraa Jumalalle rakkaimpansa, on Abraham." Stenbäck uhrasi rakkaimpansa, kun luopui runoudestaan.

En aio kauan viipyä Stenbäckin myöhemmissä elämänvaiheissa, vaikka ne ovat kylläkin tärkeitä ja mieltäkiinnittäviä. Mainitsen siis vain lyhyesti, että hän uskonnollisen vakaumuksensa tähden sai kärsiä paljon muutakin kuin että hänen viikkolehtensä kiellettiin. Mentytään naimisiin nti Ebba Arpen kanssa, joka vielä elää 95-vuotiaana Vaasassa, hän vihitti itsensä papiksi, mutta jatkoi silti opintojaan tullakseen yliopiston dosentiksi. Kun hänen väitöskirjansa oli hyväksytty ja konsistorin enemmistö oli puoltanut

häntä virkaan, niin se kuitenkin häneltä kiellettiin. Samoin häntä estettiin pääsemästä Vaasan lukion lehtoriksi. Peljättiin näet, että hän heränneenä miehenä olisi vaarallinen nuorten opettaja ja johtaja! Vasta 1846 hän vihdoin nimitettiin Vaasan ylläkeiskoulun rehtoriksi.

Stenbäck oli 9 vuotta koulun rehtorina, ja se aika oli hänen elämänsä onnellisin. Hänen terveytensä oli ylipäättään tyydyttävä, ja toimi oli hänelle mieluinen. Hän näet rakasti nuorisoa, ja vaikka hän ylläpiti ankaraa järjestystä, niin hän oikeamielisyydellään, suorudellaan ja myöskin herttaisella ystävällisyydellään voitti oppilaitten sydämet. Opettajanakin hän erosi tavallisuudesta tahtoen ennen kaikkea herättää nuorisossa isänmaallista ja uskonnollista mieltä. Samoin kuin itseltään hän vaati muilta opettajilta täydellistä antaumista tehtävänsä. Opettajan tuli hänen mielestään vaikuttaa nuorisoon ei ainoastaan tietojen antajana, vaan myös esimerkillään, ja hänen oli sentähden oltava vakaumuksen mies, jonka puhdas ja harras mieli esiintyi hänen käytöksessään ja koko olennessaan. Itse koettaen parhaimman mukaan toteuttaa kasvatusopillisia periaatteitaan Stenbäck oli uudemman koulun tienraivaajia maassamme.

Kun Vaasan kaupunki 3 p. elok. 1852 paloi, oli Stenbäck Munsalossa kesää viettämässä. Kun hän sieltä riensi Vaasaan, tapasi hän kotinsa ja muun muassa arvokkaan kirjastonsa hävinneenä. Palon jälkeen koulu muutettiin Uuteenkaarlepyyhyn. Siellä ollessaan Stenbäck 1853 kutsuttiin Runebergin ja professori B. O. Lillen kanssa osalliseksi ruotsalaisen virsikirjan uudistamistyöhön. Aluksi hänellä ei kuitenkaan sen johdosta ollut paljon työtä, sillä Runeberg otti päätehtävän ensimmäisen virsikirjaehdotuksen laatimisessa. Näin ollen Stenbäck saattoi noudattaa ystäviensä kehotusta ja hakea silloin vastaperustettua kasvatusopin professorinvirkaa yliopistossa. V. 1855 hän nimitettiin professoriksi, ja saman vuoden syyslukukauden hän oli Helsingissä tätä virkaansa hoitamassa; kumminkaan hän ei sen kauemmaksi tänne jäänyt. Epätietoisena saisiko professorinviran sekä siitäkin, oliko hänellä enää voimia ja kykyä tieteelliseen työhön, josta niin kauan oli ollut erillään, Stenbäck näet oli samaan aikaan hakenut Isonkyrön kirkkoherranvirkaa, ja kun hän joulukuulla 1855 nimitettiin tähänkin virkaan, niin hän otti sen vastaan luopuen professorinvirastaan. Syyt tähän päätökseen, joka aikoinaan herätti melkoista huomiota, olivat pääasiallisesti terveydellistä laatua — hänen kuulonsa oli käynyt huonoksi, eikä hänen rintansa ollut täysin parantunut erään Uudessakaarlepyyssä sairastamansa keuhkotulehduksen jälkeen. Muuttamalla Isoonkyröön Stenbäck tuli viettämään loppuelämänsä, samoin kuin oli elämänsä aloittanut, suomenkielisen kansan keskellä. Suuren pitäjään esipappina Stenbäck ensi vuosina toimi tavallisella innolla, ja pannen alkuun kansankirjasto- ja koulupuuhia hän näyttäytyi kansanvalistusharrastuksessa olevansa aikansa edistyneimpiä pappeja; mutta pian enentyvä sairaalloisuus ehkäisi hänen toimintansa seurakunnan opettajana. Koko talvikaudet hänen täytyi pysytellä huoneissaan. Mutta vaikka hän ruumiillisesti oli raihnainen, oli hän edelleen henkisesti virkeä, ja niin saattoi tapahtua, että hän tällä viimeisellä elämänsä jaksolla palasi runoilijatoimeensa, siten nimittäin, että hän, sitte kun Runebergin virsikirja 1857 oli julkaistu ja huomattu kaipaavan korjauksia, ryhtyi laatimaan kokonaan itsenäistä virsikirjaehdotusta. Uusia virsiä Stenbäck tosin sepitti hyvin vähän, mutta hän pani koko suuren kykynsä liikkeelle luodakseen hyvät vanhat virret uuteen, nykyajan vaatimuksia tyydyttävään muotoon sekä niiden lisäksi ruotsintaakseen parhaimpia vanhoja saksalais-protestanttisia virsiä, sillä hänestä nykyaika ei pystynyt semmoista tuottamaan, joka olisi voittanut sen mitä entisaikain hurskaat laulajat olivat sepittäneet.

Syvästi Stenbäckiin koski, ettei hänenkään virsikirjansa semmoisenaan tullut hyväksytyksi, vaikka kyllä yksityiset asiantuntijat asettivat sen erittäin korkealle, mutta silti hän kiitti onnelliseksi sitä aikaa ja työtä, jonka oli siihen uhrannut.

Vanhanakin Stenbäck oli herkkätunteinen niinkuin nuoruudessaan, jopa saattoi hän vielä osottaa entistä tulisuuutta ja kiihkomieltä. Mutta kuitenkin hän oli suuresti muuttunut. Yksipuolisuus uskonnollisissa asioissa oli poissa; hän arvosteli ihmisiä lempeämmin, ja jos hän kiihtyikin, niin hän pian taas leppyi ja tunnusti erehdyksensä. Runouteen nähden yleensäkin hän oli muuttanut mielensä. Kun 1868 hänen runoelmiensa kolmas painos ilmestyi, oli hän niihin liittännyt runollisen "Epilogin" (jälkilauseen) ystävilleen ja siinä hän tunnustaa:

Ei konsaan rikost' olla voi,
Kun runo kaunis, tos' on vaan!
Ja lahjaa, jonka Luoja soi,
Hän käyttäköhön omanaan;
Hän saa ja hänen täytyy
Vapaasti laulaa tunteitaan. —

Nämä sanat sisältävät liikuttavan ja täydellisen hyvityksen runoudelle; mutta selittääkseen oman kantansa, vaikenemisensa, hän jatkaa:

Mut yhden paljon suuremman
Kuin runo tiedän päällä maan.

Se suur' on totuus Jumalan,
Mi kulkee pyhää kulkuaan
Ja tempaa ihmissielut
Ja päästää heidät kuolostaan. —

Se, jolle tämä totuus on ilmestynyt, ei jouda enää haaveilemaan, ja jos hän on voittanut elämän, joka ei kuolemassa kuole, ja koettaa laulaa ilmi mitä tuntee, niin puuttuu sanoja, ja hän vaipuu maahan sanattomassa rukouksessa, sillä

Viel' sanoiss' soinut konsanaan
Ei laulu uuden elämän,
Mut Herran ystävänä
Sen taivaass' saapi laulaa hän. —

Jos kellään vielä olisi ollut halua moittia Stenbäckkiä siitä, että hän oli jättänyt runoilunsa, niin kyllä tämä runoilijan jälkilause sai moittijan vaikenemaan. Siinäkin taistelussa, jonka runoilija kesti runouden tähden, hän siis lopulta saavutti voiton ja sovinnon, ja samoin — saatamme lopuksi sanoa — koko elämänsä kamppailussa; hänen viimeisiä lauseitaan oli: "Tahdon langeta Kristuksen jalkojen juureen ja kiittää Häntä kaikesta — kaikesta!"

Lauri Stenbäck kuoli 21 p. huhtik. 1870. — Toivon esityksestäni käyneen ilmi, miksi hänen muistonsa ansaitsee elää polvesta polveen. Se on muisto eräästä kansamme suurimmasta runoilijasta, muisto rehellisestä uskonsankarista, miehestä, joka joskus erehtyi, niinkuin kuka tahansa meistä, mutta joka toiselta puolen harrasti totuutta, sydämen puhtautta ja hengen kirkkautta semmoisella johdonmukaisuudella ja kestävyydellä, että tuskin yksikään meistä kykenee hänen kanssaan kilpailemaan.

YLIOPPILASELÄMÄÄ 1835—42

Ylioppilaselämää 1835—42.[21]

Joku aika sen jälkeen kuin olin kirjoittanut Lauri Stenbäckin elämäkerran, sain käsiini päiväkirjan, jonka tekijä, Jooseppi Reinhold Hedberg, oli hänen ylioppilastovereitaan. Stenbäckin nimi mainitaan siinä usein, ja useita lisäpiirteitä hänen kuvaansa olisin siitä saanut, jos se ajoissa olisi joutunut käytettäväkseni. Kumminkaan päiväkirja ei sisällä mitään oleellisesti uutta runoilijasta; sen arvo on etupäässä siinä, että se luo valoa silloiseen ylioppilaselämäänsä yleensä ja varsinkin heränneitten ylioppilasten elämään 1830-luvun loppupuolella. Omistajan luvalla olen poiminut siitä semmoisia piirteitä, joissa ajan tavat ja elämäntapaus ilmenevät.

Päiväkirjan tekijä oli syntynyt Oravaisissa 25 p. helmikuuta 1817, ja hänen isänsä oli Kimon rautaruukin kirjanpitäjä Elias Reinhold Hedberg. Hän oli tullut ylioppilaaksi 11 p. kesäkuuta 1834, samana päivänä kuin hänen kahta vuotta vanhempi veljensä Fredrik. Veljekset näyttivät alusta aikain olleen selvillä elämänurastaan: molemmat olivat ilmoittautuneet teologiseen tiedekuntaan. Käytännöllisiin toimiin harjaantuneelta isältään he olivat perineet ehdottoman taipumuksen samanlaisiin tehtäviin; he pystyivät vaikka minkälaisiin käsitöihin ja tekivät itse mitä vain tarvitsivat. Paitsi sitä, että he tarpeen tullen auttoivat isäänsä raudan punnitsemisessa ja myynnissä ynnä muissa toimissa, tekivät he puukkoja terästä alkaen tuppeen saakka, korjasivat pyssyinsä, valmistivat koukkuja ja kaikenlaisia pyydyksiä veden ja metsän viljaa varten, nikkaroivat ja maalasivat huonekaluja, tapiseerasivat huoneita, ja, kun hätä käski, paikkasivat saappaansa ja parsivat sukkansa. Tämän ohella he olivat synnynnäisiä luonnontutkijoita. He tunsivat kotiseutunsa kaikki elävät ja kasvit ja keräilivät niitä ahkerasti; linnut täytettiin ja kasvit kuivattiin. He pitivät silmällä ja panivat muistiin, milloin linnut keväisin ensiksi ilmaantuivat, ja työskentelivät mielellään puutarhassa. Muutamia kymmeniä vuosia myöhemmin Hedberg veljekset ehkä olisivat ruvenneet joko lääkäreiksi taikka vartavasten luonnontieteilijöiksi; herännäisyyden aikakaudella oli itsestään selvä asia, että vakavamielisestä kodista lähtenyt nuorukainen rupesi papiksi.

Jo ennenkuin pääsivät yliopistoon, veljekset olivat joutuneet herännäisyyden piiriin. Vaikkei sitä päiväkirjan lyhyessä johdannossa suorastaan sanota, on kumminkin tiettyä, että se oli tapahtunut ruukinhoitajan Otto Mauritz von Essenin pojan, Kaarle Kustavin, vaikutuksesta. Niinkuin Stenbäckin elämäkerrassa on mainittu, palasi tämä, joka jo 1830 viisitoistavuotiaana oli tullut ylioppilaaksi, loppukesällä 1832 Jonas Laguksen luota Ylivieskasta, missä oli ollut kotiopettajana, heränneenä ja täynnä palavaa intoa levittää uskoaan muillekin. Lähinnä hänen oma kotinsa sekä Hedbergin ja ruukin toisenkin kirjanpitäjän, Johan Fredrik Reuterin, perheet tarjosivat vaikutusala nuorelle parannussaarnaajalle, ja kaikissa näissä kodeissa hän toimikin hyvällä menestyksellä. Reinhold Hedberg puolestaan kertoo, että hän nauttiessaan yksityistä opetusta ylioppilastutkintoa varten pastori Matthias Achrenin luona Karvatin kylässä "jo vähin harrasteli uskontoa (äflades smått med religionen), rukoillen aamuin ja illoin", ja sentähden hän kai samoin kuin Fredrik veljensä päätti ruveta papiksi.

Päiväkirjan muistiinpanot rajottuvat päivän pikku tapahtumiin sekä ilmanlaadun mainitsemiseen. Siitä huolimatta taikka osaksi juuri sentähden on niillä arvonsa. Hedberg ei koskaan antaudu mielikuvituksen johdettavaksi, vaan pysyy kiinni jokapäiväisessä asiallisessa. Lukija tutustuu pikkuseikkoihin, jotka kaikessa vähäpätöisyydessään muodostavat melkoisen osan elämää. Siinä kohden täydentää tämä päiväkirja semmoisia lähteitä kuin Lauri Stenbäckin kirjeet, joissa tuskin ollenkaan kosketellaan elämän käytännöllisiä puolia.

* * * * *

Päiväkirja aloitettiin syksyllä 1835 Lapualla, minne Hedberg veljekset olivat lähteneet marraskuun loppupuolella oppiakseen suomea. He viipyivät siellä ainoastaan yhden kuukauden, jonka tähden edistys ei voinut olla suuri, semminkin kun he asuivat yhdessä. Opettelu tapahtui niin, että luettiin kielioppia, harjoiteltiin puhumista talonväen kanssa ja käännettiin ruotsalaisesta virsikirjasta suomeksi; muuan ylioppilastoveri, joka lapualaisena osasi suomea, korjaili käännöksiä. Väliaikoina ammuttiin harakoita y.m. lintuja, jotka Fredrik täytti. Joka päivä Reinhold puhuu uskonnollisista murheistaan, huokaa ja rukoilee lukien Uutta Testamenttia, Belteriä ja virsikirjaa. Hän kaipaa henkilöä, jonka kanssa voisi puhua uskonnollisista asioista ("om religionssaken"); Fredrikillä näyttää olleen muuta ajateltavaa. Kun joulukuun keskivaiheilla sairaana makaava äiti kotoa kirjoittaa saavansa lohdutusta huolissaan, jos pojat ovat hyvin oppineet suomea, vaikuttaa se Reinholdiin kuin ukkosen isku. Hän valittaa ääneensä, sillä hän rakastaa äitiänsä ylenmäärin — "eivätkä he osaa suomea"!

Jouluksi veljekset palasivat kotiin. Joulutavoista mainittakoon seuraavat: 24 p. käydään saunassa, "koska oli jouluaatto". Lahjoja jaettiin, mutta joulukuusta ei mainita. Joulupäivänä, jolloin oli -32 astetta, noustaan k:lo 4:ltä ja ensi tehtäväksi sytytetään kynttilöitä akkunoihin ja pihalla "hissataan" lyhtyjä jouluriukuun (julstång), joka pari päivää ennen oli tuotu metsästä ja pystytetty pihalle. Sen jälkeen mennään kirkkoon, missä Achrenit, isä ja poika, saarnaavat. Uuden vuoden aattona valetaan tinaa, ja lyhdyt jouluriu'ussa ovat jälleen sytytetyt.

* * * * *

Vuodelta 1836 on päiväkirja vaillinainen: koko alkupuolivuotta on revitty pois, jo muistiinpanojen alkaessa Hedbergit ovat kotona kesälomalla. — Tänä kesänä, niinkuin myöhemminkin miltei säännöllisesti loma-aikoina, näyttävät opinnolliset huolet suuressa määrässä unohtuneen. Veljesten aika kuluu näet enimmältään reippaiden poikien tavallisiin huvituksiin. Milloin heitetään kiekkoa tai keilaa, milloin hoidetaan sirkkuja tai muita häkkilintuja ja kanoja, milloin kerätään kasveja taikka tehdään pitempiä purjehdus- ja kalaretkiä, taikka käydään metsästämissä tai marjassa. Heinäkuun lopulla "Kalle" (von Essen), joka koko lukuvuoden oli ollut kotiopettajana Puhoksen tehtaalla Karjalassa, tulee käymään kotona. Jonkun päivän päästä hän matkustaa pariksi viikoksi Ylivieskaan. Palattuaan sieltä hän jälleen virkistää Reinholdin uskonnollisia harrastuksia. He puhuvat keskenään uskonnollisista asioista, ja Essen lainaa toverilleen "Armon järjestyksen" luettavaksi. Paitsi tätä kirjaa Reinhold lueskelee Retziuksen saarnoja, Freseniuksen kolmea autuuden sääntöä, puhumatta Uudesta Testamentista; joskus veisataan kodissa yhteisesti virsikirjasta.

Syyskuun 13 p. veljekset lähtevät Helsinkiin. Ero kodista on "katkera", vaikka isä omalla hevosella saattaa poikiensa Härmään. Tiellä puhutaan uskonnosta. Härmästä pojat jatkavat kyytihevosella, mutta omilla ajoneuvoissa. Lapualla he poikkeavat yöksi pappilaan, missä heidän ystävänsä ja serkkunsa Lauri Achren on apulaisena rovasti Hildénillä, ja samoin Hämeenlinnassa rehtori Gabriel Borgin luokse, jossa Reinhold "pakotetaan" juomaan illalla lasi totia sekä aamulla eineen jälkeen lasi viiniä ja punssia. Tässä niinkuin muulloinkin huomataan Reinhold Hedbergistä, että siihenkin aikaan oli ylioppilaita, jotka harrastivat raittiutta. Matka, joka kaikkiaan kesti viisi vuorokautta, oli päiväkirjan mukaan tunnelmaltaan surullinen. "Matka meni", Reinhold kirjoittaa, "Jeesuksen avulla hyvin, mutta lystiä se ei ollut, sillä me olimme murheellisia" — ja hän "rukoilee Jumalaa köyhyydessään ja surussaan". Huutijärven kestikievarissa Kangasalla veljekset tapaavat hurskaan, ystävällisen papin, jonka seurassa pysyttäytyvät lähelle Hämeenlinnaa, mutta Reinhold on vaitelias eikä avaa sydäntään hänelle. —

Helsingissä Hedbergeillä oli asunto vuokrattuna lääninkonttoristi Björkellin luona "Estrnäsins mäellä", ja sinne he suoraan ajoivat.

Oli sunnuntai, kun saavuttiin perille, ja koska ei ollut ruokaa kotona, syötiin päivällinen erään toverin luona. Sieltä mentiin yhdessä iltapäivällä Lauri Stenbäckille, missä tavattiin R. I. Holsti ja Z. Gallenius sekä myöhemmin veljekset Kaarle ja Aug. Heikel, jotka paitsi ensinmainittua kuuluivat Hedbergien lähimpään tuttavapiiriin. Palattuaan kortteeriinsa Reinhold "lukee päivän evankeliumin ja rukoilee Herraltaan Jeesukselta Kristukselta valoa, rohkeutta ja voimaa surussaan". — Seuraavana päivänä käydään ilmoittautumassa rehtorin, inspehtorin ja kuraattorin luona.

Hedbergien asunnosta ei saada tietoa, mutta muutoin käy heidän jokapäiväinen elämänsä selville. Päivällinen tuodaan jostakin ruokapaikasta (spisqvarter) porttöörillä. Aamuin ja illoin syödään niin kauan kuin piisaa kotoa tuotua leipää, lihaa ja voita, jonka jälkimäisen säilyttämiseksi veljekset itse tekevät suolavettä. Kun kotoiset ruokavarat ovat lopussa, ostetaan uutta kaupungin torilta. Markkinoilla ja joskus muulloinkin ostetaan omenia ja nisuleipää ja silloin syödään aikalailla (dugtigt). Usein ostetaan perunoita, munia, nahkiaisia y.m. ja keitetään tai paistetaan. Myöskin on tapana keittää puuroa. Kahvin juonti ei näy olleen säännöllistä; teestä puhutaan useammin ja sitä juodaan illoin. Vieraanvaraisuus on yleinen: veljekset syövät ja juovat usein teetä toveriensa luona ja toiset heidän luonaan. Komeudesta elämässä ja puvussa ei ilmaannu merkkiäkään, jollei semmoisena pidetä sitä, että Reinhold eräänä päivänä ostaa kiiltovoiteen aineksia ja valmistaa itselleen saapasmustetta. Se oli nähtävästi kuitenkin poikkeus tavallisuudesta, sillä useimmin hän ostaa ihraa voidellakseen jalkineitaan. Talvella käytettiin "kaprokkia" päällysvaatteena, mutta kalosseja ei koskaan mainita. Tulitikkuja ei ostettu, vaan tehtiin omakätisesti. Rahan puutetta veljekset eivät ensinkään kärsineet; päinvastoin he joskus lainasivat muille. Rahana liikkui kehoja riksin setelejä, jotka helposti hajosivat käsissä; sentähden mainitaan aika ajoin päivän tapahtumien joukossa: "liimasin muutamia setelejä".

Päiväkirjasta päättäen veljeksiä ei voi syyttää laiskuudesta. Aamusin noustaan kello 5:lta tai 6:lta, jopa joskus varemminkin, lukemaan; kun unta riittääkään tai 8:aan, on omatunto levoton. Edelleen käy ainakin Reinhold ahkerasti luennoilla, tietysti etupäässä teologisilla; mutta hän kuuntelee myöskin professori Reiniä Suomen historiassa. Sitä paitsi ainekirjoitus latinan- ja ruotsinkielellä vie runsaasti aikaa. Varsinaisten opintolukujen rinnalla luetaan tuskin muuta kuin hengellistä kirjallisuutta, nimittäin joka päivä jo ennen mainituita hartauskirjoja ja niiden ohella Willcockin kalliita hunajapisaroita (lahja toverilta Joh. Wegeliukselta), Hengellisiä ja Lähetyssanomiam y.m.s. Maallista kirjallisuutta mainitaan aluksi vain Nilssonin Fauna.

Ylioppilaitten tavalliset huvitukset ja iloinen seuraelämä näyttävät olleen jotenkin vieraita Reinhold Hedbergille — Fredrik oli kaikesta päättäen vähemmän askeettinen. Kun joku päivä tai iltakausi on kulunut toverien kanssa iloisessa pakinnassa, niin Reinhold valittaa tunnonvaivoja. Joskus kiihtyy hänen levottomuutensa tavattomasti, niinkuin näkyy seuraavasta otteesta: "19 p. lokakuuta — — Luin Armon järjestystä (jonka oli kirjahuutokaupasta ostanut), itkin ja rukoilin uskottomuuttani, kun en jätä tämän maallisen huolenpitoa Jumalalle, vaan murehdin lukuja enemmän kuin sieluni tilaa. Sentähden ei minulla ole rauhaa, ja eilen ehtoolla olin kovin peloissani ja rukoilin luullen olevani ilman Jeesuksen ansiota. Jos kuolen tänä yönä, minä ajattelin, niin on puolustajani tuomarin edessä vaiti, ja minä joudun kadotukseen. Surumielinen koko päivän; pieni rauhankipinä näyttäytyi ehtoolla." Näistä suruistaan Reinhold oli kirjoittanut Essenillekin Karjalaan. Tämä puolestaan kehottaa häntä "ainoastaan uskomaan". Mutta siinä se vaikeus olikin, päästä pysyvään uskoon!

Sunnuntaina käydään aamupäivällä kirkossa ja ollaan ehtoolla tavallisesti Lauri Stenbäckin luona, missä luetaan joku Lutheruksen taikka Schartaun saarna ja keskustellaan uskonnollisista asioista. Yhdessäolo, jonka ainoana ruumiillisena virkistykseenä on tee, kestää noin klo 9:ään. Nämä sunnuntai-illanvietot, jotka ovat pidettävät alkuna myöhempiin säännöllisempiin heränneitten ylioppilasten seuroihin, viehättivät nähtävästi osanottajia, sillä Reinhold mainitsee usein illan olleen "hauskan ja mieltä ylentävän" (trefligt och uppbyggligt). Läsnaolijoina luetellaan Julius I. Bergh, Gallenius, Birkman, Jakob Wegelius, harvemmin Holsti y.m. Kerran ollaan samalla tavoin yhdessä tohtori A. Borgin luona. Hedbergien tuttavien joukossa on myöskin heidän serkkunsa F. G. Hedberg mainittava, joka joskus Lohjalta kävi Helsingissä. M.m. he syyskuun lopulla hänen kanssaan kävivät katsomassa kirkkoa, s.o. Nikolainkirkkoa, jota paraikaa rakennettiin.

Teatterista, konserteista y.m. yleisistä huveista ei sanaakaan puhuta. Kumminkin oli toverien joukossa muutamia musikaalisiakin, niinkuin Kust. Appelberg, Gallenius ja Jak. Wegelius, jotka soittivat huilua ja sillä huvittivat toisiakin. Myöhemmin kerrotaan parista illasta Lauri Stenbäckillä, jolloin neljä huiluniekkaa soitteli toverien iloksi. Lukukauden lopulla Reinhold Hedberg osti itselleen virsikanteleen ja rupesi sillä soittamaan. — Yhtä vähän kuin myöhemmin aikoina näyttävät pohjalaiset 1830-luvulla etsineen seurustelua toveripiirin ulkopuolelta. Kumminkin kävivät Hedbergit pari kertaa lukukaudessa kamreerinrouva Tengströmin luona. Usein he tapasivat siellä J. L. Runebergin ja J. J. Tengströmin rouvineen sekä kaksi Runebergin sisarta ja veljekset Kaarle ja Fredrik Tengströmin.

Joulukuun 7 p. Reinhold sanoo kuulleensa Stenbäckin sairastuneen (lavantautiin), ja että tämä sentähden oli pakotettu jättämään kandidaattitutkintonsa seuraavaan lukukauteen. Hän käy sitten useamman kerran sairaan luona, joka oli "hyvin kipeä". — 14 p. Hedbergit lähtevät kotimatalle, jolla käydään vierailemassa samoissa paikoissa kuin tullessa, ja 19 p. saavutaan "riemulla ja ilolla" kotia. Jo seuraavana päivänä laitetaan ketunraudat, jäniksen- ja rotanpyydykset kuntoon, ja loma-aika kuluu niitä hoitaessa sekä muissa tavallisissa kotiaskareissa. Niinkuin kesällä näyttävät nytkin opinnolliset huolet tykkänään kadonneen. "Vähän tulee nyt Jumalaa ajatelluksi", sanotaan päiväkirjassa. Uuden vuoden aattona valetaan taas tinaa, ja muistiin pannaan, että "valukuvat tulivat jotenkin synkkiä" (stöpen blefvo mera mulna).

* * * * *

Uusi vuosi 1837 alkoi sillä merkkitapauksella, että veljekset tammikuulla ensi kerran saarnasivat: Fredrik ensin, Reinhold sitten. Jälkimäinen sekaantui vähän suspiriumissa, mutta kun hän siitä oli selvinnyt, meni kaikki Jumalan avulla hyvin loppuun saakka. "Jumala oli liiankin armollinen", sanoo hän, "hän ei rangaissut minua ansioni mukaan". Hän oli tietysti opetellut saarnansa ulkoa.

Helmikuun 7 p.: "Nyt on minulla taas ollut lystiä, mutta tänään tulee jälleen suru, kun meidän täytyy Helsinkiin." Ero oli "kauhea" ja ajaessaan isänsä kanssa, joka nytkin saattoi poikiaan Härmään asti, Reinhold valittaa kotona viettämänsä syntistä elämää. Isä lohduttaa häntä, ja poika "toivookin vielä tulevansa Jumalan lapseksi ja päättää ahkerasti lukea ja veisata Jumalan sanaa kotonakin", mikä ennen oli jäänyt tekemättä. Lapualla he tapaavat Lauri Achrénin, joka iloisena kertoo heille lokakuulla menneensä kihloihin Lotta Stenbäckin kanssa. Matka meni sitten "hyvin ja surullisesti" (!) —

Tällä kertaa ei veljeksillä ollut asuntoa varattuna, ja heidän täytyi sentähden maata erään toverin luona kolme yötä "kapsäkkien päällä lattialla". Sen jälkeen he saivat huoneen muutamassa paikassa, jossa annettiin päivällisruokaakin. Kun ensi kerran syötiin uudessa kodissa, panee Reinhold muistiin: ruoka huononpuoleista, vanhoja mateita ja tymeänmakuista velliä. Päiväkirjassa mainitaan, milloin kotoa tuotu leipä loppui, ja siihen lisätään: "nu äro sôtebrödsdagarna slut". Joskus valitetaan nälkääkin, ja huone on niin hatara, että henki näkyy, vaikka kolme kertaa päivässä lämmitetään. Kerran moititaan muuatta toveria, joka ei antanut ruokaa, vaikka veljekset tulivat hänen luokseen juuri kun hän söi einettä, ja heidän oli "hyvin nälkä". Samana päivänä ehtoolla Reinhold vielä lisää: "Hyvin nälkä ja huonolla tuulella." Sitä paitsi on mieli raskas suurien menojen tähden.

Opintoja jatketaan entiseen tapaan ahkerasti. Uskonnollinen levottomuus on muuttumaton. Huolimatta Jumalan sanan lukemisesta — uutena hartauskirjana mainitaan Stenbäckiltä lainatut Schartaun kirjeet, "jotka ovat hyviä", — ei rauha ota rakentuakseen. Toverien kanssa keskustellaan hengellisistä asioista, mutta säännöllisistä kokoontumisista ei puhuta. Joskus Reinhold Fredrikin kanssa kotona veisaa virren. Toverienkin seurassa hän on erikoinen. Pari kertaa mainitaan yhdessäoloista ystävien luona, missä juotiin totia, ja Reinhold sanoo yksin olleensa juomatta. Maaliskuun 20 p. vietetyssä Osakunnan juhlassa (Nationskalaset) hän oli niinikään saapuvilla, mutta ainoat tiedot, jotka hän siitä antaa, ovat seuraavat: "Minä join 4 kuppia teetä, 1 lasin punssia ja 1 lasin karoliinaa; minä seurustelin August Heikelin kanssa ja oli aika hauskaa. Tulin kotia 1/2 3 aamulla. On iloista olla raitis, kun kaikki muut ovat päissään (!)" — Osakunnan kokouksissa Reinholdilla oli tapana käydä, mutta hän jättää kertomatta mitä siellä tapahtui. Sitäpaitsi hän silloin tällöin kävi osakunnan kokoushuoneissa (nationsrummen) lukemassa sanomia (Andliga tidningar). Opintojen ulkopuolella hän mainitsee lukeneensa Adlercreutzin ja Holmin kirjat 1808—09 vuosien sodasta ja Runebergin Hannan.

Harvinaisempia tapahtumia kerrotaan vähän. Semmoisina lueteltakoon seuraavat. Maaliskuulla näytellään poroa Kluuvinlahden jäällä (på Gloet). Oudoksuen väen paljoutta ei se tahtonut juosta. — F. G. Hedbergin häät neiti Eklundin kanssa Lohjalla vietetään 12 p. huhtikuuta. Tohtori Borg lähtee sinne Helsingistä, mutta eivät Hedberg serkut. Sulhanen oli sanonut, ettei hän katso voivansa muistuttaa rovasti Forsmania, joka toimittaa hääpidot, heidän kutsumisestaan. Reinhold on siitä pahoillaan. — Toukokuun 8 p., joka on maanantai, vietetään Runebergin jäähyväisjuhla. Reinhold ei mene juhlaan, mutta seuraa Heikelejä ja Fredrikiä kasvitieteelliseen tarhaan, "ja he menivät Wahllundin huvilaan pitoihin, jotka koko ylioppilaskunta on pannut toimeen Runebergille, koska hän nyt matkustaa Porvooseen. Astelin vähän puutarhassa, menin sitte kotia, kävin siellä taas k:lo 9 ja kuuntelin soittoa etäältä. Oli jotenkin kaunis ilma, mutta tuuli oli kylmäkö, niin että yhden kuuron heittäli vähän luntakin." Fredrik tuli kotiin kello 4 ja sanoi, että juhlassa oli kovasti juotu, niin että tuskin yksikään oli selvällä päällä.

Koko kevätkauden Hedbergit käyttävät pyhäpäivät ja joskus osan arkipäivääkin liikkuakseen luonnon helmassa. Lintujen ja kukkasien ensi esiintyminen merkitään niin tarkoin, että päiväkirja siinä kohden kenties ansaitsee Helsingin eläimistön ja kasviston tutkijain huomiota. Linnun pesiä haetaan ja kaikenlaisia lintuja ammutaan ja joitakuuta täytetäänkin. Täten saadaan usein muutosta ruokalistaankin. Niin esim. Vapunpäivänä, jota ei vielä vietetty nykyiseen tapaan, Reinhold keittää kolme variksen

munaa ja syö ne suuhunsa ilman suolaa ja leipää. Eräänä lauantaipäivänä Hedbergit Heikelien, vapaaherra C. G. Wreden ja C. Trappia kanssa lähtevät kello 5 i.p. pitkälle purjehdus- ja metsästysretkelle saaristoon. Kun saarilla turhaan on kuulusteltu ruokaa ja yösijaa, täytyy metsästäjäin sytyttää nuotio rannalle ja asettua levolle sen ympäri. Ilma on kumminkin niin kolkko, ettei unta saada, ja k:lo 2 aamulla lähdetään taas liikkeelle. Noustuaan maalle muutamalle saarelle he vihdoinkin k:lo 6 eräältä kalastajalta saavat ruokaa ja kahvia. Sen jälkeen jatketaan matkaa saarelta saarelle. Muutamia lintuja ammuttiin, mutta ylipäättäen oli saalis huono. Kun löydettiin oravan pesä, jossa oli neljä silmätöntä poikaa, otti Reinhold kiinni emän, joka puri häntä sormeen, ja aikoi viedä sen poikineen elävänä kotiin, mutta kun arveltiin, että niiden hoitamisesta tulisi liian suurta vaivaa, pantiin oravaperhe takaisin pesäänsä. Kotimatka kävi vaikeaksi, kun tuuli oli kääntynyt vastaiseksi ja kiihtynyt vihaksi, niin että vettä kosolta tuli veneeseen. "Oli kuitenkin kovin hauskaa." K:lo 7 i.p. saavuttiin kaupunkiin.

Viikkoa myöhemmin, pyhänä (28 p. toukok.) k:lo 4 aamulla, lähtivät Hedberg veljekset Heikelien ja W. Pippingin kanssa uudelle retkelle nimittäin Sillbölen rautakaivoksille noin puolitoista penikulmaa kaupungista. Kun pysyvät olivat muassa ja monta mutkaa tehtiin, tultiin vasta k:lo 10 perille. "Siellä oli neljä kaivosta, joista kävimme kolmessa. Ensimmäinen oli syvin ja siihen laskeuduttiin pitkin neljää pitkistä kuusista tehtyä tikapuuta (toinen toisen jatkona). Alhaalla oli hyvin kylmä ja jäätäkin ja pimeä, ilma oli kosteaa ja pahanhajuista. Toiset eivät olleet niin syviä, mutta kuitenkin oli kummassakin kolmet tikapuut. Yhdessä oli avattu holvi sivulle päin ja tultu vedelle, joka nyt oli jäässä. Neljäs oli niin matala, että pohja näkyi. Näiden lähellä näimme vielä yhden kaivoksen, joka viime vuonna oli alotettu ja sentähden vain kuopantapainen." Vasta k:lo 8 i.p. tultiin kotia.

Ymmärrettävää on, että Reinhold jälestäpäin katui hukanneensa aikaa tämmöisiin retkiin. Viimeksi kerrotun jälkeen hän kirjoittaa päiväkirjaansa: "Olen pahoillani, kun olen vetelehtinyt niin paljon, eikä luvuista tahdo tulla mitään enkä ole kilvoitellut sieluni autuuden tähden." — Kesäk. 9 p. Reinhold oli kuulemassa Lauri Stenbäckin julkista filosofian kandidaattitutkintoa.

Lukukauden viime päivistä mainittakoon, että Reinhold Lauri Stenbäckin kanssa eräänä iltana joi teetä Nervanderin luona ja sitte samassa seurassa kävi myöskin "Härmän Snellmania" (J. V. Snellmania) tervehtimässä. Kun 16 p. oli lähdettävä kotimatkalta, oli matkustajia niin paljon, että Hedbergien täytyi odottaa aamusta k:lo 3:een i.p. saadakseen kyytihevosen kaupungin kestikievarista.

Kesäkausi 1837 kului taas enimmältään tavallisiin huvituksiin. Vieraita nähtiin usein, ei ainoastaan läheisiä vaan kaukaisempiäkin, sillä ajan tapoihin kuului, että matkalla poikettiin sukulaisiin ja tuttaviin. Siten F. G. Hedberg kävi nuoren rouvansa kanssa pari kertaa Kimon ruukilla, mennessään syntymäseudulle Raaheen ja sieltä palatessaan. — Heinäkuun 5-8 p. piti Riisbakan lautamies komeat nelipäiväiset häät tyttärelleen, Marialle. Sinne olivat pitäjän säätyläisetkin kutsutut, ja Reinhold kertoo kaksi päivää tanssineensa polskaa maalaistytöjen kanssa. Hän huomasi niiden olevan säädyllisempiä kuin oli luullut, ja hänen oli niin lysti, että hän mielellään olisi jäänyt kauemmaksikin aikaa häihin, jollei kaikki herrasväki olisi lähtenyt pois. — Toinen verraten harvinainen tapaus oli Uuskaarlepyyn herrojen omistaman laivan teloitelasku Okskangarissa syyskuun 16 p. Nuori väki ruukilta purjehti sinne, ja kun laiva, Emilie nimeltä, oli "majesteettisesti" luistanut veteen, kutsuttiin kaikki kaupunkilaisten pitoihin, joissa viivytettiin k:lo 12:een yöllä. Reinhold sanoo juoneensa teetä ja yhden lasin punssia, mutta toiset nauttivat runsaammin. "Talonpojat tappelivat aika lailla; me koetimme rakentaa rauhaa ja onnistuimmekin lopuksi." Sitte maattiin oljilla. Aamulla ennen lähtöä juotiin vielä kahvia ja syötiin einettä Okskangarissa. "Minä olin hyvin tyytymätön Uuskaarlepyyn herrojen seuraan, sillä heidän puheensa ja menettelynsä oli kauttaaltaan säädyttömiä."

Kesäkuun 22 p. Kalle (von Essen) palasi Karjalasta, ja näyttää siltä, kuin hänen olonsa kotona olisi jälleen vaikuttanut virkistävästi uskonnolliseen elämään ruukilla. Loppukesällä ilmaantuu siitä monta todistusta. Elokuun 2 p. mainitaan "Stoolin Maijan (joku talon väestä) olleen semmoisessa hengellisessä hädässä, että pelättiin hänen tulevan hulluksi". Hedbergillä isäntäväki yhdessä palvelijain kanssa veisaa virsiä, ja herätyksiä tapahtuu sukulaisten ja kotoisten piirissä. S.k. 27 p. oli "Anna Liisa Ulfsson täällä ja sanoi nyt löytäneensä kalliin helmen ja tulleen uskoon; meidän piikamme Anna Olavintytär on niinkään voimallisesti herätetty ja hänellä on vakava murhe". 28 p. "Luin vähän Armon järjestystä. Muistelin sieluni parasta, syystä että on niin ankaria muistutuksia. Meidän toinen piikamme, Anna Liisa, tuli nyt niin voimakkaasti herätetyksi, että hän huusi monta tuntia. Kalle ja (Jonas) Lagus meillä." — 29 p. "Nousin k:lo 6. Olin Kallen luona, missä Stenbäckiltä sain ansaittuja nuhteita. Luin sitten koko päivän Armon järjestystä ja Huutavan ääntä korvessa, jonka lainasin Kallelta. Olin jotenkin murheellinen, itkin ja rukoilin valistusta; soitin virsikanteleella Oli niinkuin pyhäpäivä, niin että sekä me että piikat saivat vähän tehdyksi." — 30 p. "K:lo 6 ylhäällä. Luin Huutavan ääntä korvessa. Kävin Kallen luona ja ostin semmoisen [kirjan]. Olin niin iloinen siitä armosta, joka on tullut tämän huoneen ylitse,

että en voinut muuta kuin ylistää Jumalaa."

Seuraaviltakin päiviltä on muistiinpanoja, jotka viittaavat yhä jatkuvaan uskonnolliseen innostukseen. Syyskuun 1 p. Reinhold puhuu uskonnosta talonväen kanssa, mutta mainittuaan tämän hän lisää: "olin muutoin hyvin kevytmielinen". — 2 p. "Oli Kalle täällä jäähyväiskäynnillä. Maria (neiti Achrén, joka oleskeli Hedbergillä) oli niin iloinen Jumalassa, että tuskin jaksoi kantaa iloansa." — 3 p. "Nousin k:lo 6. Olin kirkossa; Kalle saarnasi. Kuulin iltapäivällä (ruukin) konttorissa luettavan julki saarnan Nohrborgista. Kalle piti sitte kauniin jäähyväispuheen. Luin vähän Armon järjestyksestä ja rukoilin synnintuntemusta; soitin virsikanteleella virren." — Se innostus, joka oli huomattu neiti Achrénissa, kiihtyi kiihtymistään, ja 7 p. Reinhold panee muistiin: "Tämä ilta on merkillisin, minkä olen elänyt. Maria näyttää menettäneen järkensä liiallisesta uskonnon asiain mietiskelemisestä, meillä oli täysi työ hyvällä pitää häntä sisällä, vaikka oli k:lo 11 yöllä. Minä olin niin huolestunut, että en tiennyt mitä tehdä. Luutnantti (v. Essen) ja Anna Liisa Ulfsson täällä ehtoolla. Maria puhuu aivan sekaisin. Vasta k:lo 12 päästiin levolle." — Seuraavana päivänä Marian omaiset noutavat hänet, ja me saamme tietää, että hän sittemmin oleskeli sukulaisissa sekä Maalahdella että Vöyrillä ollen ajoittain vielä enemmän häiriössä kuin ruukilla. Myöhemmin syksyllä hän kumminkin vähitellen toipui.

* * * * *

Syyskuun lopulla lähtevät Hedbergit jälleen Helsinkiin, ja ero kodista oli sitä katkerampi, kun oli päätetty, että he viipyisivät poissa yhtä mittaa seuraavaan kesään saakka. Kun 24 p. saavuttiin Helsinkiin, kirjoittaa Reinhold: "Nyt ollaan jälleen tässä ikävässä kaupungissa!" — Jo seuraavana päivänä oltiin Stenbäckillä, ja "siellä oli hyvin hauskaa, sillä siellä puhuttiin ainoastaan uskonnosta, ja me lauloimme kaksi virttä Siionin lauluista. Minä itkin paljon, sentähden etten oikein tunne syntiä, ja rukoilin hartaasti Jumalaa siitä." Kolmantena päivänä "käväisin Schaumanilla. Hän sanoi, ettei hän tiennyt, voisimmeko tulla papeiksi. Minä olin kovin murheellinen sen johdosta, mutta sain vihdoin lohdutusta ajattellessani, että tämä elämä ei kumminkaan ole niin pitkä, ja voinhan Jeesuksen kautta tulla osalliseksi paremmasta elämästä tämän jälkeen. Kyllä kai minä kelpaan joksikin täällä; samahan se on mitä on." Tyynnyttyään kävelee hän sitte nuoremman veljensä Kustavin[22] kanssa kasvitieteellisessä puutarhassa syöden maahan pudonneita omenia, nousee uuden kirkkorakennuksen telineille, josta näkee Vanhan kaupungin tuolle puolelle ja katselee höyrylaivoja "Storfurstenia" ja "Lentäjää", edellinen iso, jälkimäinen pienoinen alus, ja viettää iltansa Heikelien luona, missä Julius Bergh lukee Nohrborgista ja puhuu "kääntymysjärjestyksestä" — ja "oli siellä hyvin hauskaa".

Tällä kertaa oli tavallista vaikeampi saada asuntoa. Vasta toisella viikolla Hedbergit vuokrasivat kaksi kamaria (heitä oli nyt kolme) rakennuksessa, joka ei vielä ollut täysin valmis. Sitten alkoi elämä sujuua entiseen tapaan, ja päiväkirjaan merkitään milloin mitäkin. Niin esim. huomataan eräänä päivänä matoja liikkiöissä, joka oli ikävää, mutta sitäkin ikävämpää oli, että toisena päivänä nähtiin vieraan veitsen vähentäneen varastoa; edelleen saamme tietää Reinholdin parsineen veljensä sukkaa, että hän tänä lukukautena niinkuin kerran ennenkin arvelee syövänsä liika paljon ja sentähden joskus illoin ja aamuin on kokonaan syömättä, että hän kenties siitä syystä pitkin syksyä käy kasvitieteellisessä tarhassa syömässä pihlajanmarjoja j.n.e.

Tänä lukukautena tapahtuivat tunnetut rettelöt pohjalaisessa osakunnassa, kun kuraattori Nervander luopui, ja osakunta jaettiin kahtia. Kaikesta mainitaan niin lyhyesti, ettei mitään uutta piirrettä ilmaannu. Hedbergit joutuivat pohjoispohjalaiseen osakuntaan, jonka jäsenille toverien kesken annettiin nimi "Norrbaggar". Suurta melua ylioppilasmaailmassa herätti se, että yöllä vasten lokakuun 25:ttä p. muuan santarmi tavattiin kuolleena Katajanokalla ja kolme ylioppilasta, Sevon, Wacklin ja Sjöberg, pantiin kiinni epäiltyinä murhasta. Muutaman päivän päästä heidät kuitenkin vapautettiin, kun lääkärit todistivat miehen kuolleen halvaukseen.

Uskonnollinen elämä heränneitten ylioppilasten piirissä näyttäytyy entistä vilkkaammaksi. Useammin kuin ennen, pari kolme kertaa viikossa, veisataan ja luetaan yhdessä, milloin harvempien, milloin useampien koossa ollessa. Päämiehinä tässä elämässä ovat Lauri Stenbäck ja C. G. von Essen, jotka viimemainitut asuvat yhdessä, sekä Julius Bergh. Näistä mainitaan, että he joskus saarnasivat julkisestikin. Useimmiten kokoonnuttiin hartaushetkiin Stenbäckin luo, ja sunnuntaina 18 p. lokakuuta sanoo Reinhold päiväkirjassaan ensi kerran, että siellä oli paljo väkeä koossa (mycket folk samladt). Muutoin Hedbergit tai ainakin Reinhold usein Heikelienkin luona kuuli luettavan Nohrborgin postillaa, jota samoin kuin Tollesonin saarnoja luettiin Stenbäckilläkin. Sitä paitsi esiintyy ennen mainitsemattomia hartauskirjoja, niinkuin Lutheruksen selitys Galatalaiskirjeeseen, Pontoppidanin Uskon peili, Lutheruksen opin ydin j.n.e.

Joulukuun 5 ja 29 päivän välillä on päiväkirjassa aukko, joka myöhemmin on lyhyesti täytetty. Reinhold sairasti silloin arvattavasti lavantautia, vaikka ei taudin nimeä sanota. Jäljestäpäin hän muistelee hourailukohtausten välillä pelänneensä, että joutuisi kadotukseen, jos kuolisi, sillä hän ei katsonut voivansa lähestyä Jeesusta elävästi tuntematta syntejään, taikka myöskin, että menettäisi

järkensä ennenkuin oli saanut Jumalalta syntinsä anteeksi ja armaa. Ajoittain hän taudinkin kestäessä luki hartauskirjoja. Jouluaattona olivat veljet muualla, mutta Essen ja Gallenius pitivät seuraa sairaalle ja lukivat hänelle virsikirjasta ja Uudesta Testamentista.

Uudenvuoden aaton veljekset viettivät August von Essenin seurassa käyden yhdessä Björkströmillä (joku ravintola) syömässä illallista. "Siellä juotiin viiniäkin, mutta minä en juonut; ruoka maksoi 24 kill. mieheen." Vuoden muistiinpanot päättyvät hartaaseen rukoukseen.

* * * * *

Vuoden 1838 Hedbergit siis alottivat Helsingissä. Tämä ei estänyt heitä saamasta uusia muonavaroja kotoa. Tuttavat, niinkuin Vegeliukset Maalahdelta, Z. Topelius Uuskaarlepyystä ja vielä muuan ylioppilas Fellman, jotka olivat viettäneet joulunsa Pohjanmaalla, toivat näet muassaan "paketteja", jotka avattaessa huomattiin sisältävän sianlihaa, makkaroituja, voita, leipää y.m. Todella patriarkallisia tapoja! — Loppiaisaattona Reinhold käy kaupungilla ostamassa kahvia ja sokeria, korppuja ja kermaa sekä lainaamassa teekkeitön Heikeleiltä. Loppiaisenä hän näet tahtoi viettää nimipäiväänsä kahvinjuonnilla. Ja niin tapahtuikin. Kukin vieras joi kolme kuppia! Samana päivänä Essen saarnasi iltakirkossa "aika hyvin", sanoo Reinhold, "ja minä olin hyvin liikutettu". — Tästä lähtien puhutaan tavantakaa kahvinjuonnista milloin kotosalla, milloin "Kahvineitsyen" luona (Kaffejungfrun, joku yksinkertainen kahvila, jossa paitsi kahvia myöskin saatiin teetä). Turhaan huudahtaa Reinhold kerran tällaisen käynnin johdosta: "olkoon tämä viimeinen kerta tänä lukukautena!" — Maaliskuun 20 p. oli von Essen kutsunut Hedbergit pieniin kekkereihin. Vieraitten joukossa oli professori Laurell ja liseniaatti Schauman, ja kestitykseksi tarjottiin teetä ja punssia. Illan kuluessa puhuttiin uskonnollisista asioista ja luettiin ääneen vähän Lutheruksen teoksista. Sen ohella laulettiin äänissä "Hosianna" ja "Koko maailma iloitkohon". — "Tulimme kotia noin 1/2 12." — Huhtikuun 5 p. Hedbergit olivat kutsutut kamreerinrouva Tengströmin hautajaisiin. Rouva oli kuollut 67 vuoden iässä maaliskuun 31 p. Vihdoin on tässä jaksossa mainittava, että Hedberg toukokuun 18 p. "saattoi Kaarle Niklas Keckmania hautaan". — Erikoisena merkkitaipauksena on mainittava, että Reinhold tammikuun 31 p. Heikelien kanssa oli Julius Berghin luona ja siellä näki "kuuluisan, vahvan kristillisen miehen", Paavo Ruotsalaisen.

Uskonnolliseen elämään nähden oli kaikki entisen tapaista. Reinhold taistelee lakkaamatta uskottomuutta vastaan. Joskus hän on levollisempi, mutta sitten taas painuu tunnelma aivan alhaalle. Kuvaavana kohtana siteerattakoon seuraava muistiinpano, joka on tehty Essenin pitojen jälkeisenä päivänä. "Makasin k:lo 7:ään. Olin kauhean murheellinen herätessäni, luin rukouksen virsikirjasta, mutta murhe ja suru eneni niin, että minun täytyi mennä Kalle von Essenin luokse. Puhuin kauan hänen kanssaan synneistäni ja uskottomuudestani sekä vaarallisesta tilastani. Hän sanoi, että minun piti uskoa Jeesuksen sanoihin ja taistella epäuskon ajatuksia vastaan. Puhuin sitten opinnoistani ja papiksi tulemisestani; hän kehotti minua vain lukemaan Jeesuksen tähden ja rukoilemaan häneltä voimia, niin kaikki kävisi hyvin. Saatoin sen jälkeen päivällä uskoa ja olla tyytyväinen Jumalassa." — Kerran Reinhold itkee sentähden, että hän on niin "kylmä ja välinpitämätön verrattuna toisiin eläviin kristittyihin". Sitä vastoin hän ei koskaan tuomitse toisia eikä arvostele maailman lapsia meneen — niinkuin kumminkin heränneitten sanotaan tehneen. — Paitsi ennen mainituita hartauskirjoja esiintyvät seuraavat uudet: Gossner, Tie autuuteen; Sokea ja sotamies; Boosin elämäkerta, L. Achrénin kääntämä; Arndtin Tosi kristillisyyt.

Hartausharjoituksista ei ole muuta lisättävää kuin että nyt ensi kerran puhutaan myöskin yhteisestä rukouksesta. Stenbäckillä näet kerran yhteisesti rukoiltiin, niin että läsnä olevat laskeutuivat polvilleen. — Ohimennen huomautettakoon, että Stenbäck ei tällä kertaa viipynyt Helsingissä lukuvuoden loppuun. Saatuansa tiedon isänsä kuolemasta hän lähti toukokuun 12 p. kotiin. Reinhold oli häntä auttamassa valmistuksia tehdessä.

Tänä lukukautena Reinhold suoritti kirjoituskokeensa ruotsin kielellä ja sai alhaisimman arvolauseen: admittitur. Hän oli siihenkin tyytyväinen. Vähän myöhemmin, jo ennen toukokuun loppua, Hedbergit lähtivät kotimatalle.

* * * * *

Kesällä kotona ollessaan Reinhold pari kertaa pahoittelee sitä, ettei hän tapaa muissa halua yhteiseen hartausseuraimukseen, jota hän puolestaan ikävöi. Muutoin on lomakauden huomattavin tapaus matkustus Kalajoelle kuuluisain kärkeijien tähden. — "Nyt on merkillinen aika", kirjoittaa Reinhold, "sillä N. G. Malmberg, F. O. Durchman, Jonas Lagus, Jak. Hemming ja Lauri Laurin, jotka kaikki ennen ovat olleet pappeja Kalajoen pitäjässä, sekä suuri joukko heränneitä talonpoikia ja säätyläisiä mainitusta pitäjästä on haastettu käräjiin sentähden, että ovat joko toimeenpanneet taikka olleet saapuvilla kristillisissä seuroissa ja että papit ovat asettaneet esille lähetys-säästölaatikoita. Ensimmäiset käräjät olivat jo 6 p. heinäkuuta ja kestivät muutamia päiviä, mutta asia lykättiin 6:nteen p. elokuuta." Sunnuntaina 29 p. heinäkuuta Reinhold vanhempainsa kanssa kävi Vöyrin kirkossa ja pappilassa ja

siellä sovittiin, että hän ajajana seuraisi rouvia Ulla Stenbäckä, Lotta Svania ja Betty Schroderusta (kaikki kolme Maalahden rovastin, tohtori Wegeliuksen tyttäriä) Kalajoelle. Elokuun 1 p. lähdettiin matkalle tohtorin rillavaunuissa ja 5 p. saavuttiin Kalajoen pappilaan, jossa Hemming oli väliajansaarnaajana. Toiset jatkoivat matkaansa Ylivieskaan, mutta Reinhold jäi Kalajoelle, jonne noin k:lo 7 i.p. Lagus, Durchman ja Malmberg tulivat Hemmingin luokse. "He olivat hyvin iloisia ja hupaisia." Seuraavana päivänä alkoivat käräjät. "Minä sain olla sisällä koko ajan. Siellä todistettiin myötä ja vastaan. Muun muassa että Laurin oli sanonut, etteivät kaikki 50-60 vuotta vanhat saata tulla autuaiksi ja että hän kielsi lapsia tottelemasta vanhempiansa. Tämän toiset todistajat kumosivat. Muutoin olivat tuomari ja virallinen syyttäjä ilmeisesti puolueellisia. Muun muassa siinä, että tahtoivat kieltää pappeja esittelemästä todistajia puolustukseksi; mutta lopulta siihen pakostakin suostuttiin. Mielipide on tämä: kääntymättömät luulevat heränneiden harjottavan haureutta uskonnon verhon alla sekä pappien keräilevän lähetys-säästölaatikoilla rahaa omiin tarpeisiinsa ja saavan niillä mahdottomia summia. Yhteensä edellisissä ja näissä käräjissä kuulusteltiin 110 todistajaa. Käräjät kestivät maanantaista perjantai-iltaan (elokuun 10:nteen p.) noin k:lo 6. Asia lykättiin syyskuun 25:nteen p., sillä vielä oli useampia haastettava, mikä asian tähden, mikä todistajana; muiden muassa Paavo Ruotsalainen asian tähden."

Lauvantaina Reinhold lähti Ylivieskaan Jonas Laguksen luokse. Hän puhutteli tätä yksityisesti uskonnollisen tilansa johdosta ja sai kuulla, että ei häneltä "puuttunut mitään muuta kuin uskoa — mikä on kyllä paljo", lisää Reinhold. — Pyhänä hän kuuli Laguksen saarnaavan, mutta jo maanantaina tämä lähti Ruovedelle F. O. Durchmanin ja rovasti Bergrothin tyttären häihin, joten Reinhold ei saanut tällä kertaa kauemmin nauttia kokeneen opettajan ohjausta. Hän itse seurueineen matkusti torstaina Kruununkylän pappilaan, missä sunnuntaina (19 p.) vietettiin toisen etevän saarnamiehen ja herännäisjohtajan, Fredrik Östringin, ja rovasti Alceniuksen tyttären häitä. Reinhold oli yhtenä teltanpitäjänä. Näissä häissä tarjottiin punssia, mutta ei tanssittu.

Tätä kesää kiitetään muutoin päiväkirjassa erinomaisen hauskaksi ja yhtenä pääsyynä mainitaan "laulu- ja soittokelejiot" Reuterilla. Viimeisenä iltana, ennen Helsinkiin lähtöä, syyskuun lopulla, laulettiin "Nu hvilar hela jorden", ja Reinholdista se oli "jumalallista ja ylentävää".

Näiltä ajoilta saakka päiväkirja käy entistä suppeammaksi. Usein kuluu päiviä ja viikkojakin ilman muistiinpanoja, puhumatta siitä, että tiedot ovat vähemmän mieltäkiinnittäviä. Siitä syystä ovat seuraavat otteetkin hajanaisemmat kuin ennen.

Helsingissä Hedbergit yhdessä Odert Reuterin kanssa vuokraavat ison salin ja kamarin "Kluuvilla" (i Gloet) kammantekijä Veckströmin talossa Vuorikadun varrella[23] ja Reinhold ostaa itselleen huilun, jolla alkaa soitella. Syksyn kuluessa saapuu surullisia tietoja kotoa. Kimon ruukilla on lavantauti päässyt leviämään, niin että työt on täytyneet keskeyttää, kun miehet järjestään ovat vuoteen omana. Myöskin rouva Hedberg oli sairastunut samaan tautiin, ja marraskuun 12 p. tuli Kalle von Essen poikain luokse kertomaan, että heidän äitinsä oli kuollut. Katkeraa surua lieventää ainoastaan tieto, että hän on autuaallisella hetkellä eronnut elämästä. — Pari viikkoa myöhemmin kerrotaan kirjeessä kotoa vielä sekin onnettomuus, että talon renki lavantautia sairastaessaan oli joutunut omantunnon vaivoihin ja eräänä yönä hartaasti rukoiltuaan ensin nukahtanut, mutta seuraavana aamuna löydetty hukkuneena kaivosta. "Tekikö hän tämän epätoivossa vai houreissa?" kysyy Reinhold.

* * * * *

Tammikuulla 1839, loma-ajalla, molemmat taas saarnaavat, ja Reinhold sanoo saarnansa olleen alusta loppuun saakka omasta päästä. Samaan aikaan ovat he myös Schwartzbergin ja Laura Stenbäckin häissä Vöyrillä.

Kevätlukukaudella Reinhold sanoo pääsiäispäivänä olleensa Essenin luona seuroissa ("på en sammankomst"). Tuo nimitys, jota ennen ei ole käytetty ylioppilasten hartauskokouksista, osoittaa, että seurojen pito, niinkuin muutoinkin tiedetään, nyt oli tullut säännölliseksi; mutta valitettavasti Reinhold ei anna niistä tarkempia tietoja. — Huhtikuun 2 p. oli osakunnan juhla, jossa Reinhold ei juonut muuta kuin 4 kuppia teetä ja vähän karoliinaa, mutta josta muutamat vähemmin raittiit toverit palasivat vasta k:lo 9 seuraavana aamuna. Oli siellä vähän tapeltukin, ja yksi oli kaatuessaan kadottanut hampaan suustansa!

Kesästä s.v. mainittakoon, että Reinhold heinäkuun keskivaiheilla käydessään Achrénilla Karvatissa, vilustumisesta sairastui kovaan kuumeeseen. Hourailukohtausten välillä hän murehti sielunsa tilaa. Paitsi Lauri Achrénia kävivät Lauri Stenbäck ja Julius Berg, jotka kesällä olivat matkustaneet Pohjanmaalle, hänen luonaan. Noin puolentoista viikon päästä hän kuitenkin oli niin toipunut, että kykeni lähtemään kotia. — Syyskuulla ennenmainittu Stoolin Maija jälleen tulee kuin mielipuoleksi. Hän puhuu hengistään, jotka ilmaisevat hänelle, milloin kääntymätön ihminen astuu huoneeseen ja mitä hänen tulee milloinkin tehdä, niinkuin veisata, lukea, rukoilla, seisoa, maata ääneti taikka tanssia.

Helsingin matkoista näinä aikoina on mainitseminen, että Hedbergit saatuaan enemmän tuttavilla miltei säännöllisesti poikkeavat pappiloihin yöksi. Kun he siten viipyvät jonkun päivänpuoliskon kussakin paikassa, Vähässäkyrössä, Lapualla, Alavudella, Ruovedellä ja muuallakin, saattaa matkaan joskus mennä toista viikkoa. Sitä paitsi ei vauhti muulloinkaan voinut olla suuri. Kuorma oli näet raskas: kaksi miestä lukuunottamatta kyyditsijää sekä laukkuja ja arkkuja, jotka olivat täynnä painavaa tavaraa, vaatteita, kirjoja ja ruoka-aineita puoleksi lukukaudeksi! Ei saata mitenkään oudoksua, että kestikievareissa, niinkuin Reinhold kertoo, monesti kinattiin hevosista. Hollimiehet tahtoivat panna kaksi hevosta kuorman eteen, matkustajat taas inttivät vastaan, sillä, jos kerran siihen suostuttiin, täytyi yhä edelleen ajaa kahdella hevosella. Etelä-Hämeessä ja Uudellamaalla olivat nämä kinastukset varsinkin tavallisia.

* * * * *

Syyslukukaudella 1839 Reinhold m.m. kertoo suuresta tulipalosta 18 p. lokakuuta, jolloin 2 kaksikerroksista kasarmirakennusta Töölössä paloi poroksi. Veljekset istuivat k:lo 1/2 10 i.p. kotona lukien, Reinhold Boosin elämäkertaa ja Fredrik Fryxellin historiaa, kun he äkkiä huomasivat ympärillä olevien talojen seinäin hohtavan valkean valosta. He riensivät paikalle ja näkivät siellä, miten sammutuskeinot olivat kelvottomia. Kolmas samassa ryhmässä oleva kasarmi pelastui kuitenkin, ja pääansio siitä oli Turun osakuntaan kuuluvan ylioppilaan Pettersonin, joka koko ajan istui rakennuksen katolla syytäen vettä ympärilleen.

S.k. 21 p. Reinhold puhuu rettelöistä, jotka tapahtuivat ennen ensimmäistä Porthaninjuhlaa. "Nyt on hirvittävä hälinä meidän kesken sen johdosta, että Thesleff kieltää meitä pitämästä Porthanin muistojuhlaa ja uhkaa, että kuraattorimme Cygnaeuksen onni on siitä kärsivä, jos se tapahtuu. Me lähetimme 18-miehisen lähetyskunnan hänen luokseen, mutta Thesleff suuttui ja kielsi ja uhkasi Cygnaeusta perikadolla." — "Ja sitten" jatkaa hän lisäten yhteen joukkoon toisenkin levottomuuden syyn, "Gadolin alkaa luennon jälkeen tutkia, kutka ovat olleet saapuvilla, kutka eivät, ja sanoo tekevänsä sen konsistorion käskystä". — Marraskuun 9 p. "osakuntajuhlamme ja samalla Porthanin muistojuhlakin vietettiin". Paitsi muuta mainitaan ohjelmasta Runebergin malja, jonka, vaikka tämä ei ollut saapuvilla, Stenbäck esitti "hyvin komeassa runossa". Tilaisuus oli varsin juhlallinen ja päättyi noin k:lo 4 aamulla.

Sunnuntaina 24 p. marraskuuta Reinhold oli kauhistuttavan tapahtuman näkijänä; hän kertoo siitä seuraavasti: "Olin kirkossa, missä ylioppilas Sandbäck, joka juurikaan on tullut mielenhäiriöön, ensiksi graduaalivirren aikana astui alttarin eteen, mutta kun eräs kirkonpalvelija käski hänet pois, lankesi polvilleen kuorin astimille. Sitten hän näytti aikovan nousta saarnastuoliin, mutta kirkonpalvelija talutti hänet ulos. K:lo 6 i.p. tulin minä Stenbäckille, ja siellä oli ennestään Holsti ja Sandbäck. Holsti, Stenbäck ja minä istuimme puhellen ulommassa huoneessa, ja Sandbäck makasi vuoteella sisemmässä, jossa oli pimeä. Jonkun ajan päästä Sandbäck nousee ja pyytää partaveistä, Stenbäck lähtee hakemaan jotakin toveria lisäksi, mutta Holsti menee kynttilä kädessä Sandbäckin luokse ja näkee hänen olevan aivan verissään. Me huomaamme nyt hänen yrittäneen kynäveitsellä leikata poikki kurkun ja vasemman käsivarren valtasuonet, mutta se ei ollut onnistunut. Kun veitsi otettiin pois, aikoi hän heittäytyä ulos akkunasta, mutta estettiin siitä. Sitten hän arvattavasti voimattomana paljosta verenvuodattuksesta asetui rauhallisesti makaamaan sohvalle, missä lepäsi, kunnes lääkärejä oli ehtinyt tulla sitomaan haavat, jonka jälkeen hänet vietiin klinikkaan."

Seuraavana yönä Reinhold mielenliikutuksesta ei saanut unta ja päivälläkin hän oli hieman sairas.

* * * * *

Vuodelta 1840 on vielä vähemmän merkille pantavaa. —

Näinä vuosina Reinhold ei ole uskonut päiväkirjalleen uskonnollisen elämänsä vaiheita, mutta marraskuun 1 p. hän kirjoittaa: "Tänä päivänä (sunnuntai) olin Stenbäckillä ja puhuin hänen kanssaan hengellisistä asioista. Silloin armon salaisuus selvisi minulle suuresti, ja minä saatoin nyt antautua ehdottomasti Jumalan armoihin ja uskoa, että Herra tekee minut lapsekseen ja on minulle yhtä laupias ja armahtava katsomatta siihen, kuinka paljon olen rikkonut ja kuinka hartaasti olen rukoillut, lukenut ja taistellut syntiä vastaan; sillä ei se riipu minusta, vaan yksistään Jumalan armosta. Siis tahdon minä turvata Jumalan armoon ja kaikessa ainoastaan odottaa armoa." — Saman päivän illalla hän oli (rva) Fabritiuksella (Essenin tulevan vaimon luona), missä oli paljon herroja ja naisia. Bergh luki Lutheruksesta, jonka jälkeen veisattiin muutamia virsiä.

Joulukuun 2 p. Hedberg on luistelemassa ja auttamassa, kun jäihin ajanut ajuri pelastetaan Blekholman lähellä. Illalla Julius Berghin luona hän tapaa Laguksen ja Malmbergin, joka s.p. ovat tulleet Helsinkiin jättämään senaattiin valituksen hovioikeuden tuomiosta, joka seurojen pitämisestä määräsi heidät puoleksi vuodeksi erotettaviksi virasta. — Torstaina 3 p. ovat Lauri Stenbäckin häät.

"Siellä oli aika hauskaa; tulin kotiin klo 1 yöllä." — 12 p. Reinhold lähtee kotimatkalle yhdessä seurassa Laguksen ja Malmbergin kanssa.

Lomakautena 29 p. joulukuuta Hedberg matkustaa m.m. Vöyrin kärkeihin ollakseen saapuvilla, kun pastori J. M. Stenbäckä oikeuden edessä syytetään ruokottomien sanojen käyttämisestä saarnoissa sekä väärästä opista. Syytöksiä kumminkaan "ei voitu toteen näyttää".

Tämän jälkeen jatkuu päiväkirja vielä kaksi vuotta eteenpäin; mutta pikkutietojen joukossa on tuskin mitään merkellisempää huomattavana. Yleisistä ylioppilastavoista ansaitsee kuitenkin mainita, että näinä vuosina näyttää kenties entistä enemmän tulleen tavaksi käyttää kaikkia suurempia ja pienempiä aiheita kekkerien pitämiseen, joissa säännöllisesti väkeviä — useimmin puhutaan punssista — nautittiin. Mitä taas erittäin pohjalaisiin pietisteihin tulee, tekivät he usein, kolme, neljä miestä yhdessä joukossa, kävelyretkiä Essenin luokse, joka papiksi vihittynä ja naineena miehenä oli asettunut asumaan ostamalleen Nygårdin tilalle Espooseen. Hedbergit puolestaan eivät jatkaessaan teologisia opintoja kadottaneet luonnonrakkauttaan ja taipumustaan kaikenlaiseen urheiluun. Aina tavan takaa mainitaan luistelu- (useimmin Kluuvin lahdella, siis nykyisellä rautatientorilla), hiihto-, metsästys- ja kalastusretkiä tapahtuneen. Niin Helsingissä, missä he pitivät viheriävarpusia häkissä (useat kerrat sanotaan, että semmoisia ostettiin), mutta varsinkin kotona, jossa he kesyttävät oudompiakin "koti-eläimiä" (esim. kalalokkeja). Heidän kokoelmansa kasvoivat vihdoin melkoisen suuriksi ja näkyvät saavuttaneen jonkunlaisen kuuluisuuden, sillä vieraita käy varta vasten katsomassa niitä, nimittäin täytetyitä lintuja, joita varten Fredrik oli tehnyt erityisen kaapin, ja kasveja, joiden hoito ja järjestäminen oli etupäässä Reinholdin osana.

* * * * *

Vuodelta 1842 en voi olla siteeraamatta, mitä Reinhold kertoo Lauri Achrénin hautajaisista. Niinkuin Stenbäckin elämäkerrassa on esitetty, tämä nuori pappi, yksi heränneitten lahjakkaimpia ja innokkaimpia opettajia, kuoli 13 p. elokuuta. Hänen viimeinen virkapaikkansa oli Munsalo, joten Reinhold läheisestä kodistaan saattoi käydä siellä hänen sairautensa aikana ja valvoakin jonkun yön sairaan luona. Hautajaiset olivat 18 p. "Kahdeksan pappia kantoi arkkua, ja Malmberg toimitti haudansiunauksen. Se oli juhlallisin hautaus, minkä koskaan olen nähnyt. Malmberg piti ruumissaaran sillä tavoin, etten luule kuivaa silmää olleen koko kirkossa — niin, luulenpa, että kivet muurissa itkivät. Seuraavana päivänä Malmberg piti seuroja muutamassa talossa lähellä Achrénin asuntoa. Me olimme kaikki siellä, ja hän luki ja puhui erinomaisesti." — S.v. veljekset vihdoin — nuorempi ensin, vanhempi vähän myöhemmin — suorittivat päästötutkintonsa, ja joulukuun 14 p. heidät Turussa yhdessä muutamien muitten kanssa vihitään papeiksi. Fredrik sai apulaispaikan Munsalossa, siis lähellä lapsuutensa kotia, mutta Reinhold määrättiin kappalaisen apulaiseksi Inkooseen Uudellemaalle. Vietettyään viimeisen joulunsa yhdessä kotona lie tammikuulla 1834 lähtivät virkapaikkoihinsa. Että päiväkirjan tekijä hengelliseltä kannaltaan ja sydämeltään oli muuttumaton, todistaa eräs hänen viimeisiä muistiinpanojaan, joka on yleisestikin heränneille kuvaavaa. Tammikuun 20 p. hän tulee Inkooseen ja sanoo olevansa "hyvin murheellinen". Seuraavana päivänä hän jatkaa: "Olin katselemassa kirkkoa. Tullessani kotia oli täällä eräs pappismies, Vaden, joka tulee viransijaiseksi Degerbyhyn ja on pietisti. Kun hän ilmotti itsensä siksi, tulin minä niin iloiseksi, että purskahdin itkuun."

EBBA STENBÄCK

Ebba Stenbäck.[24]

I.

Yhdeksänkymmenenviiden ja puolen vuoden ikäisenä Ebba Stenbäck kuoli 10 p:nä viime tammikuuta (1912). Kun minä v. 1900 kirjoitin hänen miesvainajansa, Lauri Stenbäckin, elämäkerran, hän 83-vuotiaana oli niin hyvissä hengen ja ruumiin voimissa, että saattoi edistää työtäni sekä suullisilla että kirjallisilla tiedonannoilla. Tehtävääni nähden se oli minulle melkoinen onni, mutta toiselta puolen se

esti minua muuta kuin ohimennen mainitsemasta häntä itseään. Miten vilpittömästi totuutta harrastaakin, on näet arveluttavaa, jollei suorastaan mahdotonta, kuvata elossa olevaa henkilöä, varsinkin kun tämä ei koskaan ole julkisesti esiintynyt. Nyt kun Ebba Stenbäck on poissa elävien mailta, en epäile koettaa ainakin ääriviivoin piirtää hänen kuvaansa. Sillä miten hiljaisuudessa ja syrjässä hänen elämänsä kuluikin, ansaitsee hän huomiota ei ainoastaan unohtumattoman merkkimiehen puolisona, vaan myöskin yhtenä herännäisyysajan naispuolisena edustajana.

Ebba Stenbäckin lapsuus- ja tyttövuosilta on vähän tietoja säilynyt. Hänen alkuperäinen nimensä oli Ebba Katarina Wilhelmina Arppe, ja hän oli syntynyt Kiteellä 16 p. heinäkuuta 1816. Vanhemmat olivat Karjalan alisen tuomiokunnan tuomari, myöhemmin laamanni Niilo Arppe ja hänen kolmas vaimonsa, Amalia Beata Cairenius. Ebba oli vain 8-vuotias, kun isä kuoli, mutta äidin luona ja viiden vanhemman ja nuoremman sisaruksen parissa ei hän sentään tuntenut yksinäisyyttä. Sisaruksista mainittakoon tässä kymmenen vuotta vanhempi Katalina Sofia, syntynyt isän ensimmäisestä aviosta, sekä kaksi vuotta nuorempi veli Adolf Edvard, myöhemmin kemian professori, yliopiston rehtori ja senaattori, ja neljä vuotta nuorempi sisar Aleksandra.[25] Koulua Ebba kävi Haminassa, missä v:sta 1811 saakka oli saksalainen "Töughterschule". Koulussa oli vain yksi kahteen osastoon jaettu luokka, eikä siis opetus voinut olla erittäin laajaperäinen. Kumminkin oppivat tytöt, jotka, niinkuin Ebba, tulivat ruotsinkielisistä kodeista, saksaa, jota paitsi koulun antamat vähäisetkin tiedot historiassa, luonnonhistoriassa ja maantieteessä y.m. siihen aikaan olivat kylläkin arvokkaita. On näet huomattava, että Länsi-Suomen kaupungeissa ei ollut tyttökouluja ensinkään. — Ebban ollessa 9-vuotias meni edellä mainittu vanhempi sisar naimisiin maisteri Johan Fabritiuksen kanssa, joka oli varakas mies ja muun muassa omisti Puhoksen tehtaan Kiteellä Fabritius kuoli jo 1833, tuskin 33 vuoden ikäisenä, ja jätti jälkeensä paitsi leskeä kolme tytärtä, joista vanhin oli kahdeksanvuotias ja nuorin viidennellä. Antaakseen näille lapsille ensimmäistä opetusta muutti Ebba lankonsa kuoleman jälkeen sisarensa luokse, ja se seikka aiheutti, niinkuin kohta saamme nähdä, ratkaisevan käänteen hänen elämässään.

Arvattavasti rouva Fabritius ei pitänyt Ebban opettajakykyä taikka -intoa riittävänä, koska hän 1835 tiedusteli Helsingistä miespuolista kotiopettajaa pikku tyttärilleen. J. V. Snellman, silloinen pohjalaisen osakunnan kuraattori, suosittelee virkaan ylioppilas C. G. von Esseniä, jonka vanhemman Otto-veljen kanssa hänen sisarensa vähän ennen oli joutunut kihloihin. Fredr. Cygnaeus, saatuansa kuulla siitä, varotti rva Fabritiuksen asiamiestä, Edvard Arppea, ottamasta Esseniä, syystä että tämä oli antautunut ajan uskonnolliseen "fanatismiin", yltiöpäisyyteen; mutta Arppe ei välittänyt varotuksesta, vaan arveli, että semmoiset houreet pian haihtuisivat. Siis sopimus tehtiin, ja Essen lähti Karjalaan Puhoksen tehtaalle, jossa hän tapasi paitsi pieniä oppilaitaan ja heidän äitiänsä neidit Ebba ja Aleksandra Arppen. Uuden opettajan tultuakin jatkoi näet Ebba vielä opetustointaan, vaikka hänen alansa nyt oli supistettu käsitöihin ja soittotaidon alkeisiin.

Luonnostaan vilkas ja iloinen, puheissaan sukkela ja ivallinen Essen oli sittenkin vaarallinen tulija semmoiseen ympäristöön, jossa tahdottiin "rauhassa" jatkaa entistä, totuttua surutonta elämää. Tultuaan jo 15-vuotiaana ylioppilaaksi (1830) hän oli viettäessään kaksi suvikautta Ylivieskan pappilassa Jonas Laguksen luona (joka oli naimisissa hänen tätinsä kanssa) herännyt ja sen jälkeen osottanut tavatonta intoa levittämään uutta käsitystään elämästä ja "ainoasta tarpeellisesta". Ei ainoastaan omassa kodissaan Oravaisten Kimon ruukilla, jonka hoitaja hänen isänsä oli, vaan monessa vieraassakin hän jo oli aikaansaanut täydellisen mullistuksen, ja niin oli tapahtuva siinäkin perheessä, johon hän nyt tuli. Essen toi näet sinnekin muassaan palavan vakaumuksensa ja halunsa sytyttää muihin saman tulen, joka hehkui hänessä itsessään, ja siitä johtui, että kotiopettaja ei rajottanut opetustointaan pikku tyttöihin, vaan väliaikoina teki parastaan ohjatakseen kotipiirin vanhempiakin jäseniä uudelle tielle. Paitsi innostuneilla puheillaan hän vaikutti heihin antamalla heille luettavaksi uskonnollisia saksalaisia (Gossnerin y.m.) kirjoja, ja seuraus oli, että ei ainoastaan talon emäntä, rouva Fabritius, vaan myöskin sisaret, Ebba ja Aleksandra, ennen pitkää liittyivät herännäisiin. Kun tieto tästä levisi laajaan sukuun, synnytti se suurta hämmästyystä ja mielipahaa, mutta asia ei ollut autettavissa. Paitsi Esseniä syytettiin Snellmaniakin perhe- ja sukurauhan häiritsemisestä, ja hän kuuluu sanoneen, ettei hän enää suosittele ketään kotiopettajaksi edeltäkäsien tiedustelematta, oliko tarjokas "pietisti".

Syksyllä 1837 Essen jälleen asettui Helsinkiin jatkaakseen lukujaan ja rupesi silloin Lauri Stenbäckin asuintoveriksi. Stenbäck, joka maaliskuulla 1836 oli äärettömäksi surukseen kuoleman kautta menettänyt entisen asuintoverinsa, parhaimman, uskotun ystävänsä J. J. Östringin, sai nyt Essenistä uuden uskotun ystävän, joka totta kyllä ei ollut hänen sydämelleen vainajan veroinen, mutta kumminkin lievensi hänen kaipaustaan. Samana syksynä tapaamme Helsingissä rouva Fabritiuksenkin tyttärineen ja sisarineen. Hän vuokrasi 5-huoneisen asunnon Uudenmaankadun varrella, ja siinä perhekunta asui neljä vuotta, jonka jälkeen se hajaantui niinkuin alempana on kerrottava; Karjalaan ei yksikään sen jäsenistä enää palannut, syynä pääkaupunkiin-muuttoon sanotaan olleen pikku tyttöjen koulunkäynnin, jota oli siellä jatkettava; mutta sangen luultava on, että siihen osaksi vaikutti myöskin sisarusten heräys ja sen johdosta syntynyt kireä suhde lähimpiin sukulaisiin. Oliko sitäpaitsi jo alkanut rva Fabritiuksen ja Essenin välinen suhde, joka johti heidän avioliittoonsa, on tietymätöntä.

Vasta Helsingissä Ebba Arppe tutustui tulevaan puolisoonsa, joskin Essen jo ennen oli sisaruksille paljon kertonut Lauri Stenbäckistä ja kenties myöskin ääneen lukenut kohtia niistä pitkistä kirjeistä, joita ystävällä oli tapana hänelle kirjoittaa ja jotka olivat täynnä "hehkuvaa uskonnollisuutta loistavan runollisesti esitettyinä". Ensi kerran hän näki hänet kaartinkirkossa. Kaartinpataljoonan silloinen pappi, Fredrik Melart, oli etevänä saarnaajana niin suosittu, että tungoksen estämiseksi oli alettu jakaa pääsylippuja niille, jotka pyrkivät häntä kuulemaan. Kerran Essen oli hankkinut sisaruksille lippuja kuitenkin sanomatta, ettei sinä sunnuntaina saarnannut Melart, vaan eräs toinen; se joka ilmestyi saarnaamaan oli, niinkuin Essen heille kirkossa kuiskasi, Lauri Stenbäck. Silloin Stenbäck ei vielä ollut papiksi vihitty, mutta saarnasi sentään silloin tällöin sydämensä pakosta. Nytkin hän oli saarnannut suurella lämmöllä, joka varsinkin saarnan loppupuolelle oli antanut omituisen viehättävän, innostuneen luonteen. Joku aika sen jälkeen Essen esitti Stenbäckin rva Fabritiukselle ja hänen sisarilleen, ja Stenbäck alkoi sittemmin ystävänsä seurassa käydä heidän luonaan, joskin hyvin harvoin.

Näin Ebba Stenbäck kertoi minulle tutustumisestaan Stenbäckiin. Samalla hän myöskin kuvasi tulevan miehensä ulkonäön ja olennon siihen aikaan. Hän oli ollut laiha ja kalpea. Kasvojen kalpeus oli jyrkästi eronnut mustasta tukasta, ja rokonarvet olivat olleet selvemmät kuin vanhemmalla iällä. Kovan lavantaudin jälkeen, jota hän oli sairastanut alkupuolella vuotta 1837, hän oli kauan heikko ja hermostunut, niin että hänen oli vaikea tauota, kun oli alkanut nauraa. Seurassa hän oli luonteenomaisen persoonallisuutensa vuoksi ja puheessaan ollut viehättävä ("intressant"); kristillisyydessään hän oli ollut iloinen. Yleensä hän oli ankarasti arvostellut toisia, ja harvat ne olivat, joita hän oli hyväksynyt; eikä ole luultavaa, että hän oli läheisessä suhteessa toveriinsä (paitsi ani harvaan) — niiden täytyi aina olla varoillaan häntä kohtaan.

Se joka on lukenut kirjoittamani Stenbäckin elämäkerran ja muistaa mitä siinä on sanottu heränneitten avioliitoista, miten ne säännöllisesti solmittiin ystävien välityksestä ja miten yksimielisyyttä uskon asioissa pidettiin niiden rakentamisen ainoana välttämättömänä ehtona, se arvaa ja ymmärtää, että Lauri Stenbäckin ja Ebba Arppen keskinäisessä seurustelussa ei ilmaantunut hituistakaan "flirttiä", kuhertelua. Että niin oli laita, ei kuitenkaan johtunut yksistään heränneitten kesken vallitsevasta hengestä, vaan toisestakin syystä. Mikäli tiedetään, ajatteli Stenbäck heidän tuttavuutensa ensi vuosina kosa erästä toista neitiä, johon hänen sydämensä pitemmän aikaa oli ollut kiintynyt. Tämä toinen oli runoilijan lapsuudenystävien Kaarle ja Kustaa Adlercreutzin sisar, Amelie. Häntä oli Stenbäck päättänyt kosa, mutta — niin jutellaan — viime hetkessä, juuri kun hän oli menossa neidin kotiin, muuan tuttava kohtasi hänet ja kertoi nti Adlercreutzin olevan kihloissa ja pian viettävän häitään.[26] Että neitikin puolestaan oli ollut kiintynyt Stenbäckiin, on sangen luultavaa. Ainakin olen eräältä vanhalta rouvalta, joka oli sukua Adlercreutzin perheen kanssa, kuullut, että nti Amelie oli naimisiin mennessään tukehduttanut erään varhaisemman lemmen. Hän oli muka rakastanut perheessä ollutta "kotiopettajaa, josta oli paljon toivottu". Kertoja ei tiennyt mitään Stenbäckistä eikä myöskään että tämä oli pienenä poikana ollut Adlercreutzillä Pälkäneen Myttylässä lasten luku- ja leikkitoiverina, jonka tähden ei mitenkään ole mahdotonta, että hän muistitiedossa oli muuttunut kotiopettajaksi. Miten lieneekään, ei tämä jutelma ole kokonaan perätön, sillä onnettomasti rauenneen kosintatuuman johdosta runoilija on sepittänyt runoelman "Hyvästi", jossa hän sanoo rakkauttaan "suloiseksi, syntiseksi unelmaksi" ja jonka hän lopettaa sanoilla, "Jumala on rakkaus, ainoastaan hänen sydämellään on rauhaa iäti! Onnellinen minä, jos vain saan siinä levätä iäti." — Mitä Ebbaan tulee, hän ei minulta salannut, että hän puolestaan kyllä oli sydämessään tuntenut mieltymystä Stenbäckiin, mutta oli voimiensa mukaan koettanut tukahduttaa tunteensa. Kun Stenbäck sitte häntä kosi, oli hän siitä suuresti hämmästynyt. Se oli hänelle aivan odottamatonta, sillä heidän välillään ei ollut mitään sattunut, joka olisi antanut hänelle aiheita aavistaa semmoista käännettä.

Kosinta tapahtui kesällä 1840 Pohjanmaalla. Rva Fabritius, joka silloin oli salakihloissa Essenin kanssa, oli jo ennen yliopiston riemujuhlaa (15-20 p. heinäk.) Ebba-sisarensa kanssa lähtenyt Pohjanmaalle tutustuakseen tuleviin sukulaisiinsa. Ensiksi pysähdyttiin kirkkoherran sijaisen J. F. Berghin luokse Nurmijärvelle, jonne Essen ja Stenbäck seurasivat sisaruksia, edellinen ajaen morsiamensa, jälkimäinen Ebban kanssa, ilman että siinä mitään erikoista tulevaisuuteen viittaavaa puheeksi tuli. Nurmijärven pappilassa oli ollut muitakin vieraita, ja siellä pidettiin tavanmukainen "seura". Sen jälkeen palasivat ystävykset Helsinkiin ollakseen saapuvilla riemujuhlissa ja maisterinvihkiäisissä, mutta sisarukset jatkoivat matkaansa pohjoiseen päin. Kun juhlat olivat ohi, matkusti Essen kotiinsa Oravaisiin, jossa tapasi morsiamensa ja Ebban; Stenbäck taasen teki matkan Pohjanmaalle yhdessä Paavo Ruotsalaisen kanssa, joka hänen kehotuksestaan oli riemujuhlan ajaksi tullut Helsinkiin. Edeltäkäsikin oli sovittu, että kaikki yhtyisivät Ylivieskassa Jonas Laguksen luona, josta yhdessä seurassa matkustettaisiin Alavieskaan, kappalaisen Vilhelm Österbladhin virkaanasettajaisiin. Tätä sopimusta noudatettiin, ja Ylivieskassa Stenbäck ja Ebba Arppe menivät kihloihin.

Häät olivat 3 p. jouluk. Helsingissä rva Fabritiuksen luona. Oli kyllä tuumittu, että sisarukset vihittäisiin samana päivänä, mutta kun vanhempi leskirouvana tarvitsi enemmän aikaa kuin arvattu oli saadakseen asiakirjansa lailliseen järjestykseen ja kun sitäpaitsi Jonas Lagus ja Niilo Kustaa Malmberg

sattuivat käymään Helsingissä, päätettiin asettaa Stenbäckin ja Ebban häät päivään, jolloin nämä ystävät saattoivat olla läsnä. Vieraitten joukossa nähtiin Arppen perheen sukulaisia (Nordenheimit y.m.) ja Stenbäckin yliopisto-tovereita ja ystäviä, kaikkiaan noin 40 henkeä. Morsian esiintyi valkoisiin puettuna. Mustaakin oli ajateltu, osaksi sentähden, että sulhasen äiti oli kuollut 17 p. marrask., osaksi senvuoksi, että se olisi ollut enemmän heränneitten mukaista; mutta Ebba oli valinnut valkean puvun, syystä että musta väri olisi muistuttanut hautajaisia, eikä Helsingissä oltu niin tarkkoja pukuun nähden kuin Pohjanmaalla. Vihkimisen toimitti Malmberg, joka myöhemmin myöskin luki ääneen saarnan Lutheruksen postillasta. Häät vietettiin näet heränneitten tapaan jonkinlaisena seurana, jossa virsiä veisattiin ja Jumalan sanaa julistettiin. —

Ohimennen huomautettakoon, että Ebba siis oli ensimmäinen, joka rva Fabritiuksen luota meni naimisiin. Essenin ja rva Fabritiuksen häät olivat noin puolitoista kuukautta myöhemmin, 21/1 1841. Aleksandra Arppe, joka yhä oli asunut sisarensa luona, meni 3/7 1843 naimisiin Säämingin lukkarin Pietari Venellin kanssa, ja samana päivänä vihittiin vanhin nti Fabritius, Hilda Elisabet, Pihlajaveden kappalaisen, sittemmin Keuruun rovastin Frans Henrik Bergrothin kanssa. Toinen nti Fabritius, Lina Sofia Amalia, vietti 24/12 1844 häitä filos. maisteri, sittemmin professori A. W. Ingmanin ja kolmas, Angelika, 7/9 1846 Kruununkylän kirkkoherran apulaisen, myöhemmin normaalikoulun rehtorin Alfred Kihlmanin kanssa. Näin tapahtui, että Essenin kotiopettajana-olo Karjalassa johti kuuden avioliiton perustamiseen heränneitten kesken. Neidit Fabritius menivät kaikki noin 18-vuotiaana naimisiin.

II.

Ebba ja Lauri Stenbäckin avioliitto kesti miltei tasan 30 vuotta — ainoastaan 7 kuukautta puuttui täydestä luvusta. Sillä ajalla Ebballa ei ollut ulkonaista historiaa, joka olisi eronnut hänen miehensä elämästä; hänen sisällinen elämänsä taasen oli niin kauan kuin hän maan päällä liikkui pääasiassa suljettu kirja, jonka hän kuollessaan vei hautaan. Kun minä siitä huolimatta koetan läheisten henkilöitten antamien tietojen pohjalla luoda valoa aviopuolisojen yhteiselämään, johtaa minua vilpittömän kunnioitus heidän muistoansa kohtaan ja vakaumus, että se kaikessa erikoisuudessaan kärsimyksineen ja iloineen on ollut laatuaan esikuvallista.

En tullut koskaan kysyneeksi niiltä, jotka olisivat voineet vastata, millainen Ebba Stenbäck oli ollut tyttönä. Päätäten hänen luonteenlaadustaan myöhemminä aikoina on luultavaa, ettei hän nuorena ollut erittäin iloinen, saatikka vallaton. Umpimielisyys ja harvapuheisuus, jotka myöhemmin olivat hänelle niin ominaisia, lienevät varmaan jo tyttöinänsä ainakin jossakin määrin olleet hänen luonteensa tunnusmerkkejä. Eikä hänellä myöskään ollut ulkonaista kauneutta, joka olisi herättänyt huomiota ja, niinkuin monesti tavallista on, enemmän tai vähemmän piristävästi vaikuttanut hänen esiintymistapaansa ja suhtautumiseensa ympäristöönsä. Oletan siis, että hän alkuaankin oli vakava, hiljainen ja vaatimaton. Kun hän sitten, vallan nuorena vielä, ehdottomalla antautumisella liittyi herännäisiin, niin mainitut ominaisuudet saivat ikäänkuin pysyvän vahvistuksen, etten sanoisi pyhityksen. Niin yleensä, mutta luultavaa on myöskin, että uusi uskonnollinen elämä sai hänet ajoittain puheliaammaksi asioissa, jotka sitä koskivat, ja silloin huomattiin, että hiljainen, vaatimaton tyttö ei suinkaan ollut yksinkertainen, vaan järkävä ja selvä ajatuksissaan ja puheissaan. Tällaisena Ebba Arppe kohtasi Lauri Stenbäckin, ja me ymmärrämme hänen lauseensa: "yhteinen asia vei meidät yhteen".

Aikaisin Ebba Stenbäckin muotokuva on tehty 8 vuotta hänen naimisensa jälkeen. Heinäkuulla 1848 tuli Vaasaan eräs (kotimainen) dagerrotypian-tekijä nimeltä Rehnström ja viipyi siellä vuoden ajan. Tällöin Stenbäckitkin käyttivät ennen kuulumatonta tilaisuutta teettää kuvansa, he nimittäin valokuvauttivat itsensä hopealevyille, ja sitä on kiittäminen, että meille on säilynyt aviopuolisoiden kuvat varsinaiselta herännäisyysajalta.[27] Silloisella koulunrehtorilla, jolla on papin virkapuku yllä, on heränneitten tapaan jakaus keskellä päälakea, mikä antaa parrattomille kasvoille omituisen naisellisen taikka ehkä oikeammin intiaania muistuttavan sävyn. Rouvan tukka on jaettu ja kammattu aivan samalla tavoin; leninki on musta ja samoin olkapäitä peittävä, rinnalle neulalla kiinnitetty silkkihuivi. Puku on mahdollisimman yksinkertainen, siinä ei huomaa kaulusta eikä minkäänlaista koristetta. Kuva esittää Ebban 32-vuotiaana, joten sen nojalla voidaan arvata hänen ulkonäkönsä kymmenkunta vuotta aikaisemminkin.

Lauri ja Ebba Stenbäckin aviolla ei ollut mitään romanttista alkusoittoa. Runoilija oli muitten nuoruuden ihanteittensa kanssa myöskin hyljännyt sen ihanteen, jonka hän muinoin oli luonut tulevasta morsiamestaan ja sanoin sisarilleenkin kuvannut, ja hän kosi Ebbaa tuntematta häntä kohtaan sitä hellää tunnetta, jota sanotaan rakkaudeksi. Omaksuttuaan heränneitten yleisen mielipiteen, että yhtäläinen uskonnollinen kanta oli ainoa tarpeellinen onnellisen avioelämän ehto, hän näin noudatti "Vanhan testamentin patriarkkain esimerkkiä", ja pitäen maallista rakkautta turmeltuneen luontomme ilmauksena hän arvattavasti ei myöskään antanut arvoa Ebban rakkaudelle häntä kohtaan, jos hän näet oli jonkun kipinän huomannut tämän salatusta tulesta. Että tämä esitys on oikea, siitä on olemassa useita todistuksia — vaikka en tässä muistuta muusta kuin että hän itse välitti erään sisarensa naimisen

tälle ennen tuntemattoman pappismiehen kanssa. Mitä Ebbaan tulee, hän tuskin sisimmässään ajatteli aviosta samalla tavalla. Miten uskonnollinen innostus saattaakaan ihmisen muuttaa, on kuitenkin rakkaudenkaipuu niitä naisluonteen perusominaisuuksia, jotka eivät koskaan katoa, ja sen vuoksi voimme päättää että mikäli Ebba havaitsi rakkauden puutetta miehessään, sikäli hän siitä naisena kärsi. Ken se oli, joka sai Stenbäckin kosimaan Ebba Arppea, siitä on eri lailla juteltu. On näet sanottu, että Malmberg kehotti häntä siihen, ja toinen kertomus on, että Essen oli avioliiton välittäjä. En ollenkaan epäile, että jälkimäinen tieto on oikea, sillä onhan aivan luultavaa, että Essen jouduttuaan kihloihin rva Fabritiuksen kanssa ehdotti ystävälleen, että tämä kosisi nuorempaa sisarta. Sitä vastoin Malmberg tiettävästi ei ollut Ebbaa nähnytkään, ennenkuin tämä matkusti Pohjanmaalle, ja vaikka kosinta juuri siellä tapahtui, on syytä olettaa, että Stenbäck jo ennen matkalle lähtöään oli päättänyt asian. Kun minä Ebba Stenbäckiltä kysyin, miksi Malmberg vihki parin eikä Jonas Lagus, joka oli vanhempi ystävä, vastasi hän: "Malmbergilla oli aivan erikoinen kyky asettautua ensi sijalle, muitten edelle; hän oli iloinen, reipas ja yritteliäs." — Semmoisena hän kyllä oli monen avioliiton alkuunpanija, vaikka ei sentään tämän puheena olevan.

Nyt on edessämme kysymys, miten menestyi tai minkä kaltaiseksi muodostui tämä avioliitto, jonka synty tässä on kerrottu?

Niinkuin tiedetään, on moni avioliitto, jonka onnen edellytykset ovat olleet epäiltävää laatua — tarkoitan että se on syntynyt ilman rakkautta, milloin mistäkin sovinnaisista syistä —, kuitenkin tullut onnelliseksi lasten kautta. Yhteinen rakkaus lapsiin ja yhteinen huolenpito niistä sekä siitä johtuneet ilot ja surut ovat yhdistäneet vanhemmat keskenään läheisemmin ja sydämellisemmin kuin mikään muu vaikutin olisi voinut. Lauri ja Ebba Stenbäckin aviolle ei ollut tätä onnenaihetta suotu, ja joskin he molemmat vilpittömästi jakoivat sydämensä hellyyttä ja uhrautuvaa huolenpitoa ottolapsille, joita he useampiakin kodissaan vaalivat ja kasvattivat, ei näiden tuottama korvaus näytä olleen heille riittävä. Stenbäck, joka ei koskaan tunteitaan salannut, lausui näet jonakin katkerana hetkenä: "Ottolapset ovat oikeiden lapsien ivamukailu ('parodi') niin, vaikka hän heitä kohteli liikuttavan sydämellisesti! Mutta miten tämän laita lieneekään, on silti huomioonotettava, että mainitun onnenaiheen puutteen ei suinkaan välttämättömästi tarvitse vaikuttaa vierottavasti, erottavasti puolisoihin; kokemus nimittäin todistaa, että sekin voi päinvastoin heitä toisiinsa lähentää, milloin vain tuo puute käsitetään ja tunnetaan yhteisesti kestettäväksi.

Että Lauri ja Ebba Stenbäck olivat rakentaneet avioliittonsa siinä hartaassa mielessä, että he maallisessakin elämässään koettaisivat ylläpitää samaa sopua, samaa yksimielisyyttä, kuin heidän välillään oli olemassa uskonnollisessa elämässä, siitä ei ole vähintäkään epäilystä — olihan heidän käsiksensä se, että jälkimäisen laatu ehdottomasti määräsi edellisen laadun. Todellisuudessa he saivat kokea, että asia ei ollut niinkään helppo tai yksinkertainen. He olivat niin erilaisia luonteeltaan! Stenbäck oli tunteenilmaisuuksaan niin välitön kuin mahdollista on, sanoissaan niin ajattelemattoman, sanoisinko lapsellisen suora, että hän ei lainkaan edeltäkäsien miettinyt, miten ne vaikuttaisivat kuulijaan; Ebba taasen oli tässä kaikessa hänen vastakohtansa, hillitty, suljettu. Sangen ymmärrettävää on siis, että Stenbäck usein suoruudellaan saattoi — tietysti tahtomattaan — loukata vaimoansakin niinkuin hän loukkasi muita, ja siitä johtui, että Ebba, niinkuin hän itse on tunnustanut, ei voinut olla kohtelematta häntä jonkinlaisella pelonalaisella varovaisuudella. Varsinkin oli niin laita vieraiden läsnäollessa, ja se saa käsittämään, että hänen umpimielisyytensä aikaa voittaen ei suinkaan vähentynyt, vaan päinvastoin enentyi. Tämä selittää miksi Ebba Stenbäck yleensä teki epäedullisen vaikutuksen vieraisiin. Samalla kun Stenbäck iloisena ja vilkkaana koetti huvittaa vieraita, tuntui hänen harvapuheinen vaimonsa jäykältä, kylmältä. Muistan itsekin saaneeni hänestä sellaisen vaikutelman, kun poikana 1860:n vaiheilla joskus omaisteni kanssa olin Isonkyrön pappilassa: isäntä se oli, joka meitä alaikäisiäkin huomasi, jota vastoin emäntä ei näyttänyt meistä välittävän. Vasta ikämiehenä, kun jälleen jouduin tekemisiin Ebba Stenbäckin kanssa, sain toisen käsityksen hänestä, ja minussa heräsi myötätuntoa ja syvää kunnioitusta häntä kohtaan.

Itse asiassa Ebba Stenbäck ei sisältään kaikin puolin ollut sellainen, miltä hän ulkoapäin näytti, eikä hänen avionsa ollut niin onnea ja suloa vailla kuin edellisestä luulisi. Essen, joka tässä asiassa epäilemättä kelpaa todistajaksi, on oikein sanonut, että hän oli puolisolleen "uskollinen elämäntoveri, hellä hoitajatar pitkänä kärsimyksen aikana ja harras osallinen hänen pyrkimyksissään". Ei ainoastaan "yhteinen asia", joka oli heidät yhteen vienyt, vaan myöskin hänen sydämessään piilevä rakkaus ja kunnioitus miestänsä kohtaan antoi hänelle voimia kestää kaikki ja viimeiseen saakka täyttää kaiken sen, mihin asemansa hänet velvotti. Hänen luonteenlaatunsa teki hänelle mahdolliseksi, kenties helpoksikin välttää pistävää, katkeraa vastausta, kun Stenbäck oli antanut ärtyisen mielensä tulla ilmi. Päinvastoin hän saattoi semmoisina hetkinä tavata humoristisen sanan tai lauseen, joka lauhdutti toisen. Niin esim. kun Stenbäck kerran tultuaan huoneeseen, missä hänen vaimonsa ja sisarensa istuivat neulomuksineen, oli paheksunut sitä, että pöytä ja istuimet olivat täynnä vaatekappaleita y.m. työtarpeita, Ebba tyyneästi lausui: "Eihän sitä sentään voi piironginlaatikossa neuloa!" — Toisen kerran, kun Stenbäck suomenmielisyydessään oli vaatinut, että kodissa oli puhuttava suomea, oli Ebba vain

sanonut: "Jos sitä vaatimusta on noudatettava, taitaa käydä niin, että minun sanasäkkini, joka muutenkin vaivoin aukeaa, jää tykkänään umpeen."

Mitä Stenbäckin kirjallisiin harrastuksiin tulee, pystyi Ebba ottamaan niihin osaa. Nuorena hän oli ollut huvitettu lukemisesta ja vanhempanakin hän luki verraten paljon ruotsalaista ja saksalaista kirjallisuutta — tietysti pääasiassa uskonnollista, jollei kuitenkaan yksinomaisesti sitä — ja läheiset ovat kertoneet, että oli hauskaa kuulla heidän keskustelevan lukemistaan "oppineista" kirjoista, ja oli silloin huomattu, että Stenbäck ilmeisellä tyydytyksellä ja kunnioituksella oli varteenottanut vaimonsa älykkäitä huomautuksia. Edelleen Ebba, huolimatta siitä, ettei luonteeltaan ollut käytännöllinen, myöskin teki parastaan emännän toimien täyttämässä. Isossakyrössäkin hän, miten hajamieliseltä toisinaan olikaan näyttänyt, tunnollisesti hoiti pappilan monipuolista taloutta, eikä ainoastaan käskemällä lukuisia palvelijoita, vaan itsekin ottamalla osaa askareihin, niinkuin maidon siivilöimiseen ja sen semmoiseen. Vihdoin Ebba ei väsynyt hoitamaan miestänsä tämän pitkällisen kivulloisuuden aikana.

Sellaisena vaimona kuin tässä on kuvattu Ebba Stenbäck kolmekymmentä vuotta eli ja toimi miehensä rinnalla, ja sellaisena hän vähitellen tuli tälle yhä tarpeellisemmaksi, eikä vain sitä, hän juurtui juurtumistaan hänen sydämeensä. Sitä todistaa kärsivän suusta lähtenyt huudahdus: "Ei kukaan voi asettaa päänalusta niin hyvin kuin Ebba", mutta vielä enemmän eräs toinen sitä ennen kuultu hämmästyttävän avomielinen tunnustus: "Oikeastaan minä en koskaan ole Ebbaa rakastanut, mutta merkillistä on, että mitä kauemmin me olemme yhdessä eläneet, sitä paremmin minä olen hänen kanssaan viihtynyt." Nämä sanat heittävät mitä kirkkaimman valon puolisojen yhteiselämään. Niihin sisältyy myönnytys, että Stenbäck elämänsä loppupuolella, jolloin hänen käsityksensä muinoin hylkäämänsä runoudenkin arvosta ja ehdoista selkeni, oli huomannut avioliitoltaan alkuaan puuttuneen riittävää perustusta, mutta myöskin että tuo puute aikaa voittaen korjautumistaan korjautui. Ainoastaan tämä seikka tekee ymmärrettäväksi, että ne läheiset, jotka pitemmillä käynneillä täysin perehtyivät Lauri ja Ebba Stenbäckin kotiin, veivät siitä muassaan mitä parhaimman muiston. Niin esim. kirjoittaa minulle eräs nyt jo itsekin manalle mennyt Stenbäckin serkuntytär, 30 vuotta tämän kuoleman jälkeen, "että heidän kotinsa, huolimatta varjopuolistaan", hänen muistissaan yhä eli "ihannekotina". Että ansio aviopuolisoiden yhteiselämän onnellisesta tuloksesta pääasiassa oli hiljaisen, vaatimattoman Ebban, sitä ei hänen puolisonsa vähän ylempänä siteeraamassani lauselmassa tullut suoraan sanoneeksi, mutta edellä kerrotun nojalla on se kuitenkin ilmeisenä tosiasiana pidettävä.

III.

Vaikka edellinen esitykseni olisikin niin oikea, ettei siinä olisi mitään korjattavaa, niin ymmärrän ja tunnen kuitenkin, että se antaa ainoastaan vaillinaisen käsityksen Ebba Stenbäckin persoonallisuudesta. Senvuoksi tahdon, täydentääkseni kuvausta ja hankkiakseni lukijalle tilaisuuden vastaanottaa hänestä mahdollisimman välittömän vaikutuksen, ottaa tähän erään hänen laatimansa merkillisen kirjeen. Se on kirjoitettu kuusi kuukautta hänen miehensä kuoleman jälkeen C. G. von Essenille, joka oli pyytänyt tietoja vainajasta Pohjalaisten Porthaninjuhlassa pidettävää esitelmää varten. Essen samoin kuin myöhemmin minä itsekin olemme kirjeestä ottaneet monta kohtaa sepittämiimme Stenbäckin elämäkuvauksiin, mutta sittenkin se epäilemättä on mielenkiinnolla luettava. Kun näet leski kertoo rakkaasta vainajasta, hän tietämättään luo valoa heidän yhteiselämänsä ja omaan olemukseensa. Me huomaamme hänen luontaisen älykkäisyytensä ja arvostelukykynsä siinä, että hän kirjoittaa niin asiallisesti ja osaa valita niin kuvaavia piirteitä; me tunnemme, miten lämpimästi hän rakasti vainajaa; me näemme, miten hän rakkaudesta ja kunnioituksesta häntä kohtaan puolustaa poismennyttä epäsuotuisia muistutuksia vastaan; ja vihdoin me havaitsemme, kuinka syvästi hän oli eläytynyt siihen näkymättömään yhteiseen, joka oli heidän liittonsa alkuna ja pohjana ollut. — Mari ja Lotta, jotka kirjeessä mainitaan, olivat Stenbäckin sisaret, leskirouvat Mari Ottelin ja Charlotte Achrén, jotka molemmat lapsineen miltei koko Isonkyrön ajan, s.o. toistakymmentä vuotta, enimmäkseen taikka ainakin pitkät ajat kerrallaan asuivat veljensä ja kälynsä luona; Mari Achrén taasen oli Charlotten käly. Muuta selitystä kirje tuskin kaipaa.

Isossakyrössä 25 ja 26 p. lokakuuta 1870.

Rakas Lanko!

Kirjeesi lokakuun 10:nneltä sain 17 tai 18 p:nä. Minulla oli juuri silloin tulinen kanto, joka kesti useita päiviä, ja kun minun itse täytyi se toimittaa, en voinut mitään tehdä siihen nähden, jota toivot minulta saavasi. Kirjeeni on todella pannut pääni pyörälle, ja vähäinen lienee se lisä, jonka voin sinulle antaa. Vaikka tosin minulle pitäisi olla sangen tärkeää vetää pieni korteni hänen elämäkuvaukseensa, tunnen kuitenkin kykenemättömyyteni saada mitään kokoon, joka olisi valaisevaa ja jota et itse tietäisi paremmin kuin minä. — Sitä paitsi oli Mari Vaasassa ja Lotta Karvatissa (Oravaisissa), joten ei minulla ollut heidän muistiansa

apuna. Eilen tuli tosin Mari kotiin, ja me aloimme silloin miettiä, emmekö sentään saisi mitään aikaan. Sitä varten Mari lähti tänä aamuna Karvattiin Lotta Achrénin luokse, jolla meistä kaikista on paras muisti ja myöskin kyky käsittää kaikenlaisia karakteristisia piirteitä. Saa nyt nähdä onnistuivatko muistamaan mitään, joka ansaitsee sijaa muistokuvauksessa. Olemme myöskin aikoneet tässä postissa lähettää kyhäelmämme, muuten se olisi liian myöhäistä.

Siltä ajalta, jolloin tulin hänen vaimokseen, tunnet kaiken tärkeimmän yhtä hyvin ja paremminkin kuin minä itse. Ja se, mikä yksityisesti koskee meidän keskinäistä suhdettamme, ei kuulu julkisuuteen. Siis voin minä hyvin vähän esiintuoda. Kirjallisissa tuotteissaan hän selvimmin esittäytyy jälkimaailmalle. Kummallista on, että hänellä on niitä niin vähän tallella. Olen katsonut hänen papereitaan ja kirjeitään. Mutta täällä ei ole muuta kuin hänen kirjeenvaihtajainsa kirjeitä hänelle, hänen ansioluettelonsa, joku hänen kirjeensä Östringille, saarnoja ja erinäisten kirjoitusten alustelmia. Kummallista on nähdä, kuinka tarkasti hän on säilyttänyt jokaisen saamansa kirjelipun ja missä järjestyksessä kaikki hänen paperinsa olivat. Kaikessa hän olikin järjestyksen mies, sekä ulkonaisissa yrityksissään että sisällisessä elämässään. Hänen sanansa ja ajatuksensa olivat aina selviä ja nauaan sattuvia, seurustelussa hän saattoi olla hyvin viehättävä, ja se johtui melkoisessa määrässä hänen hyvästä muististaan; tämän sinä kyllä tiedät. Hän oli kummallinen yhdistymä rakastettavaa lapsellisuutta ja läpitunkevaa terävyyttä, niin että vaikka täytyi häntä rakastaa, vaikka täytyi hänestä pitää, tunsikin kuitenkin olevansa vähän sidottu ja ikäänkuin orjuudessa hänen suhteensa. Hänen tapansa joka tilaisuudessa suoraan lausua julki saamansa vaikutelmat teki kenties, että hänen suorasukaisuutensa ja kaunistelematon olentonsa ja selväpuheisuutensa loukkasi monta. Vanha Aatami sai alituisesti kolauksia. Varsinkaan ei nykyajan nuoriso oikein viihtynyt hänen seurassaan, vaikka hän itse suuresti nuorisoa rakasti; hän oli tottunut usein ahdistamaan nuoria, eikä sitä aina kärsitty. Kummallista on sentähden havaita, kuinka nuoriso nyt, hänen kuolemansa jälkeen, osottaa mielenkiintoa häntä kohtaan, vaikka aikalaisensa hänen elämänsä loppupuolella näyttivät miltei kokonaan unohtaneen hänet, ja ani harva kävi hänen luonaan sinä pitkänä vankeuden aikana, jolloin hän monivuotisen kivulaisuutensa vuoksi oli ikäänkuin Herran vanki. Mutta ihmeellisintä oli, että hänen sielunsa joustavuus kuitenkin kesti hänen elämänsä kaikkein viimeiseen aikaan asti. Kun hänen ruumiinvoimansa jo olivat melkein kokonaan hävinneet, välähti hänen elävästä hengestään salamoita, jotka hämmästyttivät ympäristöä. Ja kuoleman lähestyessä hän iloitsi niinkuin lapsi, joka pian pääsee kauan kaivattuun isänkotiin. — Niin, hänen kuolemattomuuden toivonsa oli palava ja voimakas, ja sen perustuksena oli ikuinen kallio Kristus, jonka rakkaus lopun lähestyessä yhä enemmän kirkastui hänen sydämässään. Ja liikuttavaa oli nähdä, kuinka sydämellisesti hän puhutteli jokaista ja kuinka nöyrästi hän saattoi pyytää anteeksi halvimmaltakin ympäristössään, jos hän luuli kärsimättömyydellään taikka muuten loukanneensa häntä. Monesti hän lausui julki ilonsa siitä, että oli löytänyt Kristuksen ja omisti elämän hänessä, ja hän ihmetteli ihmisten mielettömyyttä, "etteivät elämänsä aikana etsineet Jumalaansa ja vapahtajaansa, jotta heillä olisi lohtua elämässä ja kuolemassa" — sanat ovat hänen omansa. — Mielessäni on lukemattomia sellaisia lauseita hänen sairausaikansa tai kivulaisuuselämänsä viimeisiltä vuosilta, jolloin hän niinkuin pian poimittava hedelmä kypsyi iäisyttä varten. Tämä aika on minulle muistissa rakas, ja aina minä tahdon palata siihen. Vaikka oli tuskallista olla niin monipuolisen kärsimyksen ainainen todistaja, tuotti meille sentään yhteinen kristillisyystoivomme monta suloista hetkeä. — Olihan elämämme muuten jotenkin kuivaa ja yksitoikkoista — meiltä kun puuttui sitä, joka tavallisimmin on avioliiton korkein ilo. Sairautensa aikana hän kerran sen johdosta lausui: "Sydämeni on ollut vieras isänilolle, mutta siitäkin voidaan sanoa: kurita täällä, säästä siellä." — Arvatenkaan ei tämmöistä sovi panna Joukahaiseen;[28] mutta minun täytyy antaa ajatukseni kulkea omaa tietään, muuten ei tästä tule mitään.

Minun pitäisi kai muistoissa palata varhaisempiin aikoihin. Oikeastaan lienee hän runoilijalahjallaan herättänyt enintä mielenkiintoa, mutta sinä tiedät kyllä, kuinka paljon hän eräänä aikana sai sen vuoksi kärsiä, ja luultavasti se vaikutti tyrehdyttävästi hänen runosuoneensa. Itse hän joskus lausui: "Jos on Jumalalta saanut jonkun lahjan, miksi ei voi kiitollisuudella tunnustaa sitä? Tiedättekö miksi runojani on niin ylistetty? — sentähden että niissä on hitunen totuutta." Kaikessa hän tahtoi selvyyttä ja totuutta, ja sentähden hän ei pitänyt hämäryydestä ja voitotelevasta onnettomuusteeskentelystä useiden nuorempien runoilijoiden tuotteissa. "Pitää olla todenperäinen", sanoi hän monesti, "tulee antautua semmoisena kuin on. 'Turhuutta paljon uskotahan'." — Lukeminen oli hänelle rakkainta tehtävää. "Hyvä kirja on paras seura, mikä saatavissa on", hän lausui. Mielenkiinnolla hän luki Fredrika Bremerin kirjoja, mutta hän sanoi häntä nerokkaaksi hupsuksi, eikä hänellä ollut suurta luottamusta hänen kristilliseen suuntaansa. Sinä tunnet hänen ajatuksensa Topeliuksen runoudesta, ja miten hän arveli sen vaikuttaneen vahingollisesti nuorempaan

polveen.

Hänen heikkouksiinsa on luettava halu kurittaa toisia ja käyttää liian teräviä ja kovia sanoja, yhä pysyen näöltään mitä viattomimpana; kun hän oli saattanut hätyytetyn melkein epätoivoon, tiesi hän tuskin mitään sanoneensa. Hänen "kärsimättömyytensä", josta Vasabladetkin puhui, ei kuitenkaan ollut ylen suuri verrattuna hänen kärsimyksiinsä; koettapas kaksitoista vuotta joka talvi olla 8 à 9 kuukautta suljettuna neljän seinän sisään, olla kykenemätön ryhtymään virkatoimiin sekä seurustella ainoastaan muutamien naisten kanssa. Siitä huolimatta hän sentään joka ilta 6:n ja 7:n välillä tuli ruokasaliin, missä hän mielellään istui sohvalle, jonka oli varta vasten teettänyt mukavaksi ja sopivaksi kipeälle rinnalleen. Jollemme kaikki silloin olleet paikalla, saattoi hän tulla oikein huonolle tuulelle, ja koetettiinkin asettaa niin, ettei ketään kaivattu. Pikku Inezen [Alcenius] kanssa, joka pienestä lapsesta saakka ajoittain oli meidän luonamme, hänellä silloin oli tapana paljon jutella, hän leikkasi hänelle paperinukkeja ja muita kuvia; joskus leikittiin ominaisuusleikkiäkin (egenskapsleken), ja silloin tuli kaikkien olla mukana. Toisinaan alotti hän myöskin vakavampia keskusteluja sekä hengellisistä että maallisista aineista. Hänen puheensa olivat säännöllisesti laadultaan painavia, syvällisiä, sillä tyhjää lavertelua hän ei voinut kärsiä eikä hän semmoiseen koskaan antautunut. Hänen huomautuksissaan oli aina suolaa ja terävyyttä.

Kesäaikoina oli hänen huvinaan hoitaa kukkia ja pieniä [kasvi-] laitoksia. Kumminkaan ei voi sanoa hänen hyvin menestyneen kukkien istuttamisessa. Hänen kukkansa olivat yksinkertaisinta ja jokapäiväisintä lajia, mutta sittenkin hän niitä rakasti, ja olihan niin ollen yhdentekevää, olivatko ne toistenkin silmissä kauniita vai eivätkö. Ne vaativat kuitenkin huolellista hoitoa.

Myöhemminä vuosina oli virsikirja hänen rakkain työnsä, ja sillä aikaa, kun se antoi hänelle tehtävää, oli kuin hänen ruumiinvoimiansakin olisivat virkistyneet. Joka aamu oli se hänen kahvipöydällään, ja hän luki siitä ääneen eniten rakastamiensa virsiä, niinkuin muutamia pääsiäisvirsiä, jotka hänestä olivat oikeita voittolauluja, muutamia kuolemaan valmistusvirsiä, esim. 383, ja monta muuta. — Monivuotisen kivullosuutensa tähden hän ei voinut toivomuksensa mukaan työskennellä seurakunnassaan. Mutta hän käytti kumminkin joka tilaisuutta puhuakseen ihmisten kanssa. Ja mielenkiinnolla hän otti osaa kaikkeen, mikä seurakuntaa koski. Köyhinä vuosina hän oli niinkuin muutkin papit avunhakijain piirittämä. —

Luullakseni on minun nyt paras lopettaa. En tiedä, kelpaako tämä kaikki mihinkään, mutta en ole voinut saada enempää taikka parempaa toimeen ja sentähden päätän nyt sydämellisillä terveisillä rakkaalle ympäristöllesi ja pysyn hartaana kälynäsi.

Ebba.

En löydä Östringin kirjeitä. Minun olisi pitänyt kirjoittaa uudestaan tämä sotku, mutta en enään ennäätä, sillä posti menee pian. —

Vielä tahdon lisätä vähän hänen virantoimituksestaan, mikäli muistan. Sitä aikaa, jolloin hän oli rehtorina Vaasassa, piti hän itse onnellisimpanaan. Hänellä oli silloin mieluinen virka ja, lapsista kun piti, hän rakasti poikiansa, ja nämä pitivät myöskin hänestä. Kun hän tuli Isoonkyröön, oli hänellä paljon suuria suunnitelmia, ja vilkasluontoisena hän kävi asiaan käsiksi liian kiihkoisesti, niin että hän lukukinkereillä saattoi jatkaa k:lo 6:een tai 7:ään illalla, mutta ei hän sitä kauan kestänyt, hänen terveytensä murtui, ja jo 1857 oli hän niin heikko, että hän vaivalla saattoi saarnata. Se oli hänelle suureksi ristiksi, hän valitti sitä usein ja hän mietti paljon, kuinka voisi päästä lähemmäksi kansaa. Eräänä syksynä hän määräsi yhden päivän viikossa taikka kuukaudessa, jolloin ken tahansa saisi tulla hänen luokseen, ja silloin puhuttaisiin kaikenlaisista asioista. Mutta ei sitä kestänyt kauan, vähitellen jäi toinen toisensa perästä tukematta, niin että lopuksi tuli ainoastaan yksi, ja silloin hänen täytyi lopettaa. Ja niin kävi monen hänen suunnitelmansa. Hänen vilkkaassa mielikuvituksessaan kaikki näytti niin helpolta toteuttaa, mutta yritykset törmäsivät jokapäiväisyyden koviin kallioihin. — Mutta ei hän silti masentunut, vaan koetti sirottaa siemeniä, milloin vaan sopi. Nyt hänen kuolemansa jälkeen kuuleekin monen kiitollisuudella muistelevan hänen sanojaan ja puheitaan. Ja harvoin hän päästi ketään luotansa tekemättä jotakin omalletunnolle käypää kysymystä: Oletkos herännyt ihminen? tuletkos autuaaksi, kun kuolet? j.n.e.

Mari on nyt kotona ja toi todella muassaan vähän [tietoja] Laurin lapsuudesta ja nuoruudesta, joka kenties on mielenkiintoista. Lotta ja Mari Ottelin olivat ensin panneet muistonsa paperille. Mari Achrén toimitti sen sitte runolliseen tyyliinsä, mutta me lähetämme myöskin Lotan proosamaisen kyhäelmän täydennykseksi Mari Achrénin kukkasesitykseen, joka on laadittu korkean runolliseen henkeen. Myötä seuraa Laurin kirje isälleen Östringin

kuolemasta y.m. sekä myöskin eräs Laurin kirje Östringille. Muuta ei meillä ole lähettää.
Hyvästi!

Ebba.

Tuskin on tarpeen huomauttaa, että tämä kirje ei ainoastaan liikuttavasti todista, kuinka rakkaana vainajan kuva eli jälkeensä jääneen puolison sydämessä, vaan myöskin esityksen puolesta on perin huomattava. Helposti näkee, että se on kirjoitettu suoraan paperille, mutta antaessaan, niinkuin itse sanoo, ajatuksensa kulkea omaa tietään on tekijä luonut miehensä luonteesta sekä ulkonaisesta ja sisällisestä elämästä kuvauksen, jonka eheyttä ja täydellisyyttä hän suuressa vaatimattomuudessaan ei arvannutkaan.

IV.

En tiedä mitkä salaiset syyt sen vaikuttavat, mutta jotenkin säännöllistä näyttää olevan, että merkkimiehen nimi hänen kuoltuansa odottamattomalla tavalla ensiksi peittyi unhon verhoon. Hänestä puhutaan ja kirjoitetaan niin vähän, että saattaisi luulla hänen muistonsa tuomitun iäksi katoamaan. Niin ei kuitenkaan ole laita. Jonkun ajan, noin kolmisen kymmenen vuoden päästä — joskus varemmin, joskus myöhemmin — alkaa muistoa pimennys hälvetä, vainajaa aletaan jälleen muistella, hänen tekojaan ja luonnettaan esitellä ja arvostella, jopa ottaa joku seikkaperäisesti kuvataksaan hänen elämänsä ja toimiansa, siten palauttaakseen hänet kirkastettuna hahmona kansan tietoisuuteen. Toisin sanoen: on kuin samanikäiset harvoin haluaisivat kuvata poismentyneen merkkimiehen elämää, vaan se jää lähinnä seuraavan polven asiaksi.

Semmoinen oli Lauri Stenbäckinkin kohtalo. Se mikä sai minut kirjoittamaan hänen elämäkertansa oli lähinnä, että vähän ennen olin tutkinut ja kertonut isokyröläisen Elias Brennerin elämänvaiheet; vanhemmat Isonkyrön-muistot toivat mieleeni myöhemmätkin, joista Stenbäck oli minusta merkillisin. Että hänen kuolemastaan juuri sopiva aika, 30 vuotta, oli umpeen kulumaisillaan, sitä en silloin ajatellut. — Lauri Stenbäckin ohella muistui mieleeni myöskin hänen leskensä, joka vielä oli elossa, ja ensimmäisiä tehtäviäni oli lähteä tapaamaan häntä.

Ebba Stenbäck oli miehensä kuoleman jälkeen, nautittuaan yhden armovuoden, v. 1871 muuttanut Vaasaan. Siellä hän oli vuokrannut asunnon kamarineuvos Herman Rosenbergin talossa, joka on viimeinen Koulukadun pohjoisessa päässä. Sekä läntiseltä että pohjoiselta puolelta on talo Marian puiston koivujen ja kuusien ympäröimä, ainoastaan katu välillä. Avaran pihan pohjoispuolella on pienekö rakennus, jossa "tohtorinna" oli asuttavakseen saanut salin, kaksi kamaria ja keittiö. Ja siinä hän sitten pysyi koko elämänsä, vaikka talo useat kerrat vaihtoi omistajaa. Rosenbergin kuoltua 1874 se joutui H. F. Antellin haltuun, ja kun hän oli kuollut 1893, osti sen merikapteeni, asessori Alfred Burman, joka hänkin vuorostaan kuoli jättääkseen talon leskelleen, joka nykyään sen omistaa.

Vuokralaisen ja talon omistajien väli oli aina mitä parhain. Rosenbergin rouvan (Katarina Kristina Kaskas) sanotaan olleen Stenbäckin serkku, ja vaikka hän jo oli kuollut (1859), selittää se osaltaan, että kamarineuvos ystävällisesti seurusteli Ebba Stenbäckin kanssa; joskus heidän nähtiin yhdessä ajavan kirkollekin. Yhtä kohtelias vanhaa rouvaa kohtaan oli Antell. Vaasassa ollessaan hän ei laiminlyönyt käydä hänen luonaan sekä silloin tällöin kutsua luokseen hänet sekä täysihoidolaisen (joku kansakoulunopettajatar), jolle Ebba Stenbäck oli luovuttanut toisen kamarinsa, ja matkustaessaan ulkomaille hän varotti palvelijoitaan mitenkään häiritsemästä vuokralaista; heidän tuli aina kunnioittavasti kohdella häntä.

Asettuessaan kaupunkiin Ebba Stenbäck arvatenkin oli ajatellut saavansa pian seurata puolisoainajaansa. Tosin hän ei vielä ollut 55 vuotta vanhempi, mutta hän oli niin paljon kokenut, että hän syystä saattoi olettaa saavuttaneensa elämän iltapuhteen. Todellisuudessa hänellä oli edessään uusi elämä — niin pitkäksi tuo puhde venyi. Mitä hänen toimeentuloonsa tulee, oli se kyllä turvattu. Tietääkseni oli hänen eläkkeensä 1,000 markan suuruinen, jota paitsi hänelle miehensä jälkeen oli jäänyt noin 30-40,000 markan pääoma.

Kun minä 1870- ja 1880-luvulla säännöllisesti vietin kesäkauteni Vaasassa, näin usein Ebba Stenbäckin, kuulin myös hänestä puhuttavan, mutta en muista silloin kertaakaan sattuneeni hänen seuraansa. Eikä se ollut kumma, sillä hän eli mahdollisimman hiljaista elämää, ollen enimmäkseen kotona. Kirkossa hän sentään kävi säännöllisesti joka sunnuntai, välittämättä ilmoista. Mitä seurusteluun tulee, oli se jotenkin rajoitettu. Hänen aikaisempia ystäviään ja tuttaviaan Vaasassa olivat lehtorinrouva Paulina Friberg (A. Meurmanin sisar), lehtorinrouva Fredrika Lovisa Laurén, rehtorinrouva Sofia Vilhelmina Hallsten, pastorinrouva Karolina Forsman, neidit Hilda ja Anna Hellman, Stenbäckin serkuntäät kauppaneuvoksenrouva Mari Hartman ja hänen sisarensa Karolina Malmberg (sittemmin rovastinrouva Borg) y.m. Ystäviensä kanssa Ebba Stenbäck perusti lukuyhdistyksen, joka kokoontui määräpäivinä ja jossa yhdessä luettiin vakavanlaatuista kirjallisuutta.

Myöhemmin hän myöskin, oli jäsenenä n.s. raamattukeskustelu-yhdistyksissä, joissa joku pappi oli keskustelua johtamassa.

Näissä ja muissakin samanlaisissa yhdistyksissä Ebba Stenbäck aivan luonnollisesti ja ikäänkuin itsestään sai johtavan aseman. Vaikka hän esiintymisessään oli vaatimaton kuin ennenkin, hänen tietonsa, lukeneisuutensa ja kokemuksensa hengellisissä asioissa sekä lisäksi selvä ja johdonmukainen esitystapansa vaikuttivat, että häntä erityisellä kunnioituksella kuunneltiin. Kun hänen kuulonsa aikaa myöten heikontui, oli muitten tapana lukiessa ja keskustellessa asettua istumaan hänen ympärilleen, joten hän, niin sanoakseni, ruumiillisestikin tuli muodostamaan pienen seurapiirin keskipisteen.

Ymmärrettävää on, että Ebba Stenbäckin ystäväpiiri, josta olen joitakuuta luetellut, ei pysynyt koossa ja muuttumattomana läheskään niin kauan kuin hän itse pysyi elossa. Jollei se olisi uudistumistaan uudistunut, olisi hän vihdoin jäänyt aivan yksikseen. Toiset muuttivat pois paikkakunnalta, toiset kuolivat taikka tulivat muuten kykenemättömiksi olemaan mukana, mutta aina ilmestyi toisia sijaan, ja nämä myöhemmin tulleet olivat yhä nuorempia Ebbaan verrattuina. Aivan erikoisen, entisen pappilanrouvan tuttavapiirin muodostivat eräät Isonkyrön ja Ylistaron köyhät muorit ja mummot sekä myöskin samankaltaiset vieraat Klemetsöön "Vapaakodista" (kaupungin köyhäintalosta), joiden oli tapana käydä hänen luonaan saamassa vaate- ja raha-apua. Nekin kuolivat ennenkuin heidän suosijansa, joten niitä viime aikoina ei enää nähty. Eräs Ebba Stenbäckin nuoremista ystäväistä on minulle kertonut kaikenlaista hänen loppuelämästään, mutta ennenkuin puhun siitä, tahdon mainita pari sanaa siitä persoonallisen tuttavuuteni uudistumisesta hänen kanssaan, jonka yritykseni kirjoittaa Lauri Stenbäckin elämäkerta aiheutti.

Joulunaikana 1896 kävin ensi kerran vanhan rouvan luona, jota en ollut tavannut sen jälkeen kuin koulupoikana olin ollut Isonkyrön pappilassa. Astuessani eteisestä vasemmalle, suureen saliin, jossa oli akkuna sekä pohjois- että eteläseinässä, lehahti vastaan oikea maalaispappilan tunnelma. Matot lattialla, yksinkertaiset, pitkin seiniä asetetut huonekalut, ruukkukasvit, kaikki muistutti monesti ennen nähtyä. Vastaanottamaan ilmestyi palvelijatar eli emännöitsijä. jolle ilmaisin nimeni ja toivomukseni tavata tohtorinnaa. Hän meni toiseen niistä kahdesta kamarista, joiden ovet nähtiin salin perällä, ja pian tuli näkyviin se, jota olin kysynyt. Ebba Stenbäck oli silloin 80 täyttänyt, valkohapsinen, vuosien kutistama mummo, mutta vakavin askelin hän astui minua kohti, tervehti minua vanhana tuttuna ja vaati minua istumaan keinutuoliin. Itse hän istuutui aivan lähelle, sillä hänen kuulonsa oli heikko, vaikkei vielä siinä määrässä, että keskustelu olisi ollut vaikea. Kun selitin käyntini tarkoituksen, hän luonnollisesti tarjoutui antamaan kaiken avun, minkä suinkin voi, ja haastattelu alkoi. Mitä Ebba Stenbäck silloin ja myöhemmin minulle kertoi, on tarpeetonta tässä esittää, sen olen jo pannut Lauri Stenbäckin elämäkertaan. Mitä minä sitävastoin tahdon tässä painostaa, on se erinomainen muistintarkkuus, se selvyys ja täsmällisyys tiedoissa, se vaatimattomuus itseensä ja hienotunteisuus muihin nähden, jonka huomasin hänen puheissaan. Niinkuin jo ennen olen maininnut, sain nyt aivan toisen käsityksen Ebba Stenbäckistä kuin mikä minulla ennestään oli, ja sentähden minä täysin ymmärsin rehtori Alfred Kihlmanin, joka, kun minä Helsinkiin palatessani satuin yhteen matkaan hänen kanssaan, lausui aina mielihyvällä käyneensä vanhan sukulaisensa luona, sillä hän oli henkisesti harvinaisen etevä nainen ja elämäkokemukseltaan rikas. —

Seuraavina vuosina kävin vielä useita kertoja Ebba Stenbäckin luona, sillä paitsi elämäkertaa oli siihen muitakin aiheita; olin näet myöskin ottanut julkaistakseni Stenbäckin runoelmat uutena lisättynä painoksena. Toisinaan kun en voinut persoonallisesti häntä tavata, tein kysymykseni kirjallisesti, ja hänen kirjeensäkin olivat niin selvästi ja virheettömästi kirjoitettuja, että oudon olisi ollut mahdoton ajatella tekijän olleen yhdeksännellä kymmenellä. Viimeisellä käynnilläni — silloin hän jo aikoja ennen oli saanut käteensä puolisonsa elämäkerran — Ebba Stenbäck uskoi minun haltuuni vainajan jälkeensä jääneet paperit, jotka minä sittemmin lupaukseni mukaan, ennen hänen kuolemaansa, olen toimittanut yliopiston kirjastoon. Sekin, että hän luovutti nämä paperit — enimmäkseen yksityisiä kirjeitä — jälkimaailmalle säilytettäväksi, osottaa valistunutta mieltä, jommoista ei suinkaan aina tapaa. Kuinka paljon sivistyshistoriallisesti arvokkaita kirjeitä ja asiapapereita onkaan maassamme hävitetty sulasta yksinkertaisuudesta ja ahdasmielisydestä!

Vihdoin tulee minun tähän kuvaukseeni Ebba Stenbäckistä lisätä erinäisiä piirteitä, jotka hänen kuolemansa jälkeen olen kuullut hänen ylempänä mainitun ystävänsä suusta.

Uskonnolliselta kannaltaan Ebba Stenbäck muuttumatta pysyi raamatullisella ja kirkollisella pohjalla, itsekseen lukien J. T. Beckin ja M. F. Roosin teoksia. Jo Stenbäckin eläessä oli hän samoin kuin tämäkin vapautunut herännäisyyden yksipuolisuudesta — huomaahan sen jo kuvastakin, joka esittää hänet keski-ikäisenä —, ja edelleenkin hän, niinkuin yleensä entiset vanhat heränneet, oli vapaamielisempi kuin ennen. Muun muassa se näyttäytyi siinä, että hänellä oli tapana käydä kuuntelemassa vapaakirkollisia saarnaajia. Väärin olisi kumminkin luulla hänen olleen taipuvaisen liittymään toiseen tai toiseen lahkoon. Hänen mielenkiintonsa vapaakirkollisiin johtui nimittäin yksinkertaisesti harrastuksesta oppia tuntemaan maassamme ilmaantuvien eri uskonsuuntien laatua ja luonnetta. Sillä

alalla hänellä kuuluu olleen sangen laaja- ja seikkaperäisiä, tietoja, ja se saa kysymään, perustuuko tässä ilmenevä, laadultaan, niin sanoakseni, tieteellinen mielenkiinto johonkin alkuperäiseen taipumukseen vai Stenbäckin vaikutukseen? — Charlotte Achrén, joka myöskin eli 90-vuotiaaksi, piti puolestaan ankarasti kiinni vanhasta herännäisyydestä, ja sentähden hänen sanotaan tulleen hyvin levottomaksi, kun hänelle oli kerrottu, että Ebba kävi vapaakirkollisten kokouksissa, jopa oli hän keventänyt sydäntänsä kirjoittamalla kälyllensä varottavan kirjeenkin.

Joskin hengelliset asiat aina olivat Ebba Stenbäckistä tärkeimmät, ei hän sentään ollut tietämätön maailmankaan menosta. Niin kauan kuin voimat suinkin sallivat, hän luki sanomia ja ylläpiti kirjeenvaihtoa sukulaistensa kanssa, siten seuraten sekä julkista että läheisempien yksityistä elämää. Toiselta puolen ei häntäkään unohdettu, kun toista tai toista tarkotusta varten vedottiin yleisön myötätuntoon. Paikkakuntalaisten oli näet tapana esittää hänellekin listoja, joihin oli merkittävä apua milloin minkin asian hyväksi. Yleensä hän ei pitänyt "listoista" — eikä ihme, sillä kukapa on kuullut kenenkään niistä pitävän? Hän tiesi näet mitä tahtoi avunannollaan edistää eikä sentähden halunnut avustaa semmoista, joka oli ulkopuolella hänen omaa harrastuspiiriänsä. Kuvaavana piirteenä mainitsen, että hän esim. kieltäytyi merkitsemästä mitään Vaasaan pystytettävää Z. Topeliuksen muistopatsasta varten, mikä luullakseni tapahtui uskollisuudesta miehensä muistoa kohtaan. Stenbäck näet ei ihailut Topeliuksen runoutta: hänestä se oli liian kevyttä, jopa tyhjän helkkyyvää, ilman sitä ajatuksen ja tunteen syvää totuutta ja hehkua, jotka olivat hänen oman runottarensa tunnusmerkit. Sitä paitsi hän ei voinut hyväksyä niitä perusjohteita, jotka nuorempi runoilija, myöhemmin kutsuttuna ruotsalaisen virsikirjan uudistamiskomiteaan, oli ottanut noudatettavakseen. Ebba oli vielä vanhanakin puhunut siitä pettymyksestä, jonka Stenbäckille tuotti hänen virsikirjaehdotuksensa hylkääminen, ja siihen oli ensi sijassa Topelius ollut syypäänä. Jollei Ebba, niinkuin on hyvin mahdollista, yleensä pitänyt muistopatsaita pelkkänä turhuutena, riittää tämä selittämään, miksi hän kieltäytyi antamasta ropoansa sellaiseen tarkotukseen. Missään tapauksessa ei ole oletettavissa, että hänen menettelynsä olisi johtunut kostonhalusta Topeliusta kohtaan; pikemminkin on se osotuksena hänen rakkaudestaan puolisovainajaansa, jonka kanssa hän tunteessaan yhä oli yhtä maata.

Muuten näkee Ebba Stenbäckin testamentista, minkälaisia yrityksiä ja laitoksia hän tahtoi auttaa. Paitsi eräälle ottotyttäreille ja erinäisille sukulaisille oli hän siinä määrännyt annettavaksi miltei poikkeuksetta 2,000 markan eriä Isonkyrön ja Ylistaron kansakouluille, pyhäkoululaitokselle, pakanalähetykselle, köyhille säätyläisille (pauvres honteux), köyhille polttopuiksi, varattomien säätyläisnaisten kodille j.n.e. — Pari omituista lahjotusta osottaa, kuinka tarkkamuistinen Ebba Stenbäck oli. Hän sanoo saaneensa sisareltaan naimisiin mennessään 2,000 assignationi-ruplaa (2,000 mk.) sekä myöhemmin, kun Stenbäckin ja hänen toimeentulonsa ensi aikoina oli hyvin niukka, sisarentytärtensä miehiltä, Frans Bergrothilta ja A. W. Ingmanilta, kummaltakin 1,000 ass.-ruplaa, ei lainaksi, vaan palkkioksi siitä, että hän oli ollut sisarentytärtensä opettaja, ja nyt hän noiden aikoja sitten kuolleitten antajien jälkeläisille määrää niin suuren summan, kuin hän muinoin (noin 70 vuotta sitten) oli saanut.

Kun Ebba Stenbäck teki viimeiset muutokset ja lisäykset testamenttiinsa, oli häntä kohdannut se suuri suru, että hänen ottopoikansa, tohtori Jakkus Stenbäck, oli kuollut. Kiistä monista ottolapsista, jotka Lauri ja Ebba Stenbäck olivat hoitaneet ja kasvattaneet, oli Jakkus ollut heille rakkain, ja hänelle he olivat alkuaan määränneet isoimman osan omaisuuttaan. Myöhemminkin oli Ebban ja hänen ottopoikansa väli erittäin hyvä, ja he vaihtoivat usein kirjeitä. Jakkus oli näet joutunut piirilääkäriksi Pudasjärvelle, siis niin kauas Vaasasta, ettei seurustelusta voinut olla puhettakaan. Vuosien päästä Jakkus kuitenkin haki Uudenkaarlepyyn kaupunginlääkäriin-virkaa ja saikin sen. Sen johdosta hän syksyllä 1899 kirjoitti ja kysyi äidiltään neuvoa, möisikö omaisuutensa Pudasjärvellä vai muuttaisiko tavaransa Uuteenkaarlepyyhyn. Äiti oli neuvonut häntä myymään kaikki, mikä oli vähemmin arvokasta, ja kuljettamaan ainoastaan parhaimmat huonekalunsa uuteen asuinpaikkaan. Kirjeeseen ei kuitenkaan tullut vastausta, ja äiti luuli hänen jo muuttavan ja alkoi odottaa häntä jouluksi käynnille, josta poika ei tahtonut edeltäkäsän ilmottaa, jotta ilo olisi sitä suurempi. Mutta hän ei tullutkaan. Silloin äiti odotti Jakkustaan uudeksi vuodeksi, mutta yhtä turhaan. Vasta tammikuun lopulla saapui Pudasjärven apteekkarin kirjoittama kirjekortti, joka sisälsi lyhyen ilmoituksen: Tohtori Stenbäck kuoli tänä aamuna (24/1). Ebba Stenbäckille tämä oli kova isku. "Minun poikani! minun tohtorini!" oli hän huudahtanut, ja palvelijatar sanoo silloin ensi kerran nähneensä hänen itkevän, katkerasti itkevän. Hän oli menettänyt mitä hänellä oli rakkainta ollut maan päällä. Jakkus kuoli keuhkotulehdukseen, jonka hän lienee saanut tehdessään pitkän matkan jonkun sairaan luokse; jo sitä ennen oli hänen nuori vaimonsa kuollut samaan tautiin.

Merkillistä on, että useat, jotka ovat tunteneet Ebba Stenbäckin hänen keski-iällään, ovat lausuneet julki sen havainnon, että hän vanhana oli vähemmin umpimielinen. Silloin hän näet oli ollut puhelias, jopa iloinenkin ja mielellään käyttänyt hupaisia sananlaskuja ja puheenparsia. Hän oli usein kertonut entisistä ajoista ja ihmisistä, Laurista ("Lars", sanomatta häntä miehekseen) y.m. Kaikkein viimeisinä aikoina hän oli mieluummin puhunut lapsuudenkodistaan ja sisaruksistaan. Oli kun iän enentyessä yhä

varhaisemmat muistot olisivat hänessä virkistyneet. Niistä jutellessaan oli hän kerran hymyillen sanonut: "Tiedätkös, äitini oli nimeltään A. B. C!" Epäilemättä oli sillä hetkellä vanhuksen mieleen juolahtanut vanha, äidin nimen alkukirjaimia tarkottava sukkeluus, joka ennen muinoin oli kotipiiriä huvittanut.

Ebba Stenbäckin uskollinen palvelijatar muistaa vielä monta lausetta, jotka ilmaisevat hänen humoristista mielenlaatuaan. Kun hän noin puoli vuotta ennenkuin tuli aivan vuoteen omaksi, oli maannut niin kauan, että söi einettä vasta kl:o 1 p:llä, oli palvelijatar lausunut: "Kylläpä ollaan ylhäisiä, kun syödään einettä näin myöhään." Vastaus kuului: "Kunpa vaan en tulisi niin ylhäiseksi, etten enää nouse ollenkaan." Eräänä toisena päivänä hän sanoi: "Ingenting hör jag, ingenting gör jag och inte dör jag." (En kuule mitään, enkä tee mitään, enkä minä kuolekaan.)

Voimat heikkenivät heikkenemistään. Viime kerran hän oli ulkona kesällä 1910. Eräs tuttava oli pyytänyt valokuvata hänet, ja hän pukeutui ja asettui istumaan asuntonsa portaille. Usein hän istuskeli pitkät tovit haaveissaan ja lausui sitte havahtuessaan: "Minä uneksin valveilla houreissani."

Usein on jo mainittu Ebba Stenbäckin vaatimattomuus. Erittäin se tuli näkyviin siinä, ettei hän halunnut puhua puolisonsa runoilijamaineesta eikä hänen runoelmistaan. Kuitenkin huomattiin viime aikoinakin, että jonkunlainen valo kirkasti hänen kasvojansa, milloin hän kuuli jotakin virttä veisattavan Stenbäckin virsikirjasta. Myöskin oli Stenbäckin elämäkerta ollut viimeinen kirja, jota hän käsissään piti; kumuunkaan hän ei enää voinut sitä lukea, hän ainoastaan käänteli kirjan lehtiä. Kun runoilijan syntymän 100-vuotis-päivänä eräästä tutusta perheestä oli lähetetty kysymään, saisiko muuan naiskuoro tulla laulamaan, hän oli hiljaisesti vastannut: "Kyllä saavat laulaa, jos tahtovat."

Mainittua merkkipäivää viettäessä (26/10 1911) oli Ebba Stenbäck jo enemmän kuin vuoden ajan, s.o. edellisestä syksystä asti, ollut vuoteen omana. Vuosien taakka ja siitä johtuva ruumiillinen heikkous painoi vanhuksen vuoteelle; mitään erikoista tautia hänellä ei ollut. Henkisesti hän pysyi selvänä viimeiseen saakka, mutta kuulo oli hyvin huono, joten häntä oli vaikea puhutella. Lopulta tuli hänen äänensäkin niin heikoksi, että hänen puhettaan tuskin kuuli. Sairautensa aikana hän ei koskaan valittanut, eikä hän suvainnut muuta hoitoa kuin uskollisen, 60-vuotisen palvelijattarensa — Sofia Hellmanin — tarjoomaa.

Ebba Stenbäckin viimeinen hetki tuli aamulla 10 p:nä tammikuuta 1912. Joku aika ennen hän oli vastaanottanut pyhän ehtoollisen. Sittemmin oli enemmän nähty kuin kuultu, että hän itsekseen lausui jotakin. Kun koetettiin sanoja erottaa, huomattiin että kuoleva luki virren säkeitä, joista erittäin merkittiin sanat: Jag flyr till Dig, förskjut ej mig! (Sinuun minä turvaan, älä hylkää minua).[29]

* * * * *

Näin eli ja kuoli Ebba Stenbäck, josta tässä olen luonut niin täydellisen kuvan kuin ainekseni ovat sallineet. Esi-isiltään hän oli perinyt ihmeteltävän ruumiillisen ja henkisen elinvoiman, joka kesti harvinaisen korkeaan ikään; nuoruudessa tapahtuneen herätyksen kautta hän oli saanut yhtä kestävän, järkkymättömän maailmankatsomuksen ja elämänpäämäärän. Näine ominaisuuksineen hänen hahmonsa esiintyy voimakkaana aikalaistensa kesken, mutta varsinkin siinä nuoremman polven muodostamassa ympäristössä, jossa hän eli viimeiset vuosikymmenensä. Kysyä saattaa, mikä merkitys on kuvauksella naisesta, joka itse ei koskaan ajatellut ja vielä vähemmän toivoi, että hänestä julkisesti puhuttaisiin? En tiedä — kenties vähäinen, kenties aivan mitätön nykyisten naisten silmissä, jotka tahtovat vaikuttaa ja toimia julkisuudessa, mutta miten sen lieneekään, varmaa on, että Ebba Stenbäckin kuva valaisee äitiemme ja isoäitiemme aikoja. Hän ei silloin ollut laatuaan yksinäinen, vaan yksi lukuisien samanluontoisten ja samanhenkisten rinnalla. Kaikki he elivät yhtä hiljaista elämää, yhtä näkymättöminä, vaikuttaen ainoastaan lähimpään ympäristöönsä; mutta niinkin oli heidän vaikutuksensa sellainen, että se mitä on parasta, jalointa ja puhtainta jälkeläisissä, välittömästi juontuu heistä. Eiväthän he enää kelvanne esikuviksi nykyajalle, mutta kun kysymykseen tulee arvioida entisten polvikuntien sielullista perintöä, ei liene haitaksi, että edes joku noista hiljaisista naisista on kätkestänsä asetettu päivänvaloon.

I.

Koti; koulu- (ja lukio-)aika 1840—61.

"Kun Kokkolasta matkustaa pohjoiseen päin, näkee viisi virstaa tuolla puolen Lohtajan emäkirkkoa tienviitan, jonka kolmesta osottimesta yksi, varustettuna kirjoituksella 'Ylikannuksen ja Toholammin kirkkoille' viittaa kapealle pitäjäntielle. Jos matkustaja poiketen sille jättää valtamaantien, ei yksinäisyys ole häntä väsyttävä; kolmatta penikulmaa juoksee häntä vastakkaiseen suuntaan oikealla puolella tietä kirkasvetinen puro pienine putouksineen, ja vasemmalla on oivasti rakennettuja taloja ja niiden välimailloilla vihantia niittyjä ja peltoja. Tämän matkan kuljettuaan, juuri siinä missä puro katoaa näkyvistä, hän huomaa taivaanrannalla Ylikannuksen kirkontornin huipun. Kun hän sitten on jatkanut jonkun virstan pelkkää metsätietä, on hänellä edessään loiva mäki. Päästyään sen päälle matkustaja, joka jo on ennättänyt unohtaa nähneensä kirkontornin, kerrassaan hämmästyä. Hänen eteensä aukeaa näet laaja tasanko sinne tänne siroteltuine taloineen, ja kirkko on aivan käden koskettavissa — tavallinen puukirkko, v. 1817 rakennettu entisen, ukontulen polttaman kirkon sijaan kiviaidan ympäröimälle kummulle. — — Jätettyään kirkon taakseen matkustaja näkee vasemmalla rantatörmien välissä Raumanjoen ja edessään koivikon. Koivujen suojassa on joen rannalla pappila, leikkieni ja ilojeni kotipaikka."

Nämä Walter Scottista juontuvaan novellityyliin kirjoitetut rivit ovat otetut eräästä Kaarle Jaakko Gummeruksen, lukion ylimmällä luokalla, laatimasta ainekirjoituksesta, jossa hän on kuvannut kotiseutuansa. Ylikannus eli Kannus — jälkimäinen lyhempi nimi tuli käytäntöön sen jälkeen, kun kappeli 1859 oli muutettu eri pitäjäksi — ei kuitenkaan ollut hänen syntymäpaikkansa, vaan hän oli ensi kerran nähnyt päivän valon Kokkolan kaupungissa. Hänen isänsä Aleksanteri Jaakko Gummerus[30] oli näet, 24-vuotiaana tultuaan papiksi (1831), saanut ensimmäisen toimialansa Kokkolassa, missä aluksi oli kirkkoherran, Kaarle Juhana Nordlingin, apulainen, sitten, esimiehensä kuoltua, armovuodensaarnaaja ja vihdoin pitäjänapulainen. Kummassakin ensinmainitussa virassa nuori pappi oli yhtä läheisessä suhteessa kirkkoherran perheeseen, ja seuraus oli tuo varsinkin ennen aikaan tavallinen, että hän nai esimiehensä tyttären, 5 vuotta nuoremman Emma Nordlingin. Ennen Kannukseen-muuttoa (1846) syntyi pariskunnalle neljä lasta, nimittäin *Kaarle Jaakko* 13 p:nä huhtik. 1840, Emma Maria 1841, Sofia Augusta 1843 ja Aleksanteri 1845.

Maallemuutto tuli määrääväksi perheen tulevalle kehitykselle, sillä vaikka suku tiettävästi, niinkuin nimikin muistuttaa, on puhdasta suomalaista alkuperää — Loimaan Pihkalasta (pihka lat. gummi) — ja esi-isät useassa polvessa olivat olleet pappeja Pohjanmaan suomenkielisillä seuduilla, olisivat lapset kuitenkin kaupungissa ruotsalaistaneet. Niin olisi sitä varmemmin käynyt, kun äiti, Kokkolassa kasvaneena, oli ruotsinkielinen. Suomalainen ympäristö ehkäisi vaaran: Kannuksessa oppi äitikin suomenkieltä, ja kansan keskellä lapset eivät ainoastaan tottuneet sen kieleen, vaan oppivat sitä omanaan pitämään ja rakastamaan.

Yllämainitusta kirjoituksesta otettakoon vielä muutamia piirteitä uudesta ympäristöstä: "Ylikannuksen väestö on puhtaasti suomalaista, niin että sen keskeltä tuskin tapaa ainoatakaan ruotsalaista siirtolaista. Kansa on avomielistä, hyväntahtoista ja vieraanvaraista; se noudattaa uskollisesti vanhoja totuntatapojaan, epäilee kaikkea uutta, harrastaa itsepintaisesti mitä on päähänsä saanut, on elämäntavoiltaan puhdasta ja naapuripitäjäläisiä vaatimattomampaa. Ystävyudessa tämä kansa on uhrautuvaa, vihassaan kauheaa, jonka vuoksi varsinkin muutamia kymmeniä vuosia sitte murhat eivät olleet harvinaisia. Varkauksia on minun aikanani Ylikannuksessa tapahtunut ainoastaan kolme — ja olen kuitenkin siellä asunut enemmän kuin 15 vuotta (!)"

"Ylpeyttä", jatkaa nuori kuvaaja-edelleen, "havaitaan ainoastaan taipumuksessa rakentaa komeasti: kaikkialla nähdään korkeita, usein kaksikerroksisia asuinrakennuksia. Kumminkaan ei niiden sisäpuoli vastaa ulkonäköä, sillä siisteyden harrastus ei ole kiitettävä. Kansan toimeentulo nojautuu pääasiassa maanviljelykseen, vaikka pellot ovat pieniä, mutta osaksi myöskin tervanpolttoon. Jälkimäisen elinkeinon syyksi on luettava, että laajat metsämaat nykyään kasvavat vain pientä metsää. Männyt kolotaan nuorina, koivuja ei säästetä, ja kuusia on harvassa. Paitsi jokivarsilla ovat viljellyt maat hallanarkoja. Sentähden sattuu tavan takaa katovuosia, joskaan ei sentään pettuleipää ole pitkiin aikoihin syöty." — —

Otteessa mainittu ajanmäärä, 15 vuotta, ilmaisee kirjoituksen olevan keväältä 1861, jolloin sen tekijä pääsi lukiosta tullakseen ylioppilaaksi. Kuvaus tarkoittaa siis oloja puoli vuosisataa ennen nykyä, ja luonnollista on, että ne ja koko seutu, jonka läpi nyt rautatiejunat ajaa porhaltavat, ovat muuttuneet. Mutta juuri tuo entinen Kannus meille tärkeä onkin. Siellä kirjoittaja kuudennesta vuodestaan alkaen vietti varsinaisen nuoruutensa, ja sieltä hän vei mukanaan syvimät, unohtumattomimmat vaikutelmat kodistaan sekä Pohjanmaan luonnosta ja kansasta.

Silloinen Kannuksen pappila ei lainkaan ollut mikään seurakuntalaisten ylpeyden todistaja, mutta se olikin perussuunnitelmaltaan ja rakennuksiltaan vanha, edellisiltä vuosisadoilta peräisin. Pihaan ajettiin etelän puolelta, "portin alta", s.o. hämärän ja kolkonlaisen solan läpi keskellä maantienpuolista rakennusta, jonka alakerrassa olivat talon ruoka-aitat ja yläkerrassa palkollisten kesäasunnot, "renkien luhti" ja "piikain luhti", joiden edessä olevalle käytävälle jyrkät portaat veivät. Vastapäätä luhtirakennusta oli suorakulmaisen pihan toisella puolella kaksi rakennusta, joista isompi käsitti; asuin- ja leipomatuivat sekä maitokamarin ja pienempi oli n.s. "prykytupa", missä näihin aikoihin muun muassa viinaakin poltettiin; pohjoisella puolella pihaa oli talli ja vaunuliiteri, karjapiha takana, ja vastapäätä näitä oli kirkon puolella pihaa talon päärakennus, jonka paanuista tehty taitekatto ilmaisi sen korkeaa ikää ja jota länsi- ja pohjoispuolella joen rantaan ulottuva puutarha ympäröi. Korkeita portaita nousten tultiin avonaiselle, katetulle kuistille ja siitä porstuaan, joka oli yhteinen keittiölle ja asuinhuoneille, joita alhaalla oli, niinkuin tavallista vanhoissa pappiloissa, vain sali ja kolme kamaria ja ylhäällä kaksi "vintti"- eli ylskamaria. Huoneet olivat tietysti pieniä meidänaikaisiin verraten, joskaan eivät matalia, ja sentähden pastori Gummeruksen täytyi, kun perhe enentymistään enentyi, rakennuttaa kaksi kamaria lisää rakennuksen jatkoksi maantienpuoliseen päähän. — Vaikka pappila rakennusten aseman puolesta muistutti muinaisia umpikartanoita, eivät ne kuitenkaan ympäröineet pihaa umpeen; missä aukeama oli, oli se aidalla suljettu, ja tuparakennuksen päässä oli "krinti", veräjä, joka johti läheiselle joenrannalle. Näin oli, paikoittain ruohoa kasvava, piha oivallinen leikki-tanner lapsille, ja vanhempien oli mukava akkunoista tai kuistilta luoda tarkkaava katse heidän puuhiinsa.

Tutustuttuamme kodin ulkopuoliin on nyt huomio käännettävä sisempiin.

Jo mainittiin, että perhe enentyi enentymistään. Entisten kahden pojan ja kahden tytön lisäksi syntyi näet Kannuksessa vuosina 1846—55 viisi poikaa, Yrjö, Jonathan, Valentin, Otto ja Julius, sekä sen jälkeen vielä kaksi tyttöä, Alba ja Irene; viimeinen, kahdestatoista sisaruksesta, Inez, syntyi puheena olevaa ajanjaksoa myöhemmin, Karkussa, ja hän oli 23 vuotta vanhinta veljeään nuorempi. Lapsena kuoli sisaruksista ainoastaan Yrjö ja Sofia Augusta, jälkimäinen 8-vuotiaana 1851.

Näin suuren perheen elättäminen ja kouluttaminen olisi arvatenkin ollut perin vaikeaa, jos kodin toimeentulo olisi yksistään ollut kappalaisviran tuottamissa tuloissa. Niin ei kuitenkaan ollut laita. Gummeruksella oli alusta aikain perintötietä saatuja varoja, ja elämänsä loppupuolella hän samalla tavalla sai enemmänkin, joten perhekunnan taloudellinen kanta aina oli parempi ja varmempi kuin pappisperheitten tavallisesti on, joskaan ei siinä määrässä, että minkäänlainen ylellisyys olisi tullut kysymykseen.

Vanhemmista kerrotaan seuraavaa. Isä oli luonteeltaan jäykkä ja kiivas, elämänsätykseltään itsenäinen; äiti lempeä, tunteellinen. Molemmat liittyivät Kannuksessa herännäisiin, mutta siitä huolimatta osottautui varsinkin edellinen tavallisia uskonveljiään vapaamielisemmäksi. Pastori kirjoitti huolellisesti saarnansa, luki ne ulkoa ja saarnasi sitten, näennäisesti aivan vapaasti, voimakkaasti ja liikuttavastikin. Mieskohtaisesti hän lämmöllä ja reippaasti puhutteli heränneitä ystäviään, mutta arvonannolla hän kohteli suruttomiakin seurakuntalaisia. Säännöllistä kotihartautta ei pidetty pappilassa, mutta seuroja joskus. Niihin isä ei kuitenkaan vaatinut lapsiaan tulemaan, yhtä vähän kuin hän heille antoi uskonnollisia opetuksia tai ohjeita; hänestä oli herätys Jumalan vaikutuksessa eikä ihmisen — ei isänkään — tyrkytyksessä. Muutenkin isä vähemmän kuin äiti näytti huolehtivan lasten kasvatuksesta; hän eli omissa toimissaan jättäen kodin sisäisen elämän vaimonsa käsiin. Harvoin hän siis lapsiaan torui, mutta järjestystä hän vaati ja, milloin niiksi tuli, hän saattoi vesojaan vakavastikin kurittaa. Tällaisena, tasaisena, ankaranakin — joskaan ei enemmän muita kuin itseänsä kohtaan — paraasta päästä antaen jokaisen vapaasti hoitaa asiansa hän saavutti sekä kunnioitusta että rakkautta niin lapsiltaan kuin seurakuntalaisiltaan. Heränneistä on sanottu, etteivät he ymmärtäneet lasten luonnetta, vaan pitivät niitä liian ahtaassa ja kovassa kurissa, ja seurauksena siitä oli, että moni näistä päästyänsä vapaampiin oloihin ei kyennyt pidättämään itseään, vaan hukkuu hurjiteluihin. Gummerus menetteli toisin ja totuttaen lapsiaan vapauteen hän säästyi moisista katkerista kokemuksista.

Jos isältä näytti lempeyttä puuttuvan, hän kun esim. ei koskaan lapsiaan hyväillyt, niin oli sitä yllin kyllin äidillä. Aina hän kohteli lapsiaan sydämellisesti, hellästi, olematta silti hemmoteleva tai leväperäinen kasvatuksessaan. Häneen lapset lähinnä turvasivatkin, ja täydestä syystä; kaikessa vaatimattomuudessaan oli Emma Gummerus erinomainen äiti. Kaupungissa syntyneenä hän oli saanut paremman kasvatuksen kuin tavan mukaan papintyttärille oli tarjona maalla, ja olihan se tarpeen, koska vanhempien tehtävänä myöskin oli antaa lapsille se alkuopetus, jota kouluunpääsy edellytti — niin ainakin kunnes vanhemmat sisarukset kykenivät opettamalla nuorempiansa heitä auttamaan. Sitä tärkeämpi oli äidin luontainen lahjakkuus, joka ei ollut vähempi pään kuin sydämen puolesta. Hänen kirjeensä ovat esitystavaltaan sujuvia, välittömiä niinkuin mahdollista on vain silloin kun kirjoittajan ajatus- ja tunne-elämä on vilkas ja herkkä. Vaikkei olisikaan tiettyä, että hän joskus puki mietteensä ja tunteensa runomittaankin, saattaisi jo hänen kirjeistään päätää, että vanhin poika oli äidiltään perinyt kirjailijalahjansa. Mutta kaiken mainitun kruunasi ylitsevuotava, uhrautuva äidinrakkaus. Uskonnollisuudeltaan äiti oli hyvin harras ja, niinkuin naiset ainakin, milloin ovat täydestä sydämestään

johonkin suuntaan antautuneet, vähemmin taipuvainen myöntämään oikeutta vapaalle katsantotavalle. Hänen mielestään tuli lasten ottaa osaa hartausharjoituksiin, hän vastusti huvituksia, jotka isän mielestä olivat luvallisia ja viattomia, ja aina hän myöskin lastensa kanssa puhui uskonnollisista seikoista. Sanotaan, ettei ollut sitä iltaa, jolloin hän ei olisi kulkenut vuoteelta vuoteelle puhutellen ja siunaten joka lasta. Sen tehtyään hän usein istui pianon ääreen soittamaan ja laulamaan, joskus kyyneliin saakka heltyen, ja suloista oli lasten ollut sävelten viihdyttäminä vaipua uneen. Niinkuin tämä viimeinen piirre todistaa, oli äiti kumminkin, miten innokas olikaan, kaukana kuivasta nuhtelemisesta ja saarnaamisesta. Kaikista hänen toimistaan ja puheistaan loisti rakkaus, ja vaikka lapset tuhannet kerrat menettelivät toisin kuin hän olisi toivonut, eivät he koskaan nähneet, että hänen sydämensä olisi hetkeksikään toista tai toista kohtaan kylmentynyt.

Paitsi isää ja äitiä ja lapsia tavattiin muinoin tällaisissa kodeissa miltei säännöllisesti joku naimaton naissukulainen, joka eläen ja kohdeltuna perheen jäsenenä avusti lasten hoidossa y.m. Gummeruksella oli niitä kaksikin: Maria täti ja Emma täti. Edellinen, sukunimeltään Nordling, oli rouvan serkku, jälkimäinen, nimeltä Riska, orvoksi joutunut nuoruudenystävä Kokkolasta. Maria täti pysyi perheessä kuolemaansa asti, mutta Emma täti muutti noin kymmenen vuoden päästä Pietarsaareen (myöhemmin Vaasaan) elääkseen pitämällä lukiolaisia y.m. nuoria täysihoidossa. Molemmat tädit olivat heränneitä, hiljaisia ja vaatimattomia; häiritsemättä perheen sopusointua he voimiensa mukaan puuhasivat kodin hyväksi ja maksoivat siten sen suojan ja turvan, jota he siinä nauttivat.

Kodin elämäntavat, ruuat ja juomat olivat yksinkertaisinta laatua. Kuitenkin juotiin aamuin ja iltapäivin kahvia, jota annettiin lapsillekin kullekin puoli kupillista. Vieraille tarjottiin totia — ajan tapa oli semmoinen — mutta isäntä kun oli täysin kohtuullinen, eivät muutkaan liikoja juoneet. Muuten olivat vieraat harvinaisia syrjäisessä pappilassa. Kun pojat olivat koulussa, oli elämä sangen hiljaista. Mutta sitä hartaammin odotettiin perheen kokoontumista täyteen lukuunsa. "Nyt on se iloinen päivä tullut, jolloin saamme lähettää teitä noutamaan", äiti kirjoitti rengin lähtiessä omalla hevosella tuomaan poikia Vaasasta. Ja kun tulijat 21 penikulman matkustettuansa lähestyivät kotia, oli äiti jo tiellä vastaanottamassa ja sulkemassa lapsensa lämpimään syliinsä, eikä isäkään ollut ilmestymättä tervehtimään poikiansa, toverillisesti kysymään koulusta ja opettajista ja katsomaan, oliko hevonen pitkällä matkalla laihtunut. Kauan poissa olleita lapsia kohdeltiin kuin tervetulleita vieraita ainakin, ja tulopäivä muodostui perhejuhlaiksi.

* * * * *

Mutta aika on kääntynyt kuvaukseni sankariin.

Kaarle Jaakko eli Kalle oli luonnostaan herkkätunteinen, vilkkaalla mielikuvituksella varustettu, iloinen ja kujeikas miehenalku. Hänen lähin leikkiverinsa oli vuotta nuorempi Emmi sisar, ja he kiintyivät toisiinsa erityisellä ystävyydellä. Kun veljet olivat paljon nuorempia eikä säätyläisperheitä ollut likimaillakaan, Kalle valitsi poikatoverinsa samanikäisistä kansan lapsista, ja näiden kanssa hän täysin määrin nautti kaikista niistä huvituksista, jotka vaihdellen vuodenaikojen mukaan ovat maalaisille tarjona. Suhteestaan näihin toveriin on hän samassa kirjoituksessa, josta jo olen antanut pari otetta, esittänyt kuvaavia piirteitä. Se mikä ensiksi häiritsti heidän seurusteluaan oli Kallen puolelta Strelingin latinan kielioppi ja toisten puolelta heidän osanottonsa kotoisiin maalaistöihin. Kun Kalle ylpeillen leikkiveriensä kuullen sijoitteli mensaa, he katselivat häntä ihmetellen, ja tuttavallisuus heidän välillään sai ensimmäisen kolauksen. Kun sitte Kalle oli lähtemäisillään kouluun, he kyynelsilmin kättelivät toisiaan, ja toverit sanoivat: "Kun sinusta tulee herra, niin et saa olla niinkuin muut herrat; sinä et saa ylenkatsoa meitä, vaan sinun pitää olla sellainen kuin nytkin." Tietysti Kalle lupasi, ja parhaimmalle ystävälleen hän kuiskasi: "Kun tulen papiksi, pitää teidän ottaa minut." Koulun väliaikoina he vielä joskus luistelivat yhdessä tai pitivät muuta lystiä, mutta luonnollisesti vain silloin, kun nuo toiset olivat työstään vapaat. Kun Kalle saarnasi ensi kerran, hänen toverinsa itkivät, ja niin teki hän itsekin. Vihdoin kun Kalle oli pääsemäisillään lukiosta, ja perhe samaan aikaan oli muuttava toiseen, kaukaiseen seurakuntaan, hän tapasi toverinsa täyskasvuisina miehinä, minkä nuorena talon isäntänä, minkä renkinä. Vielä kerran yhdessä käytyään leikkitantereillaan he lausuivat toisilleen haikeat hyvästit, tietämättä näkisivätkö toisiansa enää koskaan.

Ymmärtääksemme Kalle Gummerusta hänen kouluaikaanaan täytyy kuitenkin haihduttaa se haavemielinen tunnelma, joka huokuu tästä hänen omasta kuvauksestaan. Totta on, että hän väliin oli tunteellinenkin, ja totta on, että häneen jäi pysyvä muisto lapsuudentovereistaan ja rakkaus kansaan, mutta sittenkin hän poikana oli kaikkea muuta kuin sellainen, sanoisinko, pyhäkoulukertomuksen sankari, joksi häntä noista piirteistä päättäen voisi luulla. Päinvastoin viittaavat muut tiedot siihen, että Kalle oli kerrassaan pahankurinen poikaviikari. Onpa hän itsekin kertonut erään muistelmaa, joka kelpaa todistukseksi.[31] — Alkaessaan 7-vuotiaana lukea Strelingin latinan kielioppia hän ensin ahkerasti luki läksynsä, niin että isä kiitti häntä, mutta ennen pitkää hän siihen väsyi, mieli ja katseet kiintyivät kaikkeen muuhun kuin kirjaan, ja hän mietti vain miten päästä toverien pariin. Eräänä päivänä isä lähti sairaan luokse käskien äidin luettaa Kallea. Välittämättä äidin varoituksista Kalle

ankaran isän poissaollessa otti täyden vapauden velvollisuuksistaan. Hän juoksi ulkona ja leikki suruttomasti koko päivän; mutta illan suussa isä tuli kotia, ja hänen ensimmäinen kysymyksensä oli: "Oletko lukenut läksysi?" Silloin Kalle vastasi: "Äiti on luettanut minua ja minä osasin." Valhe pelasti pojan hetkeksi, mutta se vaivasi häntä kuitenkin, ja hän arveli parhaaksi mennä tunnustamaan asian äidille. Mutta tavatessaan tämän häntä kohtasi uusi kysymys: "Osaatko nyt läksysi?" Silloin Kalle unohti aikeensa tunnustaa ja vastasi uudella valheella: "Isä luetti minua ja minä osasin." Jo samana iltana Kalle joutui kiinni valheistaan, ja "minä sain", niin hän kertomuksensa päättää, "minkä laiskuuteni ja valheeni olivat ansainneet". — Jos Kalle olisi ottanut opikseen tämän kokemuksen, niin ei hairahdukseen olisi painoa pantava; mutta tosiasia on, että hän kouluaikaanaan osottautui ihan samaksi kuin tässä omassa kuvauksessaan. Oppikirjat eivät lainkaan huvittaneet häntä, vaan hän oli aina valmis ja innostunut kaikenlaisiin kepposiin sekä juttu-, romaani- ja runokirjojen ahmimiseen, puhumatta siitä, että hän liian varhain oppi tupakkaa polttaa tupruttamaan ynnä muitakin pahoja tapoja. Tämä selittää hänen koulunkäyntinsä tavattoman hitauden. Hänet kirjoitettiin syksyllä 1849 Vaasan koulun 1:selle luokalle, mutta vasta kolmen vuoden päästä hän pääsi 2:selle, jolla viiyyi kaksi vuotta; 3:s luokka vaati niinikään kaksi vuotta, ja vasta 4:n luokan hän suoritti yhdessä vuodessa. Lukio taasen, johon hän tuli 1857, vei häneltä neljä vuotta, joten hän ylioppilaaksi tullessaan oli käynyt koulua 12 ja täyttänyt 21 vuotta.

Kalle Gummerus on Suomettaressa (joulukuulla 1865) julkaissut sarjan "Koulumuistelmia", jotka pääasiassa tarkottavat ainoastaan hänen ensimmäistä vuottansa Vaasassa, mutta kumminkin sisältävät niin paljon kuvaavaa, että me sen avulla voimme käsittää millainen veitikka hän yleensä koulun aikana oli. Niistä otettakoon seuraavat piirteet:

Isä itse saatti poikansa Vaasaan, ajaen omalla hevosella yhdenistuttavissa kieseissä, Kalle takaistuimella. Perille tultiin eräänä iltana elokuun lopulla, kortteeri saatiin sukulaisissa, ja seuraavana aamuna isä Kallen kanssa meni rehtorin luokse, joka kohta paikalla suoritti sisäänpääsytutkimuksen. Rehtori — Lauri Stenbäck — oli ystävällinen, niin että pelko pian katosi ja Kalle sai kertoneeksi, kuinka Taavetti surmasi Goljatin, hänen mielestään hauskin juttu koko raamatussa. Huonommin hän suoriutui latinasta, mutta hyväksyttynä hän sentään rehtorin luota lähti, saatuaan kuulla, että kouluun oli tultava seuraavana aamuna klo 7. Rehtorin porstuassa Kalle oli nähnyt monta toveria, jotka olivat samalla asialla, ja myöskin erään entisen tuttavän, nimeltä Jussi,[32] joka oli samasta pitäjästä kotoisin. Jussin kanssa hän sitte, rehtorilta päästyään, lähti kaupunkia katselemaan. Toverukset, joista Kalle oli "pitkä hotikka" ja Jussi pieni, olivat monesti yhdessä leikkineet, mutta myöskin tapelleet, ja nytkin sattui niin, että he katseltuaan kauppapuoteja ja outoja ihmisiä ja tultuaan kanavan rannalle joutuivat riitaan, ja samassa oli tappelu käymässä. Kalle oli alussa voitolla, ja huolimatta pyhävaatteistaan molemmat kierivät maassa, isompi koettaen pitää pienempää allansa. Silloin tunsu Kalle yhtäkkiä selässään kipeän polton ja kuuli sanat: "Hunsvotti, kehtaat noin pikkuista lyödä!" Hän ponnahti ylös, ja hänen edessään seisoi outo herra keppi kädessä. Pojat saivat aika "läksyn" — ja sillä he pääsivät. Semmoinen oli Kallen ensimmäinen seikkailu koulukaupungissa.

Ensi päivänä koulussa — tuossa vanhassa "rottatallissa", joka yksisuojaaisena, pieni torni katolla, muistutti maalaiskappelin ristikirkkoa ja joka hävisi kaupungin palossa — ei sen pahempaa tapahtunut kuin että Kalle tultuaan sisään asettui istumaan lähimmälle penkille, joka pahaksi onneksi kuului neljänteen luokkaan. Siinä hänet huomasivat muutamat koulun vanhimmat oppilaat, ja ihmetellen he kysyivät mitä hän oli lukenut, kun oli valinnut itselleen niin arvokkaan paikan. Kohta selvisi, että Kalle oli liian korkealle joutunut, ja suurella melulla, koko koulun nauraessa, hänet saatettiin salin vastakkaiseen kulmaan, ensimmäiseen luokkaan!

Latinan kirjoitus tuotti Kallelle ensi kerran patukkaa, s.o. sopivan määrän iskuja paljaalle kämmenelle koivun varvuista punotulla pampulla ("klobba"). Pojat käänisivät lauseita Snellmanin harjoitus esimerkeistä ja käyttivät salaa apunaan edeltäjiensä keräämiä oikaistuja kirjoituksia. Jotta opettaja ei sitä huomaisi, tehtiin joskus tahallinen virhe. Niinpä kirjoitti Kalle, kun oli käännettävä sanat *lehmän häntä* (cauda vaccae), tahallaan väärin: *vakka haude!* Siitä tuli kuin tulikin viisi lyöntiä kummallekin kämmenelle. "Opi siitä", sanoi rehtori, jonka luona Kalle asui kolmen muun pojan kanssa, "että salaiset vehkeet eivät onnistu". — Ymmärrettävää on, että Kalle oli innostunut sankari siinä loppumattomassa sodassa, joka Vaasassa riehui katupoikain ja "rottien" (koulupoikain) välillä. Rehtori oli ankarasti kieltänyt tappelut, mutta aina kun viholliset kohtasivat toisensa, kuultiin haukkumasanoja puolelta ja toiselta, ja samassa olivat aseetkin, tervatut köydenpätkät eli pamput, esillä ja tulinen ottelu syttynyt. — Tappeleminen poikain kesken oli ainakin silloin ja myöhemminkin niin tavallista, ettei siitä kannata enempää sanoa; mutta omituisempia olivat toiset kepposet. Patukkaa käytettiin koulussa ahkerasti ja kovin sitä peljättiin, mutta silti moni ja varsinkin Kalle oli vastahakoinen turvaamaan ainoaan varmaan keinoon pelastaa siitä, nimittäin lukemiseen. Kun hän jälleen kerran oli laiskotellut ja koulutunnin läheneminen toi patukan mieleen, pisti hänen päähänsä ihka uusi keino. Hän repi napit irti toisesta liivistään, avasi koulun taka-akkunan, kömpi siitä sisään ja tukki kaikkien luokkapöytien lukot napeilla. Kun sitten opettaja rangaistakseen Kallea, joka ei ollenkaan osannut läksyänsä, käski sensorin ottaa patukan esiin pöytälaatikosta, ei tämä mitenkään saanut lukkoa auki. Silloin opettaja käski hänen

mennä lainaamaan patukan toisesta luokasta, mutta sielläkään ei päästy laatikkoon, ja pian huomattiin, että kaikkialla oli samoin. Helppo oli arvata, että joku pojista oli syypää tähän, mutta kun syyllistä vaadittiin tunnustamaan, hän ei hiiskunut sanaakaan. Eikä asiaa myöhemminkään saatu selville. Sinä päivänä Kalle siis pelasti nahkansa, ja seuraavaksi päiväksi, jolloin seppä oli korjannut lukot, hän oli lukenut läksynsä niin hyvin, että opettaja antoi anteeksi edellisenkin laiminlyönnin. — Toisen kerran, kun Kalle taas oli ollut läksyään lukematta, hän tunnin aikana, opettajan seisoessa selin häneen päin, avasi kirjansa katsoakseen jotain läksyn kohtaa. Rehtori, joka opetti neljännellä mokalla, huomasi tämän ja huusi: "Kalle Gummerus ensimmäisellä luokalla, pane kirja kiinni!" Se oli viittaus opettajalle luettaa Kallea, joka ei asiasta selvinnyt ilman patukkaa. Tämä suututti poikaa kovasti, ja kun "Ilmarinen", kaupungin ruotsalainen lehti, painettiin naapuritalossa, päätti hän oikein kirjailijan tavalla kostaa rehtorille. Hän sepitti kirjoituksen, joka alkoi kysymyksellä: "Onko rehtorilla lupa silmätä ensimmäiseen luokkaan ja nähdä mitä siellä tapahtuu?" ja sisälsi ankan muistutuksen koulun johtajalle olla sekaantumatta toisten asioihin! Suljettuansa nimettömän kyhäelmänsä kuoreen hän pisti sen Ilmarisen kirjelaatikkoon. Mutta mikä pettymys! Kirjoitusta ei painettukaan lehteen eikä edes mainittu, että semmoinen oli tullut. Kun Kalle oli väsynyt odottamaan, hän mietti keinoa, joka näytti mahdolliselta sentähden, että kirjapaino oli niin lähellä ja että hän ollen tuttu latojain kanssa oli oppinut vähin latomaankin,— hän päätti omin päin toimittaa kirjoituksen lehteen! Eräänä päivänä — keväällä 1850 — jolloin oli painettu Stenbäckin tervehdysruno Edvard Bergenheimille, joka vastanimittettyä arkkipiispana oli tuleva koulu tarkastamaan, oli Ilmarisen latominen myöhästynyt, niin että sitä oli jatkettava illallisen jälkeen. Kun silloin faktori ja latojat noin klo 7:n ajoissa menivät syömään, hiipi Kalle, joka tiesi avaimen piilopaikan, kirjapainoon latoakseen tekeleensä. Ennen pitkää hän kuitenkin huomasi, ettei hän ennättäisi suorittaa tehtävänsä ennen faktorin tuloa, ja silloin hän suuttui ja kiukuissaan sekotti kirjakkeet latojain kasteissa ja juoksi tiehensä, pois kotoa erään toverin luokse. Tietäähän sen mikä mellakka siitä syntyi. Latojat näkivät kohta mitä tapahtunut oli ja vimmastuivat ylityöstä, jonka kirjakkeiden järjestäminen heille tuotti, ja vihaisia olivat myöskin faktori ja painon omistaja. Ei kukaan ollut Kallea nähnyt, mutta kaikki epäilivät häntä, ja rehellinen kirjanpainaja P. Lundberg meni rehtorille valittamaan. Rehtori toimeenpani ankan tutkimuksen, mutta Kalle kielsi ja sanoi koko illan olleensa toverinsa luona. Kirjanpainaja ei uskonut poikaa, mutta Stenbäckistä oli mahdotonta, että Kalle uskaltaisi niin röyhkeästi valehdella. Kuullessaan tämän päätelmän poika kipeästi tunsu, että oli pettänyt rehtorin luottamuksen, mutta ei hän sentään tunnustanut. Ilman rangaistusta Kalle ei kuitenkaan päässyt. Eräänä lupapäivänä muuan latoja tekeytyi ystäväksi, narrasi hänet viheliäiseen kellariin pienessä talossa lähellä Korsholmaa, ja siellä veitikan täytyi lujan lukon takana virua suuri osa päivää. —

Edellisiin juttuihin lisättäköön toisesta lähteestä vielä yksi, joka laadultaan on viattomampi, mutta ei silti vähemmin kuvaava. Kerran — Uudessakaarlepyyssä, siis Gummeruksen ollessa toisella tai kolmannella luokalla — hän tuli myöhään kouluun. Opettaja, "Matti" Laurén, kysyi, mikä oli syynä myöhästymiseen. "Oli niin liukasta", Kalle vastasi, "että luiskahdin kaksi askelta taaksepäin, kun otin yhden eteenpäin". — "No kuinka sinä siinä tapauksessa ensinkään pääsit perille?" kysyi opettaja. — "Minä käännyin selin kouluun päin!" — Matti oli humoristi, ja hänen suustaan kuultiin usein leikkilisiä lauseita, mutta ei hän kuitenkaan hyväksynyt Kallen selitystä, vaan komensi patukan esille.

Nämä esimerkit riittänevät osottamaan, miten Kalle Gummerus oli rohkea, vallaton ja sukkela puuhissaan ja puheissaan ja miten häikäilemättä hän veti opettajiaan nenästä. Asuiko hän vielä Uudessakaarlepyyssäkin, jonne koulu Vaasan palon jälkeen 1852 (neljäksi vuodeksi) muutettiin, Stenbäckin luona, siitä ei ole tietoa, mutta yhdentekevä, näkyyhän edellisestä, ettei rehtori kyennyt pitämään häntä kurissa. Tosiasia on, että Kallen edistys viisaudessa ei käynyt rinnan iän enentymisen kanssa.

Lukuvuoden 1856—57 Gummerus jälleen oli Vaasassa, ja silloin minä — ollen ensimmäistä vuottani koulussa — pintapuolisesti tulin hänet tuntemaan. Kun hän sitte muutti lukioon, joka koko hänen aikansa vielä oli Pietarsaareessa, Vaasan palon aiheuttamassa "maanpaossa", hän katosi silmistäni, kunnes tuttavuutemme uudistui Helsingissä. Lukion ajalta on hänestä runsaammin tietoja, ja varsinkin sisältävät hänen jälkeensä jääneet paperinsa sekä lukiolaisten toverikunnan käsinkirjoitetut sanomalehdet, Pohjalainen ja Tapio, lukuisia näytteitä hänen varhaisimmasta kirjallisesta tuotannostaan. Totta kyllä ei näillä näytteillä ole vähintäkään kirjallista arvoa, mutta koska niillä kumminkin on merkitystä nuoren tekijän kirjailijataipumusten tuntemiseen nähden, ei niitä voi kokonaan mainitsemattakaan jättää.

Varhaisin vihkonen sisältää 17 runoa. Vanhimmat merkityt ovat v:lta 1855, jolloin tekijä oli 15-vuotias ja siis vielä koulun kolmannella luokalla. Yksi ainoa on suomenkielinen, kaikki muut ruotsalaisia, josta huomaa, että koulu ja tarjona oleva runollinen kirjallisuus olivat Gummerukseen tehneet tavallisen vaikutuksensa. Ennen kouluuntuloa oli hänelle niinkuin useimmille papinpojille, jotka olivat kotoisin suomalaisilta seuduilta, suomenkieli tutumpi, mutta koulunaikana ruotsi astui etusijaan. Ja eihän runoilijanlulla silloin ollut nimeksikään esikuvia, jos olisi halunnut suomeksi runoilla. Turhaan etsii mitään alkuperäistä Gummeruksen kokeista; sitä vastoin näkee, että hän oli lukenut Franzénia,

Runebergia, Tegnériä, Braunia y.m., joiden teoksia oli saatavissa 4:n luokan toverikirjastosta. Pisin runo, Antti ja Hilma, kesältä 1857, on kertova laatuaan ja ilmeisesti syntynyt Runebergin vaikutuksesta; muut lyhyemmät viittaavat eri tahoille. Kuinka naiivisti koulupoika voi ponnistella epäkypsiä tunteitaan julkilausudessaan, sen osottakoot seuraavat säkeet:

O! hvarför ej tala?
O! hvarför blott skrifva?
O! hvarföre kyssa
Mitt papper, som förer
Till dig dessa rader?
O! hvarföre kyssa
Blott papper, blott papper?
O! hvarföre kyssa
Blott papper, ej dig?[33]

Niin "Carlos" huokailee sepittäessään runoa "Selmalle"! — Jo näiden runojen alla on merkki —l—b—s. (loppukirjaimet ruotsalaisesta nimestä Karl Jakob Gummerus), jota hän myöhemminkin säännöllisesti käytti.

Lukiossa Gummeruksen runosuoni oikein alkoi tulla, ja siihen nähden vuodet 1858—59 ovat erittäin merkille pantavat; v:n 1860 alussa tapahtui hänessä mielenmuutos, joka osaksi ehkäisi hänen kirjallista toimintaansa, osaksi muutti sen suuntaa. Paitsi erikseen kirjoitettua kertomarunoa "Suomen ensimmäinen luostari" tavataan muut mainitun kahden vuoden tuotteet kolmessa vihossa Kaikenlaista I-III. Kaikki nämäkin ovat, paria poikkeusta lukuunottamatta, ruotsinkielisiä ja (paitsi yhtä kertomusta) runomittaisia. Kovin kypsymättömiä ovat kyhäelmät edelleenkin, ja ainoastaan kertovien runojen kasvava luku viittaa siihen, että tekijän luontainen taipumus kertomukseen vähitellen vahvistui. Aiheiltaan ovat runot aitoromanttisia ilman muita todellisuuspiirteitä kuin joku suomalainen henkilö- ja paikannimi; kaikessa tuntee romaanien tai muunlaisen runouden vaikutelmia. Erikseen on merkittävä, että muutamissa sepustuksissa jälleen tapaa Runebergin vaikutusta. — Pisimmät runoelmansa Gummerus sepitti kotona, väliaikoina, ja kerrotaan hänellä olleen tapana lukea tekeleensä ääneen äidin, ja sisaren kuullen. Miten suopeamielinen tämä pieni kuulijakunta yleensä olikin, oli enimmäkseen käynyt niin, että se kertomuksen saavuttua intohimoisimpiin ja julmimpiin kohtauksiin oli purskahtanut nauruun. Siitä runoilija puolestaan oli niin loukkaantunut, että hän paikalla keskeytti istunnon ja pakeni käsikirjoituksilleen ylskamariinsa. Kumminkaan Kalle ei kauan kantanut kaunaa arvostelijoitansa vastaan, vaan jonkun ajan päästä turvasi uudestaan heidän myötätuntoonsa. Tietenkin on luultavaa, että hän epäili sekä äidin että sisaren arvostelukykä, mutta mistäpä ne paremmat arvostelijat otti! Totuuden nimessä on tunnustettava, ettei jälkimaailma voi muuta kuin yhtyä heihin.

Vaikka Gummerus vuoden päästä (keväällä 1858) pääsi lukion toiselle luokalle, ei tiedetä hänen halunsa läksyjen lukemiseen olleen entistä suuremman. Kaikesta päättäen hän oli sama iloinen toveri kuin ennen, kaikenlaisiin koirankureihin karkäs. Epäilemättä hän oli niitä, jotka alituisesti rettelöivät lievästi sanoen omituisen venäjänkielen opettajan, G. W. Passelbergin, kanssa, ja muutenkin aina mukana, milloin jotain oli tekeillä, joka soti virallista järjestystä vastaan. Sen vuoksi ei ole ihme, että hän jo ensimmäisenä vuotena sai istua pari päivää karserissa. Tapauksen hän on ikuistanut runossa, joka ei ole ollenkaan surullinen tunnelmaltaan, vaan jossa hän kertoo miten toverit klo 11 illalla ilahduivat vankia pujottamalla hänelle savupiipun kautta tupakkaa y.m. hyvää! Tämä osottaa, että "Mutter" (Gummeruksen toverinimi koulusta saakka — johdettu sukunimen kahdesta ensimmäisestä tavusta: Gumme — Gumma — Mutter) oli toveriensa suosima. Semmoisena hänet myöskin valittiin erinäisiin luottamusvirkoihin: Pohjalaisen toimittajaksi, (syyslukukautena 1858) toverikunnan rahastonhoitajaksi ja (viimeisenä lukuvuotenaan) konventin puheenjohtajaksi.

Huolimatta toverien tunnustuksesta Gummeruksen kirjoitukset konventin lehdissä ovat tuskin kypsyneempiä kuin ennen mainitut. Ainoastaan kaksi lyhyttä suoranaista jutelmaa ansaitsee huomiota, sentähden että ne ovat kansan suusta saadut, toinen Hailuodolta, toinen Oravaisista. — Edellinen kertoo nuorukaisesta, jonka luultiin hukuttaneen itsensä ja joka haudattiin, sitte kun turhaan oli koetettu palauttaa hänet henkiin. Nuori tyttö, vainajan morsian, meni haikeassa surussaan yöllä hänen haudalleen, kuuli sieltä ääntä, josta arvasi armaansa heränneen valekuolemasta, ja kaivaen haudan auki vapautti sinne kätkeytyn. Tuultu itsemurhaaja ilmotti sitte kaikelle kansalle, että tytön äiti se oli, joka tehdäkseen nuorten liiton tyhjäksi, oli tahtonut hänet hukuttaa. Vanha vaimo vangittiin ja pantiin rautoihin, mutta tytär joutui siitä epätoivoon ja surmasi itsensä. Kertomus päättyy ilmotukseen, että sulhanen vielä eli 90-vuotiaana ruotiukkona, ja että hänellä koko elämässään ei ollut toista morsianta ollut kuin se, joka niin surkeasti lopetti päivänsä. — Jälkimäinen juttu, jonka hämärästi muistan itsekin muinoin kuulleeni, kertoo muutamasta oudosta näystä seuraavaan tapaan. Eräänä iltana noin klo 10 oli Oravaisissa erääseen kievariin saapunut matkustava rakennusmestari, joka kohta tahtoi jatkaa matkaansa. Juuri ennen oli talon ilkeä, juoppo isäntä aivan päihtyneenä kannettu sisään pihalta. Talon väki toimitti hevosen matkustajalle, ja isäntä pakotti pienen poikansa lähtemään yön selkään kyytiin.

Kuljettuaan kuutamolla muutaman virstan matkustajat näkivät suuren rakennuksen tien varrella. Mies kysyi pojalta kenen se oli, mutta hämmästyneenä poika sanoi, ettei hän sitä tiennyt ja että hän kolme päivää ennen kulkiessaan samaa tietä ei ollut nähnyt koko rakennusta. Oudoksuen vastausta ja huomaten valon virtaavan kolmesta akkunasta päätti rakennusmestari mennä sisään ottaen mukaansa kauhistuneen pojan. Kun tulijat astuivat suureen saliin, näkivät he siellä kolme henkilöä, joista yksi kirjoitti pöydän ääressä ja kaksi palvelijantapaista seisoi oven suussa. Vieraitten ihmeeksi eivät sisällölijat olleet heitä huomaavinaanakaan, ja kaikki oli haudanhiljaista, kunnes kirjoittaja kohottaen päätänsä ääneen kysyi palvelijoilta: "Eikö hän jo tule?" — Siihen palvelijat vastasivat: "Pian, herra!" Sen jälkeen kirjoittaja jatkoi kirjoittamistaan, vähän ajan päästä uudistaakseen kysymyksensä ja saadakseen saman vastauksen. Vielä kolmannenkin kerran kysymys uudistui, ja silloin palvelijat vastasivat: "Tulee, herra, nyt hän tulee!" Samassa ovi avattiinkin, ja kaksi miestä talutti väkisin sisään kieverin isännän, joka oli kuoleman kalpea ja itki. Silloin kirjoittaja nousi seisomaan, avasi paperinsa ja luki siitä ääneen isännän elämäkerran. Kuultuaan tämän ja nähtyään, miten lukija päättäessään lukemisensa kaameasti katsoi isään, poika pyörtyi. Kauhistuneena rakennusmestari otti pojan syliinsä, kantoi hänet rekeen ja ajaen täyttä laukkaa hän klo 2 aikana saapui seuraavaan kievariin. Näky oli hänen arvelunsa mukaan sattunut noin klo 12:n ja 1/2 2:n välillä. Perillä hän huomasi unohtaneensa matkalaukkunsa edelliseen kievariin ja palasi aamulla sitä noutamaan. Poika oli tietenkin mukana, mutta hän oli vielä niin tyrmistynyt, ettei hänen suustaan sanaakaan lähtenyt. Kieverissa heille kerrottiin järkyttävä uutinen, että isäntä klo 1 yöllä oli äkkiä kuollut.

Lukioaikansa ensimmäisenä vuotena Gummerus oli kokenut arestia; toisena vuotena häntä kohtasi ankarampi tuomio, nimittäin kolmen kuukauden karkotus, luettuna maaliskuun 28 p:stä 1859. Sinä päivänä rehtori, olennoltaan ja ryhdiltään enemmän kenraalin kuin tavallisen koulunopettajan näköinen, Fredrik Julius Odenwall, oikein esiintyi sinä ankarana kurittajana ("castigator severus"), jona hän aikanaan oli tunnettu. Ja olihan siihen syytä. Ensiksikin oli 22 oppilasta, tyytymättöminä karkotustuomioon, joka oli kohdannut erästä toveria, syystä että hän alinomaa oli nenäkkäillä puheillaan häirinnyt Passelbergiä (m.m. kerran kysyä tokaissut: "Eikö ole hauskaa olla ihminen?"), saattanut tuomittua Sundbyn kievariin ja siellä laulamalla, puheita pitämällä ja maljoja tyhjentämällä viettänyt erohetkeä. Toiseksi oli kolme oppilasta saatu kiinni kortinlyönnistä kaupunkilaisten toimeenpanemissa tanssiaisissa. Seisoen kateederissaan rehtori alotti jylisevän rangaistuspuheen, joka vapisutti kuulijoita, ja julisti lopuksi kaksi uutta karkotustuomiota. Muistiinpanossa, josta nämä tiedot on otettu, sanotaan, että kortinpelaajista rangaistiin kaksi (kolmas oli salaa pyytänyt anteeksi rehtorilta, jonka tähden hän, kun asia tuli ilmi, erotettiin eli ekskommunisoiittiin toverikunnasta), mutta nimiä ei mainita. Kumminkaan ei ole epäiltävää, että toinen oli Kalle Gummerus, sillä tiettyä on, että hän muutama päivä myöhemmin erään karkotetun toverin ja sisarensa Emmin kanssa, joka samaan aikaan oli ollut käymällä Pietarsaareissa, saapui kotia Kannukseen, missä heidän odottamaton ilmestymisensä oli kaikkea muuta kuin iloinen yllätys vanhemmille. Vuotta myöhemmin äiti muutamassa kirjeessä muistuttaa siitä päivästä, lisäten että se oli ollut "raskas aika". Sitä vastoin Kalle itse ei näytä olleen masentunut, vaan nautti täysin siemauksin vapaudestaan, niinkuin näkyy erästä hänen Pohjalaiseen lähettämästään tunteenpurkauksesta, "Karkotetun kevätlaulusta" (Den religertes vårsång). Se on päivätty: "Ylikannus 20 p. toukokuuta" ja sen kertosaie kuuluu:

"Allt andas blott glädje, blott trefnad och fröjd
Om våren (!)"[34]

Tästä vapauden suruttomasta nautinnosta oli luonnollisena seurauksena, ettei hän syksyllä pääsytäkään kolmannelle luokalle.

* * * * *

Vaikka Kalle oli 19 vuotta täyttänyt, eli hän niinkuin edellisestä näkyy yhä edelleen kevytmielisesti, etten sanoisi lapsellisesti, päivästä päivään. Monta murheellista hetkeä ja unetonta yötä hän oli tuottanut vanhemmilleen ja varsinkin äidille, jonka sydäntä iloinen ja lahjakas esikoinen oli, jos mahdollista, toisia lapsia lähempänä. Turhaan he olivat vuosi vuodelta toivoneet, että Kallessakin tapahtuisi sellainen kääntymys, joka monesti havaitaan vilkasluontoisissa pojissa, nimittäin että ne kauan oltuaan laiskoja ja huolettomia yht'äkkiä vakaantuvat ja alkavat ahkerasti harrastaa tehtäviänsä. Onhan tapana sanoa: "Antakaapas vain ymmärryksen tulla, kyllä se vielä — — —!" Kalle vain ei näyttänyt saavan ymmärrystä; vanhempien huokaukset, varotukset, uskonnolliset ja muunlaiset opetukset olivat kuin hukkaan heitetty. Mutta sittenkin oli hänen hetkensä tuleva, jopa koulupojalle (sillä se hän vielä oli) jotenkin harvinaisessa muodossa. Miten suruttomasti hän olikaan elänyt, olivat kodin vaikutelmat kuitenkin painuneet hänen sydämeensä, ja niin on käsitettävissä, että eräänä päivänä Pietarsaareissa hänen nuoruudensyntinsä näyttäytyivät hänelle niin suurina, niin kauheina, että hän jähmettyen peräytyi sisäisen näkynsä edestä. Murtunein sydämin hän ei ainoastaan tunnustanut kelvottomuuttaan Jumalalle, vaan syyllisyydentunto pakotti hänet myöskin kirjoittamaan vanhemmilleen ensin yleisempään muotoon laaditun katumuskirjeen ja viikon päästä toisen, joka sisälsi laajan, seikkaperäisen tunnustuksen kaikesta siitä, mikä hänen omaatuntoansa painoi. Näin asettaen syntinsä

päivän valoon hän samalla kertaa rukoili armoa ja anteeksiantoa taivaalliselta isältään ja maallisilta vanhemmiltaan. Sanalla sanoen hänessä tapahtui heräys, jonka ilmaisumuoto oli samanlainen kuin ajan heränneissä yleensä.

Kääntymyksen päivä oli helmikuun 16:s v. 1860. Maaliskuun ensi päivästä Gummerus alotti päiväkirjan, jota hän jatkoi kevätkauden loppuun merkiten siihen sieluntilansa laadun päivä päivältä. Siinä tapaa synnintunnustuksia ja rukouksia, valituksia sydämen kylmyydestä, antautumista Jeesukselle, epätoivoa, luottamusta Jumalan armoon — kaikkea vaihdellen niinkuin säännöllistä on sellaisissa uskonnollisissa mielenpurkauksissa. Toisinaan huomaa fantasiaihmissen, kirjailijanakin, Hiottelua, mutta teeskentelyä siinä ei ole. — Paitsi tähän vihkoseen Kallella oli tapana purkaa sydämensä kirjeisiin äidille, mutta ne ovat kaikki hävinneet. Sitä vastoin hän on säilyttänyt äidiltä saamansa kirjeet, ja siten ovat nekin tallella, jotka tulivat vastauksena hänen kirjoittamiinsa ensimmäisiin, missä hän tunnustaen syntinsä oli ilmottanut heräyksensä.

Kirjeet viipyivät jotenkin säännöllisesti yhden viikon Pietarsaaren ja Kannuksen välillä, ja sentähden Kalle tiesi minä päivänä ja tuntinakin vanhemmat lukivat hänen tunnustuksensa. Hän kuvitteli niiden vaikutusta aivan hirveäksi. "Kärsin tuntemattomia tuskia", hän kirjoittaa päiväkirjaansa, "olenko vielä tuleva — jollen jo sitä ole — isän ja äidin murhaajaksi? Olen epätoivossa. Jeesus, Jeesus, Jeesus, auta minua!" Miten lohdullinen olikaan sitä vastoin äidin ääni. "Sydämellisesti rakastettu Kalle!" — niin alkaa hänen kirjeensä (23/2). — "Juuri sain tärisyttävän kirjeesi! Kirjoitin par'aikaa sinulle — mutta en lähettäneekään sitä kirjettä — sillä merkillinen kirjeesi vaatii toisenlaista vastausta. — Tokkohan voit kuvitellakaan niitä tunteita, jotka lukiessani kirjettäsi valtasivat kipeän, niin kipeän sydämeni. Joka sana, joka rivi oli parantavaa balsamia kirveleville haavoille. Voi, kuinka minusta uskottomasta lapsiparasta tuntuu vaikealta uskoa, että Jumala on kuullut ja täyttänyt hartaimman maallisen toivoni! Oi, minä näen, ettei mikään — mikään ole mahdotonta kaikkivaltiaalle Jumalalle. Rukoillut, rukoillut olen Jumalaa, että hän sinua hengellisesti valistaisi — milloin suuremmalla, milloin vähemmällä toivolla. Kumminkin on se rukous käynyt muun edellä, etten minä väsyisi enkä uskottomuudessani lakkaisi rukoilemasta sinun edestäsi. Jumala on kuullut minua kurjaa tomua — kuinka voinkaan nyt nöyrtyä ja arvottomuuteni tunnossa kiittää häntä! — — Erehdyksesi taikka, sanojesi mukaan, rikoksesi, tahdon sydämestäni anteeksi antaa — niin, sen voin, vaikk'en tiedä enkä edes aavista mitä tarkoitat. Mutta joskin olisit rikkonut kaksinkerroin — moninkerroin — niin tahdon ja voinkin niin tehdä. Niiden syntien tunnossa, jotka Jumala joka päivä antaa minulle anteeksi, voin minä, rakas lapseni, antaa sinulle anteeksi. Etsi, etsi armoa ja anteeksiantoa Jumalaltasi ja Jeesukseltasi. — — Suurimmalla levottomuudella odotan nyt sinulta kirjettä — älä salaa mitään meiltä — kaikki, kaikki tulee sinun tunnustaa hyvälle, Jeesuksen tähden anteeksiantavalle Jumalalle — älä sentään myöskään salaa mitään rakkailta vanhemmiltasi." — — Siihen tapaan äiti; isä kirjeen päättää tyynemmin ja jäykemmin, niinkuin hänen käsialansakin oli jäykempi, mutta pääasiassa yhtä anteeksiantavasta "Jos Jumala antaa anteeksi, niin minäkin voin ja minun tuleekin antaa anteeksi, sitä enemmän, kun itse olen anteeksiannon tarpeessa."

Toinen kirje on maaliskuun 1 p:ltä. Ei siitäkään näe, mikä se synty eli rikos oli, joka erikoisesti vaivasi Kallen omaatuntoa, mutta lienee se ollut kylläkin vakavaa laatua, päättäen tuskallisesta vaikutuksesta, jonka se teki vanhempiin. Kun kirje saapui perille, sattui Kannuksen pappilassa olemaan vieraita, Lohtajan rovasti Keckman rouvineen y.m., mutta kuitenkin isä ja äiti, Kallen toivomuksen mukaan, menivät kahdenkesken ylikammariin lukeakseen hänen kirjeensä. — "Isä luki kaikki ääneen. Niin, täytyyhän minun tunnustaa, että tunteeni sitä kuullessani olivat niin tuskallisia, etten eläissäni ole sellaisia kokenut. Mutta kuinka moni äiti onkaan tuntenut samaa kuitenkin samassa hetkessä kuulematta toivon enkelin kuiskaavan lohdutusta. — — Tarpeetonta on minun sanoa enempää erehdyksistäsi taikka nuhdella sinua niistä — onhan Jumala itse mitä selvimmin piirtein merkinnyt ne omaatuntoosi, niin ettet sinä ainoastaan tiedä, vaan myöskin tunnet suuren syntisi ja kuinka kauhean väärin tehnyt olet. — — Nyt tahdot kai tietää mitä isä sanoi. — Hän ei hiiskunut mitään, vaan oli mykkä kuin kivi — mutta ei sentään niin kylmä. Ei, kyllä hän syvästi, syvästi tunsu kauhean erehdyksesi ja ylistää meidän, sinun ja minun, kanssamme Jumalaa suurta armoa." — Isä oli luvannut kirjoittaa myöhemmin, tyyntyytyänsä. — Vaikeaa oli vanhempain ollut palata seurustelevaan vieraittensa kanssa, jotka kysyivät uutisia, mutta joille ei sopinut mitään puhua siitä, mikä täytti heidän sydämensä. Seuraavana aamuna äiti vielä jatkoi kirjettään, alottaen näin: "Hyvää huomenta, rakas lapsi! Tänä yönä nukuin sentään vähän paremmin. Mutta et voi uskoa, kuinka vähän olen nukkunut tällä viikolla — niin, en tiedä, saattaako sitä uneksi sanoakaan, sillä olen vain haaveillut. Olen vain ollut sinun ympärilläsi siellä vuoteessasi [Emma] tädin ruokasalissa. Minusta on ihan kuin sinun olisi pitänyt nähdä valkea haamu, joka aina seisoi toinen käsivarsi pääsi ympärillä ja toinen ojennettuna taivasta kohti kutsuakseen sieltä Kaikkivaltiaan siunausta sinun ylitsesi." — —

Viikkoa myöhemmin Kalle kirjoitti päiväkirjaansa: "Tänään, ei, eilen sain ikävöimäni kirjeen äidiltä, täynnä rakkautta ja anteeksiantoa. Minä itkin ilosta." — —

Nämä otteet ilmaisevat, millä äärettömällä rakkaudella äiti seurasi poikansa elämää yleensä ja

varsinkin hänen nykyistä kamppailuaan. Joka viikko hän kirjoitti uuden pitkän kirjeen, yhtä lämpimän, yhtä kehottavan, ja mielelläni ottaisin niistä vieläkin monta herttaista, välitöntä tunteenpurkausta, jolle se johtaisi pois kertomukseni varsinaisesta aineesta. Kumminkin on tässä huomautettava, että samat kirjeet todistavat, miten äidin huoli ei suinkaan rajottunut Kalleen, vaan miten häneltä riitti sydämen hellyyttä yhtä runsaassa määrässä kahdelle toiselle pojalle, Santerille ja Jonathanille, jotka kävivät koulua Vaasassa, pikku lapsille kotona, Emmi tyttärelle, joka, täysikasvuinen kun oli, piti ylliskamarissa koulua pikkuveljilleen sekä avusti häntä kotipuuhissa ja jota hän tavan takaa surkutteli sentähden, ettei hän Kannuksessa koskaan saanut seurustella samanikäisten kanssa, ja vihdoinkin tietysti puolisolleen, jonka rakkaudesta lapsia kehtaan hän usein kirjeissään puhui ikäänkuin peljäten, että isä umpi mielisyydellään saisi nämät epäilemään hänen sydämensä kiintymystä heihin.

Muuten ei Gummerus Pietarsaareissa heränneenkään ollut yksin, vaan oli kohta taikka ainakin jo helmikuulla kaksi toveria, Theodor Castrén ja Otto Aleksanteri Forsén, yhdessä hänen kanssaan päättänyt kääntyä maailman turhuudesta ja turmeluksesta parannuksen kapealle tielle. Myöhemmin tuli joukkoon vielä joitakuita lisää, Gustav Duwaldt, Gust. Aug. A. Appelgren, Kaarle Aleksanteri Zimmerman j.n.e. Niinkuin ennen on sanottu, on luultavaa, että Gummeruksen herätys johtui kodissa saaduista vaikutelmista, mutta ei ole sentään mahdotonta olettaa ulkonaistakin vaikutusta. Jo ensimmäisessä kirjeessään hän näet mainitsee käyneensä Pietarsaaren kappalaisen, pastori Olof Henrik Helanderin luona puhumassa sielunsa tilasta. Helander, joka jo 1830-luvun loppupuolella yliopistossa ollessaan oli liittynyt herännäisiin, kuului näiden johtaviin miehiin, oli Gummeruksen vanhempain tuttu ja ystävä, ja varmaan Kallekin jo ennestään hänet tuns. Hänellä saattoi kyllä olla osansa Kallen mielenmuutoksessa, eikä ole outoa että tämä milloin yksin, milloin jonkun samanmielisen toverin kanssa kävi kokeneen opettajan puheilla. Äiti kirjoittaakin sen johdostani erittäin hyvä, että menitte Helanderille, sillä varsinkin heräyksensä alussa joutuu niin helposti harhateille. Käy siellä usein, rakas lapsi, — on niin hyödyllistä saada neuvoa ja oppia, kyllä autuuden tie on valjennut minulle ja monelle muulle juuri Helanderin Jumalan hengen valistaman mielen ja puheitten kautta. — — Kerran Gummerus kertoo päiväkirjassaan valittaneensa Helanderille, ettei osannut hallita ajatuksiansa, "jotka aina lentävät minne minä en tahdo. Ennen olin ajatusteni herra, mutta en nyt enään. Helanderilla oli nyt niinkuin aina lohdutuksen sana — hän toisti Paavo Ruotsalaisen lauselman: 'Ihmiset surevat, että ajatuksensa eivät heitä tottele, mutta he eivät ymmärrä, että ajatus on sukkelin kala maailmassa — ei lintu niin lennä kuin ajatus. Esimerkiksi: Kiinassa on muuri, Lontoossa on joen alla kulkeva tie — siinä on hyvä matka kiipata. Kyllä piru on sukkela, mutta kiipatkoon nyt senkin matkan!' — ja niin on todella laita. Ajatus on sukkelinta mitä ajateltavissa on."

Gummerus ei suinkaan salannut tovereiltaan yleensä mikä muutos hänessä oli tapahtunut. Päinvastoin hän innokkaasti koetti saada heitäkin muuttamaan kantaansa, käsitystään elämästä ja sen tarkotuksesta. Jo maaliskuun 3 p:nä oli Pohjalaisessa hänen laatimansa kirjoitus, "Muutamia sanoja toverikunnasta siveelliseltä kannalta katsoen", jossa hän huomauttaen, miten moni toveri oli alkanut tottua paheisiin, jotka tulevaisuudessa auttamattomasti sitoisivat hänet, kehottaa kaikkia parannukseen. Itsestään hän myönsi, että oli ollut muitten edellä "paheen tiellä", mutta nyt oli uhkaava vaara hänelle selvinnyt, ja se sai hänet varottamaan tovereitaan. Myöhemmin tuli koko sarja uskonnollisia kirjoituksia — "saarvoja", sanoivat toverit, — osaksi suorasanaisia, osaksi runomittaisia, jotka antoivat aivan uuden leiman tämän kevätkauden Pohjalaiselle. Sillä välin Gummerus myöskin yksityisemmin yritti järkyttämään toveriensa sydämiä. Niin hän esim. kertoo: "Eilen illalla luin ääneen tovereilleni pienen kirjusen 'Ikuisesti' (För evigt). Useat kuuntelivat tarkkaavasti. Eräs ennen paras veljeni paheessa koetti häiritä minua, mutta välittämättä siitä minä jatkoin, vaikka se kenties oli väärin, koska selvästi näin, että hän oli päissään. Hän pyysi minulta kirjaa — minä sanoin, että hän saisi sen tänään, jos tahtoi, mutta hän ei ole sitä halunnut. Tänään olen lehteemme kirjoittanut hänelle osotetun varoituksen. Herra Jumala, älä anna hänen suuttua, anna hänen nähdä, etten ole kirjoittanut sitä vihassa, anna hänen ottaa siitä vaari ja ajatella sen sisällystä — mutta — enhän minä ole sen arvoinen, että joku minun kauttani kääntyisi Sinun puoleesi." — Tietenkin oli monen, kenties useimmankin toverin vaikea käsittää Gummeruksen kääntymystä vakavalta kannalta. Eiväthän läheskään kaikki olleet ennen mitään sentapaista elämässä kohdanneet, ja he olivat liian tottuneet hänen ilonpitoonsa ja kujeellisuuteensa. Sitä paitsi on luultavaa, että hän monesti saattoi näyttää aivan samalta kuin ennen; itse hän valittaa kerran toisensa jälkeen, ettei voinut lakata tupakoimasta, miten koettikin vastustaa pahaa tapaa. Näin ollen voidaan käsittää, että hänen kääntymystään naurettiin ja ivailtiin, joskin toiselta puolen niitäkin oli, jotka osasivat kunnioittaa hänen rohkeuttaan avonaisesti ja julkisesti toverikunnassa puoltaa uutta maailmankäsitystään. Ja vaikei heräys näykään levinneen muuta kuin verraten pieneen piiriin, huomaa kumminkin, että häntä pidettiin arvossa, sillä, niinkuin ylempänä on ohimennen mainittu, kevätlukukauden lopulla hänet valittiin toverikunnan puheenjohtajaksi.

Miten kesä kului kotona, siitä ei ole tarkempia tietoja, mutta saattaahan kuvitella, että Kalle nyt äitinsä kanssa vietti monta herttaista hetkeä, jolloin hän avasi sydämensä tälle hellimmälle ystävälleen saaden häneltä lohdutusta ja vahvistusta, milloin sitä kaipasi. — Muutoin voimme jotenkin varmaan olettaa juuri tänä kesänä Toholammin Talolassa vietetyn ne häät, joissa Kalle oli päävaatteen pitäjänä ja

joista hän Suomalaisen seuran iltamassa 9 p. maalisk. 1871 pitämässään esitelmässä on antanut seikkaperäisen kuvauksen.[35] Häät olivat mitä komeimmat. Kutsuttuja vieraita oli viidettä sataa, ja niitä varten oli hankittu neljättä sataa kannua viinaa, puhumatta muusta trahtamentista. Surkeasti pidot päättyivät. Itse sulhanen joutui tappeluun erään "nuukarin", kuokkavieraan, kanssa, sai haavojensa tähden kauan maata sairaalassa ja palasi sieltä toinen käsi hervottomana. — Tämä häitten kuvaus samoin kuin monet alempana mainitut novellit todistavat, kuinka tyystin Gummerus oli perehtynyt sen kansan luonteeseen, elämään ja oloihin, jonka keskellä hänen nuoruutensa päivät olivat kuluneet.

Seuraavana lukuvuotena Gummerus ei näy jatkaneen lähetystyötään. Hän kirjoitti silloin vähän toverikunnan lehtiin, ja sekin vähä oli merkityksetöntä. Olisikohan syynä ollut se, että kevätlukukauden lopulla muuan toveri oli Pohjalaisessa esiintynyt häntä vastaan ja syyttänyt häntä itsevanhurskaudesta. Hän mainitsee asian päiväkirjassaan lisäten, että hän ei puolustanut itseään julkisesti, vaan meni tuon toverin luokse ja kysyi, oliko hän varma väitteensä oikeudesta? Toinen ei ollut vastannut juuri mitään. — Miten lieneekään, ei hän laannut kirjoittamasta sanomiin tuotteliaisuudenpuutteesta yleensä. Gummeruksen jälkeenjääneiden paperien joukossa on näet paksu nelitaitteinen vihko nimeltä "Tankar på Lifvet och Döden" (Ajatuksia elämästä ja kuolemasta), jonka hän on täyttänyt yhtenä ainoana vuotena (syksystä 1860 syksyyn 1861). Siihen on koottu runsas sato yksinomaisesti uskonnollista runoutta — enimmäkseen mieterunoelmia sekä sen ohella muutamia kertovia runoja ja virrentapaisia. Nämä mielenpurkaukset ovat tavallaan jatkoa ylempänä mainittuun päiväkirjaan, ja joskus tapaa runojen välistä suorasanaisiaakin muistiinpanoja kirjoittajan sielutilasta. Muodoltaan ovat sepitelmät tyydyttävämpiä kuin varhaisemmat, mutta yleensä niiltä puuttuu tarpeellista keskitystä, ja ani harva on niin onnistunut, että sen painattaminen olisi ajateltavissa. — Loppuarvostelu Gummeruksen nuoruuden runoilusta on siis se, että miten paljon hän onkaan runomittaista kirjoittanut, ei hänellä näy olleen todellista kutsumusta. Ilmeisesti hänen tunteillaan ei ollut sellaista alkuperäistä voimaa, joka vastustamattomasti luo itselleen oman ilmaisumuotonsa, eikä hänessä myöskään ilmaannu erityisempää synnynnäistä taideaistia. Siitä johtunee, ettemme hänen runoilussaan kohtaa juuri mitään, joka vaikuttaa uudelta, persoonalliselta. Sanalla sanoen huolimatta runsaudesta on Gummeruksen runous sentapaista, jota vilkasluontoiset, lahjakkaat nuorukaiset, miltei säännöllisesti tuottavat, ilman että heistä sentään runoilijoita tulee.

* * * * *

Muistona Gummeruksen toiminnasta toverikunnan puheenjohtajana on olemassa hänen kirjoittamansa "Lukukausikertomus" kevätlukukaudelta 1861. Se oli ensimmäinen laatuaan ja kenties hänen omasta alotteestaan syntynyt. Siinä tavataan muutamia seikkoja lukiolaisten elämästä, jotka ehkä ansaitsevat mainitsemista. — Syyslukukautena oli nimimerkki —n—d—n (J. R. Aspelin) ehdottanut, että toverikunta ryhtyisi kirjeenvaihtoon muitten lukioitten toverikuntien kanssa.[36] Kirjeissä kerrotaisiin mitä merkittävää toverikunnan piirissä oli tapahtunut, annettaisiin tietoja tavoista ja uusista yritteistä sekä esitettäisiin mitä kulloinkin nuorison mieltä etupäässä kiinnitti, ja siten herätettäisiin henkistä yhteyttä toverikuntien välillä. Kevätlukukauden ensimmäisessä konventissa päätettiin toteuttaa tämä tuuma, ja viikon päästä Gummerus luki julki ehdotuksen kirjeeksi Kuopion lukiolaisille. Se hyväksyttiin ja lähetettiin 11 p:nä helmikuuta. Aluksi kirjoitettiin ainoastaan Kuopioon, syystä että sikäläisessä lukiassa oli paljo pohjalaisia. Kolme viikkoa myöhemmin tuli vastaus, jossa kuopiolaiset lämpimin sanoin ilmaisivat tyytyväisyytensä vaasalaisten alotteeseen. — Samana iltana ja saadun kirjeen johdosta toverikunta päätti vastedes joka vuosi Concordian-päivänä, helmikuun 18:ntena, viettää yhteyden ja sopusoinnun juhlan — siten noudattaakseen Kuopion lukiolaisten esimerkkiä. — Toverikunnan tärkein päämäärä oli kohottaa jäsentensä siveellistä kantaa, ja Gummeruksen aikana oltiin siinä kohden entistä hartaampia. Joulukuun 1 p:nä 1860 hän oli kutsunut luokseen seitsemän toveria — Gustaf Johansson, joka oli mukana, muistaa saapuville tulleista ainoastaan O. A. Forsénin ja P. Östringin — neuvottelemaan pahojen tapojen poistamisesta toveripiiristä. Silloin päätettiin mahdollisuuden mukaan tehdä loppu väkijuomien käytöstä, kortinpelistä ja "luntaamisesta", ja pääasiassa — jollei pitkäksikään aikaa — he onnistuivatkin pyynnössään. Erittäin mainitsee Gummerus, että syyslukukautena oli julistettu ankara kielto rahapeliä vastaan. Kumminkin oli kevätlukukauden alkupuolella jälleen 8 toveria havaittu syypääksi tähän rikokseen, ja asia otettiin konventissa käsiteltäväksi. Kun syyllisiä tutkittaessa selvisi, että kolme oli vain sattumalta joutunut joukkoon, nämä vapautettiin edesvastuusta, mutta viidelle toiselle annettiin valittavaksi joko luvata koko lukioaikansa olla korttia pelaamatta taikka tulla suljetuksi pois toverikunnasta. He puolestaan väittivät, että asia kuului heidän yksityiseen elämäänsä, joka oli toverien arvostelun ulkopuolella, ja kieltäytyivät mitään lupaamasta, ja silloin heidät erotettiin muitten yhteydestä. Mutta juttu ei päättynyt siihen. Tuomitut kirjoittivat asiasta entisille tovereilleen Helsinkiin toivoen saavansa heiltä tukea kannalleen, ja kun se tuli tunnetuksi konventin puolella, pyydettiin sieltäkin päin lausuntoa Helsingistä. Jonkun ajan päästä tuli kolme vastausta, joissa kaikissa toverikunnan mielipide tunnustettiin oikeaksi. Nyt ryhdyttiin uudestaan välipuheisiin erotettujen kanssa, mutta eivät he vielääkään taipuneet. Silloin päättivät ylimmän luokan oppilaat, että he tultuansa Helsinkiin yksimielisesti vastustaisivat

kortinpelaajain hyväksymistä Pohjalaisosakunnan jäseniksi, ja tämä uhka vihdoinkin vaikutti, että uppiniskaiset myöntyivät. Kinastuksen lopputulos, Gummerus kirjoittaa, oli siis: 1) että kortinlyönti ehdottomasti kiellettiin ja 2) että toverikunnan tuomio-oikeus jäsentensä suhteen siveellisissä asioissa tunnustettiin. — Lopuksi on mainittava, että lukiolaiset eroavalle, Sääksmäen kirkkoherraksi nimitetylle kreikankielen lehtorille, toht. Cannelinille antoivat muistoksi hopeisen kannun, jonka. O. Donner ja G. Smirnoff olivat ostaneet Helsingissä. Lahjoittajain toivomuksesta oli Donner myöskin varustanut kannun kreikan- ja suomenkielillä kirjoituksilla, joista jälkimäinen kuului: "Vanhalle opettajalle Gustaf Cannelin kiitollisuudella Vaasan lukiolaisilta 1861."

Loppusanoissaan Gummerus arvelee toverien kuluneena lukukautena edistyneen siveellisyydessä, "ja jos vain uusikkokekkerit voitaisiin lakkauttaa, niin olisi hyvä tulos pian näyttäytyvä — Vaasan lukio tuottaisi kykeneviä ja nimensä arvoisia kansalaisia isänmaalle."

* * * * *

Gummeruksen perheen elämässä oli suuri muutos tapahtuva. Vapunpäivästä 1861 oli näet isä toimiva toisella paikkakunnalla, Karkun pitäjässä, mihin hän oli nimitetty kirkkoherraksi, ja perheellä oli pitkä muuttomatka edessä. Jo aikoja ennen elettiin muuton merkeissä. Vanhimpien poikien oli jo vuoden alussa, ennenkuin lähtivät opintopaikoilleen, sanottava hyvästit Kannukselle. Kalle oli lukujensa tähden viettänyt joulun Pietarsaareissa, mutta kävi, arvattavasti juuri hyvästijättöä varten, tammikuun alkupuolella kotona. Almanakkaansa hän on merkinnyt, että hän saarnasi 13 p:nä (tietenkään ei ensi kertaa) ja että hän samana päivänä oli ollut (heränneitten) seuroissa Raasakassa. Sitten hän kävi kotona pääsiäisviikollakin, mutta se oli vastoin alkuperäistä suunnitelmaa, koska eräästä äidin kirjeestä huomaa hänen erityisesti pyytäneen lupaa saada tulla. Silloinkin, toisena pääsiäispäivänä (1 p:nä huhtik.), hän saarnasi — "ensi kerran ex tempore" (ilman edelläkäypää valmistusta), oli samana päivänä Raasakka Iisakin hautajaisissa ja "väitteli illalla isän kanssa, oliko hänen otettava osaa erojaiskekkereihin" (Pietarsaareissa lukiosta erotessaan; myöhemmin Kalle on merkinnyt, *ettei* ollut kekkereissä). Veljekset Santeri ja Jonathan, "Vaasanpojat", jotka 12 p:nä tammikuuta taloudenhoitajansa Priitan kanssa olivat lähteneet kouluun, eivät enää palanneet entiseen kotiinsa, vaan viettivät pääsiäisensä Vaasassa. Vaikka siis nämä perheen jäsenet eivät olleet mukana muuttomatalla, tahdon kumminkin, nojaamalla äidin ja Emmi-sisaren kirjeisiin Kallelle, esittää muutamia piirteitä sen valmistuksesta ja suorittamisesta. Pappien muuttoretket, jolloin he perheineen, eläimineen, tavaroineen lähtivät liikkeelle entisestä useimmiten mitä rakkaimmaksi käyneestä kodistaan tullakseen kymmenien penikulmien takana odottavaan uuteen kotiin, olivat näet muinoin aivan toisenlaisia kuin nykyään rautateitten ja höyrylaivojen aikana. Niillä oli jonkunlainen perin vanhanaikainen sävy, joka palauttaa mieleen vanhan testamentin patriarkkain muuttoretket, joskaan ei enää kamelien selässä keinuttu eikä yöksi leiriydytty taivasalle. Kun ajattelee "karavaania", jossa nähtiin osaksi omien, osaksi kyytihevosten vetämiä erilaisia ajoneuvoja suurista matka vaunuista yksinkertaisiin häkkirattaisiin saakka kukkuroillaan kaikenlaista tavaraa ja matkustajia kumpaakin sukupuolta, sillä paitsi herrasväkeä oli tavallisesti palvelusväkikin mukana, kun edelleen ajattelee alakuloista eroa vanhasta kodista, matkan monenlaisia seikkailuja, matkustajain kuvitteluja ja haaveiluja lähestyvistä uudesta kodista, tuntuu kuin kiitollisempaa aihetta humoristiselle kertojalle tuskin olisi tavattavissa. Käynnit kievareissa hevosia ja ihmisiä syöttämässä sekä varsinkin vierailut sukulaisissa ja tutuissa pappiloissa tien varrella lisäisivät kuvattavien paikkojen, ihmisten ja olojen runsautta loppumattomiin. Oltuani itse kuudenvuotiaana mukana tällaisella retkellä olen monta kertaa miettinyt: kunpa olisi Juhani Ahon taikakynä taikka Fritz Reuterin, kyllä olisi sen arvoinen aihe.

Ensi kerran äiti koskettelee muuttoa kirjeessään Kallenpäivältä (28 p. tammik.), joka alkaa hupaisesti: "Jos nyt olisit ollut kotona, niin olisi täällä saatu aamupäiväkahvia — ja kukaties[37] lähtyvä illalla — tämän juhlallisen päivän viettämiseksi — ehkä olisin minä myöskin kirjoittanut sinulle kauniin nimipäivärunon — niin hyvä olisi sinun nyt ollut olla Kannuksessa." Sitten äiti kertoo Helanderin Pietarsaaresta käyneen heillä; hänen kanssaan oli ollut virkistävää jutella. "Hän käski meitä poikkeamaan heille, kun muutamme, ja vakuutti ettemme syö häntä kuitiksi, vaikka meitä onkin niin monta. — Tällä viikolla lähtee taas kolme kuormaa Virroille — meille tulee paljon huokeammaksi lähettää kaikki sinne."

Pappien huonekalujen ja muun tavaran muutto tapahtui, jollei säännöllisesti, kumminkin usein niin, että siitä seurakunnasta, jonne muutettiin, vapaaehtoisesti tuli kymmenkunta ja enemmänkin miehiä hevosineen ja sopivine ajokaluineen, ja silloin saatiin, milloin hyvin kävi, kaikki menemään yhdellä kerralla. Kannuksesta Karkkuun oli matka kuitenkin liian pitkä, että olisi voitu niin menetellä. Sentähden lähetti Gummerus tavaransa omilla hevosilla Virroille, josta karkkulaiset kuljettivat ne määräraikkaan. Ensimmäiset kuormat oli viety tammikuun alussa, toiset pantiin menemään saman kuun viimeisenä päivänä. Siitä Emmi kertoo (3/2): "Torstaina lähtivät neljät hevosemme Virroille. Kyllä näytti hyvin hävitetyltä, kun ne olivat menneet, mutta kun olemme sovittaneet ja levittäneet mitä on jäljellä, on varsinkin isän mielestä koti melkein entistä hupaisempi. Molemmat uudet kamarit ovat tyhjä, ja vinttikamariin jäi vain yksi sänky ja neljä tuolia [jotka tarvittiin 'koulua' varten, jota Emmi piti

pikkusiskoilleen], mutta vaikea on saada pitää niitäkään. Niin pian kuin alhaalla tulee tuolien puute, muistetaan nämä täällä. Porstuakaappi lähetettiin myöskin, joten isän konttori on vain jatkona eteiselle, joka nyt on yhtä iso kuin tullessamme tänne. No, käyhän se vielä päinsä; mutta mitä on tulevana kertana lähetettävä? Sano se! Sitä emme vielä tiedä, sillä melkein kaikki suuret huonekalut ovat jo poissa, isän kirjakaappi, isän sänky, salin sohva, ruokakamarin suuri kaappi, minun piironkini, sänkyvaatteet j.n.e." Mitä ei tällä tavoin vähitellen kuljetettu pois, myytiin joko yksityisesti taikka julkisella huutokaupalla. Nähtävästi Gummerus möi kotieläimetkin, paitsi tietysti hevosia, jotka tarvittiin muuttoa varten. Sitä vastoin muistan, että kun isäni muutti Ylivetelistä Ylistaroon, niin lähetettiin koko lehmikarja astua tallustamaan uuteen asuntopaikkaan. Miten hiljaa kuljettiinkin, kysyi 14-15 penikulman käveleminen kovalla maantiellä lehmien sorkkia, ja sentähden sidottiin niille kullekin tossut jalkoihin, mikä lapsista oli äärettömän hauskaa.

Mahdollisesti on joku kirje hävinnyt, koska emme tapaa uusia tietoja muutosta ennenkuin eräässä huhtikuun 17:ntenä päivätyssä kirjeessä. "Rakas Kalleni! Nyt tahdon kirjoittaa sinulle viimeisen kerran muutamia rivejä täältä vanhasta, rakkaasta lapsuudenkodistasi. — — Me olemme nyt melkein matkalle lähdössä, sillä olemme määränneet lähtöpäiväksi joko tiistain taikka viimeistään keskiviikon. Isä saarnaa viimeisen kerran ensi sunnuntaina, 21 p:nä. Kyllä silloin kirkossa on oleva itkua ja voitotusta. Tiedän varmaan, että sinä ajatuksissasi olet siellä. Viikon lopulla — toivoakseni pyhäksi, vaikka tuskin niin sopii — tulemme kai Pietarsaareen, Helanderille. Isä, minä ja pikku työt saavumme sinne luultavasti kyytihevosella, mutta Emmi muun seurueen kanssa ja kaikilla hevosilla matkustaa hiljalleen [C. G. von] Essenille Härmään, jossa odottavat meitä — niin olemme miettineet, mutta en tiedä tuleeko niin tapahtumaan. Huutokaupassa täällä oli kauhean paljo väkeä, eivätkä hinnat olleet aivan alhaisia. Me möimme kaikki niin tarkkaan kuin mitenkään saatoimme — mutta näyttää siltä, että meidän täytyy vielä pitää pieni huutokauppa. Nyt on niin hirmuisen kylmä, että on oikein kamalaa kuvitella olevansa matkalla niin pienten lasten kanssa. Jumala antakoon siksi parempia ilmoja. Minulla on enemmän työtä ja huolia kuin voit uskoakaan — meillä on nyt ainoastaan 2 piikaa, mutta kokonaista 4 mestaria. Saammehan pian Jumalan avulla tavata toisemme." — —

Vaikka kolme poikaa oli poissa, kuului perheeseen, joka oli matkalle lähtevä, paitsi isää ja äitiä ja täysikasvuista Emmi tyttäätä, kolme poikasta, Valentin, Otto ja Julius, sekä kaksi heitä nuorempaa tyttöä, Alba ja Irene, joista viimemainittu oli vain puolivuotias — "Lilli" oli näet syntynyt edellisenä syksynä äidin 40:ntena syntymäpäivänä. Tällaisen ihmisalun kuljettaminen monta kymmentä penikulmaa oli ainakin äidille matkan huolestuttavin puoli.

Minä päivänä ja miten matkalle vihdoinkin lähdettiin, mihin (Lohtajalla ja Kokkolassa) ensi päivinä poikettiin hyvästille, siitä ei ole tietoa, mutta Kallen almanakasta näkyy, ettei matkaseurue ollutkaan jakaantunut kahteen ryhmään, niinkuin äiti oli kirjeessään suunnitellut, vaan hän sai lauantaina 27 p:nä, tultuaan kotia konventin kokouksesta, tiedon, että "kotiväki", isä, äiti, Emmi ja pikku siskot, oli saapunut Helanderille, jonne hän itsekin kohta meni (Helander asui noin kilometri kaupungin ulkopuolella). Pyhänä oltiin sekä aamu- että iltakirkossa (edellisessä oli Kalle ripillä, jälkimäisessä Helander saarnasi), käytiin vieraissa Emma (Riskä) tädillä, (Alfred) Kihlmanilla ja (pormestari) Tengströmillä, jota paitsi äiti kävi katsomassa Kallen asuntoa, hän kun tänä lukukautena oli vuokrannut uuden, rauhallisemman kortteerin kapteeni Malmbergilla. Maanantaina klo 10 a.p. lähdettiin Helanderilta jälleen liikkeelle uutta kotia kohti.

Matkan vaiheista äiti on kertonut kahdessa kirjeessä, ensimmäisessä (päiväämättömässä) lyhemmin, toisessa laajemmin. Seuraava ote on jälkimäisestä, joka on päivätty: Karkku 21 p:nä toukok. 1861, mutta olen sitä täydentänyt lisäyksillä edellisestä.

"Rakas lapsi!

Vaikka minä viimeksi kirjoittaessani sinulle ajattelin sitä viimeiseksi Pietarsaareen meneväksi, olen kuitenkin saatuani kirjeesi (josta sydämestäni kiitän, sillä tulin siitä niin iloiseksi) päättänyt vielä kirjoittaa, koska olet niin huvitettu kuulemaan meistä ja uudesta kodista — kirje ennättääkin hyvin käteesi, ennenkuin eroat Pietarsaaresta. — En ollenkaan muista mitä viimein kirjoitin — mutta pelkään, että se oli kovin vaillinaista, syystä että minulla silloin oli niin monta kirjettä kirjoitettavana. Tahdon sentähden nyt kertoa vähän seikkaperäisemmin. — Matkamme tänne ei suinkaan ollut niin kauhean ikävä ja vaivalloinen kuin luulet. Meillä oli paha ilma, melkein koko matkalla — ja kelikin oli huono, mutta — en tiedä — minä ajattelen sitä tyytyväisyyden tuntein. Lilli nukkui toisinaan kokonaista 5 tuntia yhteen menoon, ja minä sain silloin istua levossa ja rauhassa ja ajatella, rukoilla, nukkua, laulaa ja levähtää — jota minä niin sydämellisesti tarvitsinkin — sillä tiedätkös, rakas Kalle, että viimeinen aika Kannuksessa oli ikävin ja vaivalloisin minkä olen kokenut. En usko muuta kuin että Jumala armollisesti oli kuullut alituiset rukoukseni, että hän auttaisi ja keventäisi vaivojani pitkällä matkalla pienen lapsen kanssa, joka niin usein ei mitenkään ollut hiljaa ja viihtynyt lämpimässä kamarissa — koska matka sujui sangen hyvin, vaikka me toisinaan —

esim. 30 p:nä huhtikuuta — emme ajaneet hetkeäkään juosten, vaan ainoastaan kävellen — ja ehdimme paljon lumen tähden vain Munsalosta Vähäänkyröön. Siellä sanottiin meille, että pääsisimme erästä tietä Isonkyrön, Ilmajoen ja Kauhajoen kautta Hämeenkyröön, ja että se tie olisi 10 penikulmaa lyhempi. No, ilman muuta päätimme kulkea sitä tietä — mutta olla pääsemättä Vaasaan, mihin sydän oli niin kääntynyt — rakkaitten lasten luokse — sekin oli vaikeaa — jonka vuoksi isä minun tähteni (niin uskon varmaan) ehdotti, että jättäisimme kaikki hevoset ja kaikki palvelijat sekä myöskin kaikki kapsäkkimme Vähäänkyröön ja yksistään vaunuilla matkustaisimme kaikki — koko perhe — Vaasaan. Niin tapahtuikin. Oli Vapunpäivä. Valentin isän kanssa kuski-istuinella, ja me kaikki muut sisällä. Voit kuvitella minkä hämmästyksen tulomme herätti. Augusta[38] löi seitsemän ristiä ja ihmettä. Pojilla, jotka iloksemme tapasimme terveinä, oli lupa. Me tulimme päivällisaikana ja viivymme siellä sen päivän. Kaikki pojat makasivat Santerin luona, jossa Priita hoivaili heitä. Amalia [Spolander][39] oli niin kiltti ja kävi meitä tervehtimässä, hän itki melkein koko ajan kun olimme yhdessä — hän on muuten erinomaisen herkkä. Jumala auttakoon häntä kantamaan murheitaan! Torstai-aamuna matkustimme jälleen Vähäänkyröön, minne Santeri ja Jonathan saivat tulla vaihtakseen kiesit kofferiin — jolla teidän pitää tulla tänne. Älä paheksu vaihtoa, sillä kofferissa on oikein hyvä istua, ja se on niin tilava, jota vastoin kieseissä istuminen on epämukavaa, jollei ole isoa miestä takana, puhumatta siitä, että siihen mahtuu vähän kapineita.

No, sinä päivänä saavuimme Isoonkyröön, jossa meitä kohdeltiin sangen hyvántahtoisesti. Olin tyytyväinen, että kerran maailmassa sain tavata professori Stenbäckin. Hän puhui usein ja mielellään sinusta. Sanoi, että jos sinulla on taipumusta runouteen — sen hän oli kuullut, mutta ei itse nähnyt — niin ei sinun pitäisi tukehduuttaa semmoista Jumalan lahjaa j.n.e. Minusta oli kuin olisin puhutellut hengellistä ruumista, sillä Evangeliskt Veckobladista muistin mikä elämä hänessä oli ollut — ja nyt hän oli mielestäni ujosteleva ja kuollut siitä. Jos hän olisi vaarinottanut Apostolin neuvon: Katso ettei valo, joka sinussa on, muutu pimeydeksi — taikka rukoillut sitä Jumalalta, niin hän ei olisi joutunut pimeyteen.[40] — [Jaakko] Cederberg [Stenbäckin apulainen Isossakyrössä] ja hänen Thildansa tulivat niin iloisiksi, kun tapasivat meidät, että kyyneleet nousivat heidän silmiinsä — kuinka sentään onkaan vanhalle Aatamille mieleen nähdä olevansa rakastettu. Hän puhui paljon lukioajastaan, sanoen sen olleen kaikkein vaikeimman hänen hengelliselle elämälleen. Sitä vastoin hän Helsingissä oli verrattomasti vapaampi; ja hän ennusti, että jos sinä jaksat vastustaa kaikkia esteitä Pietarsaaressa, on sinun oleva paljon helpompi palvella Herraa Helsingissä. Kuka tietää — kyllä niitä esteitä aina on — totta kyllä isompia ja pienempiä. — — Täällä saimme kuulla, että se tie, jota aioimme kulkea, oli kelvoton, sillä sitä ei oltu kahdeksaan vuoteen ollenkaan korjattu. Ei ollut siis muuta neuvoa kuin ajaa takaisin muutamia [ruotsin] virstoja sekä Laihian, Jurvan ja Teuvan kautta pyrkiä Lapväartiin ja sitten eteenpäin rannikkotietä. Tie Jurvan ja Teuvan välillä, luullakseni kolmen penikulman metsätaipale, oli ylen kapea ja huono. Kaikki meni kumminkin jotenkin hyvin. Yöllä rukoussunnuntaita vasten me olimme Teuvan kieverissa, jossa samana päivänä oli suuret häät. Jo klo 7 aamulla ruvettiin morsianta pukemaan. Kaksisataa vierasta oli kutsuttu, jonka vuoksi meidän täytyi lähteä sieltä edemmäs. Päivällisaikana kohtasimme Södermanin[41] Lapväärtissä — jos sentään olisin tiennyt, että hän niin pian tapaisi sinut, kyllä olisin mennyt puhuttelemaan häntä. — — Matkakuvaukseen lisään ainoastaan, että me pyhäiltä tulimme Ömossan kieveriin ja vietimme yön tiistaita vasten Noormarkun kieverissa. Se on lähinnä Poria, jonne matkustimme tiistaiamuna ja jossa otimme asuntomme Otavassa. Me kävimme Sandelinilla, tapasimme hänet ja Rosan[42] terveinä ja iloisina. Sandelin oli minusta niin kohtelias ja vakava. Hakiessamme hyvin varustettua myymälää, missä tehdä ostoksia, minä sanoin: asuahan tässä kaupungissa Rosa Sandelinkin, ja samassa Emmi näki Sandelinin nimen erään myymälän ovella. Me menimme sisään — myöskin ostaaksemme Arndtin Paratiisin huvitarhan, jota kauan olin toivonut — sekä tervehtiäksemme Rosaa. Rosa oli erittäin iloinen ja hyvällä tuulella, jopa kertoi esiintyneensä teatterin palkeilla Porissa, kovin kevytmieliseltä hän minusta tuntui, mutta hyvin ystävällinen ja kohtelias hän oli meitä kohtaan. Kauppias Widbomilla me ostimme 40 ruplalla kaikenlaista. Matkustimme yöksi lähimpään kieveriin, josta keskiviikkoamuna otimme kolme kyytihevosta ja tulimme tänne klo 1/2 11 samana iltana (8 p:nä toukok.). — Siinä on nyt matkakertomuksemme. — Sinä sanoit, että käyntimme Pietarsaaressa oli kuin lumihuide, joka pian katoaa. Minusta ovat kaikki käynnit ja koko matka kuin unelma.

Täällä näyttää olevan erittäin hupaista — joka päivä olemme saaneet tuoretta kalaa. Talonpojat ovat tuoneet meille muniä, maitoa, voita, perunoita, puuastioita y.m. Huomenna 6:ntena sunnuntaina isä saarnaa ensi kerran, luultavasti täytyy minun olla kotona, niin että muut pääsevät kirkkoon. — — Meillä on täällä vasta yksi ainoa lehmä, mutta emme olisi sitäkään tarvinneet, niin runsaasti olemme saaneet maitoa. — — Viihdymme äärettömän

hyvin. Täällä on niin hiljaista ja rauhallista sekä erinomaisen kaunista. Paikkaan mieltyy yhä enemmän. Se muistuttaa Granö'tä Storstrandista katsoen.¹ [Ainoastaan] Alba itkee tavantakaa ja tahtoo Kannukseen; muilla on niin hauskaa. —

Nyt minä panen mieleesi tehtävän, joka sinun tulee toimittaa. Muista kaksi asiaa matkalla tänne Pietarsaaresta. Ensiksi sinun pitää Vähänkyrön kieverissa kysyä kolmijalkaista kuparipannua, jonka me unohdimme sinne, sekä Noormarkun kieverissa tiedustella matamilta mustaa, silkistä pitkäshalettia, jonka hän lupasi hakea meille, luvaten antaa sen teille, kun sitä kysytte. Ja nyt hyvästi, rakas lapsi, Jumalan haltuun, olet sydämellisesti tervetullut kotia." —

II.

Ylioppilasajan alkupuoli; kirjailijatoimen ensi jakso 1861-66.

Vähän ennen juhannusta tulivat pojat Pietarsaaresta ja Vaasasta, ja kaikki he samoin kuin perheen muut jäsenet mieltyivät uuteen kotiinsa, Karkun pappilaan, joka Kuloveden rannalla sijaitsevana luonnonihanuudessa on verrattomasti Kannuksen edellä. Sitä paitsi ensimmäinen kesä tarjosi paljon muutakin viehättävää, uusia tuttavuuksia ja vaihtelevia tapahtumia. Esimerkkinä mainittakoon, että elokuun alussa Augusta täti tyttärineen (paitsi maalaajattarena tunnettua Aleksandraa, sittemmin tohtorin rouva Saltin) tuli pariksi viikoksi Karkun pappilaan, ja että heidän siellä ollessaan, 18 p:nä s.k., olivat isän virkaanasettajaiset, joiksi paljon pappeja ja muita vieraita kokoontui sinne. Toimitusmies oli Hämeenkyrön rovasti Yrjö Jaakko Forsman, jota avusti hänen poikansa, tohtori Georg Z. Forsman (Yrjö Koskinen) sanelemalla valan. — Vaikka Kalle Gummerus iloisena ja toimeliaana oli mukana kaikessa, näkee sentään hänen muistiinpanoistaan, että hän mieleltään oli sama kuin viime aikoina lukiossa. Hän oli ahkerassa kirjeenvaihdossa heränneitten toveriensa kanssa, jota paitsi hän, kevään loppupuolella saarnattuansa Pietarsaaren sekä maalais- että kaupunginkirkossa, kesällä saarnasi Suoniemen kappeli- ja Karkun emäkirkossa. Elokuun keskivaiheilla hän alkoi lukea Homerosta ja hepreankieltä, arvatenkin ajatellen ylioppilastutkintoa, jota suorittaakseen hän 28 p. lähti Helsinkiin. Sinne oli Augusta tätikin jo ennen matkustanut, sillä syksystä alkaen hän perheineen asettui Helsinkiin asumaan. Isä taasen lähti samaan aikaan viemään nuorempia poikia kouluun Turkuun, joka oli lähempänä kuin Vaasa.

Helsingissä Gummerus ensi ajaksi vuokrasi Duwaldtin kanssa yhteisen asunnon. Syyskuun 17 p:nä hänet hyväksyttiin ylioppilastutkinnossa, mutta arvolause oli alhaisin — approbatur. Kotona hän nähtävästi oli kuvitellut parempaa tulosta, sillä äiti huomauttaa, että arvolause itse asiassa oli luonnollinen seuraus siitä, että hän niin huonosti oli käyttänyt kouluaikansa; varemmin olisi hänen pitänyt muuttaa elämänsä voidakseen korjata mitä ennen oli laiminlyönyt. Muuten äiti oli kovin huolissaan siitä, kuinka Kalle säilyisi "vaarallisessa maailmassa, missä hän nyt omin päin vaelsi", ja iloitsi kuullessaan hänen asuvan heränneen toverin kanssa ja viettäneen vaatimattomat ylioppilaspidot. — Nämä pidot olivat mainitun päivän iltana silloisen Evijärven kappalaisen, pastori Gustaf Erik Forsmanin luona — klinikassa. Tämä kuuluu oudommalta kuin asia itsessään oli. Silmätautia potevana Forsman oli tullut Helsinkiin ja asui professori Jakob Estlanderin hoidettavana sairashuoneessa, jossa sali annettiin kekkereihin käytettäväksi. Mahdollista on, että ajatus niiden viettämisestä siellä oli Gummeruksen, joka tahtoi välttää ravintoloita, mutta oli siihen muutakin aihetta. Paitsi Gummerusta ja Jonathan Johanssonia oli isäntänä myöskin pastori Forsmanin poika, Gustaf Gideon, ja pitojen vietto klinikassa teki siis isälle mahdolliseksi olla mukana. Muuten sanottakoon, että pastori, vaikka oli herännyt ja vakava mies, luonnostaan oli, niinkuin useat muut Forsmanit, taipuvainen huumoriin ja viattomaan leikkisyyteen ja sentähden viehättävä nuortenkin seurassa. Näin ollen on kyllä ymmärrettävää, että vanhan miehen läsnäolo ja itse paikka vaikuttivat, että pidot olivat tavallista hiljaisemmat, mutta jollei totia juotukaan, oli kuitenkin teen jälkeen sekä punssia että viiniä tarjona ja sen ohella puheita ja iloista pakinaa kuten ainakin sentapaisissa seuroissa. Kunniavieraina oli kekkereissä Yrjö Koskinen ja lääketieteen kandidaatti E. A. Krohn sekä tovereina O. A. Forsén, G. Duwaldt, G. Smirnoff, Joh. Gabr. Ingman, E. V. Petterson, W. Wegelius, "2 Fellmania" (Aug. Abrah. ja ?) ja G. Johansson. — Kun Gummerus sittemmin kirjoitti kotia, että toverit olivat nauraneet hänelle pitojen johdosta, niin hän lienee käsittänyt asian tarpeettoman vakavasti; vähemmästäkin oli tapana Mutterin kanssa leikkiä laskea, saatikka laatuaan todella harvinaisista kekkereistä klinikassa.

Vanhemmat toivoivat Kallen palaavan syksyksi kotia, mutta hän jäi Helsinkiin. Hänen aikomuksensa oli suorittaa stipendiaattitutkinto, ja muutenkin ansaitakseen jotakin toimeentulokseen hän alkoi antaa tunteja (à 40 kop.) rva Häggbergin tyttökoulussa sekä myöskin opettaa kahta poliisimestari eversti C. J.

Tavaststjernen tytärtä. Syyskuun lopulla hän muutti asumaan (entisen) yliopistonkamreerin A. W. Wegeliuksen luokse, ja tuli siten — äitinsä suureksi iloksi — heränneeseen perheeseen. "Äiti ei voi uskoa", Kalle kirjoittaa 27/9 (ainoassa kirjeessä, joka näyttää säilyneen niistä sadoista, jotka hän on kotiin kirjoittanut), "kuinka hyvän paikan olen saanut, on melkein kuin asuisin Helanderilla Pietarsaareissa. Kamreerilla on kaksi poikaa, joista toinen (Wilhelm) pian suorittaa kandidaattitutkinnon ja toinen (Martin) on lyseolainen. Pari iltaa sitten olin jo pannut maata, kun kuulin veisattavan sisällä. Eilen illalla laulu alkoi minun vielä ollessani täydessä puvussa. Hetken mietin, voisinko enää niin myöhään mennä sisään — klo oli 10:n vaiheilla — mutta menin. Me veisasimme pari virttä, sitte kamreeri luki ääneen, ja sen jälkeen mentiin levolle. Niin minä odottamatta olen tullut parhaimpaan kortteeriin, mikä on ajateltavissa, ja saan täällä asua ainakin koko vuoden, vaikka moni haluaisi tänne — se on aivan kaupungin laidassa, ja sitä ympäröi mitä irstaisimmat pesät, jotka poliisi kumminkin kuuluu (pian) tyhjentävän. — — Jumalan kiitos, että pääsin tänne asumaan. En voi kieltää, että huolehtiminen parannuksestani oli laimenemassa — mutta eilen illalla oli kuin olisin saanut uutta rohkeutta ja uutta vakavuutta." —

* * * * *

Helmikuulla 1860 tapahtunut mielenmuutos oli välittömästi johtanut Gummeruksen ajattelemaan papinuraa opintojensa päämääränä. Kun samaan aikaan Venäjältä oli tiedusteltu, olisiko joku (tai ehkä useampikin) suomalainen nuorukainen halukas tulemaan Tarton (silloin saksalaiseen) yliopistoon vapaasti tutkiakseen teologiaa sillä ehdolla, että sitoutuisi pappina toimimaan Venäjällä luterilaisten kesken, meni hän uskonnollisessa innostuksessaan rehtori Odenvallille ilmottamaan olevansa valmis noudattamaan kehotusta. Kuitenkaan ei siitä sen enempää tullut, luultavasti senvuoksi, että vanhemmat ehdottomasti vastustivat aietta. Sille harrastukselle, joka näin pojassa näyttäytyi, he kyllä antoivat tunnustuksensa, mutta sitoutuminen jäämään vieraaseen maahan oli heistä pelottavaa — hän tulisi "kruunun mieheksi", ja sitä he eivät mitenkään tahtoneet. Että Kalle muuten halusi ruveta papiksi, oli kyllä heidän mieleensä, ja Helsingissä hän empimättä kirjoittautuikin jumaluusopilliseen tiedekuntaan. Toinen kysymys oli, osaisiko hän nyt olla ahkerampi kuin ennen ja johdonmukaisesti pyrkiä valitsemaansa päämäärään? Äiti, joka tunsikin poikansa huikentelevan luonteen, ei voinut olla sitä epäilemättä, ja hyvin pian Helsingin elämä ja sen tuottamat vaikutelmat saivatkin Kallen ei ainoastaan luopumaan parannuspyrinnöistään, vaan panemaan suurimman osan aikaansa aivan toisiin puuhiin kuin teologisiin opintoihin.

Jo ensi syksynä (1861) Gummerus tunnustaa kovin halunneensa mennä muutamiin Töölössä (arvattavasti sikäläisessä ravintolassa) pidettyihin tanssijaisiin sekä teatteriin, mutta hän oli silloin voittanut itsensä. Samaan aikaan hänellä oli tapana heränneiden toveriensa kanssa — kaikkiaan oli heitä seitsemän — yhtyä lauvantai-iltoina yhteiseen hartausseuraan. Mutta jo kevätlukukautena tapahtui muutos. Ensiksikin lienee siihen vaikuttanut se, että Kalle muutti Wegeliukselta Augusta tädin luokse. Ainakin äiti piti tätä asunnonmuuttoa arveluttavana asiana. Ei sentähden, ettei hän pitänyt sisarestaan tai ettei tiennyt poikansa hänen kodissaan olevan hyvässä hoidossa, vaan senvuoksi, että hän pelkäsi hienosti sivistyneen Frosteruksen perheen — "maailmallinen" kun hengeltään oli — saavan Kallen luopumaan hartausharjoituksista, jotka olivat niin tärkeitä hänen hengelliselle elämälleen. Toiseksi pääkaupungin elämä yleensä ja seurustelu uskonnollisissa asioissa erimielisten toverien kanssa vastustamattomasti johti Gummeruksen uusille taikka kenties oikeammin vanhoille teille. Kolme vuotta myöhemmin hän lyhyessä muistiinpanossa tunnustaa lankeemuksensa tapahtuneen keväällä 1862, ja sen lähtökohtana oli ollut eräs teatterissakäynti sekä väittelyt uskonnosta toverien kanssa.

Ymmärrettävää on, että Gummeruksen kotia lähettämät kirjeet sisällykseltään muuttuivat, samassa kun hänen mielensä muuttui, ja että äiti sen kohta huomasi. Vaikka Kallen kirjeet ovat hävinneet, voidaan äidin vastauksista käsittää kehityksen meno. Liikuttavasti väräjäää välittömissä sanoissa äidin sydän, ja täydentääkseni hänen kuvaansa panen tähän muutamia otteita.

Aavistaen miten pojan oli käyvä äiti kirjoittaa (1/3 1862): "Niinkuin kääntymisesi Jeesukseen on ollut elämäni suurin ilo, olisi luopumisesi hänestä korkein tuskani." — Kirjeestä toukokuun 3 p:ltä (s.v.) näkee, että äiti jo on kaikesta selvillä: "Rakas lapsi! Kiitos kirjeestäsi ja siitä huojennuksesta, jonka se tuotti kipeälle sydämelleni [äidillä oli sydäntauti, jonka tuskallisuutta sielullinen levottomuus enensi], paljon olisi minulla lisättävää, mutta mitä se hyödyttää. Olen tullut siihen vakaumukseen, että on yhdentekevä *mitä* sinulle kirjoitan — mutta kumminkin tahdot, että kirjoitan — ja se ilahduttaa minua sangen paljon — sillä jos olisit siitä välinpitämätön — niin se olisi hyvin tuskallista. Tokkohan sinä paljonkaan viitsit lukea ja vielä vähemmän panna muistiin ja mieleen muistutuksiani? Epäilen sitä — mutta kumminkin pyydän: säilytä kirjeeni, kenties se aika on pian tuleva, jolloin et koskaan enää saa sellaisia kirjeitä. Jos silloin, kun maailma ja myrskyinen sydämesi mitä rajummin pauhaa — jos silloin kaipaat ystävää ja hänen neuvoaan ja nuhteitaan ja kaikista hellin sydän maan päällä — äidin sydän — on kylmennyt — ota silloin esiin kirjeet, ehkä sinulla silloin on oleva jotakin hyötyä niistä, vaikka ne nyt ovat sinusta — kenties ikäviä. — — — Et ole tahtonut kirjoittaa mitään itsestäsi — sitä vastoin olet haalinut kokoon kaikenlaisia uutisia, jotka eivät kuitenkaan vähääkään huvita minua, joka yksistään

ikävöin kuulla jotakin sinusta itsestäsi. Avomielisen, ujostelemattoman hengen, joka sinulla oli heräyksesi ensi aikoina ja jolla sinä tunnustit erehdyksesikin, sen olet nyt menettänyt; orjuuden ja pelon henki on tullut sijaan. Etsi, etsi, rakas lapsi, sitä valittujen lasten henkeä, jossa huudamme: Abba, rakas isä. — Kirjoita, milloin tulet kotia. Oi, kuinka on oleva suloista painaa sinua sydäntäni vasten — miten kaukana lienetkään!" — — Kymmentä päivää myöhemmästä kirjeestä vielä seuraavat rivit: — "Kiitos kirjeestäsi, jonka sain eilen. Oli iloista kuulla, että olet terve, että luet suuremmalla halulla ja että siis toiveesi ovat paremmat. Mutta — — (minun pitäisi kai sen johdosta olla täysin tyytyväinen eikä toivoakaan sisältörikkaampia kirjeitä) mutta voi, miten sentään tuntuu tyhjältä — minusta on aina kuin semmoiset kirjeet tulisivat kädestä — taikka ruumiista — taikka kuoresta. Haluaisin kirjettä sydämeistä, sielusta, ytimeistä. Mutta ehkä et ymmärräkään mitä tarkoitan. Tahdon sentähden vaieta. Kenties koittaa vielä päivä, jolloin minua ymmärrät. Rukoilen sitä Jumalalta ja toivon — oikean päiväsi vielä tulevan ja aamuauringon hajottavan sumun, joka sinua ympäröi, että sinussa maallinen elämä pienine murheineen jää toiseen sijaan ja Kristus ja hänen armonsa astuu ensi sijaan. Kunnes se tapahtuu, kirjoita vain suoraan toiveistasi tähän elämään nähden — en tahdo, että teeskentelet ja valehtelet itsesi muuksi [kuin olet]." — —

Kumminkaan ei Gummeruksen palaaminen entiseen suruttomuuteen ollut niin äkkinäinen ja ehdoton kuin edellisestä luulisi. Vielä talvella 1862—63 hän oli kirjeenvaihdossa uskonnollisista asioista sukulaisensa, silloisen ylioppilaan (sittemmin rautatieinsinöörin) Herman Gummeruksen kanssa, joka oleskeli kotiopettajana Kemiössä, Hermanin pitkistä kirjeistä päättäen Kalle koetti vakavasti puolustaa raamatullista ja kirkollista kantaansa, jota vastoin hän itse nojaten Ignelliin ja (Viktor) Rydbergiin rohkeasti ja huomattavalla esityskyvyllä osotti sovinto-opin y.m. uskonkappalten ristiriitaisuuksia ja heikkoutta terveen järjen kannalta. Edelleen on myöhemmiltä ajoilta monta todistusta siitä, ettei heräyksen sytyttämä tuli Kalle Gummeruksen sisässä koskaan kokonaan sammunut, vaan kyti kyttemistään tuhkan alla, ja vaikkei se enää noussutkaan ilmielektiin, juontuneen sentään siitä se, mikä hänen elämäntyössään ilmaisee vakavaa ja syventynyttä sielunelämää. Toisin sanoen, jos onkin ymmärrettävissä, että hänen vilkas luonnonlaatunsa, mielenlujuuden puutteensa ja taipumuksensa kirjalliseen toimeen johtivat hänet pois herännäisyydestä, niin olivat ne kaksi vuotta, jolloin hän oli sen vallassa, sittenkin tärkeä jakso hänen kehityksessään, jopa niin, että ne tuntuvasti määräisivät hänen myöhempien harrastuksiansa suunnan. Erään toverin kirjeestä näkyy, että Gummerus jo keväällä 1862 ajatteli muuttamista historialliskielitieteelliseen osastoon, mutta luultavaa on, ettei hän kirjoittanut siitä kotia; äidin kirjeissä ei mainita sanaakaan asiasta.

* * * * *

Kesällä 1861 Gummerus vielä entiseen tapaansa oli sepittänyt ruotsinkielisiä runoja — muuan pitkä, hurskas kyhäelmä ajan kalleudesta on osotettu Emmi sisarelle. Ylioppilaaksi tultuaan hän otti suomen kirjailijakielekseen, samalla kun hän siitä lähtien julkisuudessa enimmäkseen esiintyi kertojana; runoillaan hän yksityisesti vielä toisinaan käytti ruotsia, mutta milloin hän runoelman painatti, oli sekin suomenkielinen. Arvatenkin tämän muutoksen aikaansaivat uusi ympäristö, uudet ystävät. Jo kesällä hän, käydessään Hämeenkyrön pappilassa, oli tutustunut Yrjö Koskiseen ja hänen veljiinsä, ja syksyllä hän joutui muittenkin innokkaiden suomenmielisten piiriin. Näiltä hän tietysti sai kuulla mitä Suomettaressa luettiin, että näet "tänä kansamme uudestasytymisen aikana, joksi voimme nykyisyyttä sanoa, tarvitaan kaikki suomen kielen taitajat kirjoitusmiehet julkisuuden palvelukseen", ja miten olisi Gummerus, joka niin sanoakseni luonnostaan kuului heidän joukkoonsa, vastustanut kehotusta. Suomea hän osasi lapsuudesta saakka, eikä se seikka, että hän kirjailijana oli tottumaton sitä käyttämään, ollut mikään pätevä syy vetäytymään siitä. Olivathan kaikki muutkin kansallismieliset samassa asemassa, nimittäin että olivat olleet taikka olivat pakotetut luopumaan entisestä koulu- eli sivistyskielestään. Hankalaa ja vaivalloista se tietenkin oli, mutta sen korvasi tyydytyksen tunne, jonka herätti tieto siitä, että oltiin mukana oman kansan tulevaisuutta luomassa.

Äidin kirjeistä näkyy, että Kalle maaliskuun lopulla 1862 oli kertonut alkaneensa suomentaa jotakin komediaa, osaksi raha-ansion tähden, osaksi harjaantuakseen suomenkielen käyttämiseen. Luultavasti tämä tarkoittaa Holbergin Jeppe Niilonpoikaa, jonka suomennos seuraavana vuonna ilmestyi Näytelmistössä II. Vähän myöhemmin Gummerus vielä (lyhentämällä) suomensi John Bunyanin teoksen, Kertomus hengellisistä kokemuksistani (pain. 1863), Holbergin Don Ranudo de Colibrados (Näytelmistö IV, 1867) ja Heibergin Katsokaa peiliin (Maiden ja merien takaa, 1866), ottaen siten osaa siihen ahkeraan kääntämistyöhön, jolla tähän aikaan koetettiin laskea perustusta suomalaiselle kansalliskirjallisuudelle. Nähtävästi juuri ennenkuin oli ryhtynyt ensinmainittuun suomennostyöhön, hän kävi J. V. Snellmanin luona neuvottelemassa mitä ottaisi käännettäväkseen. Käynnin aiheena oli kenties seuraava kohta eräässä äidin kirjeessä edelliseltä syksyltä: "Kyllä sekä isä että minä tunnemme Snellmanin", äiti kirjoittaa ikäänkuin vastaten johonkin kysymykseen. "Isä ihailee hänen suurta kirjailijakykyään. Hän oli häissämme. Sinulle olisi varsin hyödyllistä tulla lähempään yhteyteen hänen kanssaan. Sano hänelle terveisiä isältä, jos tapaat hänet. Jos tarvitset neuvoa kirjoitustöissäsi, niin käänny hänen puoleensa".[43] Gummeruksen paperien joukossa on Snellmanin kirje, joka koskee

heidän neuvotteluansa. "Ehdotettu novelli", hän siinä sanoo, "on liian hupsutteleva ansaitakseen tulla käännettyksi. Sellaisella pitää olla taiteellista arvoa, jotta suomennos rikastuttaa suomalaista kirjallisuutta." Kuitenkaan ehdottamatta toista parempaa teosta hän lähettää Gummerukselle *ruotsinnettavaksi* otteita ranskalaisesta teoksesta "L'idée Napoleonienne". Luultavasti Gummerusta sentään jotenkin vähän huvitti semmoinen tehtävä, sillä siihen aikaan Vaasan lukiosta tulleet ylioppilaat harvoin osasivat niin hyvin ranskaa, kuin siihen epäilemättä olisi ollut tarpeen. Siitä syystä kai Gummerus ryhtyi Jeppe Niilonpoikaan, jota ehkä Kaarlo Bergbom oli suomennettavaksi suositellut.

Mutta Gummerus ei tyytynyt pelkkään käännöstyöhön. Toukokuun alussa nähtiin Suomettaressa nimimerkki —l—b—s. pienen, kahteen numeroon jaetun jutelman alla nimeltä "*Hän oli Venäläinen*". Se on muistelmia siltä ajalta, jolloin tekijä oli "pikkuinen, pahankurinen poika", ja kertoo vanhasta ukosta, joka asui mökissä Raumajoen rannalla, jolla oli tapana pyhäamuina kirkkomatkallaan pistäytyä pappilan renkituvassa ja joka eräänä juhannuspäivänä saatuansa halvauksen pappilassa kuolikin. Sitä ennen hän kuitenkin pastorille tunnusti olevansa venäläinen sotilas, joka Porrassalmen tappelussa haavoittuneena ja toisen silmänsä menettäneenä oli siitä saakka piillyt Suomessa. Hän oli muinoin murhannut kapteeninsa ja myöhemmin Suomessa ottamansa vaimonkin, mutta myöskin pelastanut kuolemasta erään venäläisen, joka sittemmin kiitollisuudesta vuosittain oli lähettänyt hänelle raha-apua. Kerran kuultuansa pastorin saarnaavan ukko oli alkanut etsiä sovintoa Jumalan kanssa, ja nyt hän erosi elämästä luottaen vapahtajaansa. Epäilemättä on kertomuksella perää todellisuudessa, joskin kertoja lienee siihen omiansakin lisännyt. Miksi mies oli vaimonsa surmannut, jää selittämättä, samoin kuin lukijalta salataan, kenen hän oli pelastanut ja miten. Sellainen perustelun puutteellisuus ei ollut myöhemminkään harvinainen kertojan jutelmissa, hän kun enimmäkseen liikkui mielikuvituksensa varassa laiminlyöden sekä luonteenkuvauksen että sommittelun.

Tuskin paria kuukautta myöhemmin nähtiin Gummeruksen nimimerkki jo pienen kirjasenkin nimilehdellä. Heinäkuulla 1862 ilmestyi näet P. Th. Stolpen kustannuksella hänen esikoisensa "*Veljekset*, uutelo, kertoeli —l—b—s.", kenties ensimmäinen kirja, jonka hinta on penneissä (60) määrätty. Vihkosessa, joka sisältää vain 48 sivua pienintä 8:oa, kerrotaan, Pietarsaari toimintapaikkana ja Ison vihan veriset melskeet ja hävitykset taustana, julma murhenäytelmä. Siinä esiintyy kaunis mustalaistyttö, joka kolmeen murhaan sypäänä mestataan, kaksi veljestä, joista toinen murhataan ja toinen murhaa itsensä, sekä vihdoin kaksi hullua tyttöä! Tuokko (A. Törneros), joka Suomettaressa ilmotti novellin ja huomautti tapausten perustelun riittämättömyydestä, ei myönnä sille suurta taiteellista arvoa, mutta miten kieli onkin virheellistä, ovat, hän sanoo, "lauseet selvät ja sujuvat", ja harjoittamalla voi tekijästä tulla "hyväkin työmies suomalaisen kirjallisuuden niin vähän viljellyllä vainiolla". — Kuinka harvinainen näinkin vaatimaton kertomus 1860-luvulla oli, huomaa siitä, että J. V. Snellmankin otti siitä mainitakseen Litteraturbladissa. Tekijä ei näy selvittäneen itselleen, hän lausuu, mitä jokapäiväiseltäkin novellilta vaaditaan. "Henkilöt ovat varjokuvia, joita sattumalta kuulee, mutta ei näe. Kenties ne seisovat yksilöityinä tekijän mielikuvituksessa, mutta hän on unohtanut maalata niitä lukijalle. — — Meistä on ollut syytä lausua julki arvostelumme teoksesta, sentähden että nuori tekijä osottaa vilkasta mielikuvitusta ja että esityksessä on reippautta ja lentoa, jotka eivät ole tavallisia. Sen vuoksi voi häneltä toivoa parempiakin tuotteita kuin tämä hurja, säännötön luonnos. Lioittelu on kirjailijanalussa aina lupaavampi ominaisuus kuin säännönmukainen velttous."

Paavo Tikkanen, joka jälleen vuosina 1861—63, samoin kuin parina ajanjaksona ennenkin, yksinään toimitti Suometarta, näyttää kohta huomanneen, mikä oiva apumies Gummeruksessa oli tarjona, sillä jo syyskauden alussa hän sopi tämän kanssa, että hän säännöllisesti antaisi lehteen kaunokirjallisia lisiä, ja lokakuun alusta siinä tavataankin sentapaisia kirjoituksia, varustettuina tunnetulla tekijänmerkillä. Saatuansa tiedon sopimuksesta äiti kirjoittaa (24/10 1862): "Rakas lapsi, minkä tilaisuuden onkaan Jumala suonut sinulle antaa kynttiläsi loistaa — jollei muuten pimeys jo ole ympäröinyt sinua — kun saat kirjoittaa julkiseen lehteen. Rukoile Jumalalta armoa voida kirjoittaa niin, että siitä on toiselle tai toiselle hyötyä; turhanpäiväistä on kaikissa sanomalehdissä yllinkyllin. Onpa siitä sinulle hyvä tulokin."

Paitsi yhdellä runolla ("Onnettoman huokaus" 14/11) Gummerus syyskautena 1862 kartutti Suomettaren sisällystä kolmella kertomuksella. Ensimmäinen näistä, "*Rakkaus kaikki voittaa*" (4 numerossa 3/10—31/10) muistuttaa sommittelultaan kansansatua. Eräs pappi ottaa vaeltavan ylioppilaan, köyhän torpparin pojan, kotiopettajaksi perheeseensä. Samassa seurakunnassa on Iloilan suuri talo, jonka isäntä, peläten että hänen nuoren tyttärensä kosijat pitävät ainoastaan perintöä silmällä, pastorin neuvosta on ottanut tavakseen kosijoille vastata, että hän kyllä antaa tyttärensä, mutta että talo ei kuulu myötäjäisiin, vaan on tuleva eräälle kaukana asuvalle perilliselle. Tämä odottamaton tieto saa rikkautta tavoittelevat peräytymään. Sillä välin on ylioppilaskin rakastunut Iloilan tyttäreeseen, ja kosiessaan hän kestää koetuksen, joten hän saa sekä tytön että talon. "Siitä päivästä", kertomus päättyy, "jona tapaukset Ilolassa tulivat ilmi, ruvettiin L—järvellä rakkautta pitämään suuremmassa arvossa kuin rikkautta." — Toinen lyhyt kertomus, "*Mistä leipää?*" (9/12), näyttää miten Jumala kuulee köyhän rukouksen, joskin toisin kuin rukoilija on ajatellut — ja oli siis sekin niinkuin

edellinen tekijän äidin toivomusten mukainen. — Kolmas jutelma, "*Mukava kosto*" (2 n:ssa 12/12—16/12) on toista laatua, nimittäin jotenkin venytetty hullunkurinen kasku majurista, jonka ahneus ja ilkeys sotamiehiä kohtaan kostetaan niin, että hänet päihtyneenä saadaan luullun kenraalin tuomiosta maksamaan 25 ruplaa sakkoa erään uhrinsa hyväksi. Kun myöhemmin H. D:ssa juttua oli moitittu, Gummerus vastatessaan sanoo tarkotettujen henkilöitten vielä elävän. Luultavasti oli kasku muistelmavaasasta, koska siinä viitataan "kaupungin paloon".

Joululomalla kotona Gummerus nähtävästi otti puheeksi ennenmainitun ajatuksensa muuttaa historialliskielitieteelliseen osastoon, jolla hän ei kuitenkaan vielä tarkottanut sitä, että kokonaan luopuisi aikeestaan ruveta papiksi. Mikäli kerrotaan, kuuluu äitikin katsoneen tuuman järkeväksi, muun muassa sentähden, että hän kirjailijana oli laajempien yleistietojen tarpeessa. Itse asiassa Gummerus kevätlukukauden alussa (12/2 1863) ilmottautui mainittuun osastoon ja suunnitteli tästä lähtien opintonsa filosofian kandidaatti-tutkintoa kohti. Hän alkoi kuunnella latinan ja arabian kielien luentoja ja yhdessä K. E. Enebergin kanssa näitä kieliä lukeakin. Eneberg oli yhtä kyvykäs kuin ahkera, ja jos Gummerus oli pysyttäytynyt tieteellisissä harrastuksissaan hänen rinnallaan, olisi tulos varmaankin ollut hyvä. Mutta kaikesta päättäen hänen lukuintonsa nytkin pysyi entiseen tapaan heikkona; kirjailijatoimi oli hänelle verrattomasti rakkaampi.

Alotettuansa sanomalehtimies-uransa, niinkuin ylempänä kerrottu on, Gummerus vuodeksi 1863 antautui Suomettaren toimituksen varsinaiseksi jäseneksi, ollakseen lehden "kaunokirjoittaja", s.o. hoitaakseen sen kaunokirjallista osastoa. Kun hän sitä paitsi, niinkuin ennen kertoessani August Hagmanista olen maininnut, tämän kanssa oli päättänyt uudesta vuodesta alkaen julkaista aikakauslehteä nimeltä "Luonnotar, kuukauslehti kansan hyödyksi ja huviksi", niin näemme, että kirjallinen toimi yhä enemmän kietoi hänet pauloihinsa. Varustaessaan kahta säännöllisesti ilmestyvää julkaisua alkuperäisillä novelleilla ja jutelmilla Gummeruksella tästä lähtien, miten helposti tuotteleva hän muuten olikin, välttämättömästi oli pää täynnä kertomusaiheita ja kohtauksia. Ei ole ihme, että entiset vakavammat mietteet ja lukuinto supistumisestaan supistuivat, jolleivät kokonaan haihtuneet.

Kaikkiaan tapaamme Suomettaressa v:lta 1863 ja Luonnottaressa, joka eli ainoastaan yhden vuoden, kaksitoista pitempää tai lyhympää kertomusta.[44] Toinen puoli näistä on aivan vähäarvoisia kyhäelmiä, niin "*Ahkeruus ja laiskuus*", joka oikean pyhäkoulukertomuksen tapaan opettaa, että "ahkeruus ja Jumalan pelko saattaa kunniaan, mutta laiskuus vie häpeään"; niin "*Houkuttelija*" (= viettelijä), jossa elostelijan, parooni Leistin, irstas elämä ja surkea loppu todistaa, että "miten ihminen kylvää, siten saa hän myöskin niittää"; niin "*Juutalainen*", jossa luultavasti saksalaisen alkuteoksen mukaan kerrotaan, miten köyhä, jalo nuorukainen saa rikkaan juutalaisen ja hänen tyttärensä kääntymään kristinuskoon, jonka kautta nuorten maallinenkin onni käy mahdolliseksi; niin "*Äidin rakkaus*", jossa näemme äidin turhaan koettavan estää harhateille joutuneen poikansa tuomitsemista ja rankaisemista varkaudesta sekä tuskallisessa hädässään satuttavan itsensä niin että kuolee — mistä kuitenkin on se onnellinen seuraus, että poika luopuu paheen tieltä; niin "*Muistin kukka haudalla*", joka kuvaa, miten julkea rikoksentekijä Siperiasta kotimaahan karanneena vihdoon tulee synnintuntoon, kun näkee erään tuntemattoman naisen panevan muistokukan haudalle, jossa karkuri luulee surmaamansa lapsen ruumiin lepäävän; ja niin vihdoon "*Mitä koivu taitaisi kertoa*", missä puhutaan aikoja sitten hävinneestä (!) koivusta, jonka juurella Ella istui sulhonsa kanssa illalla, ennenkuin tämä sai surmansa Juuttaan tappelussa.

Enemmän huomiota ansaitsevat toiset, laajemmat. Ensiksi mainittakoon "*Merimiehen morsian*", joka nähtävästi on huolellisemmin sommiteltu kuin muut, vaikka aiheeltaan kovin sovinnaisromanttinen ja luonteenkuvaukseltaan heikko. Saarelan Ainan sulho, Maunu, lähtee merelle luvaten palata syksyksi, mutta ei tulekaan, joten surunpainaman morsiamen täytyy yksin kärsiä niitä kovan kohtalon iskuja, jotka häneen sattuvat. Markkinoilla annetaan hänen isälleen jyväkuormasta väärää rahaa, ja kun isä, petosta aavistamatta, tarjoo näitä rahoja kauppiaille, hänet vangitaan. Silloin kunnoton nimismies koettaa vietellä turvatonta tyttöä, ja kun tämä ei ota häntä kuullakseen, niin kelvoton kostaakseen hankkii vääriä todistajia viattoman Saarelan tuhoamiseksi. Hädässään on Aina kuitenkin pappilan nuorena maisterissa saanut jalomielisen puolustajan, joka, kun erään kuolevan tunnustus on paljastanut oikeat syylliset, pappilan renkien avulla ottaa nämä kiinni. Ainan isä vapautetaan, ja Maunu palaa terveenä. Sitä ennen on maisterinkin kohtalo täyttynyt tuoden surumieltä Ainan ilon maljaan: hän oli näet rakastunut neitoon saaden liian myöhään tietää tämän olevan toisen morsiamen; mielen järkytys ja vilustuminen konnien vangitsemisyönä veivät hänet hautaan.

Seuraavissa novelleissa huomaa hutiloimista sommittelussa ja esityksessä, joka nähtävästi johtuu siitä, että kertomusta on kyhätty numero numerolta. Ainoastaan siten on selitettävissä, että esim. novellissa "*Onnen sattuma*" talon nimi, jossa pääosa toimintaa tapahtuu, on alussa Ollila ja loppupuolella Orpola! Aiheeltaan on sama kertomus romaanimainen. — Parooni Edler on vastoin isänsä tahtoa nainut alhaissäätyisen Elinan. Sodan aikana Elina rouva pienen Antti poikansa kanssa katoaa tietymättömiin. Hän näet katkeytyy ei ainoastaan muilta ihmisiltä, vaan mieheltäänkin, siten välttääkseen, että tämä hänen tähtensä karkotettaisiin isänsä kodista. Vasta kun poika on

täysikasvuinen, äiti ennen kuolemaansa antaa hänelle todistukset hänen syntyperästään, kuitenkin kieltäen häntä ilmottautumasta isälleen niin kauan kuin tämän toisessa aviossa saama poika, Woldemar, elää. Antti palaa isänsä kotiseuduille, rupeaa siellä rengiksi Ollilaan, rakastuu talon tyttäreeseen Hannaan ja saa hänen vastarakkautensakin, mutta ylpeä lautamies Ollila ei mitenkään suostu antamaan tytärtään rengille, vaan tahtoo näyttää hänet papille, jota suuri talo houkuttelee. Pyhäaamuna, jolloin pappi ja Hanna ovat ensi kerran kuulutettavat, Antti mielenkiikutuksessaan tunnustaa lautamiehelle olevansa Riemulan paroonin poika. Ollila luulee häntä pettäjäksi ja panettaa hänet köysiin, mutta itse hän ajaa Riemulaan. Huolimatta siitä, että Woldemar makaa toivottomasti sairaana, rientää parooni Ollilaan. Mutta nyt Antti kieltää mitä ennen oli tunnustanut (sillä onhan Woldemar elossa!), ja seuraavana päivänä isäntä käskää hänen lähteä talosta. Ennenkuin Antti on ehtinyt käskyä noudattaa, tulee kuitenkin tieto, että nuori parooni yöllä oli kuollut. Olihan se "onnen sattuma"! Antti meni nyt suoraa päätä Riemulaan, parooni tunnusti hänet pojakseen, ja rakastavaiset saivat toisensa — papin tyytyessä toiseen puoliskoon Ollilan taloa hyvittäjäisinä! — Toista maata ja alkupuolelta todellisempi on sankari novellissa *"Minä tahdon kostaa, sanoo Herra"*. Varhain tultuaan orvoksi Jaakko kasvaa kunnan setänsä ottopoikana, mutta kehittyä salaa varkaaksi ja ilkiöksi. Mustasukkaisuudesta hän murhaa "Enkelin" (Angelika) sulhasen, karkaa pelastuakseen rangaistuksesta ja antautuu Ruotsin sotaväkeen, josta kumminkin aikaa myöten pakenee Venäjälle. V:n 1788 sodassa Jaakko kasakkajoukon päällikkönä (!) palaa entisille kotitienoilleen saadakseen surmansa samassa paikassa, missä muinoin oli murhan tehnyt. — Lähempänä varsinaista kansankuvausta ovat *"Ilmaisen ukko"* ja *"Noituri"*. Tölliissä Kulojärven rannalla asuva salaperäinen Ilmaisen ukko on saituri, jolle raha-arkkansa on kaikki kaikessa. Tuntien kuoleman lähenevän hän kaivaa sen maahan, mutta hänen poikansa vaimo on sattumalta nähnyt mihin ukko kätki aarteensa, ja niin se joutuu pojan käsiin tehden hänet yhtä armottomaksi saituriksi. Samoin olisi vielä pojanpojankin käynyt, jolleivät asiat olisi kehittyneet niin, että rahat hänen tahtomattaan jaettiin köyhille. — Noituri nimeltä Klaaramuori on tavallista älykkäämpi kansannainen, joka edukseen käyttää ihmisten taikauskoisuutta ja muun muassa pakottaa ylpeän Pynnän isännän antamaan tyttärensä nuorelle rengille, joka on Klaaran pojanpoika. Kertojan tarkotus on osottaa, miten hämmästyttävillä näyillä ja muilla oudoilla ilmiöillä, joita luullaan noitien aikaansaamiksi, säännöllisesti on luonnolliset syynsä. — Historiallisena novellina eroaa *"Katarina Ensimmäinen"* kaikista muista. Nojaten jonkun edelläkävijän romantisoituun kertomukseen Gummerus siinä kuvaa, miten alhaissäätyinen tyttö kohosi Pietari I:n rinnalle Venäjän valtaistuimelle.

Yleensä on näistä kertomuksista sanottava, että ne ovat taiteellisesti heikkoja. Yhtä vähän kuin tekijä esim. perustelee sitä, miten Jaakko oli tullut kasakkain päälliköksi, yhtä vähän hän katsoo tarpeelliseksi sanoa, kuinka hän harharetkillään oli sisällisesti kehittynyt, ja kun on kerrottavana, kuinka Katarina pääsi tsaarin puolisoiksi, on tekijästä riittävää tehdä hänet kauniiksi, hyväluontoiseksi naiseksi, joka kiltin koulutytön tavoin nöyrästi taipuu ympäristön ja tapausten mukaan. Mutta siitä huolimatta Gummeruksen jutelmat kieltämättä pystyivät tyydyttämään yleisöä. Hän kertoi sujuvasti ja luontevasti, ilman pitkäveteyttä, hänen elämänsäyksensä oli kerrassaan kansanomaisen, eikä koskaan tullut kysymyksenäkään, että lukija olisi jäänyt epä tietoiseksi siitä, mikä on hyvää, mikä pahaa. Kun tekijä näissä tärkeissä seikoissa oli lukijoilleen mieliksi, kuinka olisivat nämä, joista harva oli lukenut muuta kuin uskonnollista kirjallisuutta, moittineet kertomuksia, joissa ensi kerran kohtasivat heidän omalla kielellään luotuja hupaisia kuvauksia kirjavasta ihmiselämästä.

* * * * *

Vuosi 1863 on viimeinen, jolta äidin kirjeitä Kallelle on säilynyt. Joskus niissä kosketellaan pojan kirjailijaintakin, mutta miltei aina tavalla, joka ilmaisee, ettei äiti antanut sille suurta arvoa. Niin hän esim. kirjoittaa 18/2: — "Kiitos riveistäsi! Kyllä lyhytkin kirje on tervetullut — kun vaan saan kuulla, että olet terve. Varsinkin kun et ehdi kirjoittaa enemmän. Enimmin meitä ilahdutti, että niin ahkerasti käyt Enebergin luona — totta kai sinä luet siellä — niin että siitä on hyötyä tuleville ajoille. Sillä kirjoituspuuhaasi minä pidän sivuasiana." — — "Olen näinä päivinä tavaillut kertomustasi ['Minä tahdon kostaa, sanoo Herra'] Suomettaressa — mutta huu — kuinka sinä aina olet hirveä. Näytät nyt vaan, ettei 'Merimiehen morsian', joka alkaa niin nätisti, myöskin pääty julmasti." Edelleen 28/3: "Viikko sitten kävivät meillä Yrjö Koskinen ja Caloander[45] — he olivat täällä päivällisillä. Jutellessani Koskisen kanssa aloin puhua sinusta ja kysyin, eikö ollut esteeksi opinnoillesi, että sinä kirjoitat niin paljon? — Tietysti, vastasi hän, sillä se vie liiaksi aikaa, varsinkin kun sinä olet liian tuottelias. Hän tarkoitti, ymmärtääkseni, että aatteet loppuu ja mieli väsyä, kun niin paljon kirjoittaa. Hänestä olisi kylläksi, jos kirjoittaisit ainoastaan Luonnottareen — mutta nyt on sinulla Suometarkin. Hän sanoi — niinkuin Litteraturbladissakin lausuttiin — että se on aikaa vaativaa ja kiittämätöntä työtä. Hän sanoi varottaneensa sinua, ettet kirjoittaisi itseäsi tyhjäksi, ja huomautti, että Litteraturblad ja Hämäläinen niinkään olivat sinua varottaneet — hyväntahtoisuudessa, niinkuin tiedät. — Minä pyysin häntä vielä varottamaan sinua suullisesti, sillä se koskee vähemmän kunniantuntoon, ja hymyillen hän lupasi niin tehdä. Hän odotti uteliaasti kuulevansa, kuinka hänen professorinviranhakemuksensa oli ratkaistu. Hyvä olisi, jos pääsisit Suomettaresta — koeta [päästä siitä irti]." — Kirjeestä 8/5 otan vain seuraavan pienen arvostelun: "'Äidin rakkaus' ei ollut juuri minkään arvoinen, semmoinen kuin se äiti olisin

minäkin (!)"

Syyskuulla, jolloin keisari Aleksanteri II kävi Helsingissä avaamassa ensimmäisiä valtiopäiviä, tekivät Gummeruksen isä ja Emmi sisar matkan pääkaupunkiin. Kumminkin he viipyivät niin lyhyen ajan, ettei heillä ollut juuri mitään kerrottavaa Kallesta äidille. "Emmehän me", oli isä sanonut, "ehtineet muuta kuin juosta keisarin jäljissä eikä häntä sittenkään oikein nähnyt."

Jo on ylempänä mainittu, että Gummerus tänä vuonna (1863) julkaisi suomennoksen eräästä Bunyanin pienestä teoksesta. Sitä hän lähetti tuttavilleen ympäri maata ja myöskin kotiinsa useita kymmeniä kappaleita myytäväksi, mutta menekki ei näy olleen loistava. Sen huomaa äidin kirjeistä: (30/10) "Voi kuin sinä mahdat olla köyhä ja rahan puutteessa! 20 kpl. kirjaasi toimitimme [V. A.] Bergrothille Pöytyälle, 10 Suoniemeen; [A. O.] Törnuddille Vintalaan ja (Jak.) Cederbergille Isoonkyröön pitäisi sinun lähettää. [J. F.] Silviukselle [Sieviin] lähetit liian paljon." — (21/11) "7 tai 8 kpl. olemme myyneet. Voi kuinka tyhmä olit ryhtyessäsi koko asiaan." —

* * * * *

Suometar, joka 1863 oli ilmestynyt kaksi kertaa viikossa (sitä ennen vain yhden), ei semmoisena enää tyydyttänyt ajan vaatimuksia. Rohkeasti päätettiin, että se v:sta 1864 alkaen oli ilmestyvä joka arkipäivä; päätoimittajaksi kutsuttiin Viipurista silloin 50-vuotias kirjailija Pietari Hannikainen, ja Gummerus jäi edelleen toimitukseen. Kun samaan aikaan Luonnotar lakkasi, oli jälkimäisen huoli tästä lähtien kohdistunut yhteen ainoaan lehteen. Varsinaista kirjallisen työn supistusta ei se kuitenkaan tietänyt, sillä vaatihan Suometar nyt kolme kertaa niin paljon käsikirjoitusta kuin ennen. Siitä huolimatta Gummerus tänä vuonna ei kirjoittanut enempää kuin kolme uutta kertomusta, mutta yksi näistä oli kaikkia muita laajempi.[46]

Ensimmäinen näistä novelleista, "*Palkinto eli turhallisuuden seuraukset*", liittyy läheltä niihin edellisiin, jotka ovat luonteeltaan tarkotusperäisiä, etten sanoisi opettavaisia. Rehellisen Olli-suutarin turhamainen vaimo ylyttää 17-vuotiasta sievää tytärtään, Elsaa, virittämään ansojaan ensin rikkaan Mattilan pojalle ja sitte eräälle "herralle", joka tuntemattomana ilmestyy paikkakunnalle (toiminta tapahtuu Suoniemen kappelissa) ja sanoo olevansa Turun hovioikeuden virkamies, mutta todellisuudessa on kuuluisa varas ja rosvo, "Pitkä Pekka". Tämä varastaa Mattilasta isännän rahat, menetellen niin, että Olli perheineen, syyllisiksi luultuina, vangitaan. Suutarin oppipoika Kaarle, jonka rakkauden Elsa oli ylenkatsonut, onnistuu kuitenkin toimittamaan Pitkän Pekan ja hänen toverinsa kruununmiesten käsiin, mutta saa itse kahakassa kuolinhaavan. — "*Laulajatar*" kertomuksessa Gummeruksen mielikuvitus liitelee entistä laajemmalla. Muuan nuorallatanssija-seurue varastaa kaunisäänisen, pappilassa opetusta saaneen torpantytön ja vie hänet muassaan ulkomaille. Terveydellisistä syistä matkusteleva suomalainen herrasmies näkee Italiaan kulkevassa laivassa tytön, joka laulaen kerää rahoja kuljettajalleen, ilkeälle rouvalle, ja huomaa muutaman laulun sanoista, että hän on Suomesta kotoisin. Jopa tytön onnistuu herralle salaa ilmottaakin, että hänet on kodistaan varastettu, mutta ennenkuin herra on ennättänyt ottaa hänet turviinsa, ovat rouva ja tyttö kadonneet. Vuotta myöhemmin sama herra Parisissa jälleen tapaa tytön ja yhdessä erään ystävän kanssa pelastaa hänet rosvojen käsistä. Tuo ystävä toimittaa sittemmin tytölle hyvän kasvatuksen ja nai hänet. Everstiksi kohonneena mies kuitenkin saa surmansa sodassa, ja "laulajatar" kuolee surusta. — Tuskin yhdessäkään toisessa novellissa on niin runsaasti sentimentaalisuutta ja niin kamalia seikkailuja kuin tässä. Luku, jossa kuvataan, miten ystävykset pelastaakseen tytön ajavat takaa rosvoja vanhan luostarin maanalaisissa käytävissä, muistuttaa Eugéne Suen ja Alex. Dumas vanh:n romaaneja. — Kolmas kertomus, "*Johannes, töllin lapsi*", on tekijänsä laajaperäisin yritys alallaan; se on nimittäin sama teos, jonka hän 1870 julkaisi eri kirjana nimellä "*Ylhäiset ja Alhaiset*". Alkuperäinen romaani kahdessa osassa." Kun vertaa kirjaa kertomukseen, semmoisena kuin se ensi kerran ilmestyi Suomettaressa, huomaa joitakuita muutoksia lukujen jaossa ja nimityksissä sekä kielellisiä ja muitakin vähäisiä korjauksia, mutta enimmäkseen on kertomus sanasta sanaan muuttamatta.

Nimi, jonka Gummerus antoi romaanilleen, kun hän julkaisi sen kirjana, saa ajattelemaan, että hän oli ottanut käsitelläkseen eri yhteiskuntakerrosten suhdetta toisiinsa, siis aihetta, joka oli tavallisimpia romanttisuuden aikana. Onhan se, melkein sanoisin, pysyvänä aiheena Topeliuksen Välskärin kertomuksissakin, missä tavantakaa kuvataan rakkautta alemmista säädyistä lähteneitten ja aatelistaiikka ruhtinaalliseenkin säätyyn kuuluvien henkilöitten välillä sekä niitä esteitä, joita sovinnaiset säätyrajat asettivat rakastavien onnelle. Toisia esikuvia Gummeruksella oli ruotsinmaalaisessa romaanija novellikirjallisuudessa, jota ahkerasti luettiin, sillä suurten sivistyskansojen kielet olivat silloin vähemmin tuttuja ja kirjojen saanti vaikeampaa kuin nykyaikana. Lähinnä johtuu mieleeni rva Schwartzin "*Mannen af börd och Qvinnan af folket*". Muuten oli hän itsekin, niinkuin ylempänä antamistani viittauksista novellien sisällykseen huomaa, jo usein kuvannut avioon vieviä lemmensuhteita erisäätysten välillä, vaikei asianomaisilla kuitenkin ollut mainittavia vaikeuksia voitettavana. Todellisuudessa on "*Ylhäiset ja alhaisetkin*" vain näennäisesti probleemiromaani. Siinä on näet kyllä erisäätymiä vastatusten: Johannes, töllin poika, nousee lukutietä herraksi ja saa omakseen

majurin tyttären, kauniin Marian, jota paitsi parooni Klaus ja ompelijatar, Johanneksen serkku Anna, tulevat mitä läheisimpään keskinäiseen ystävyyteen, mutta näin tapahtuu ilman taistelua säätyennakkoluuloja vastaan. Sillä vaikka vanha parooni ja majuri pari kertaa väittelivät säätyerotuksista, eivät he kuitenkaan, kun Marian rakkaus Johannekseen oli heille selvinnyt, mitenkään olisi vastustaneet avioliittoa, jollei jälkimäinen itse arkatuntoisuudessaan olisi paennut paikkakunnalta ja maastakin. Saattaa siis sanoa, että tekijä, jos hän onkin aikonut kuvata säätyerotuksista johtuvia ristiriitoja, ei ole osannut niin suunnitella romaaniaan, että ne toiminnassa esiintyisivät. Tässä samoin kuin kaikissa edellisissäkin Gummeruksen kertomuksissa on huomattavana sama kanta kuin Topeliuksenkin omaksuma, nimittäin että jalo ihmisyys ei mitään välitä säätyerotuksista. Että sivuhenkilönä muiden muassa esiintyy elostelija-kreivi, joka viettelee maalaistytön ja haukkuu Johannesta "talonpojaksi" (ensi laitoksessa!), ei muuttane asiaa. Luonteenkuvaukseen nähden ovat Johannes ja Maria tekijän onnistuneimpia henkilöitä, ja me näemme kummankin kehittyvän niin, että toisen nousukas-arkuus ja toisen kevytmielinen uhmilu kuluu pois, mutta toiselta puolen on romanttinen välinpitämättömyys tosielämästä niin suuri, että sanomatta jää mitä Johanneksesta lopulta tuli ja millä hän vaimonsa ja perheensä elätti, vaikka nimenomaan mainitaan, että Maria Turun palon jälkeen oli yhtä köyhä kuin "töllin lapsi". Sujuva kertomistapa saavuttaa ehkä huippunsa Turun palon kuvauksessa. Esiteksen pääansio on kuitenkin se, että lukijassa herää tunne siitä, että kaikki on lähtenyt sydämen vakaumuksesta. Tekijä on kuvattavistaan pitänyt, ja sentähden lukijakin myötätunnolla seuraa heidän kohtaloltaan. Olisihan helppo mainita nykyaikaisia romaaneja, joiden kirjoittajat halveksien kohauttavat olkapäitään vanhoille "romantikoille" ja joita arvostelijat kiittävät heidän sanataiteestaan, mutta joilta puuttuu tuo runouden ensimmäinen ja viimeinen tunnusmerkki, että näet saavat sydämen värähtelemään myötätunnosta.

Paitsi novelleja tavataan Suomettaressa 1864 muutakin Gummeruksen kynästä lähtenyttä. Tammikuun 14 p:nä luettiin siinä kirje Karkusta, jossa hän ensin kertoo 80-vuotisen sotavanhuksen, Antti Kantin, kuolemasta. Kant (jonka kuoleman johdosta Gummerus myöskin on kirjoittanut paperiensa joukossa säilyneen kirkossa luettavan "siunauksen") oli oltuaan mukana Viaporin antautumisessa palannut kotiseuduille, mutta kohta jälleen pahasti paleltunein jaloin lähtenyt sotaan ja liittynyt Gyllenbögelin vapaajoukkoon. Toiseksi kirjeessä puhutaan joulun edellä Lavian kappelissa tapahtuneesta kauheasta murhasta, jonka uhriksi olivat joutuneet Majaveden uutitalon kaikki asukkaat, isä, äiti, poika ja tytär. Tästä tapauksesta Gummerus oli kuullut ollessaan joululomalla kotona; kun hän toukokuulla taasen tuli sinne, sai hän aiheutta uudestaan ja laajemmin kertoa murhasta. Epäilyinä rikoksesta oli näet sillä välin kaksi nuorukaista, serkukset Juho Tuomisaari ja Juho Seppä, pantu kiinni, ja kun heidät kuljetettiin murhapaikalle, seurasi Gummerus tuomaria ja nimismiestä ollakseen läsnä välikäräjillä syytettyjä tutkittaessa. Seppä oli jo ennen tunnustanut, että Tuomisaari ja hän olivat yhdessä murhanneet perheen ja ryöstäneet 80 ruplaa sekä että Tuomisaari oli hänet houkutellet kamalaan tekoon; mutta käräjissä tämä kielsi kaikki huolimatta siitä, mitä todistuksia häntä vastaan esitettiin. Kuvatessaan murhakohtausta Sepän tunnustuksen mukaan, yksinäistä Majaveden taloa ympäristöineen sekä tutkintaa on Gummerus kerran luonut novellin, joka kokonaan perustuu todellisuuteen. "Novellin", sanon, sillä verrattuna nykyaikaiseen reportterikertomukseen samantapaisesta asiasta ansaitsee kahteen numeroon (144 ja 155) jaettu selostein todella paremmin sen nimityksen.

* * * * *

Toukokuulla 1861 Gummerus oli luopunut päiväkirjansa jatkamisesta; tammikuulla 1865 sattui vihkonen hänen käteensä ja silloin hän kirjoitti siihen muutamia rivejä, täynnä itsensäsyöttämistä. Hän tunnustaa jälleen langenneensa syntiin, samoin kuin hänen entiset toverinsa paitsi Forsénia (joka vuoden alulla 1865 tuli mielisairaaksi ja joulukuulla s.v. kuoli keuhkotautiin). Olen suomalainen novellisti, joka kirjoittaa pötyä rahan edestä. Enköhän minä koskaan enää tule Jumalan yhteyteen? hän kysyy, samassa myöntäen että hän ei kykene voittamaan syntiä eikä aina yritäkään. Olin Jumalan lapsi, nyt olen paholaisen!

Uudenvuoden päivänä 1865 Gummerus alotti uuden päiväkirjan, jota hän ei kuitenkaan jatkanut kauemmas kuin helmikuun loppupuoleen. Siinä ei ole muistiinpanoja hänen sisällisestä elämästään, niinkuin tuossa edellisessä, vaan päivän puuhista ja tapahtumista. Me näemme, että Gummerus ollessaan kotona avusti isäänsä tämän virkatoimissa, luki itsekseen Möllhausenin romaania "Pakolainen" ja yhdessä muitten kanssa Runebergin kertomuksen "Tulipalo"; eräänä päivänä mainitsee hän myöskin lukeneensa Granfeltin dogmatiikkaa, mutta enin aika meni seurusteluun. Oudolta tuntuu "dogmatiikka" kaiken keskellä ja niin myös lause: "Keväällä tulen papiksi". Lukihan Gummerus v:sta 1863 alkaen filos. kandidaattitutkintoa varten, jonka hän todella myöhemmin suorittikin, kuinka oli nyt papintutkinto tullut mieleen? Luultavasti hän oli kahden vaiheella, mitä tehdä, mihin ruveta. Kenties oli äiti herättänyt hänessä ajatuksen viipymättä suorittaa papintutkinto, sillä, niinkuin ennestään tiedämme, kotona ei Kallen kirjailijaintoa arvossa pidetty, ja vuodet kuluivat. — — — Miten tämän lieneekään, ei tuumasta tullut sen enempää. — Seurustelu Karkun pitäjän säätyläisten kesken oli

vilkasta. Pappilassa oli usein vieraita, ja pappilan väki, varsinkin nuorempi osa, oli usein liikkeellä käymässä milloin missäkin herrasperheessä. Tammikuun 2 p:nä oli pappilassa paljo vieraita. Nuoret leikkivät, ja Santeri esiintyi amiraali Pikkolominina, lausuen Kallen sepittämiä säkeitä "huononlaisesti". — Mielellään Gummerus merkitsi päiväkirjaansa mitä toinen tai toinen tapaamansa henkilö oli kertonut itsestään tai muista. Niin hän esim. on siltavouti Ålgrenin elämästä pannut muistiin seuraavaa: Hänen isänsä oli sotilas, joka Viaporin antautumisen jälkeen tuli kotia, mutta viivyttyään siellä ainoastaan yhden päivän lähti Pohjanmaalle, missä sai surmansa. Perhe jäi mitä suurimpaan kurjuuteen; sen oli elettävä pettu- ja survejauholeivällä ja mustikoilla. Pojat — siltavouti Ålgren oli silloin 7-vuotias — lähetettiin kerjuulle. Ålgren sai evääksi puuroa taskuunsa (!), jotta hänen ei tarvitsisi ensi nälkäänsä kerjätä, mutta tiellä he tapasivat poikia, jotka löivät kiekkoa, liittyivät heihin ja palasivat illalla kotia. Siellä heille annettiin selkään, ja heidän täytyi uudestaan lähteä matkaan. Muutamien päivien vaelluksen päästä tuli vanhin pojista sairaaksi, ja veljesten maatessa takanarinalla sairas, kylki kyljessä Ålgrenin kanssa, kuoli. Silloin tämä oli itkenyt. Sittemmin Ålgren meni suutarinoppiin, josta kumminkin puolentoista vuoden jälkeen karkasi. Hän oli silloin 9-vuotias. Hän suuntasi kulkunsa Turkuun, kuvitellen suuren kaupungin myymälöistä saavansa tarpeeksi rahaa, mutta hänelle annettiin kynnäräkeppiä. Kerjäten hän palasi Suoniemelle ja rupesi Kiparin rengiksi. Sieltä hän 14-vuotiaana joutui parooni Mellinille ja oli hänen palvelijanaan Pietarissa 7 vuotta. — "Hyvin hauska mies", Gummerus lisää, "enemmän juttuja hänestä toisessa paikassa" (arvattavasti jutut jäivät kirjaan panematta). Novellistina Gummerus oli huvitettu tällaisista kertomuksista; hän sai niistä tosielämän piirteitä omiin jutelmiinsa.

Muutoin eivät muistiinpanot sisällä mitään merkillistä; mutta kuvaavathan ne sentään ylioppilaan elämää, jolta ei aikaa puuttunut. Otettakoon niistä sentähden vähän enemmän.

Tammikuun 19 p:nä Gummerus lähti Helsinkiin. Matkalla hän tapasi pari pohjalaista toveria, ja yhdessä yövyttiin Hämeenlinnan kievariin. Siellä oli paraikaa taiteilijaperhe Hagemeister, herra, rouva ja tytär, toimeenpanemassa soitannollista iltamaa. Neljä vuotta ennen Gummerus oli nähnyt perheen Pietarsaareissa, jossa se esiintyi toht. Cannelinin ja lukion laulunopettajan, Gestrinin, avustamana. Juodessaan totiaan Gummerus katseli karmista 15-vuotiasta nti Hagemeisteria, kuvitellen mitkä vaarat uhkasivat nähtävästi vielä viatonta tyttöä. Sitte hän meni levolle, mutta toverit esiintyivät pohattoina kutsuen perheen illallisille, joka maksoi 6 ruplaa. Aamulla jatkettiin Turenkiin, mihin jäätiin, syystä että Brusilassa ja Kerkkolassa oli tuttuja ylioppilaita. Näiden seurassa vietettiin hupaisesti koko päivä ja vasta seuraavana saavuttiin Helsinkiin.

Niin matkalla; Helsingissä näin: Gummerus käy sukulaisissa, Forsteruksella, Sanmarkilla, Bergbomilla; Paavalin päivänä hän on Tikkasella, jonka luona nimipäivänä on paljon vieraita, toisen illan hän viettää Polénin luona Ahlqvistin, Yrjö Koskisen ja Jaakko Forsmanin seurassa; 30/1 hän on mukana, kun ylioppilaat käyvät kunniatervehdyksellä sijaiskanslerin, paroni R. Munckin luona, joka täytti 70 vuotta, hän käy lukuyhdistyksessä lukemassa sanomia ja tapaamassa tuttavii, niinikään pohjalaisen osakunnan kokouksissa (12/2 hän — "huonosti, kun oli väsynyt" — puolusti esittämänsä väitettä: "Suomen kansan nykyisellä sivistysasteella on valtiokirkko välttämätön sivistyksen levittäjänä"), Helsingfors Tidningarin toimituspaikassa, Suom. Kirjallisuuden Seuran kokouksissa ja teatterissa — ruotsalaisessa nimittäin, sillä eihän suomalaista vielä ollut olemassakaan. Päivällä ja illoin hän usein pistäytyy Ekbergillä, Forsströmillä, Magitolla, Catanilla, Clopattilla y.m. kahviloissa ja ravintoloissa. Ystävistä ja tovereista mainitaan K. F. Eneberg, Juho Forsman, Kaarlo Bergbom, J. V. Calamnius, Kristoffer Cronström, Kaarlo Blomstedt, Albert Forssell, K. Bergstedt, muita vähemmin tunnettuja luettelematta. Seurassa kun ollaan, juodaan kahvia, punssia, totia, pelataan dominoa ja korttia (siihen eivät kuitenkaan mainitut toverit ottaneet osaa) ja ennen kaikkea jutellaan. Lukemisesta ei anneta tietoja, mutta arvatenkin Gummerus sitä varten eräänä aamuna nousi ja klo 1/2 5 — kun hänellä silloin ei ollut kynttilää — meni hän ulos, koputti ihmiset hereille eräässä venäläisessä "lafkassa" ja osti kynttilöitä (!); useammin hän kuitenkin oli liikkeellä myöhään illalla kuin varhain aamulla. Nähtävästi ajatus keväällä suorittaa papintutkinto oli haihtunut.

Tammikuulla 1865 ilmestyi ensimmäinen vihko Gummeruksen *Alkuperäisiä Suomalaisia Uuteloita*, C. J. Wikbergin kustannuksella. Se sisältää novellit: Sovitus haudalla, Palkinto ja Merimiehen morsian (yhteensä 130 sivua), jotka olivat ennen tunnetut Suomettaresta ja Luonnottaresta. Ensinmainittu on näet sama kertomus kuin "Onnen sattuma" (ks. ylemp. siv. 219), vaikka se on uudestaan kirjoitettu. Pääpiirteiltään on juoni muuttamatta, paitsi että Ollilan Hannan ensimmäinen kosija nyt on velkaantunut ylioppilas Lager, joka valheillaan herättää lautamiehen luottamuksen, mutta sitte saatuaan tietää, että Hanna ja Antti rakastavat toisiaan, luopuu morsiamestaan, ja joka syntyperältään on Riemulan paroonin avioton poika. Tätä viimeistä piirrettä ei voine pitää parannuksena, sillä olisihan riittänyt, että parooni Antissa tapasi kadonneen pojan. Itse tapausten esitys on entistä selvempi ja luontevampi, joten vertaamalla laitoksia toisiinsa näkee, kuinka Gummerus oli kahdessa vuodessa edistynyt. — Helmikuulla luettiin Helsingfors Tidningarissa K. Bergbomin[47] kirjoittama laajanpuoleinen arvostelu näistä novelleista. Alottaen tunnustamalla, että Gummeruksella oli "suuri kyky, kenties etevin mikä

novellistilla saattaa olla, nimittäin kertojan kyky", arvostelija sanoo hänen kirjailijaluonteensa omituisuuden olevan siinä, että hän mietteineen ja tunteineen niin sydämellisellä osanotolla seuraa henkilöitään heidän vaihtelevissa kohtaloissaan, että siitä jonkunlainen päivänpaisteinen lämpö leviää kuvauksen ylitse. Esimerkkinä hän mainitsee oikeuskohtauksen Merimiehen morsiamessa. Huolimatta siitä, että kuvaukselta puuttuu tarkempaa realismia, saa tekijä kuitenkin omalla tavallaan menetellen kohtauksen jännittäväksi ja mielenkiintoiseksi, luonteenkuvaukseen nähden arvostelija tunnustaa muun muassa ylpeän Ollilan isännän johdonmukaisesti kuvatuksi, mutta osottaa toiselta puolen, että esim. maisteri "Merimiehen morsiamessa" on naurettava, varjomainen hupakko. Yleensä ovat hänestä Gummeruksen novellit luettavat "kyläkertomuksiin", ja hän neuvoo tekijää, jonka kansantuntemusta ei käynyt epäileminen, koettamaan novelleissaan päästä lähemmäs kansan todellista elämää ja olla kohdistamatta päämielenkiintoa lemmenjuttuihin, joissa enimmäkseen tapaa vaikutelmia ulkomaisesta kertomakirjallisuudesta.

* * * * *

Tammikuun 25 p:nä Gummerus mainitsee vieneensä yhden "kuvauksen elämästä" Polénille, ja jo seuraavana päivänä hän alkaa kirjoittaa toista. Tämä johtaa meidät 1865 v:n tuotantoon, joka oli erittäin runsas. Suomettaressa tapaa näet paitsi "*Kuvauksia elämästä*",[48] joita on kaikkiaan yhdeksän, kolme muuta novellia sekä jo ennen mainitun sarjan "*Koulumuistelmia*". Kun näihin vielä luetaan kuvalehdessä "Maiden ja merien takaa" julkaistu "*Sotilaan tytär*", nousee tänä vuonna syntyneiden kertomusten luku neljääntoista.

Aiheiltaan ovat novellit entiseen tapaan sangen vaihtelevia. "*Veripisara sormuksessa*" on kuvaus kaupunki- ja liikemiespiireistä. Pankinjohtaja Greiswallilla on tuhlaavan vaimonsa takia vaillinki kassassa. Kun huhu siitä leviää, hänen tyttärensä Emilietä kosiva luutnantti vetäytyy syrjään, ja pankinjohtaja aikoo surmata itsensä. Silloin ilmestyy auttajana uusi kosija, rikas kamarineuvos, ja pelastaakseen isänsä Emilie on valmis uhrautumaan. Mutta kun kamarineuvos näkee neiden sormessa sormuksen, jonka kannassa on punainen pilkku, hän hätäntyy. Emilie on sen saanut liikkeen palveluksessa olevalta nuorelta Ernst Feltmanilta, jonka isä, kauppaneuvos Feltman, 20 vuotta ennen oli murhattu. Sitte selviää, että kamarineuvos itse oli murhaaja, ja hän oli uhriltaan ryöstämällään kassalla karannut ulkomaille, josta nyt vasta oli palannut. Pankinjohtaja perii ulkomailta kuolleen veljensä omaisuuden, jota kamarineuvos myöskin oli koettanut saada käsiinsä, ja Emilie tulee onnelliseksi Ernstin kanssa. — Mutkikas juoni; henkilöt varjomaisia. "*Kahdentoista tuhannen markan vahinko!*" Rovasti Grandt sairastaa kuolintautiaan, turhaan hänen rouvansa toivoo ja saa lääkärin panemaan taitonsa alttiiksi, että sairas eläisi toukokuun 1:seen p:ään; hän kuolee 22 tuntia ennen aikaa. Silloin leski ja lääkäri tahtovat salata kuolemantapauksen, jotta perilliset saisivat nauttia yhden virkavuoden tulot; mutta tytär ja hänen sulhonsa, nuori pappi, eivät suostu petoksella pyytämään maallista etua. — Epäilemättä tosielämästä otettu aihe, joskin aivan vapaasti käsitelty. — "*Meidän pikku mullikkamme*", soma, psykologisesti mielenkiintoinen jutelmä juomarista, joka rakkaudesta lapseensa (jota vanhemmat nimittivät 'pikku mullikkakseen') lakkaa juomasta, mutta joka lapsen kuoltua surusta jälleen alkaa juoda ja juo kunnes henki menee. Syntyi avioparille toinenkin poika, mutta hänestä isä ei välittänyt. Tästä toisesta pojasta leski sai turvan ja onnen kärsimyksissään. — Tämän kertomuksen Yrjö Koskinen luki ääneen suomenmielisten iltaseurassa 21 p:nä helmik. 1865. — "*Isoisän testamentti.*" Isä on muonaa vastaan luovuttanut talonsa Kyösti pojalleen, joka hoitaa sitä huonosti ja kohtelee isäänsä pahasti. Noudattaen isänsä esimerkkiä on Kyöstin poika, Antero, yhtä sydämetön isoisää kohtaan. Kumminkin ukko rahoillaan pelastaa talon häviöstä ja tekee sitte testamentin, jonka mukaan Kyösti saa talon ja Antero rahat, jos palvelee pappilassa renkinä 5 vuotta. Tällä ajalla Kyösti menettää talon, mutta Antero tulee kunnan mieheksi, ja vaikka hän sai ainoastaan "tolpan" perinnöksi, hän nyt menestyy hyvin ja kohtelee köyhtynyttä isäänsä hyvästi. — Opettavainen tarkotus selvä. — "*Pata-ässä*", muistelmä kouluajalta. Kertomus alkaa kuvauksella miten tekijä tovereineen mennessään vanhassa Vaasassa varastamaan koivunmahlaa Eliselundista sai selkäänsä. Samalla matkalla hän ensi kerran näkee hra Manderbergin, "Pata-ässän", jonka hän jälestäpäinkin pari kertaa tapaa ja joka oli auttamaton juoppo. — "*Minun nuori sisareni*", yksinkertainen, vaikuttava kertomus. Veli esittää nuoruudenmuistelman, miten muuan lapsuuden leikkiveri luutnantiksi tultuaan viettelee hänen 14-vuotiaan sisarensa, ja miten hän itse luutnantin kodissa tämän kihlajaisjuhlassa julkisesti syyttää häntä konnantyöstään. Turhaan luutnantin äiti pyytää rahalla sovittaa poikansa rikosta; petetty tyttö suree, riutuu, kuolee. — "*Kainin omatunto*", romaanintapainen, sekava juoneltaan. Alkaen köyhän ylioppilaan Lauri Annalan tulosta kotiopettajaksi parooni Ellenin omistamalle Kotkan tilalle kertomus tutustuttaa lukijan kamaliin suhteisiin. Parooni luulee mustasukkaisuudesta murhanneensa veljensä Eliaksen, joka kuitenkin on salaa pelastettu. Eräs petollinen ystävä, joka on kaiken onnettomuuden aikaansaaja, tuo vihdoin kuolleeksi luullun takaisin aikeessa pelottaa Kainin omantunnon vaivaamaa ja kostaa hänelle, että hän aikoinaan on voittanut hänet kilpailussa naisen rakkaudesta. Kun veljekset kumminkin nähdessään toisensa unohtavat vihansa, tuo ystävä ampuu paroonin. Lauri on Eliaksen poika ja tulee onnelliseksi serkkunsa Matildan kanssa. — "*Herää omatunto ainakin kuolemassa.*" Rikas talonpoika tunnustaa ennen kuolemaansa, kuinka hän nuorena oli varastellut ja osannut niin menetellä, että erästä

hänen toveriaan pidettiin syyllisenä. Toveri hukutti itsensä, mutta hän, rikosentekijä, kohosi varallisuudessa ja arvossa. — *"Kummityttäreni."* Kertoja on lukiolaisena ensi kerran kummina erään torpparin tyttölapselle. Helsingissä 19 vuotta myöhemmin vanha vaimo rukoilee ja saa eräältä herralta 30 ruplaa, millä vapauttaa tyttärensä porttolasta. Tyttö oli kertojan kummitytär. Vuosia sen jälkeen kertoja lukee Hufvudstadsbladetissa, että sama tyttö, Eva Sydänmaa, oli hirttänyt itsensä. Kertoja näkee hänen ruumiinsa anatomiasalissa!

Siinä ne yhdeksän kertomusta, joiden yhteisnimi on "kuvauksia elämästä".

Vuoden muut novellit ovat seuraavat: *"Ruma tyttö."* Sussu eli Sanna Seeström, kauppaneuvoksen tytär Turussa, on rikas perijätär ja semmoisena häntä imarrellaan, niin että hän luulee itseään kauniiksi. Vähitellen hänelle kuitenkin selviää, että kosijat vain haluavat hänen rahojaan. Silloin hän kehottaa isäänsä jälkisäädöksellä antamaan koko omaisuutensa köyhille; isä on myöntövinään, mutta hänen kuoltuaan tytär saa sittenkin kaikki. Elääkseen yksinkertaisemmissa oloissa ja ympäristössä, jolle hänen varallisuutensa on tuntematon, Sanna asettuu pitemmäksi ajaksi Ylikannuksen pappilaan (huomaa! ennen Gummerusten aikoja); hän toivoo ihmisten pitävän hänestä hänen itsensä eikä hänen rahojensa tähden. Täällä hän rakastuu ylioppilaaseen ja auttaa häntä salaa, mutta nuori mies ottaa kuitenkin toisen. Sanna jää naimattomaksi löytääkseen vihdoinkin rauhan Jumalassa. — Kertomus psykologisesti tavallista syvempi, joskin loppupuolelta vähän epäselvä; sisältää paljon kannukselaisia muistoja. — *"Ystävä."* Kaksi ylioppilastoveria, Konrad ja Kaarle, edellinen rikasta, ylhäistä sukua, toinen varaton nimismiehen poika, rakastuu eri aikana ja aluksi toistensa tietämättä, Harjulan pappilan ihanaan Anniin. Tyttö puolestaan ei tiedä kumpaako oikein rakastaa, kunnes hän vihdoinkin ottaa Kaarlen. Ystävykset, jotka kilpakosinnan aikana ovat mitä jaloimmin menetelleet toisiaan kohtaan, eivät lopultakaan riitaannu keskenään; Konrad poistuu, palatakseen 23 vuoden päästä kenraalina — sydämenrauhan saaneena. — *"Koulumuistelmia"* (ks. ylempänä, missä puhutaan tekijän kouluajasta). — *"Juovan emäntä"*, vanhan miehen papereista. Matalena, nimismiehen tytär, nai renkimiehen, Taavetin, joka vaimonsa rahoilla ostaa Juovan talon. Emäntä, kelpo ihminen ja hyvä talouden hoitaja, salaa kaikilta, että viinaan menevä mies kohtelee häntä pahoin. Matalenan tädin jälkeen Taavetti perii 700 markkaa. Silloin hän palkkaa rengin surmaamaan emännän, ja leskeksi tultuaan hän kosii rikkaan Koskelan kaunista Katria, joka isänsä pakotuksesta menee hänelle. Katri on kuitenkin ennen ollut kihloissa, ja petetty sulho murhaa häyönä Taavetin. Murhaaja vangitaan ja tuomitaan; Katri kuolee surusta. — Hyvin kerrottu talonpoikastragedia. Matalenan luonne parhaiten kuvattuja. — *"Sotilaan tytär."* Elli, vanhan sotilaan tytär, on tavattoman kaunis, mutta kuuromykkä. Venäläinen luutnantti Golubin näkee hänet jo ennen 1808 v:n sodan alkua; sodan aikana hän aikoo ryöstää tytön, mutta Elli on lähtenyt kotoa niille seuduille, joilla hänen veljensä Antti ja pappilan Ernst maisteri taistelevat vihollista vastaan. Revolahdella molemmat haavoittuvat, ja Elli hoitaa heitä, kunnes he jälleen pystyvät jaloilleen. Sittemmin Elli ja Antti joutuvat Golubinin valtaan, ja kahakassa, jossa Ellin isäkin on osallinen, kaikki kolme ammutaan, sitte kun Elli kumminkin on pistänyt puukon luutnantin sydämeen. Ainoastaan Antti palaa henkiin. — Paljon haaveilevaa tunteellisuutta, suunnitelma sekava; mutta huomattava ensimmäisenä novellina, jossa Gummerus kertoo historiallisia sotatapahtumia (Revolahden tappelu). Luultavasti kirjoitettu G. H. Mellinin "Paavo Nissisen" vaikutuksesta, jossa myöskin kuuromykkä esitetään sotatapauksiin sekaantuneena.

Paitsi sitä että Gummerus 1865 v:n Suomettareen kirjoitti edellä mainitut novellit (viimeistä lukuunottamatta), julkaisi hän siinä erinäisiä runoelmia sekä piti "suuren osan vuotta huolta lehden ulostulosta joka päivä". Näin sanotaan vuosikerran viimeisessä numerossa, ja siitä voi päätellä, että hän tänä vuonna oli enemmän sanomalehtimies kuin ylioppilas. Toverina oli hänellä tässä toimessaan muun muassa maisteri Jaakko Forsman, joka toimitti ulkomaanosastoa.[49] — Nyt loppunut vuosi oli toinen, jona Suometar ilmestyi joka arkipäivä. Lehden laajennus oli johtunut siitä kohonneesta mielialasta, jonka ensimmäiset valtiopäivät olivat aiheuttaneet. Kokemus oli kuitenkin semmoinen, että vuoden lopulla päätettiin palata entiseen järjestelmään: v. 1866 oli lehti jälleen ilmestyvä ainoastaan kaksi kertaa viikossa. Ilmotuksen allekirjoittivat Rietr. Polén ja A. Nylander, joka jälkimäinen oli ollut nyt lakkaavan Päivättären toimittaja. "Kaunokirjalliset kertomukset", sanottiin siinä, "toimittaa tunnettu nimimerkki —l—b—s."

Gummeruksen tuotteliaisuus v. 1866 oli yhtä runsas kuin edellisinäkin vuosina. Alkuperäisten tuotteiden luku Suomettaressa on näet kahdeksan, ja niiden joukossa on erityinen sarja "Velkakirjain kertomukset", joka käsittää kahdeksan pienempää jutelmaa, joten saattaa sanoa koko luvun nousevan viiteentoista.[50] Seuraavassa viittaa näidenkin novellien sisällykseen.

"Merkki rinnassa" on juoneltaan romaanintapainen, siinä kun kuvataan, miten sukulaiset odottavat mahtavan Suursaaren omistajan kuolemaa, miten testamentti määrää tilan vainajan aviottoman tyttären pojalle ja miten toiveissaan pettyneet sukulaiset koettavat saada kokemattoman perijän valtaansa hyötyäkseen hänestä. Merkki rinnassa on luonnon synnyttämä, mutta sillä ei ole mitään varsinaista merkitystä juoneen nähden. *"Ystäväni kohtalo"* on siinä, että ylioppilas, lautamiehen poika, saa omakseen kreivin tyttären, Laura A:n. Kuinka Laura oikeastaan niin silmittömästi rakastui

nuorukaiseen, jää selittämättä; pääviejätyksenä on sujuva kertomistapa. — *"Sukuhauta"* on sekin noita romaanintapaisia kertomuksia, jotka sekä liiallisen romanttisuuden että esityksenkin puolesta ovat ehdottomasti heikompia kuin toiset. Päähenkilö on roistomainen kauppapalvelija Aelen, joka menee kihloihin rikkaan kauppiaan tyttären, Emman, kanssa, Ruotsinmatkalla kihlaa toisen tytön, kotia tultuaan surmaa Emman työntämällä hänet sukuhautaan ja väärentää hänen isänsä testamentin omaksi hyödykseen. Pahantekijä elää omantunnon vaivaamana kauppaneuvoksena ja kuolee ilman rauhaa, ilman sovintoa. — *"Velkakirjain kertomukset"* alkavat kehyskertomuksella, jossa kertoja kuvaa levottoman yönsä kauppias A:n kodissa. Näkymätön olento tulivaltikka kädessä avaa kassakaapin oven ja saa velkakirjat kertomaan, missä oloissa ovat syntyneet. *Ensimmäisen* velkakirjan on köyhä mies tehnyt kartanon herralle, joka ilmaiseksi kuittasi korot, mutta sitte se on joutunut kovasydämisen vävyn haltuun. *Toinen* on tehty, kun varatuomarin täytyi lainaamalla maksaa takaus; pelottava se on joutuneena kauppiaan käteen, joka vihaa lainanottajan perhettä sen vuoksi, että rouva on ylenkatsonut hänen lemmentarjouksensa. *Kolmannen* syntyy on kerrassaan lystillinen. Tuhma Mikko on kosinut kaunista Kaisaa, joka on suostuvinaan, mutta sitte uhkaa häntä kauhalla ja mielistelee toisia. Silloin vanhanpuoleinen Sussu itse tarjoutuu Mikolle ja he lähtevät yhdessä pappilaan kuulutusta hankkimaan. Huomatessaan sen Kaisakin pistäytyy mukaan, ja papin edessä morsiamet riitelevät Mikosta, joka sanoo ottavansa Kaisan. Hyvittääkseen Sussua hän tekee tälle 10 ruplan velkakirjan. *Neljännän* tekee "koulutoverille ja ystävälle" nuori mies, joka ottaa 21 prosenttia lainasta! *Viides* on kirjoitettu sentähden, että veli tahtoo pelastaa veljen häviöstä. Esko ja Jaska olivat eläneet parhaimmassa sovussa, kunnes Esko käydessään Pohjanmaalla tuli körttiläiseksi. Sitä ei Jaska kärsi, ja veljekset eroavat. Jaska hoitaa taloansa niin huonosti, että se on myytävä huutokaupalla. Sitä ennen Esko kuitenkin maksaa velat, ja sovinto rakentuu veljesten välille. *Kuudes* tehdään kievarissa, jossa kyytipojat paraikaa kiusaavat ja hännäävät mielipuolta Kala-Jussia. Tämä suuttuu, heittää yhden pojista tuleen, ja kun toiset ovat hänen sieltä pelastaneet, sieppaa Jussi tuhannen ruplan setelipakan pöydältä ja polttaa sen. Rahojen lainaaja ajaa häntä takaa pihalle ja metsään, missä sitte Jussi tavataan tapettuna ja murhaaja itse kylmettyneenä ja hulluna. *Seitsemäs* asiapaperi kertoo, miten kauppias A. vihaa ja kadehtii muuatta kauppapalvelijaa tämän rehellisyyden vuoksi, syyttää häntä aiheettomasti varkaudesta ja salaa häneltä erään haltuunsa joutuneen lahjakirjan, joka olisi saanut vainotun onnelliseen asemaan. *Kahdeksas* on syntynyt kauppiaan kunnianhimosta. Hän on näet lainannut 10,000 ruplaa kreiville, joka lupaa hankkia hänelle kauppaneuvoksen arvonimen. Kreivi häviää lupaustaan täyttämättä, velkaansa maksamatta. — *"Hän sai Kaisansa"* on hauska kerrottu jutelmä siitä, miten eräs kunnan renki viekkauksella sai rikkaan talollisen tyttären. Hän suututtaa näet isäntää niin, että tämä lyö häntä puukolla ja sovituksiksi myöntyy antamaan tyttärensä. Kun vävy aikoja myöhemmin tunnustaa menettelynsä, appivaari tunnustaa, ettei hän olisi voinut parempaa vävyä saada. — *"Kuinka kuritetaan pahankurinen akka"* on hullunkurinen juttu, joka näyttää kuinka 3 kyynärän ja 2 korttelin pituinen Kalle, jota 2 kyynärän pituinen Klaara vaimo on vuosikautia armottomasti kurittanut, erään ylioppilaan neuvosta käyttämällä noitumisen uhkauksia ja — oksennuspulveria tekee akastaan mitä herttaisimman aviosiipan. — *"Minun matamini kertoo"* sisältää kertomuksen erään ylioppilasmattamin surullisista ja liikuttavista elämänvaiheista. Hän oli kauppiaan tytär ja eli isänsä kuoltua Tammerkosken rannalla (ennen kaupungin perustamista). Äiti kuoli pelastaessaan tyttärtään kosken kuohuista. Sitte tyttö tuli erään kunnottoman lääkärin luokse, jossa onnea lupaava rakkaussuhde syntyi hänen ja lääkärin pojan välillä. Isä sai kuitenkin viekkaasti vehkeillen nuoret epäilemään toisiaan ja vietteli tytön, joten tämän elämän onni ei sittenkään voinut korjautua, kun asiain oikea laita oli selvinnyt. — *"Kaksi avioliittoa"* on vihdoin lyhyt juttu Saisalon kauniista Annasta, joka ensin hylkää köyhän Matin mennäkseen naimisiin pappilan maisterin kanssa, mutta paljon kärsittyään ja vapaaksi joutuneena ottaa Matin ja tulee onnelliseksi.

* * * * *

Umpeen kulunut vuosi oli vanhan Suomettaren viimeinen, ja siihen päättyi Gummeruksen kirjailijatoimen ensimmäinen jakso. — Kun Gummerus esiintyi julkisuudessa, oli hän kirjallisesti kovin kokematon. Sen todistaa täysin määrin hänen esikoisensa, "Veljekset". Kumminkin hän jo kahden vuoden päästä kykeni luomaan mitä on suurisuuntaisinta yrittänyt — romaanin "Ylhäiset ja alhaiset". Se osoittaa, että hänen kehityksensä oli nopea, mutta silti ei sitä voi sanoa monipuoliseksi taikka laajaperäiseksi. Hänen luontainen kertojakykynsä kypsyi kypsymistään, tuli vapaammaksi ja voimakkaammaksi, mutta itsetietoisena taiteilijana hän tuskin edistyi enemmän kuin hänen elämäkäsityksensä laajentui. Syynä tähän oli ensiksikin se, että hän kirjoitti sanomalehteä varten, joka luku luvulta nielaisi hänen novellinsa, ennenkuin se oli valmis, vielä vähemmän korjattu ja toiseksi se, että hänen yleisönsä oli niin tyytyväistä. Ei mikään estänyt Gummerusta käsittämästä kirjailijaintonsa yhtä kevyeltä kannalta kuin opintojansa ja elämänsä yleensä: luonto ei ollut hänen kertojalahjaansa yhdistänyt mitään erikoisempaa kauneudentuntoa, jonka tyydyttäminen olisi pakottanut häntä väsymättömästi huolehtimaan kertomustensa muodollisesta puolesta, eikä hän myöskään suuresti pyrkinyt laajentamaan henkisiä näköalojaan. Milloin elämä tuntui hänestä tyhjältä, hänen ajatuksensa palasivat siihen aikaan, jolloin hänellä heränneenä oli ollut rauha sydämessään, ja sitä kaivaten hän "Uuteloissaan" painosti niitä samoja henkisiä arvoja, joita hän silloin oli tunnustanut — ei yhdessäkään hän ole puolustanut sitä kevyttä huvituselämää, jota hän enimmäkseen eli

ylioppilasvuosinaan. Näin hän, muistaen tai muistamatta mitä äiti oli kirjoittanut sen johdosta, että hänelle oli suotu kirjoittaa julkiseen sanomalehteen, antoi "kynttilänsä loistaa", s.o. kirjoitti niin, että siitä saattoi "olla toiselle tai toiselle hyötyä".

Näin olin jo määritellyt Gummeruksen luomistoimen laadun, kun hänen kirjeissään morsiamelleen tapasin seuraavat sanat, jotka merkillisesti todistavat osanneeni oikeaan. "Rakkautta [sinuun] on minun kiittäminen siitä", hän kirjoittaa (15/8 1869), "että silmäni ovat auenneet huomaamaan, että elämä voi olla oikeaa elämää, ei ainoastaan semmoista tyhjää kuin enin osa ylioppilasvuosinani viettämäni. Ja kun kerran olen sen huomannut, ei liene vaikeata aikaansaada muutosta, sillä usein on tuo entinen tyhjyys minua vaivannut, ilman että olen kyennyt saamaan muuta kuin näennäistä parannusta *runoilemalla henkilöitä, jotka olivat minun kaltaisiani ja jotka minä mielikuvitukseni avulla johdatin rauhaan kuitenkin itse saamatta lepoa ja rauhaa.*" — Tämän nojassa voimme siis erehtymättä päätätä, että esim. Johanneksen, tollin lapsen, pyrkimyksissä päästä selvyteen elämän päämäärästä ja hänen epäilyksissään on paljon tekijää itseään, jonka tähden myöskin romaanin alkupuoli on onnistuneempi; jälkimäinen puoli, jossa Johannes saavuttaa mielenrauhan, on sitä vastoin vähemmän tyydyttävä, se on mielikuvituksen luoma ilman todellisuuspohjaa.

Ylempänä olen luetellut Gummeruksen lukuisat novellit tältä ajalta, lyhyesti viitaten niiden sisällykseen. Ovathan ne, kätkeytyinä kun ovat pian puolen vuosisadan vanhoihin sanomalehtiin, nykyajalle enimmäkseen tuntemattomia, sillä ainoastaan vähäinen osa on kirjan muodossa ilmestynyt. Taiteellisesti heikoimmat ovat ne, joita olen sanonut juoneltaan "romaanintapaisiksi". Niiden sommittelu on sekava, henkilöt ovat tavallista enemmän varjomaisia, ja toiminta liikkuu usein kaupunki- tai muuten ylemmissä piireissä, joista, jollemme niihin lue pappiloitakin, tekijällä näyttää olevan vähän kokemusta. Tuskin onkaan epäiltävissä, että useimmat ovat syntyneet kirjallisista vaikutuksista — niin tutuilta juonet tuntuvat. Ehdottomasti etevämpiä ovat ne novellit, joiden aiheet ovat kansanelämästä ja jotka saivat Bergbomin lukemaan Gummeruksen n.s. "kyläkertomusten" tekijäin ryhmään. Niissä on juoni enimmäkseen yksinkertaisen selvä, ja niissä tapaa luonteita, jotka epäilemättä nojaavat tekijän tunteeseen todellisuuteen. Erikoisena todistuksena siitä, että Gummerus sommitellessaan jutelmiaan lähti todellisuudesta, joskin hän aina soi paljon tilaa vilkkaalle mielikuvitukselleen, on huomattava, että kertomusten toimintapaikkana niin usein mainitaan Ylikannus, Karkku, Suoniemi ja myöhemmin Savonlinnan seudut, sekä Pietarsaari, Kokkola ja Helsinki, s.o. paikkoja, joilla hän itse oli elänyt. Että siitä huolimatta kuvaukset verraten harvoin tyydyttävät nykyaikaista lukijaa, johtuu yksinkertaisesti maun ja käsitystavan muuttumisesta. Gummerus oli romanttisuuden lapsi — väärin on häneltä vaatia realismia tai naturalismia. Aatteellinen sisällös oli huvittamisen ohella hänestä tärkeintä, ja juuri semmoisena hän lukijoitaan tyydytti. Paljo, jollei kaikki, mikä meistä tuntuu sovinnaiselta hänen kertomuksissaan, oli uutta suurimmalle osalle Suomettaren lukijakuntaa, joka ei ennen ollut mitään senlaatuista lukenut, ja sentähden hän herätti ihastusta ja innostusta laajoissa piireissä ja valmisti niitä ottamaan vastaan mitä vähitellen kasvava kirjallisuutemme oli tarjoava. Miten kevyeltä kannalta Gummerus itse käsittikään tehtävänsä kirjailijatoimensa ensi jaksolla, oli hänen vaikutuksensa ja merkityksensä silloin kumminkin ehkä suurempi kuin myöhemmin. Niinkuin Z. Topelius 1840- ja 50-luvuilla täyttäen Helsingfors Tidningarin runoilijakynänsä tuotteilla oli lehtensä ympäri kerännyt yhä kasvavan ruotsalaisen lukijakunnan, niin Gummerus 1860-luvulla teki Suomettaren suomalaiselle yleisölle viehättäväksi "alkuperäisillä suomalaisilla uuteloillaan" — eikä meillä ole myöhemmin nähty sanomalehtiä, jotka siinä kohden olisivat pystyneet niiden kanssa kilpailemaan. Samoin kuin Topeliuksen on Gummeruksenkin sanomalehtitoimi otettava huomioon kansallisen herätyksen tekijänä.

Mitä tulee Gummeruksen runomuotoisiin sepitelmiin, joita joskus tapaa Suomettaressa, Joukahaisessa y.m., osottavat nekin kielellistä edistystä, jota vastoin ne runolliselta kannalta arvostellen tuskin ansaitsevat enemmän huomiota kuin entisetkään. Merkittävämpiä kuin alkuperäiset runot ovat jotkut käännökset niinkuin esim. *Tähtitie taivaalla* (Z. Topeliuksen "Vintergatan", Joukahainen V, 1864), *Väntrikin markkinamuisto* (Suometar 1864 n:o 40), *Wilhelm von Schwerin* (Suometar 1866 n:o 29) y.m. Gummeruskin kuului siis niihin kirjailijoihin, jotka tänä suomalaisuuden alkuaikana koettivat tehdä suuria ruotsalaisia runoilijoitamme tunnetuiksi suomenkielisten kesken.[51]

III.

Yliopistoajan loppupuoli; koulunopettajana; kirjailijatoimen toinen jakso 1867-75.

Vuosina 1867—68 Helsingissä ei ilmestynyt muuta suomenkielistä sanomalehteä kuin Suomen Virallinen lehti. Gummerukselle se oli onni: sanomalehtimiestoimi ei enään estänyt häntä saattamasta

opintojaan toivottuun päätökseen. Toimeentulon vuoksi hän sentään oli opettajana vuoro-opetuskoulun suomalaisella tyttöosastolla (1865—68).

Kirjoitettuaan pro gradu syksyllä Gummerus uutena vuotena 1867 alotti tenttinsä, mutta hitaanlaisesti hän nytkin edistyi. Arvatenkin hän oli tuuminut tulla valmiiksi samana vuonna, mutta todellisuudessa hän suoriutui tehtävästään vasta kevätlukukautena 1868. Ja silloinkin vain nipin napin. Filosofian kandidaattitutkinnossa vaadittiin ainakin yhdessä aineessa korkein arvolause, mutta suomenkielessä, joka oli hänen pääaineensa, Ahlqvist myönsi hänelle ainoastaan cum lauden, ja saman arvolauseen hän sai Pohjoismaiden historiassa, vaikka sen edustajaa, professori Z. Topeliusta, pidettiin vähimmin vaativana.[52] Mitä sankarimme oli jälkimäisessä aineessa lukenut, on mahdotonta tarkoin tietää, mutta toverien kesken juteltiin, että hän oli ilmottanut lukeneensa — Välskärin kertomukset! Se oli tietenkin pilapuhetta, eikä Mutter epäillytkään, kenen puoleen hänen oli käännäyttävä siinä pulassa, mihin oli joutunut, — jollei hänen onnistuisi ennen lukuvuoden loppua saada yhtä "laudaturia", oli vaara lähellä, että hänen täytyisi uudistaa kaikki tenttinsä. Totta kai runoilija parhaiten ymmärtää toisen runoilijan hädän, Mutter arveli, ja hän sähkötti Lundiin, jonne Topelius oli matkustanut edustaakseen Suomen yliopistoa sikäläisen yliopiston 200-vuotisjuhlassa, ja pyysi, että Setä hyväntahtoisesti korottaisi Pohjoismaiden historian arvolauseen cum laudesta laudaturiksi. Eikä toivo pettänyt. Onko siinä perää, että sähkösanoma tuotiin Topeliukselle keskellä juhlapäivällisiä ja että ne rakastettavat daamit, joiden välissä runoilijamme istui, lämpimästi kannattivat tuntemattoman ylioppilaan pyyntöä, jääköön sikseen; varmaa on, että vastaus, osotettuna ylioppilas Gummerukselle Helsingissä "via Tornio", kuului näin: "Lundin riemujuhlasta lähetän minä Gummerukselle mielelläni laudatur. Ilmota Dekaanukselle. Kaikki suomalaiset tervehtivät. Juhla onnistunut, veljellinen. Topelius." Sähkösanomanvaihto tapahtui 28 p:nä toukokuuta, ja 30 p:nä oli julkinen tutkinto.

* * * * *

Ei ole paljon lisättävää Gummeruksen elämästä 1867 ja alkupuolella vuotta 1868. Muistan hänet näiltä ja myöhemmiltä ajoilta iloisena osanottajana suruttomaan ylioppilaselämään — tenttiluvut näet eivät estäneet häntä olemasta mukana. Samoin kuin Aug. Hagman, joka sentään harrastuksissaan oli vakavampi, oli Gummeruskin toveriseurassa aina iloisen pakinan alkuna ja aiheena. Jos näet on olemassa vakavia luonteita, joita aina puhutellaan vakavasti, on toisiakin, joita tavatessa aina koetetaan lausua enemmän tai vähemmän onnistuneita sukkeluksia siinä varmassa olettamuksessa, että vastaus on oleva viritetty samaan äänilajiin. Näitä jälkimäisiä oli Gummerus ja semmoisena hän oli suosittu. Iloisissa juomingeissa hän oli ensimmäisiä ja vallattomien kepposten keksimisessä hän oli vieläkin, niinkuin ennen koulupoikana ja lukiolaisena, muitten edellä; mutta silti häneltä ei kielletty arvonantoa: hänen lahjakkaisuutensa oli tunnettu, hänen kansallismielisyytensä taattu samoin kuin sekin, että hän huolimatta monen hetken hillittömyydestä oli aatteen mies. Kuitenkaan toverit eivät tietäneet, että Gummeruksessa yhä edelleen piili herännäisyyden sytyttämä kipinä. Alussa vuotta 1867 hän jälleen oli tuohon vanhaan sisällisen elämänsä päiväkirjaan kätkenyt todistuksen siitä. Hän oli muka vielä huonommalla kannalla kuin kaksi vuotta ennen, "mutta ei sentään ole kadonnut onnellisemmän ajan toivo, jolloin Jumala jälleen kutsuu minua".

Keväällä 1867 muutti Gummeruksen perhe Karkusta Säamingiin. Karkussa oli perhe hyvin viihtynyt, mutta mitä useampi lapsi tuli kouluikänsä, sitä enemmän menot kasvoivat, ja se sai isän pyrkimään suurempipalkkaiseen pitäjään. Kun muutto tapahtui, eli äiti vielä, ja hänestä tiedetään, että hän mielellään olisi jäänyt Karkkuun elämänsä loppuun, vaikkei hän sentään vastustanut miehensä tuumia. Kalle Gummerus lähti kesäkuun alussa ensi kerran uuteen kotiin, joka erään Saimaanlahden rannalla sijaitsevana luonnonkauneudessa kilpailee Karkun pappilan kanssa. Miten perhe uuteen olopaikkaansa kotiutui, siitä ei ole tarkempia tietoja. Ainoastaan sen olen kuullut mainittavan, että rouva Gummerus, jolla ei kuitenkaan ollut muuta kuin vuoden aika eletävänä, tällä lyhyellä ajalla ennätti jättää kansaan pysyvän muiston. Emma Gummerus oli näet viimeiseen asti sama herttainen, ylevä- ja lempeämielinen nainen ja äiti, sama harras kristitty kuin ennen, ja semmoisena hän eli ja toimi uudessakin kodissa. Kenties oli sellainen papinrouva outo ilmiö Säamingissä; ainakin sanotaan, että ne lämpimät, vilpittömät neuvot ja kehotussanat, joita hänen oli tapana lausua pappilassa käyville pitäjäläisille, tekivät heihin syvän vaikutuksen. Hänen kuolemansa sattui vuoden kauniimmalla ajalla, kesäkuun 26 p:nä 1868, jolloin kaikki lapset olivat kotona kesälomalla. Ja surusanoman levittyä oli nähty, kuinka rakastettu vainaja oli laajoissa piireissä. Pohjanmaalta ja Satakunnasta saakka oli heränneitä ystäviä ja tuttavii joukottain saapunut maahanpaniaisiin, niinkuin herännäisyysliikkeen kiihkeimpänä aikana oli tavallista ollut, milloin joku merkkihenkilö uskovaisten kesken oli päättänyt maallisen vaelluksensa. Kalle Gummeruksesta mainitaan, että hän osottaen äitivainajansa kiharoita oli sanonut olevansa syypää siihen, että ne olivat harmaantuneet.

* * * * *

Saman vuoden elokuulla rovasti Gummerus vanhimman poikansa kanssa kävi Pohjanmaalla. Muun muassa he vierailivat Siikajoen pappilassa rovasti Johan Leonard Gummeruksen luona, joka oli

Säämingin rovastin vanhempi veli. Siellä Kalle ensi kerran tapasi 19-vuotiaan Gustava serkkunsa ja mieltäytyi häneen niin, että hän Oulusta, jonne matkustajat olivat lähteneet Siikajoelta, (18/8) osotti hänelle kirjeen, missä tunnusti rakastavansa häntä ja pyysi häntä omakseen. Tämä kirje näyttää hävinneen, mutta se oli alku vuosikausia kestäneeseen kirjeenvaihtoon, josta useimmat, jollei kaikki, Kallen kirjeet ovat tallella. Näistä kirjeistä selviää sankarimme rakkausromaani, paitsi paljon muitakin hänen elämänsä vaihteita, ja niihin nojaa pääasiassa lähinnä seuraavien vuosien kuvaus.

Gummerus ei ollut — niin hän itse väittää — ennen ketään rakastanut. "Kertomuksissani on rakkaus useimmiten ollut se perustus, jolle olen perustanut ratkaisun, ja kuitenkin, kuinka kaukana olenkaan ollut todellisuudesta!" Nyt vasta hän tiesi mitä rakkaus oli ja merkitsi. — Siihen tapaan kosija laajasti ja hehkuvasti kirjoittaa Säämingin pappilasta, missä sunnuntain aamupäivällä istuu sievässä kamarissaan, akkunain edessä Saimaan lahti niemilleen ja saarineen, ja hän rukoilee serkultaan vastausta Oulusta päin tekemäänsä painavaan kysymykseen. Kalle oli näet kyllä isänsä kanssa paluumatkalla vielä poikennut Siikajoen pappilaan ja puhutellut Staavaa, mutta tämä ei ollut antanut myöntävää vastausta, jollei kieltävääkään, vaan vaati, että alkanut suhde oli pidettävä salassa, lykännyt ratkaisun tuonnemmaksi. "Jaa-sana", hän kirjoitti (lokakuulla), "sietää miettimistä, sillä kerran sanottuna se on sanottu". Nämä sanat ilmaisevat Staavan luonteenlaadun, joka oli aivan toisenlainen kuin kosijan. Hän oli tyyntämielinen, käytännöllinen, järkevä tyttö. Ulkonäöltään hän oli sieväntäminen, mutta ei kaunis, ja semmoisena hän ei ollut enemmän tottunut syyttämään sydämiä ja itse ensi näkemältä syyttämään kuin yleensä harkitsematta noudattamaan tunteitaan. Joko hän siis oli epävarma omasta taipumuksestaan taikka epäili kaunopuheliaisen serkkunsa, vilkasluontoisen fantasiaihmisen rakkauden kestävyyttä, totta on, että Staava piti Kalleansa kireällä. Vuosikausia tämä sepitti hänelle kirjeitä, jotka pääsisällykseltään eivät suurestikaan vaihdelleet, mutta vastaukset viipyivät kauan, sittenkään olematta pyyntöjen ja toivomusten mukaisia. Kun morsian vihdoinkin oli antanut "jaa'nsa", hän ei sentään suostunut kihlauksen julkaisemiseen, ja kun hän oli siihen myöntynyt, ei hän pitkään aikaan halunnut antautua puhumaan häittäenvietosta.

Yksi syy, miksi Staava viivytti ratkaisua, oli nähtävästi se, että hän tahtoi odottaa, kunnes Gummerus oli päässyt vakinaiseen virkaan, joka turvasi heidän toimeentulonsa. Käytännöllisenä tyttönä, mutta ehkä vielä enemmän rikkaana perijättärenä hän pani siihen painoa: hänestä olisi ollut masentavaa mennä miehelle, joka ei tullut toimeen omilla varoillaan. Tämä selittää miksi näemme Gummeruksen kohta kosintansa jälkeen harrastavan viransaantia — että hän siinä onnistui verratessaan myöhään, riippui osaksi silloisista kouluoloista, osaksi tietenkin hänestä itsestään. Jo mainitussa ensimmäisessä kirjeessään Säämingistä hän kertoo aikovansa Kuopioon perustettavan sokeainkoulun opettajaksi ja hän oli anonut matkarahaakin valmistuaksensa siihen toimeen. Vastausta odottaessaan hän oli päättänyt jäädä syksyksi kotia. Lokakuun lopulla me kumminkin tapaamme hänet Helsingissä. Silloin hän syystä tai toisesta oli luopunut edellisestä tuumastaan ja päättänyt hakea historian lehtorin virkaa Haminassa; pääkaupunkiin hän oli lähtenyt suorittaakseen kasvatustieteen tutkinnon. Hän asui yhdessä "viiden Gummeruksen [s.o. veljen] ja kahden Nyholmin" kanssa (ylioppilaita ja normaalikoululaisia), auskulteerasi normaalikoulussa, antoi suomenkielentunteja neideille Frosterus, [Fanny] Churberg ja Sandman [Vaasasta] ja otti tietysti entiseen tapaan osaa toverielämäänsä (m.m. hän oli Porthaninjuhlassa).[53] Että hän myöskin oli jälleen ryhtynyt kirjailijatoimeensa, sitä hän ei suorastaan Staavalle tunnusta, mutta niin oli sittenkin laita. Ystävänsä Aug. Hagmanin pyynnöstä hän näet suostui antamaan kaunokirjallisia lisiä Pietarin Sanomiin, jota paitsi hän v. 1869 alkavaan Uuteen Suomettareen sepitti pitkän historiallisen kertomuksen ("Rollijärven avannot"). Asian laita oli semmoinen, että Staava ei suurestikaan välittänyt serkkunsa kirjailijapuuhiesta, ja sen vuoksi kai tämä niin vähän niistä puhuu. Ainoastaan Hagmanille antamansa lupauksen hän mainitsee, sanoen sen antaneensa, vaikka "jo aikoja sitten oli saanut kylläkseen sanomalehtiinkirjoittamisesta"; samassa hän sentään lausuu toivomuksen, että setä tilaisi Pietarin Sanomat, jotta Staava saisi lukea hänen kertomuksensa. — Ennen joulua Gummerus kävi Haminassa suorittamassa kokeita; menestys oli kai huononlainen, koska häntä ei otettu huomioon virkaa täytettäessä.

Kevät kautena 1869 Gummerus edelleen oleskeli Helsingissä ylempänä mainittua tarkotusta varten. Helmikuulla hän laajanlaisesti kertoo Takasen iltamasta[54] ja pyytää Staavaa "maisterikatrilliin" keväällä toimeenpantavissa maisterivihkiäisissä — "ja vaikkapa tyttö asuisi Muonioniskassa, niin ei muu tule kysymykseen kuin että semmoiseen pyyntöön vastataan: 'tulen'" — niin oli muuan kandidaatti väittänyt valmistavassa kokouksessa. Siihenkään Staava ei kohta antanut varmaa vastausta, mutta maaliskuulla hän matkusti Vaasaan tätinsä, Leontine Gummeruksen, luokse, ja olihan se jo Helsinkiin päin. Kalle olettikin hänen tulevan ja kutsui hänet seppeleensitojattarekseen. Kumminkin Staava vasta toukokuun loppupuolella ilmotti tulevansa; matkan mahdollisuus oli riippunut siitä, voisiko täti heikon terveytensä tähden seurata häntä Helsinkiin — siihen aikaan näet ei tullut kysymykseenkään että nuori tyttö olisi yksin antautunut semmoiseen vaaralliseen yritykseen. Säämingistä Kalle sai vieraakseen Emmi sisaren, mutta isä ei kyennyt matkaan, sillä hän oli keväällä sairastanut lavantautia eikä vielä ollut täysin toipunut. — Syystä että Staava oli Helsingissä, ei ole kirjettä laakerijuhlusta, vaan täytyy lukijan täyttää aukko kuvittelemalla, miten hän sitoi seppeleen kosijalleen ja tanssi hänen kanssaan

maisterikatrillin — kuitenkin vastaamatta lähes vuoden vanhaan polttavaan kysymykseen! Nähtävästi Kallella sentään ei ollut epätoivon syytä, sillä jos Staava olisi aikonut antaa hänelle rukkaset, hän tuskin olisi suostunut seuraamaan serkkujansa Sääminkiin, jonne yhdessä lähdettiin Viipuriin menevässä laivassa. Kesä oli arvatenkin hupaisa, joskin Staava, joka viipyi Säämingissä elokuun loppupuoleen asti, vasta lähtöpäivänä lausui sanan, jota kosija niin kauan oli odottanut. Se tapahtui Kankais-saarella, johon rovasti oli rakennuttanut kesäasunnon ja jossa nuoriso mielellään oleskeli — mutta, niinkuin ennen on mainittu, morsian vaati, että kihlaus oli pidettävä salassa.

Kasvatustieteen-tutkinto oli vielä suorittamatta, ja se lykkäytyi yhä edemmäs, kun Gummerus vastaanotti määräyksen alkavana lukuvuotena (1869—70) hoitaa uskonnon lehtorin virkaa Oulun lyseossa. Ennenkuin lähti sinne, hän kävi Helsingissä suorittaakseen tutkinnon dogmatiikassa, mutta jostakin syystä jäi sekin tekemättä. Sieltä hän muun muassa kirjoittaa Staavalle: "Eilen tapasin Ahlqvistin kadulla. Hän sanoi, että hänellä oli kirje 'sinun morsiamellesi', se oli tullut sinun lähdettyäsi täältä. Jälleen täytyi minun panna vastalause tuota nimitystä vastaan, jota hän käytti sinusta, rakas Gustava. — 'No, no, niin täällä on puhuttu', vastasi hän. Muuten hän oli hyvin ystävällinen." — Tietenkään ei tämä kihlaus ollut helpommin salattavissa kuin muutkaan, ja sentähden Gummeruksen oli tavantakaa, samoin kuin Ahlqvistille, vakuutettava tutuilleen ja ystävilleen, että huhu oli perätön. Hänestä oli tämä salamyhkäily aivan turhaa, eikä hän laiminlyönyt morsiamelleen kertoa tällaisista kohtauksista. Hän toivoi kai, että Staava luopuisi "lapsellisesta" päähänpistostaan, mutta neiti oli tässä asiassa yhtä luja kuin edellisessäkin — hän odotti aikaansa.

Oulussa Gummerus oli lähellä morsiantaan, mutta kun kihlaus oli salattava, eivät he usein tavanneet toisiansa. Kirjeenvaihto oli siten järjestetty, että sulhanen sai kirjeensä tulevan kälynsä, Staavan vanhemman sisaren, Marin, kautta, joka oli naimisissa kauppias Sakari Castrénin kanssa. Paitsi tätä sisarta oli Oulussa myöskin Staavan vanhempi, liikemieheksi ruvennut veli, Janne, ja muitakin sukulaisia. Näiden kanssa Gummerus aluksi seurusteli. Tähän aikaan, syyskuulla, tapahtui, että Gummeruksen luokse tuli pari talonpoikaa lähetystönä Oulun seudun pitäjistä tuoden hänelle kunnialahjana kultaisen kantasormuksen, jonka sisäpuolelle oli kaiverretty sanat: "Muisto Suomettaren kaunokirjoittajan ystävilä 13/8 1869." Sormus oli ostettu rahoilla, jotka olivat kootut talonpoikien kesken, ja heidän puolestaan lausui lähetystö sulimmat kiitokset entisistä Uuteloista ja toivomuksen, että hän vastedeskin huvittaisi heitä uusilla kertomuksilla. Tämä kunnianosoitus, ensimmäinen laatuaan maassamme, ei voinut olla Gummerusta liikuttamatta, ja se selittänee osalta, että hän edelleen kirjoittikin novelleja Suomettareen, kunnes sai Jyväskylässä muita julkaisuja hoidettavakseen. Hän tiesi, että hänellä yhteisessä kansassa oli kiitollinen yleisö.

Tunnettuna kirjailijana ja hupaisena seuramiehenä Gummerus oli huomattava ilmiö Oulussa, joten ymmärrettävää on, että hän pian oli tutustunut kaupungin "sosietettiin" ja säännöllisesti nähtiin sekä yksityisten perheitten kutsuissa että julkisissa iltamissa. Mutta miten ystävällisesti häntä kohdeltiinkaan, ei tämä elämä tuottanut hänelle tyydytystä. Ensiksikin hän oli tyytymätön Oulussa vallitsevaan ruotsalaisuuteen. Niin hän esim. marraskuulla kertoo olleensa muutamassa (ylioppilastalon hyväksi toimeenpannussa) iltamassa, johon turhaan oli Staavaa odottanut ja joka muutoinkin oli ikävä, syystä että kaikki oli kauttaaltaan ruotsalaista. Hän oli suomenkielisessä, runomittaisessa puheessa esittänyt Oulun naisten maljan ja "hienosti moittinut" oloja; sitä ei kuitenkaan ymmärretty, vaan naiset pyysivät saada runon — hän oli luvannut painattaa sen Oulun Wiikkosanomiin (n:o 46). Tammikuulla (1870) hän eräässä toisessa iltamassa piti suomenkielisen esitelmän, ja silloin oltiin pahoillaan siitä, että hän oli puhunut suomea. Toisena syvempänä tyytymättömyyden syynä oli ristiriita hänen virkatoimensa ja suruttoman elämänsä välillä. Merkittyään useinmainittuun päiväkirjaansa (v:lta 1860): "v.t. uskonnonlehtori Oulussa", hän lisää sanat: "O sancta ironia!" — Kun Gummerus keväällä oli eronnut toimestaan ja palannut Sääminkiin, hän sieltä kirjoittamissaan kirjeissäkin tuomitsee talvikautista elämäänsä, ja saatuaan Staavalta tietää, että Siikajoen pappilaankin oli huhu saapunut hänen iloisesta elämästään Oulussa, hän muun muassa kirjoittaa: "En tiedä, olenko poikkeus ihmiskunnassa, mutta sen tiedän, että sydämeni useimmiten on niin täynnä, niin täynnä rakkautta kaikkeen hyvään ja — kuitenkin! — Voi sentään että ihmisen pitää olla semmoinen! olen usein itsekseni huudahtanut. Aivoni ovat niin täynnä aatteita, etten minä niiden paljouden tähden tahdo päästä oikeaan selvytyteen, ne ajavat toisiaan niinkuin pilvenhattarat taivaalla ja pyrkivät monesti lamauttamaan kaiken toiminnan." — Tämä mielen levottomuus saa hänet jälleen ajattelemaan papinuraa. Kesällä hän yliskamarissaan, jolle sisaret olivat antaneet leikkiniimen "bahytt", lukeekin hepreaa ja mietiskelee, onko hänen syksyllä suorittaminen kasvatustieteen tutkinto vai onko hänen ryhdyttävä tentteihin joko teologiankandidaatti- tai papintutkintoa varten.

Miettien näitä ja muita kysymyksiä, jotka koskivat hänen tulevaisuuttaan Staavan kanssa, lähti Gummerus syksyllä Helsinkiin. Siellä hän meni professori A. W. Ingmanin puheille saadakseen hyviä neuvoja, ja keskustelu päättyi niin, että hän huomasi parhaaksi ensin suorittaa kasvatustieteen tutkinnon ja sittemmin virkaatoimittavana koulunopettajana käydä papintutkintoon käsiksi. Mutta niinkuin jo tiedämme, oli Gummeruksen vaikea pitää kiinni valitsemastaan päämäärästä.

Vaikka hän kirjoittaa, että valtiolliset kysymykset ja fennomania, jotka ennen olivat kiinnittäneet hänen mieltään, nyt olivat joutuneet syrjään, hän kumminkin pian oli sekaantunut aivan toisiin puuhiin kuin tutkintolukuihin. Ja kuinka hän olisikaan voinut jäädä osattomaksi siitä innostuksesta, jolla hänen ystävänsä ja toverinsa seurasivat Kaarlo Bergbomin tänä syksynä (1870) toimeenpanemia puhe- ja ooppera-näytäntöjä, joissa rva Raa ja Ida Basilier loistivat! Gummerus suomensi "Orleansin neidon" jäähyväismonologin edelliselle näyttelijättärelle ja tietysti hän myöskin kävi teatterissa kuulemassa, miten se soi hänen huuliltaan. Ja toiseksi, kuinka hän olisi voinut pysyä väliäpitämättömänä, kun puolueet taistelivat keskenään siitä, oliko suomenkielellä oleva kunniasija ylioppilastalon vihkiäisissä vai eikö! Tietysti hän oli mukana lukuisissa kokouksissa, joissa asiaa pohdittiin, ja niinkuin ennen olen kertonut (Muotoja muistik. I, s. 70), oli se juuri Gummerus, joka "välikysymyksellään" sai J. V. Snellmaninkin Pohjalaisten Porthaninjuhlassa julkilausumaan ajatuksensa samasta riitakysymyksestä. Itse vihkiäisjuhlassa hän ei ollut saapuvilla (samasta syystä, joka sai useimmat hänen ystävänsäkin jäämään siitä pois), mutta kyllä toisen päivän päivällisissä (niinkuin hän Staavalleen kertoo). Vihdoin Gummerus tänä syksynä toimitti painoon romaaninsa "Ylhäiset ja Alhaiset". Käsikirjoituksen (s.o. Suomettaressa 1865 julkaistun ensimmäisen laitoksen) korjaus, uuden painoksen oikaisuluku y.m. vei enemmän aikaa kuin hän oli voinut aavistaakaan. Mutta kun kaikki oli ohi, hän saattoikin itsetietoisesti kirjoittaa (7/12 1870): "Jouluksi taikka jo ensi maanantaina ilmestyy suomenkielinen romaani, oikeastaan ensimmäinen alkuperäinen romaani tällä kielellä, ja se on — arvaapas keneltä? Olen itse kustantanut sen ja tarjonnut sen tilattavaksi. Listoja olen lähettänyt useihin kaupunkiin ja saanut tilaajia enemmän kuin toivoinkaan. Leontine täti Vaasassa on hankkinut 23 tilaajaa. Täällä olen saanut lähes 200. Siitä tulee yritys, joka kannattaa. — — On kuitenkin ansio tehdä mitä voi ja mihin on lahjaa, ajattelen minä, kun huomaan, että ei ole ollut aikaa siihen, jota varten oikeastaan tulin tänne tänä syksynä." —

Jos Gummerus olisi tahtonut antautua yksinomaan kirjailijaksi, ei häneltä olisi puuttunut tilaisuutta siihen. Puhumatta siitä, että Uusi Suometar mielellään julkaisi hänen kertomuksiaan, mainitsee hän erään kirjankustantajan tilanteen häneltä romaanin sekä Pietarista vastaanottaneensa kehotuksen tulla sinne uuden suomalaisen lehden toimittajaksi 1500 ruplan vuosipalkasta. Gummerus ei luvannut mitään kustantajalle, ja vielä vähemmän häntä halutti lähteä Pietariin kilpailemaan vanhan ystävänsä August Hagmanin kanssa. Ainoastaan U. S:lle hän kirjoitti tarinan "Revontulet", mutta sen jälkeen hän joululomaksi muutti. J. V. Calamniuksen kanssa Janakkalaan[55] lukeakseen kasvatustieteen historiaa. Sillä nyt jos koskaan oli tutkinto suoritettava. Ja niin todella tapahtuikin, vaikka kyllä kevätlukukausi 1871 oli kaikkea muuta kuin suotuisa yliopistollisille töille. Sattuivatpa silloin naukujaiset prof. Nordqvistin kunniaksi,[56] joiden johdosta yliopisto oli lähellä tulla suljetuksi. Totta kyllä Gummerus ei ollut osallinen konsertissa (niinkuin kumminkin Oulussa oli kerrottu!) — hän vain "käveli Jonathan veljensä ja parin vanhemman herran kanssa toisella puolen esplanadia", mutta kyllä sitä seuraava hälinä häiritsi häntäkin. Kun pelko yliopiston sulkemisesta oli huipullaan ja sentähden tutkintoja suoritettiin tulisessa kiireessä kävi Gummeruskin klo 10 illalla professori Cleven luona neuvottelemassa mitä oli tehtävä, jos parooni Kasimir von Kothen todella seuraavana päivänä (5/5 1871), jolloin ylioppilaat olivat klo 12:ksi kutsutut juhlasaliin, julistaisi pelätyn tuomion. Tyyntämielinen professori ei uskonut niin tapahtuvan, mutta jos saataisiin asiasta varma tieto, suostui hän toimeenpanemaan julkisen tutkinnon klo 8 aamulla, ilman edellä käypää tenttiä, johon ei olisikaan ollut aikaa. Onneksi vaara meni ohi, ja Gummerus suoritti tutkintonsa tavallisessa järjestyksessä toukokuun viimeisenä päivänä.

Samana iltana Gummerus kutsui lähemmät tuttavansa ja toverinsa Kleinh'n hotelliin jäähyväiskekkereihin. Paitsi muita puhui Yrjö Koskinen isännän kunniaksi ja huomautti, että maailma näyttää toisenlaiselta kuin ennen sille, joka eroten yliopistosta astuu käytännöllisiin virkatoimiin; elämäntehtävä tulee silloin pääasiaksi, ja kotielämä korvaa tuhatkertaisesti toverielämän, mutta semmoista kotielämää varten tarvitaan toinen, joka on osallinen kaikessa, ja hän toivotti Gummerukselle sellaista toveria. Vastatessaan puheeseen Gummerus myönsi jo löytäneensä elämäntoverin, mutta kun häntä vaadittiin ilmoittamaan morsiamensa nimi, niin hän ei tyydyttänyt ystäviensä uteliaisuutta. — Kumminkin hän nyt kenenkään tietämättä tilasi kihlasormuksen, johon kaiverrettiin nimi "Karl", ja lähetti sen Staavalle. Valitettavasti sormus oli liian pieni, ja senkin tähden jäi sormusten vaihto ja kantaminen — s.o. kihlauksen julkiseksi tekeminen — vieläkin tuonemmaksi.

Gummeruksen yliopisto-aika oli kestänyt yhdeksän ja puoli vuotta. Hän kirjoittaakin jo väsyneensä "ylioppilaan iloiseen elämään" ja, vaikka onkin vähän surumielinen, toivovansa enemmän tyydytystä ja iloa tulevasta toimestaan. Luettuansa Gummeruksen ansioluettelon (hän haki tänä keväänä, vaikka turhaan, Backmanin stipendiä) Cleve oli lausunut: "Maisteri on kuitenkin aikaansaanut paljon, sillä vaaditaanhan sentään jotakin sadakseen, niinkuin maisteri, sijan Suomen kirjallisuushistoriassa." — Kertoessaan tästä morsiamelleen Gummerus sanoo Cleven imarrelleen häntä; hänestä itsestään oli muka hänen sisällinen kehityksensä suuriarvoisempi kuin tuo näkyvä, joka on kiinnittänyt hänen nimensä kirjallisuushistoriaan. Epäilemättä oli Cleven arvostelu hänen ylioppilasajastaan oikeampi, sillä mitä hän olikaan kokenut, ei hänen luonteenlaatunsa ollut suuresti entisestään muuttunut. Se on

seuraavasta näkyvä.

Vasta kesäkuun 9 p:nä Gummerus lähti Helsingistä. Äkkinäinen taudinkohtaus, joka onneksi oli ohimenevää laatua, esti häntä ennen matkustamasta kotiin, jossa häntä kuitenkin oli hartaasti odotettu — isän häihin (6/6). Rovasti Gummerus meni näet uusiin naimisiin nti Rosalie Tavastin kanssa, joka oli samanikäinen kuin vanhimmat lapsipuolensa.[57]

Uuden "äidin" ilmestyminen perheeseen oli tietysti suuri yllätys lapsille, mutta kaikesta päättäen se ei aikaansaanut mitään syvempää häiriötä. Kalle kirjoittaa siitä monesti morsiamelleen, ja näyttää siltä, että hänen syvä kunnioituksensa isäänsä kohtaan, nuoren rouvan vaatimattomuus ja kaikkien halu rauhassa suoriutua oudosta pulmasta vei siihen tulokseen, että perhe pysyi eheänä ja onnellisena. — Laajemmin puhumatta asiasta mainitsen vain, että Gummerus juuri tässä asiassa ehkä paremmin kuin missään muussa osotti, etteivät seuraavat sanat eräässä kirjeessä olleet turhaa pakinaa: "Jo lukioajoista saakka olen koettanut tutkia ihmissydäntä, sen avuja, vikoja ja oikkuja" — hän oli siten oppinut elämäkin varten.

Aika oli kiusallinen niille, jotka Gummeruksen tapaan toivoivat päästä vakinaiseksi koulunopettajaksi. Kouluylihallitus, parooni v. Kothen päällikkönä, jonka hallinnon alaiseksi koululaitos oli joutunut, oli tekeillä olevien muutosten ja uudistusten tähden päättänyt olla vastaiseksi nimittämättä opettajia avonaisiin virkoihin. Määräykseen tilapäisesti hoitaa toista tai toista virkaa oli vaikea kiinnittää tulevaisuuden suunnitelmia, ja varsinkin kihloissa oleva mies siitä kärsi. Gummerus ajatteli sentähden vieläkin sokeainkoulun opettajanvirkaa ja hakikin sitä, sillä se oli vakinaisesti täytettävä, mutta sittemmin hän peruutti hakemuksensa hakeakseen toista samanlaatuista virkaa, nimittäin uskonnon lehtorin virkaa Tammisaaren syksyllä avattavassa uudessa naisseminaarissa ja, varmuuden vuoksi, myöskin uskonnon kollegan sijaisuutta Kokkolan lyseossa. Siitä aiheutui omituinen selkkaus, joka tässä on kerrottava.

Kun haku aika seminaarinlehtorin virkaan heinäkuun 27 p. päättyi, julisti kouluylihallitus Gummeruksen pätemättömäksi ja määräsi hänet v.t. kollegaksi Kokkolaan. Näin kerrottiin sanomissa samalla, kun edellinen virka uudestaan julistettiin haettavaksi. Toimenpide oli kuitenkin liian hätäinen, sillä Gummerus oli anonut saada suorittaa käytännölliset kokeet virkaa varten täyttääkseen mitä häneltä puuttui pätevyyssehdossa, ja jonkun ajan päästä ilmestyikin sanomiin entisen tiedonannon peruutus. Gummerus lähti siis elokuun lopulla jälleen Helsinkiin mainitulta kokeilta varten, sillä virka Tammisaaressa oli hänestä edullisempi kuin vastaavat virat lyseoissa, ja saatuaan sen hänellä olisi koti tarjottavana morsiamelleen. Helsingissä selvisi hänelle pian, että viranomaiset eivät katsoneet häntä sopivaksi seminaariin, jossa oppilaat olivat täyskasvuisia neitosia — hän oli näet naimaton! Ymmärrettävästi tämä tieto painoi hänen mieltään, kun hän normaalikoulussa suoritti kokeensa suuren kuulijakunnan, kouluylihallituksen jäsenten, senaattori (J. Ph.) Palménin, (Uno) Cygnaeuksen, professori Cleven y.m. saapuvilla ollessa, ja seuraus oli, että hän onnistui huomattavasti kuin ehkä muuten olisi käynyt. Sen hän itsekkin huomasi, mutta kumminkin oli hänelle kerrassaan odottamatonta se mikä tapahtui: hänet julistettiin kelpaamattomaksi! — "Mitä minun tulee nyt tehdä?" hän kysyy masentuneena, "lähteäkö Kokkolaan? Olisihan se elää kouluylihallituksen armosta, sillä jos kokeeni eivät kelvanneet kyseessä olevaa virkaa varten, kuinka voin pitää itseäni kykenevänä opettamaan samaa ainetta toisessa koulussa? Kenties olisi paras kohta ruveta papiksi — silloin ei minulla ainakaan olisi tekemistä nykyisen kouluylihallituksen kanssa, ja olisihan koulu-ura aina avoinna. — — Santeri oli kuulemassa kokeitani, en sentään halua luottaa hänen arvosteluunsa, sillä silloin minun täytyisi syyttää tuomareitani vääryydestä ja sitä en mitenkään *tahtoisi*; sitä vastoin koetan vakautua siitä, että kokeitani todella ei voitu hyväksyä. — Tietysti itserakkaus siitä kärsii, että sitä sillä tavoin loukataan, mutta sen tiedän, että se on minulle terveellistä." —

Kirjoitettuaan edelliset sanat Gummerus päätti mennä Cleven luokse sanomaan suoraan mitä ajatteli arvostelusta. "Hän vastaanotti minut mitä suurimmalla ystävyydellä. Minä ilmotin suoraan asiani ja lisäsin: päättääkseni kokeitani tuloksesta — en minä kelpaa koulunopettajaksi. Silloin Cleve pyysi, etten minä mitenkään uskoisi, että arvostelu oli tarkottanut minun opettajakykyäni, vaan minut oli julistettu kelpaamattomaksi sentähden, että minut katsottiin sopimattomaksi siihen paikkaan, jota olin hakenut. Hän kehotti minua anomaan, että nyt suorittamani kokeet hyväksyttäisiin toisia uskonnonopettajanvirkoja varten kuin opettaja- taikka opettajatarseminareissa, ja siihen kyllä suostuttaisiin. Minä huomautin, että arvostelijoiden olisi tullut antaa arvolause kokeistani eikä sopivaisuudestani sinne taikka tänne. Hänen käsityksensä oli toinen, ja niin me erosimme." — Gummeruksen mielestä oli kouluylihallitus kohdellut häntä niin mielivaltaisesti ja kohtuuttomasti, että hänen oli mahdoton siihen mukautua. Hän päätti sentähden kieltäytyä vastaanottamasta kollegansijaisuutta Kokkolassa ja kohta ryhtyä tentteihin papintutkintoa varten. Parin viikon päästä hän arveli olevansa valmis suorittamaan dogmatiikan tentin Granfeltilla ja ennen joulua exegetiikan Ingmanilla. — Hän pyytää morsiantaan lausumaan ajatuksensa tästä päätöksestä ja toivoo, että hän sen hyväksyy.

Niin selitti Gummerus asemansa ja kantansa kirjeessä syyskuun 30 p., mutta aivan toinen ääni soi seuraavassa, joka on päivätty marraskuun 24:ntenä. Sillä välin hän oli saanut vastauksen Staavalta, eikä se ollenkaan ollut hänen toivomustensa mukainen. Morsian oli näet moittinut häntä hänen äkkinäisestä elämänuran-muutoksestaan, sanoen häntä "hetken lapseksi" ja epäkäytännölliseksi, vaikka hän toiselta puolen oli myöntänyt asian olevan hänen omassa vallassaan. Kirjeen saajasta se oli ollut kylmäverisesti kirjoitettu, ja kuukauden ajan oli hän ollut kuohuksissa — ei morsiantaan kohtaan, vaan itse asian tähden. Gummeruksen täytyi tunnustaa erehtyneensä ja hän teki sen seuraavin sanoin: "Miksi minä luovuin virastani Kokkolassa, sen tiedät; en voinut mielestäni tehdä toisin. Se oli hetken päätös, ja jos minulla olisi se voima, joka vaaditaan täydelliseen suunnankäänteeseen, täydelliseen heittäytymiseen uusiin olosuhteisiin, niin en sitä katuisi, ja kuitenkin minä nyt kadun. Äitini sydämellisin toivomus oli, että rupeaisin papiksi, ja samaa toivovat isä, Santeri, Emmi, kaikki omaiseni. Santeri oli täällä, kun vastoinkäyminen normaalikoulussa sattui. Hän näki, miten se minuun koski, ja hän uudisti äidin suunnitelman. Silloin hetki minut petti. Jos voisin tulla semmoiseksi papiksi kuin mielestäni papin tulee olla, niin olisin jo aikoja sitten pappi, mutta asia on nyt kerta kaikkiaan niin, etten minä, mikäli voin asiaa arvostella, kelpaa siksi, ja katso, hetken mies uskoi hetkellisesti, kun hänen itserakkauttaan oli loukattu ja hänen mielensä oli kiihtynyt, että hän kelpaisi tehtävään, johon hän siitä saakka, kun erosi teologisesta tiedekunnasta, on pitänyt itsensä kykenemättömänä. — Olenhan olevinani romaaninkirjoittaja, olenhan satoja kertoja kuvannut naissydäntä ja usein sanonut naisen miehessä rakastavan voimaa ja kypsää päättäväisyyttä — nyt, kun todellisessa romaanissamme olen sankarina, mitä sinä rakastat minussa? Jotakin säännönvastaista, en tahdo suorastaan sanoa voimattomuutta, sillä silloin syyttäisin itseäni ehkä enemmän kuin ansaitsen, vaan horjuvaisuuden päättäväisyyttä, jos niin saan sanoa." —

Tunnustus oli vaikea tehdä, mutta sanat ovat sydäimestä lähteneet ja ilmaisevat toiselta puolen kyllä tahdonlujisuuden puutetta, mutta toiselta puolen myöskin mielen suoruutta ja rohkeutta näyttäytyä semmoisena kuin oli. Kirjeestä näkee muuten, että Gummeruksen päätös mennä Canossaan osaksi johtui ulkoakin tulleesta vaikutuksesta. Professori Gustaf Frosterus, kouluylihallituksen jäsen, oli näet läheisenä tuttavana ja tavallaan sukulaisena hartaasti kehottanut häntä uudestaan hakemaan Kokkolan virkaa, ja professori C. G. von Essen, jolle Gummerus oli tunnustanut sisällisen levottomuutensa ja sen syyt, oli puhunut tähän tapaan: "Ei tuo ole minulle tuntematonta! Lähde sinä Kokkolaan ja lue siellä täydessä rauhassa papintutkintoa varten, ja jos huomaat, että olet kutsuttu papiksi, niin rupea siksi, kaikessa tapauksessa et ole viratta niinkuin nyt." Myöskin oli hän samoin kuin morsian arvellut, että Gummerus oli epäkäytännöllinen. —

Koko lukukausi kului Gummerukselta sisällisiin taisteluihin, joita rauhottaakseen hän lokakuulla alkoi Uuteen Suomettareen kirjoittaa pitkälaista historiallista kertomusta ("Sadan leukalut"). Muuten hänellä oli entistä hausempi kotielämä Helsingissä sen johdosta, että Emmi sisar syyslukukauden alusta oli ottanut hoitaakseen veljiensä taloutta. Kun asuttiin yhdessä — jollen erehdy, 8 saman perheen jäsentä — ei siinä ikävä vaivannut. Emmistä oli pääkaupungissa tullut, kertoo veli, kiivas fennomaani, ja sanomatta mitään Kallelle, hän kirjoitti tämän morsiamelle ja kehotti häntä merkitsemään osakkeita seuraavan vuoden alusta ilmestyvää Morgonbladetia varten. — Joulukuulla Gummerus pyysi saada uudestaan suorittaa käytännölliset kokeet uskonnon, historian ja maantiedon kolleganvirkoja varten. Kokeet onnistuivat nyt hyvänlaisesti, ja siitä hänen mielensä suuresti keventyi. Hän haki sitten jälleen tuota viransijaisuutta Kokkolassa, johon oli jo ollut määrätty, ja lähti siskoinensa jouluksi Sääminkiin. —

* * * * *

Joululomalla Gummerus vielä sepitti novellin ("Kaksi jouluaattoa"), jolla Uusi Suometar, "johon olen kiinnikasvanut", oli aloittava vuosikertansa 1872. Tammikuun 10 p:nä hän lähti Kokkolaan, jonne tie Juvan, Mikkelin, Kangasniemen, Laukaan, Karstulan, Perhon, Ylivieskan, Kaustisen ja Alavetelin kautta teki 47 1/2 penikulmaa. Ajaen kyytihevosella isän antamassa reessä matka sujui nopeasti, vaikka hän ei tavannutkaan erästä toveria, maisteri Alopaeusta, joka samalla aikaa pyrki samaan päämäärään ja jonka kanssa hän oli tehnyt sopimuksen yhtymisestä; tietämättään he kumpikin vuoroonsa ajoivat toistensa ohi toisen ollessa talossa tien varrella. — Seuraavan kuvaavan seikkailun Gummerus kertoo tältä matkalta: "Erästä Kangasniemen majatalosta sain hyvän hevosen, mutta kyytimies ei tahtonut ajaa. Hiljaista hölkkää ja enimmäkseen kävellen kuljettiin pari kolme virstaa; kehotuksiini hän vastasi: 'Kyllä herra ennättää!' Minä tuskastuin, sillä Alopaeus oli vain pari väliä minun edelläni, ja mietin miten päästä nopeammin eteenpäin. Tapella miehen kanssa en sentään halunnut. Viisi virstaa oli siten kuhnailltu, kun minä pitkän vaitiolon jälkeen kysyin: 'Arvatkaapas mitä on noissa laatikoissa?' (Minulla oli kaksi kirjalaatikkaa reessä ajajan istuimen edessä.) — 'No, mitä niissä lieneekään?' — lausui kyytimies. — 'Jos sen sanon, niin te peljästytte', sanoin minä. Hetki kului. — 'Kuka herra on?' kysyi sitte mies. — 'Eikö täällä ole puhuttu siitä kuuluisasta tohtorista, joka nykyään Suomessa matkustaa?' oli vastakysymyksenä Mies ei vastannut mitään, vaan vilkaisten minuun hän muutti hiljaa toisen jalkansa laatikon päältä. Taas kului hetki vauhdin paranematta. — 'No, mitä noissa loovissa sitten on?' kysyi hän vihdoin. — 'Niissä on kahden leikatun ruumiin päät, jalat ja sisukset', vastasin tyyneästi, lisäten että niitä

oli tutkittava lähimmässä kaupungissa. — Mies asetti nyt äkkiä jalkansa kauas laatikoista, ja olisit nähnyt millä vauhdilla mentiin! Varmuuden vuoksi minä potkaisin toista laatikkoa, niin että se liikkui. Miehellä oli hyvä hevonen, mutta kyllä hän ajoikin, niin että monta kertaa pyysin häntä hellittämään, mutta ei se auttanut. Siinä tuokiassa oltiin perillä. Saatuani talonväen hereille — oli näet yönaika — tilasin kohta uuden hevosen. Mutta entinen kyytimieheni kertoi samassa mitä laatikoissa oli, ja kievarin isäntä ilmotti juhlallisesti, että 'semmoisille, jotka ihmisraatoja kuljettaa, ei anneta hevosta!' Siinä olin pinteessä. Minä käskin tuoda laatikot tupaan, mutta siihen ei kellään ollut halua. Vihdoin täytyi minun itse mennä noutamaan toinen laatikko tupaan, jossa oli paljo väkeä, markkinamiehiä y.m., jotka olivat heränneet ja uteliaasti ja pelokkaasti silmäilivät minua. Minä asetin laatikon tuolille takan eteen. Uteliaat kerääntyivät ympärille, vaikkeivät sentään aivan lähelle! — 'Tunnetteko kalman hajua?' kysyin minä, ja pari ämmää oli sitä tuntevinaankin ja tukkivat nenänsä. Minä väänsin sitte hiilihangolla laatikon auki ja kehotin heitä katsomaan. Vähän epäröiden lähestyi muuan Laukaan talonpoika ja huudahti: 'Kirjojahan siinä vaan onkin.' — 'Vieläkö tunnette ruumiinhajua?' kysyin akoilta! Nyt kerroin, etten ollutkaan mikään tohtori, että olin keksinyt koko jutun saadakseni tompelimaisen kyytimieheni ajamaan. Mies itse kuuli selitykseni, kiroili ja oli nolo, ja ihmiset tuvassa nauroivat hänelle ääneen. Minä puolestani käytin tilaisuutta antaakseni heille pienen opetuksen. Jos lukisitte vähän enemmän ja perustaisitte kansakouluja, joissa lapsenne oppisivat lukemaan ja ymmärtämään, ettei pidä uskoa taikoja ja noitia, niin ette te eivätkä lapsennekaan pelkäisi laatikkoa, vaikka se sisältäisi mitä tahansa. — 'Kyllä se oikein puhuu', arveli eräs kuulijoista. Minä lähdin eteenpäin, eikä minun enää tarvinnut kehottaa kyytimiehiä ajamaan. Sen pituinen se." —

Kokkola oli Gummeruksen syntymäkaupunki, mutta kun hän oli sieltä lähtenyt 5-vuotiaana, on ymmärrettävää, ettei hänellä voinut siellä olla montakaan tuttua; pikku tytöt, joiden kanssa hän muisti lukeneensa aapista, olivat jo keski-ikäisiä rouvia. Yhdessä Alopaeuksen kanssa hän vuokrasi asunnon, salin ja kaksi kamaria, erään rva Möllerin luona, mutta syömässä oli heidän käytävä Sergeiewillä (ravintolassa), jossa Gummerus tunsu ruokasalin huoneeksi, missä lapsena oli leikkinyt. Koulu antoi hänelle paljon työtä; ainoastaan yksi aamupäivä viikossa oli vapaa. Sitä paitsi hän antoi tunteja tyttökoulussa, ja sunnuntaisin oli hänellä aivan erikoinen tehtävä. Syystä että kaupungin kirkko oli uudistuksenalaisena ja maalaiskirkko kaukana, Gummerus joka pyhä klo 12 koulussa lyhyesti selitti päivän evankeliumin. Oppilaiden ohella kokoontui sinne muutakin yleisöä niin paljon kuin mahtui.

Gummerus ei kiittänyt uutta olopaikkaansa. Kaupunki oli hänestä ikävä, ilman mitään henkisiä harrastuksia. Kevätkauden loistokohtana olivat komeat kilpa-ajot päivällisineen ja iltamineen. Niistä puhuttiin viikkokausia ennen ja jälkeen. Jotta koulunopettajatkin voisivat olla mukana, tehtiin työtä laskiaistiistainakin, mikä luonnollisesti oli kovin vastenmielistä oppilaille. Muutoin vain kielittiin toisistaan. Niin esim. Gummerus kerran käydessään pappilassa sai kuulla mitä oli tehnyt, missä oli ollut ja mitä oli puhunut koko kuluneen viikon aikana. Ainoastaan apteekkari Wichmanin ja tullinhoitaja Winterin perheet muodostivat poikkeuksen, ja niissä Gummerus hyvin viihtyi. — Pääsiäisviikoksi Gummerus oli aikonut Siikajoelle, mutta kurkkutulehdus esti häntä matkustamasta, ja tuskastuneena hän morsiamelleen valitti vankeuttaan. Neljän päivän päästä saatuaan lääkäriltä luvan matkustaa hän lähti "rakkaaseen Ylikannukseen" (Siikajoella hän ei enään ehtinyt käydä) vierailukseen maakauppias Sahlgrenilla, "jossa olin tervetullut — sen näin ja tunsin". Elettyään neljä päivää lapsuudenmuistoissaan Gummerus palasi. "Kun minun oli lähteminen, oli paljo ihmisiä kokoontunut tapaamaan 'pappilan Kallea', joka ilokseen huomasi, että hän ja hänen poika-aikansa kujeet olivat hyvässä muistissa. Muuan vanha mummo tahtoi osottaa minulle erikoista hyväntahtoisuutta ja teki sen tavalla, joka sai minut hyvälle tuulelle koko matkan ajaksi, vaikka tie oli kaikkea muuta kuin hyvä. Hän ilmotti, että hänellä oli jotain tärkeää ja salaista sanottavana, ja pyysi luvan seisoa reen kannaksilla, kunnes oltiin erillään muista ihmisistä. Minä suostuin, ja kun oli ajettu noin virsta, kuiskasi hän korvaani: 'Teidän pitää mennä naimisiin Sahlgrenin Fiian kanssa.'" —

Kotimatkan Sääminkiin Gummerus teki Siikajoen kautta. Siellä tapahtui, että Staava vihdoon antoi hänelle kihlasormuksen, mutta ei lupaa pitää sitä sormessaan! — Kotona hän ei tällä kertaa kauan viipynyt. Useina vuosina oli Gummerusta vaivannut reumatismi, milloin hampaissa milloin muualla, ja nyt Juhannuksen aikana pisti hänen päähänsä lähteä Helsinkiin kylpeäkseen kuuluisan tohtori Ewerthin johdolla. Kuusi viikkoa hän siten oli parannuksilla, ollen erinomaisen tyytyväinen tulokseen. Elokuun alussa hän huudahtaa: "On kuin uuden elämän henki virtaisi suonissani. Kaikki tuntuu niin kirkkaalta, niin iloiselta, niin ruusunpunaiselta." Muuten oli aika kyllä tuntunut pitkältikin, ja ainoa mainittava poikkeus oli ollut eräs huviretki Tallinnaan, jonka Gummerus teki heinäkuun lopulla Kaarlo Bergbomin ja muiden ystävien seurassa nähdäkseen mielenkiintoista keskiaikaista kaupunkia.

Kun Gummerus paluumatkallaankin Kokkolaan kävi Siikajoella, saivat hänen tuttavansa uutta aihetta udella, eikä hän sittenkään ollut kihloissa, mutta yhä täytyi hänen vastata kieltäen ja kiertäen. Asunnon hän nyt sai apteekkari Wichmanilla, jossa myöskin koulun rehtori Canth ja Gummeruksen entinen koulutoveri Anshelm Ebeling asuivat — kaikki kolme poikamiehiä. — Kokkolassa ollessaan Gummerus tähän saakka näyttää pysyneen jotenkin erillään kirjallisista puuhista, mutta tänä syksynä hän panee

alkuun myöhemmän elämänsä tärkeimmän yrityksen. Siitä hän kertoo (10/9 1872) seuraavin sanoin: "Et voi aavistaa mitä minulla nyt on tekeillä, et, vaikka sanon muutamia päiviä sitte kirjoittaneeni painoylihallitukselle pitkän esityksen, jonka lähetin Emmille. Ei kukaan muu tiedä siitä mitään kuin hän, Jonathan ja nyt sinä. Niin, minä anon lupaa saada ensi vuoden alusta julkaista sanomalehteä; ja näytenumeroa varten olen tehnyt työtä joka hetki, jonka olen ollut vapaa koulusta. 'Kyläkirjasto. Lukemisia erinäisissä aineissa Suomen kansalaisille' [todellisuudessa: 'Lukemisia Suomen kansalaisille eri aineissa'] on ajatellun lehden nimi. Luulet kai, että minä taas aion Helsinkiin. Ei, tänne jään kuitenkin. Että se tulee kannattamaan, uskon varmasti, ja jollei siltä näytä ensi vuoden alussa, niin ei siitä ole sen suurempi vahinko kuin että yritys raukeaa ja että olen menettänyt sen vähän mitä näytenumero maksaa. Jo kauan olen sitä miettinyt, aina siitä saakka kuin minä ja Hagman julkaisimme 'Luonnotarta' 1863, joka kannatti hyvin, mutta joka oli lakkautettava 1864, syystä että Krohn ryhtyi julkaisemaan samanlaatuista suurempaa lehteä, 'Maiden ja merien takaa'. Viime syksynä Krohn ehdotti, että me yhdessä panisimme toimeen samansuuntaisen lehden, mutta juuri suunnitelmasta emme sopineet, ja nyt uskallan yksin koettaa noudattaen omaa aatettani!"

Tänä syksynä tapahtui se muutos Gummeruksen elämässä, että hän uuden koululain mukaan sai virastaan täyden palkan, "noin 2000 markkaa"; sivutoimet tuottivat lisäksi 800. Se rohkaisi hänen mieltään, niin että hän joulukuun alussa kysyi Staavalta, eikö tämä nyt suostuisi tekemään totta heidän liitostaan. Vaatimatonta se koti oli, joka hänellä oli tarjottavana, Gummerus kirjoitti, mutta hän ei peljännyt puutetta, sillä hän pystyi tekemään työtä ja sitä hänellä oli eri tahoilta tarjona — pääasia oli, että hänellä oli joku, jonka edestä ahertaisi. Hänestä oli ensi kesä sopivin aika häitten viettoon. Staava oli kumminkin toista mieltä. Ollen varakkaan kodin lapsi oli hän nähtävästi tottunut katselemaan maailmaa ja elämää toisin kuin sulhanen. Kun Gummerus sen jälkeen vietti joululomansa Siikajoella, eivät suullisetkaan neuvottelut johtaneet edemmäs kuin siihen, että hän, mikäli kirjeistä voi päätellä, sai ainoastaan *puolalaisen luvan* pitää kihlasormusta sormessaan ihmisten näkyvässä! Palatessaan Kokkolaan hän tulliportilla pistikin sormuksen sormeensa, joten monivuotinen, tuttujen ja tuntemattomien aavistama kihlaus vihdoinkin näyttäytyi olevan kiistämätön tosiasia. Mutta kun hän tästä kirjoitti Staavalle, ilmaisi vastaus, että parempi olisi ollut, jos hän olisi pitänyt sormuksen taskussaan. Silloin Gummerus, jonka kärsivällisyys koko ajan oli ollut enemmän kuin kiitettävä, ei voinut olla tiedustelematta, pitikö Staava itseään sidottuna vai eikö — jollei, niin olihan vielä aikaa tehdä loppu kaikesta. Sitä ei morsian kuitenkaan ollut tarkottanut — suhde jäi entiselleen.

Uudesta vuodesta 1873 alkaen Gummerus asettui asumaan kaupungin ulkopuolelle, pappilaan, kirkkoherra Ture Birger Vegeliuksen luokse. Erinäiset lauseet kirjeissä viittaavat siihen, että hän jälleen mietti papintutkintoa ja sentähden mielellään asui pappilassa, avustaen kirkkoherraa, milloin siihen aikaa oli. Kyläkirjasto lienee kumminkin vaatinut useimmat vapaat hetket.

Tämä uusi, yhteiselle kansalle aiottu aikakauskirja ilmestyi kerran kuukaudessa kaksiarkkisena vihkona tavallista 8:o kokoa. Se sisälsi vaihtelevaa, opettavaista lukemista samaan tapaan kuin "Luonnotar", mutta erosi edelläkävijästään siinä, että se hengeltään oli uskonnollisempi. Lehden ensi aikoina Gummerus koettikin laajalla kirjeenvaihdolla hankkia sille avustajia ja suosijoita papiston riveistä, ja tietävästi hän pyrinössään onnistuikin. Vuoden alussa Kyläkirjastoa painettiin 900 kpl., mutta uusia tilauksia tuli yhtämittä, joten painos pian oli suurennettava. Helmikuulla Gummerus jo laski voittonsa nousevan noin 800 markkaan. Tämä johtui siitä, että julkaisussa vuoden alkupuolella ei ollut kuvia, jommoisia hän sentään oli ryhtynyt hankkimaan (ensimmäiset kuvat: Livingstone ja kohtauksia hänen matkoiltaan, kesäkuun vihkossa). Hän oli näet kirjoittanut erinäisille henkilöille Ruotsiin, jossa jo kauan ilmestynyttä "Läsning för folket" y.m. julkaisuja hän toivoi saavansa käyttää apunaan sekä tekstiä että kuvittamista varten. Tietysti ruotsalaiset siihen myöntivätkin, joskin vaatien, että Gummerus levittäisi heidän lehtiään Suomen ruotsinkielisten kesken. "Oikein nolostuin huomattessani, miten vaikutusvoimaisena minua pidetään." Gummerus lupasikin koettaa hankkia tilauksia Pohjanmaan ruotsalaisilta seuduilta. — Kyläkirjasto painettiin ensi vuosina Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa Helsingissä, missä lukukausien aikana Gummeruksen nuoremmat veljet, Valentin ja Julius, ja heidän asuintoverinsa, ylioppilas Jaakko Rahm, sekä kesällä E. Nervander ja L. J. Kekoni hoitivat oikaisulukua, levittämistä y.m. Joskus, kun Kokkolasta ei käsikirjoitusta tullut oikeaan aikaan taikka riittävästi, olivat nuoret apumiehet kovassa hädässä, mistä saada palstantäytettä. Ensimmäinen Gummeruksen kirjoittama alkuperäinen kertomus alkoi 4:nnessä vihossa ("Iisakka Kantokoski ja hänen lapsensa").

Kirjallinen yritys ei estänyt Gummerusta tunnollisesti hoitamasta koulutehtäviään. Että hän oli saavuttanut oppilaittensa suosion, sen hän koki Kaarlen päivänä (38/1) 1873. He lahjoittivat hänelle silloin kallisarvoisen, 3-osaisen, runsaasti kuvitetun teoksen Roomasta. "Se ilahdutti minua, sillä se todistaa, että oppilaani pitävät minusta", Gummerus kirjoittaa, "niinkuin minäkin heistä. Totta on, että he katsoivat minuun vähän pitkään, kun minä kiitettyäni heitä lahjasta sanoin, että se antaa minulle aihetta vaatia heiltä enemmän — varsinkin ahkeruutta; ja sitä vaatimusta he ovatkin rehellisesti tyydyttäneet, ainakin tähän asti [kuukausi myöhemmin]."

Tavan mukaan viettäen kesäänsä Säämingissä Gummerus ajatteli hakea opettajanvirkaa Helsingin reaalikoulussa, mutta, miten olikaan, hän syksyllä palasi Kokkolaan. Hän asui nyt kahdessa huoneessa, jotka hän varusti omilla huonekaluilla, ja piti omaa talouttakin syöden vain päivällisensä ravintolassa. Tämä uusi järjestys sai hänet yhä enemmän kaipaamaan kodin tärkeintä ehtoa, omaa rakasta vaimoa. Papintutkinnon suorittamista varten hän mietti anoa virkavapautta kevätlukukaudeksi. Huvikseen Gummerus alkoi tänä syksynä laulunopettaja Sjögrenin ja viskaali Knapen kanssa harjottaa soittoa; Knape soitti ensimmäistä, Gummerus toista viulua ja Sjögren selloa. Kumma kyllä on tämä ensi kerta, kun kirjeissä tulee näkyviin, että Gummerus harrasti soitantoa. Luultavasti Sjögren oli yrityksen alkuunpanija, sillä hän oli erittäin innostunut taiteeseensa ja väliin säveltäjäksi. Muun muassa hän sävelsi runon, jonka Gummerus oli sepittänyt morsiamelleen hänen täyttäessään 25 vuotta.

Uudelta vuodelta 1874 alkaen Gummeruksen kirjeissä soi uusi, rohkeampi ääni. Hän on ollut Siikajoen pappilassa joululomalla, ja nyt on vihdoinkin sovittu, että häät ovat vietettävät ensi kesänä! Huoneisto nuorelle parille oli siis vuokrattava, ja siitä oli paljon kirjoitettavaa. Kumminkin Gummerus siinä välissä antaa kuvauksen pikkukaupungin huveista: "Laskiaistiistaina — toimeenpantiin rekiretki Palmaan, jossa ruustinna Appelgren asuu. En aikonut olla mukana, mutta lähdin kuitenkin klo 11 — yksin. Tohtorin rouva Hellström oli järjestänyt kaikki. Hauskaa — kahvit — päivälliset. Siinä ohjelma! Rouvat olivat tuoneet ruokaa — vasikanpaistia ja laskiaispullia ja olutta. — Hupaista olikin. Siellä oli monta tyttökoulunoppilastani, ja ne olivat kovin hartaita vaivaamaan vanhaa, kihlattia maisteriansa vaatimalla häntä karkeloon, ja hän oli niin kohtelias, ettei kieltäytynyt tanssimasta. Hei seitä, Fria vill Simon i selle, jopa kotiljongiakin. — Kun minä olin ajanut yksin ja useat rouvien kutsumat koulupojat olivat tulleet kävellen — 7 virstaa — neuvoteltiin paljon paluumatkasta, ja loppu oli, että minä lähdin tohtori Hellströmin kanssa, jolla oli kiire, ja jätin hevoseni tohtorinnalle, joka monien nuorten tähden sai istua hyvin epämukavasti. Minä pidin huveista, ei mitään väkeviä, vapaata —. Vahinko vain, että kaipasin erästä poissa olevaa. — Illalla iltama raatihuoneella, johon useimmat Palmalta tulivat (siellä oli päätetty klo 6). Kallesi oli sentään väsynyt, niin että hän ainoastaan katseli kahta epäonnistunutta kuvaelmaa ja tanssin alkua." —

Kyläkirjasto menestyi hyvin. Painos, 1000 kpl, liian pieni; tilaajoita karttui, niin että vuoden ensi viikko oli uudestaan painettava. Gummerus oli tullut yhä taajempaan kirjevaihtoon erittäin ruotsalaisten kanssa, Fabian Wreden, Hans Forssellin y.m., jotka osottivat myötätuntoa hänen kansanvalistusharrastuksilleen. — Miten Kyläkirjasto olikaan maalaiskansalle aiottu, ei se estänyt Gummerusta ajattelemasta muitakin lukijoita. Hän oli näet käsitystavaltaan niin demokraattinen, ettei hän mainittavaa erotusta huomannut eri säätyjen välillä. Miten hänen nykyinen kirjailijatoimensa oli juurtunut hänen omaan elämäänsä, näkee seuraavasta otteesta (21/4 74):

"Kuinka olen kuvitellut keskinäisen suhteemme, voit, jos tahdot suomea lukea, nähdä Kyläkirjastosta, joka näinä päivinä valmistuu ja levitetään. Kertomuksen nimi on: 'Kaksi perhekuntaa'. Olen pannut siihen paljon työtä." — Jutelma on todella huolellisesti kirjoitettu ja kertoo opettavaisesti, miten kahden serkun erilaiset luonteet johtivat erilaisiin elämäkokemuksiin. Maunu oli rikas, Pekka köyhä, edellinen oppia ja opetusta ylenkatsova, toinen joka hetki valmis oppimaan ja edistymään. Maunu hylkäsi köyhän tytön, vaikka häntä rakasti, naidakseen varakkaan vaimon; Pekka sitä vastoin otti omakseen köyhän, hellästi rakastamansa tytön. Helposti arvaa; miten kävi: Maunu oli onneton kaikessa rikkaudessaan, Pekka onnellinen pienessä torpassaan. Onhan juoni, jos juonesta sopii puhua, mitä yksinkertaisin ja tavallisin; mutta kertomukseen kätkeytävät elämänohjeet ovat erittäin järkevät ja kansanomaisesti julkilausutut. — "Sitte sain eräänä päivänä", Gummerus jatkaa samassa kirjeessä, "uuden novellin aiheen. Olin tupakoinut liiaksi, avasin sentähden oven eteiseen ja satuin niin kuulemaan mitä puhuttiin 80-vuotiaan emäntäni huoneessa. Siellä oli joukko ämmiä ja juoruttiin niin, etten ole vertaa kuullut. Kokonaisen tunnin aikana otettiin toinen toisen perästä käsittelyn alaiseksi. En voinut salata, että olin kuunnellut, vaan menin illalla emäntäni luokse kertomaan mitä olin kuullut. Voit ajatella, miten mummo hämmästytti ja nolostui. Pari mielenkiintoisinta juttua kuultiin seuraavana päivänä torilla. Emäntäni kunniaksi täytyy minun tunnustaa, että minua itseäni arvosteltiin jotenkin sääliä, enkä halua mitään muistuttaa erään hartaan rouvan hurskasta toivomusta vastaan: 'Suokoon Jumala, että hän enemmän olisi isänsä laatuinen!'" —

Niistä kirjeistä, joita tässä olen lähteinä käyttänyt, on viimeinen päivätty heinäkuun 6:ntena 1874. Joku päivä ennen oli Säämingin pappilassa vietetty Emmi Gummeruksen ja Jaakko Schwartzbergin häät; sulhanen oli juuri ennen tullut papiksi ja määrätty v.t. kappalaiseksi ja kirkkoherran apulaiseksi Sääminkiin. Gummeruksen ja hänen Staavansa häihin Siikajoen pappilassa "ei nyt enää ole kuukauttakaan", ja sulhasen aikomus oli noin 21 p:nä lähteä häämatkalleen. Häät vietettiin 4 p:nä elokuuta. —

Pitkä kihlaus oli siis muuttunut avioksi, ja samassa tapahtui asuinpaikankin muutos. Gummerus näet ei vionytkään, niinkuin oli keväällä kuvitellut, Staavaansa eli Staiviansa — mikä nimenmuoto tästä lähtien näyttää tulleen käytäntöön — Kokkolaan, vaan Jyväskylään, sillä heinäkuulla hän oli hakenut ja saanut suomen- ja ruotsinkielen kolleganviran sijaisuuden jälkimäisen kaupungin lyseossa. Kun hänet

sitte seuraavana vuonna (1875) nimitettiin vakinaiseksi samaan virkaan, tuli Jyväskylä heidän pysyväksi kotipaikakseen.

* * * * *

Edellisessä on silloin tällöin mainittu joku sana Gummeruksen kirjailijatoimesta tälläkin ajanjaksolla. Täydellisyyden vuoksi on siitä tässä annettava vähän seikkaperäisempiä tietoja. — Aiheena siihen, että hän noin kahden vuoden loman jälkeen alkoi jälleen sepittää Uuteloita, oli Suomettaren uudestaan-syntyminen 1869. Liittymättä toimitukseen hän kuitenkin suostui avustamaan lehteä, ja seitsemän vuoden aikana hän joka vuosi (paitsi 1873) antoikin sille mainitunlaisia lisiä. Siitä, että Gummerus kirjeissään niin harvoin puhuu kirjailijatoimestaan, saattanee päättää, ettei hän nyt antanut sille suurempaa arvaa ja merkitystä kuin ennenkään, mutta siitä huolimatta muodostavat alempana lueteltavat novellit huomattavan osan hänen tuotantoansa.

Uuden Suomettaren kaunokirjallisen osaston ensimmäinen novelli on "*Rollijärven avannot*, kertomus ison vihan ajoilta". Toiminta alkaa Saimaan rannalla, Savonlinnan tienoilla, missä entinen pohjalainen, 80-vuotias sotavanhus Sakari Rajunen omistaa vauraan Hietalahden talon. Rajusen luona asuu kaksi nuorta, hänen veljensä tyttären tytär, Sanna, Pohjanmaalta tullut, ja Kaarle Harkka, liiviläinen, isännän muinaisen sotatoverivainajan poika, ja vanhuksen toivo oli, että heistä tulisi pariskunta, jolle hän voisi talonsa jättää. Sanna ei kuitenkaan voinut rakastaa viekasta, itsestä Harkkaa, vaan hänen sydämensä kiintyi linnan väestössä palvelemaan pohjalaiseen nuorukaiseen, Maunuun. Verisen kohtauksen jälkeen Harkan ja Maunun välillä jälkimäinen, Sannan avulla, karkaa Pohjanmaalle, jonne toiminta sittemmin vie muutkin henkilöt. — Kertomuksen alkupuoli on vapaasti keksitty; loppupuolen vaiheet kiintyvät historiallisiin tapahtumiin, Napuen tappeluun ja varsinkin Pyhäjoen Ypperin kyläläisten kamalaan teurastukseen Rollijärven rannalla, jossa venäläisten petomaisuus saavuttaa huippunsa. Kansan äärettömien kärsimysten kuvaus tulee niin pääasiaksi, että yksityisten kohtalo menettää mielenkiintonsa. Sanna ja Maunu olivat menneet naimisiin, Harkka venäläisiin liittyneenä vainoo heitä tulisessa kostonhalussaan; Sanna ja Maunu pelastuvat kuitenkin sotaan hukkumasta.

Seuraavan vuoden (1870) marraskuulla luettiin samassa lehdessä pieni kertomus, "*Kerta vielä*", rappiolle joutuneesta entisestä ylioppilaasta, jonka kertoja, itse ylioppilas, näkee eräässä Pohjanmaan kievarissa, missä hän on matkustavien koulupoikien naurun esineenä. Saatuaan viinaa hän "pane kiekeä", pyörii ja hyppii, kunnes saa verensyöksyn ja kuolee. Kertoja löytää vainajan rinnalta kultaisen mitaljonin ja siinä kauniin tytön kuvan, jossa on kirjoitus: "Sinun elämässä, sinun kuolemassa." Samassa tulee kievariin komeissa vaunuissa ajaen vanhanpuoleinen rouva kahden tyttärensä kanssa. Nähtyään mitaljonin rouva tunnustaa muinoin olleensa onnettoman rakastettu; petettynä, hyljättynä oli ylioppilas ruvennut juomaan. Rouva näkee "vielä kerta" — vainajana — sen, jonka oma oli luvannut olla elämässä ja kuolemassa.

Enemmän kuin U. S. sai samana vuonna Hagmanin Pietarin sanomat avustusta, nimittäin yleisellä nimellä "*Otteita ihmissydänten salaisuuksista*" kaksi kertomusta: "*Jäisiä ja pakahtuneita sydämiä*" sekä "*Omantunnon voima*". Molemmat ovat laadultaan kyläkertomuksia, vaikka edellisessä kyllä esiintyy pari herrasmiestäkin, setä ja veljenpoika, kumpikin köyhän tytön viettelijänä; toisessakin ovat rikokset — mustasukkaisuudesta aiheutunut murha ja väärä vala — pääaiheena. Että rikolliset saavat rangaistuksensa, on luonnollista, ja sitä osottaakseen on tekijä nämä niinkuin muutkin samantapaiset jutelmansa laatinut. Useampia novelleja ei Gummerus näy Pietarin sanomiin kirjoittaneen.

Uuden Suomettaren vuosikerrassa 1871 nähdään —l—b—s—merkki kahden kertomuksen ohella. Neljässä ensimmäisessä numerossa on satu, "*Revontulet*", joka esitykseltään on vähemmän luonteva kuin tavalliset jutelmat. Saimaan rannalla on Anni viettävä häitä Jalo sankarin kanssa. Kun sulho viipyy, saa Hiiden käskyläinen, Sukkamieli, morsiamen hetkeksi epäilemään rakastettuansa. Sen kautta hän joutuu Hiiden pojan valtaan, joka ilmojen teitä vie hänet kylmään Pohjolaan. Kauan etsittyään kadonnutta Jalo näkee noidan avulla Annin Hiiden pojan luona. Hän rientää sinne, mutta sen sijaan että hyökkäisi Hiiden poikaa vastaan sankari, hänkin puolestaan epäillen morsiantaan, lävistää neidon nuolellaan. Seuraavassa tuokiassa hän jo tietää surmanneensa viattoman. Hän rakentaa nyt mahdottoman rovion, panee armaansa ruumiin sen päälle ja asettuu itse sen viereen. Rovion tulesa Anni ja Jalo yhtyvät, ja muistona heidän lemmostaan palavat Revontulet Pohjan taivaalla. Annin nimi Hiisien luona oli Revo — siitä tulien nimi. — Lokakuun lopulta vuosikerran loppuun ulottuu toinen kertomus, joka taas on historiallinen laatuaan, Ison vihan ajoilta, "*Sadan leukaluut*". Se nojaa tekijän kuulemaan kansanmuistelmiaan, ja siinä kuvataan venäläisten hävitystöitä Suoniemellä ja Karkussa sekä miten joukko vainolaisia joutui autiolle saarelle kuollakseen siellä nälkään — saaren nimi on siitä saakka "Sadan leukaluut". Kertomus on kokoonpanoltaan ja esitykseltään ehkä paras Gummeruksen historiallisista novelleista. Tapaukset kehittyvät luontevasti, ja mielenkiinnolla lukija seuraa nuorten kihlattujen, Sannan ja Hannun, seikkailuja. Se tapa, jolla rohkeamielinen Hannu ensin surmaa useita venäläisiä ja sitte saa toiset turmiota tuottavalle veneretkelle, on jännittävä ja uskottava; sitä vastoin Sannan itsemurha tuntuu vähemmän todennäköiseltä, joskaan ei mahdottomalta kauheana aikana.

Vuonna 1872 tapaamme lehdessä niinikään kaksi novellia, nimittäin *"Kaksi joulu-aattoa"* ja *"Takaus"*, edellinen vuosikerran alussa ja jälkimäinen lopussa, 1873 ei mitään, mutta 1874 ja 1875 kumpanakin jälleen yhden: *"Pikku Laurin salaisuus"* ja *"Peritäänkö vihakin?"* Lukuunottamatta "Pikku Laurin salaisuus" nimistä juttua ovat nämä kertomukset, jotka, samoin kuin juuri mainitut historialliset jutumat, ovat kirjamuodossakin ilmestyneet, Gummeruksen kypsyeimpiä. Toiminnan tapahtumapaikka on ensimmäisessä Turku, toisessa vaihdellen Pohjanmaa ja Helsinki sekä viimeisessä yksinomaisesti Pohjanmaa; henkilöt ovat enimmäkseen keskisäätyä. Näissäkin, on paljon romanttisuutta, joka muistuttaa August Blanchea ja Emilie Elygare-Carlénia, ja vaikka "Takaus" novellissa on elettyäkin — esim. pohjalaisten ylioppilasten Porthaninjuhlan kuvaus —, on väritys sovinnaisen heikkoa nykyajan kannalta arvostellen. Mutta siitä huolimatta on novelleilla ansionsakin. Yksistään sujuva kerronta viehättää lukijaa, se kun välttää pitkävetisyyksiä aina luontevasti tarjoaa uusia tapahtumia ja olosuhteiden käänteitä; toiseksi vaikuttaa mielenkiintoisesti tekijän teeskentelemättömyys ja niin sanoakseni naiivi luottamus omaan kertomukseensa sekä vihdoinkin suora, rehti elämäntähtämys. Vaikka nämä kertomukset taiteellisesti arvostellen edustavat mennyttä kehityskautta, ovat ne, niinkuin yleensä Gummeruksen koko tuotanto, vieläkin lukemisen arvoisia, ja varsinkin suuremmalle yleisölle, nuorisoihin luettuna, monin verroin suositeltavampia kuin nykyaikaiset salapoliisiroomaanit ynnä muut samanlaatuiset jännitys- ja kiihotusjutut.

IV.

Gummeruksen elämän loppukausi 1875-98.

Romanttisena kertojana Gummeruskin usein päätti kertomuksensa sankarinsa ja sankarittarensa häihin. Mielelläni tekisin samoin, en ainoastaan noudattaakseni hänen esimerkkiään, vaan muistakin syistä. Ensiksikin minulla itselläni ei enään ole mieskohtaisia muistoja Gummeruksesta, sillä sen jälkeen kun hän oli asettunut Jyväskylään, s.o. koko hänen elämänsä loppukaudella, en tavannut häntä muuta kuin yhden kerran eräällä hänen Helsinginmatkallaan, ja toiseksi eivät lähteenikään salli kuvauksen jatkamista samaan seikkaperäiseen tapaan kuin tähän saakka. Kuitenkin olisi väärin sekä kuvattavaani että lukijaa kohtaan jättää tämä loppukausi kokonaan sikseen. Jos näet lukija ei saisi enempää tietää, kuin mitä tähän asti on kerrottu, olisi hänen käsityksensä Gummeruksen merkityksestä sivistyshistoriassamme kovin vaillinainen, ja ilmeinen loukkaus kirjailijan muistolle olisi olla puhumatta ajanjaksosta, jolloin hänen harrastuksensa vasta kehittyi itsetietoiseksi, päämäärästään selväksi ja menestykseltään suurenmoiseksi toiminnaksi.

* * * * *

Vihdoinkin oli siis Gummerus saanut oman kodin, jota hän niin kauan oli kaivannut. Vähän toista kymmentä vuotta aviopari asui vuokratussa huoneistossa, mutta v:sta 1888 alkaen omassa avarassa talossa, torin kulmassa, joka nykyään on K. J. Gummerus Osakeyhtiön hallussa. Papintyttärenä saamansa kokemuksen nojassa Staava hyvin pystyi hoitamaan kotiansa, joka oli kaikin puolin täydellisesti, vaikei sentään ylellisesti varustettu ja siisteydestä loistava. Vieraanvarainen kun oli, hän siinä ystävällisesti vastaanotti miehensä ja omat tuttavansa, jotka hyvin viihtyivät puolisojen iloisessa seurassa. Että Gummerus puolestaan yritti parastaan tehdäkseen kodin lämpimäksi ja hupaiseksi vaimolleen, on luonnollista, mutta niin rakastettava kuin hän saattoikin olla, oli hänellä heikotkin puolensa. Hän oli liian kauan nauttinut poikamiehen vapautta kerrassaan luopuakseen entisistä tavoistaan. Hän piti edelleen ystävien ja toverien seurasta kodin ulkopuolellakin, ja siitä johtui, että hänen elämänjärjestyksensä oli vähemmän säännöllinen kuin rouva olisi toivonut. Ehkä on ohimennen siitäkin muistutettava, että Gummerus tuli Jyväskylään juuri niihin aikoihin, jolloin metsähuijaus oli parhaimmalla vauhdissa ja jolloin miljoonia liikuttaessa pikkukaupungin seura- ja kapakkaelämä mursi kaikki perinnäiset rajat. Tietenkään hän ei kuulunut niihin piireihin, joissa ilta illan perästä satoja markkoja tuhlatiin samppanjaan ja korttia lyödessä tuhannet vaihtoivat omistajaa, mutta tosiasia lienee, että tuon elämän vaikutus aikanaan ulottui laajemmallekin. Miten sen liekään, tavallinen seuranpito ja siihen kuuluva muutamien tottilasien tyhjentäminen ei vähentänyt Gummeruksen työkykyä ja -intoa, sillä huolimatta siitä, kuinka oli iltansa viettänyt, istui hän aamusin aina yhtä virkkuna työpöytänsä ääressä. Että aviopuolisoiden väli pysyi hyvänä, todistavat kirjeet, joita Gummerus kirjoitti Staiville niinä aikoina, jolloin toinen tai toinen oli milloin missäkin matkalla — Staivi tavallisesti vanhempiensa luona Siikajoella (jossa kesällä monesti yhdessäkin oltiin), Gummerus Helsingissä (kylpemässä 1875), Säämingissä, Tukholmassa (1880) ja Kööpenhaminassa (1885) hankkimassa kuvia julkaisemiinsa lehtiin j.n.e. Kirjeissä, joiden sävy tuskin on toisenlainen kuin kihlusaikanakaan, valitetaan aina ikävää. Niin esim. 11/9 1881, kun Staivi oli Siikajoella nuoremman sisarensa häissä,

Gummerus kirjoittaa: "Kyllä minä tositeossa olen hyvin kiintynyt sinuun, vaikkeihän ole tarpeen, että se näkyy; tyhjää on kun olet poissa. Olen hyvin peloissani pitkän matkasi tähden. Elä matkusta pimeällä, ota vuokrahevon ja luotettava ajomies niin kauas kuin mahdollista, ja Jumalan avulla tervetullut kotia," — Yhtä vähän kuin Gummerus yksinään viihtyi kotona, yhtä vähän hän matkallakaan menestyi ilman vaimoansa. Kirjoittaen Tanskasta 4/8 1885 hän huudahtaa: "Jos vielä joskus lähden ulkomaille, täytyy sinun tulla mukaan! Pidä tätä ilmaisuna siitä, että minulla on ikävä — — jos niin tahdot." Kun sitte Gummerus saatuansa pedagogisen matkastipendin koko seuraavan vuoden kevätkauden oleskeli Saksassa, olivatkin puoliset yhdessä.

Alkuansa Staavalla ei ollut nimeksikään kirjallisia harrastuksia. Kun kumminkin Gummerus enenevällä innolla antautui kirjailija- ja kustantajatoimeensa, jonka laadusta ja kehityksestä alempana on puhuttava, ja saavutti odottamatonta menestystä ja tunnustusta, on varsin ymmärrettävää, että hänen rouvansakin mieli muuttui. Jopa hän kykeni auttamaan miestänsä erilaisissa liiketehtävissä, ja niin he liittyivät yhteistyöhön, joka oli sitä tärkeämpi heidän keskinäiselle onnelleen, kun koti jäi lapsettomaksi.

Tullessaan Jyväskylään oli Gummeruksen päätehtävänä opettajatoimi, ja lyseon suomen- ja ruotsinkielen kolleganvirkaa hän edelleen hoiti aina v:een 1897 asti, jolloin hän osaksi heikontuneen terveytensä vuoksi, osaksi muista syistä otti eron. Opettajana hän oli mitä ystävällisimmässä suhteissa virkaveljiinsä ja oppilaihinsa, mutta se johtui enemmän hänen puhtaasti inhimillisistä kuin pedagogisista ansioistaan. Tositeossa Gummerus oli huono sekä kurinpitäjänä että tietojenantajana. Hän ei osannut olla tarpeeksi vaativainen, ja pojat käyttivät hänen hyvänsävyisyyttään, niinkuin tavallista on, hutiloidakseen hänen aineissaan. Siitä johtui, että opettajan ja oppilaitten väli lyseossa, tunneilla, ei ollut niin tyydyttävä kuin toivottavaa oli. Sitä vastoin Gummerus koulun ulkopuolella ja erittäin omassa kodissaan osasi aivan erikoisella tavalla saavuttaa oppilaittensa kunnioituksen ja rakkauden, samojen oppilaitten, joiden kanssa hän koulussa tuli huonosti toimeen. Huolimatta siitä, miten pojat usein laiminlöivät velvollisuutensa, hän sydämestään piti heistä, ja hänellä oli tapana aina väliin kutsua luokseen joko yksityisiä oppilaita taikka koko luokkia. Silloin, kodissaan, hän puhutteli heitä toverillisesti ja välittömällä myötätunnolla ja voitti siten heidän sydämensä. Tässäkin kuuluu Staava rouva koko sielullaan olleen mukana, niin että nuoret kiintyivät häneen samoin kuin opettajaansa. Eräs Gummeruksen entisiä oppilaita, joka 1893 sai erotodistuksensa ja tuli ylioppilaaksi, on kertonut, että ylimpään luokkain oppilaat säännöllisesti joka toinen lauantai olivat kutsutut Gummerukselle. Siellä oli silloin pidetty esitelmiä, laulettu ja keskusteltu, ja hupaisesti oli ilta kulunut. Viimeisenä iltana, kun Helsinkiin lähtevät olivat jättäneet hyvästi, oli rouva poikien nähden liikutuksesta itkenyt. Näin syntynyt läheinen suhde Gummerus puolisojen ja lyseolaisten välillä aiheutti luonnollisesti, että yksityiset köyhyyden ahdistamat taikka muun vastoinkäymisen kohtaamat pojat usein kääntyivät heidän puoleensa avun ja neuvon pyynnöllä. Etteivät he sitä turhaan tehneet, todistavat useat Gummeruksen jälkeensä jättäneitten paperien joukosta tavatut kirjeet, joissa entiset oppilaat sydämestään kiittävät häntä ja hänen vaimoansa avunannosta ja herttaisesta kohtelusta. Mainittu suhde selittää myöskin, että Gummeruksen kuoleman jälkeen hänen entiset oppilaansa toimeenpanivat rahankeräyksen stipendirahastoa varten, joka kantaen hänen nimeänsä säilyttäisi hänen muistonsa oppilaitoksessa ja sen piirissä.

Verrattomasti vaikuttavammin Gummerus kuitenkin toimi toisella alalla, samalla levittäen mainettaan ja juurruttaen muistonsa paljoa laajemmalle. Tarkotan kansanvalistuksen alaa, jolle hän oli astunut perustamalla "Kyläkirjaston" ja jolla hän Jyväskylässä laajentamistaan laajensi toimintaansa. Se yleinen suosio, jonka Kyläkirjasto oli saavuttanut ympäri maata, rohkaisi näet häntä kehittämään yritystään yhä uusilla säännöllisillä lisäjulkaisuilla. Niin hän 1878 (näytenumero) alkoi julkaista *Kyläkirjaston kuvalehteä*, kahta vuotta myöhemmin (1880) hän liitti siihen *Lasten kuvalehden* ja 1888 n.s. *B-sarjan*, jonka kuvalehdenosaston ohjelmaan erityisesti kuului kotimaan olojen ja merkkitapahtumien seuraaminen. Edellisiä julkaisuja hän itse toimitti kuolemaansa saakka, mutta viimeainitun hän yhdeksän vuoden päästä (1897) luovutti tohtori V. Vallinille (Voionmaa) ja maisteri I. K. Inhalle Helsingissä.

Jotta oikein käsitettäisiin Gummeruksen kirjailija- ja sen ohella myöskin kustantajatoimen kehittymistä Jyväskylässä, on tässä kuitenkin vähän seikkaperäisempiä tietoja tarpeen.

Jo ensi syksynä hän järjesti asiat niin, että Kyläkirjasto v:n 1875 alusta painettiin Jyväskylässä Weilin ja Göösin kirjapainossa. Se tuotti toimittajalle paljon helpotusta, sillä vaikeata oli ollut saada kykenevää ja luotettavaa asiamiestä Helsingissä ja varsinkin semmoista, joka pitemmäksi ajaksi olisi ottanut huolehtiakseen oikaisuluvusta, levittämisestä y.m. Mainitussa kirjapainossa painettiin siihen aikaan myöskin asioitsija H. F. Helmisen omistama ja toimittama sanomalehti Keski-Suomi (perustettu 1871), ja vuoden lopulla 1875 Gummerus rupesi sen toimittajaksi, niin että hän yhdessä Helmisen kanssa allekirjoitti lehden tilausilmoituksen v:ksi 1876. Eikä hän siitä toimesta pian eronnutkaan, vaan hänet mainitaan toimituksen jäsenenä (paitsi Helmistä kuului siihen kolmantena miehenä 1877 Hjalmar Sandelin ja 1878—79 K. J. Högman) v:n 1880 loppuun saakka. Kuinka suuren osan toimitustyöstä

Gummerus suoritti, on mahdoton sanoa, sillä yleensä ovat kirjoitukset nimimerkittömiä. Merkillä —l—b —s. varustettuna on vain kolme pitempää lisää, nimittäin Kokkolassa "Suomalaisen normaalikoulun hyödyksi" 1872 pidetty esitelmä: "*Muutama päivä Kokkolassa Ison vihan aikana*" ja kaksi novellia, nimittäin "*Onneksi vai onnettomuudeksi?*" Kertomus elämästä" ja "*Herra sihtieri*", tarkotusperäinen kertomus — molemmat ensimmäiset vuosikerrassa 1876 (kertomus 7 n:ssa) ja viimeainittu vuosikerroissa 1877 ja 1878 (12 n:ssa). Ei kumpikaan näistä kertomuksista ole luettava Gummeruksen etevämpiin. Toisessa kuvataan, miten Antti Toverinen, Lauri poikansa kelvottomuuden takia jouduttuaan köyhyyteen ja kurjuuteen, löytää kellarista appivaarinsa kätkemän nelikon täynnä hopearahoja ja pakotetaan luovuttamaan se pojalleen ja tämän yhtä kelvottomalle appi-isälle, jotka olivat saaneet asiasta vihiä; mutta jollei aarre tuottanut onnea löytäjälle, ei se ollut onneksi toisillekaan: rahat synnyttivät riidan Laurin ja hänen appensa välille, ja edellinen tappoi jälkimäisen. Toisessa kerrotaan konnamaisesta asianajajasta, joka kiihottaen ihmisiä kärjöömään nylki kumpaakin riitapuolta, kunnes joutui kiinni petoksistaan. Opettavan tarkotuksensa vuoksi oli kertomus aikoinaan sangen kiitettävä lisä kansassa levinneeseen lehteen; esitykseltään se on kokoneen kertojan käsialaa, mutta alkuperäisyyttä ei tapaa luonteenkuvauksessa enemmän kuin sommittelussakaan.

Marraskuulta 1877 alkaen painettiin Keski-Suomi uudessa "Jyväskylän kirjapainossa", jonka lehtori J. Länkelä, Gummerus ja Helminen yhdessä olivat perustaneet. Tultuaan ainakin osalta oman kirjapainon isännäksi Gummerus perusti ennenmainitut Kyläkirjaston ja Lasten kuvalehdet, joista edellistä saatiin erikseen tilata ja jälkimäinen seurasi sitä maksuttomasti. Edelleen kirjapaino sai hänet ryhtymään kustantajatoimeenkin, jonka varsinainen alku on luettava v:sta 1883. Sinä vuonna julkaistiin Martti Lutherin 400-vuotismuiston johdosta Kyläkirjastossa "Wormsin herrainpäivät", ote Merle d'Aubignén "16:nneen vuosisadan uskonpuhdistuksen historiasta", ja se herätti Gummeruksessa ajatuksen suomeksi toimittaa tämän laajan ja etevän teoksen. Suuri yritys toteutuikin vuosina 1883—86, ja niin oli kustannusliike päässyt hyvään alkuun. Alun (3 "kirjaa") teosta käänsi A. Törneros (Tuokko), jonka suorasanaisuus ei kuitenkaan ollut tarpeeksi sujuvaa; sen jälkeen ryhtyi työhön Paavo Cajander, joka sentään pian (käännettyään 2 kirjaa) huomasi, että tehtävä häiritsi hänen Shakespearen-suomentamistyötään, ja sen vuoksi luopui siitä; kolmanneksi suomentajaksi rupesi silloin Juuso Hedberg — v:sta 1882 uskonnon lehtori Jyväskylän lyseossa — ja hän jatkoi loppuun saakka (6-20 kirjaa).

V. 1885 tapahtui Keski-Suomen olemassaolossa semmoinen muutos, että Helminen luovutti omistusoikeutensa lehteen osakeyhtiölle, joka oli muodostunut kaupunkilaisten kesken, ja silloin kutsuttiin toimittajiksi veljekset Jussi ja Pekka Brofeldt. Nämä nuoret kirjailijat, mutta etenkin Jonas Castrén, joka mainitun vuoden valtiopäivillä oli ensi kerran esiintynyt julkisuudessa ja alottanut häikäilemättömän taistelunsa suomalaisuuden vanhoja johtomiehiä vastaan sekä 1886 oleskeli Jyväskylässä, muuttivat kerrassaan lehden hengen ja äänen. Keräten ympärilleen tyytymättömiä "nuoria" Castrén pitkissä kirjoituksissa polemisoi Uutta Suometarta vastaan, jonka kilpailijaksi uhattiin perustaa uusi suomalainen päivälehti Helsinkiin. Pedagogit, joiden äänenkannattaja ennen niin rauhallinen Keski-Suomi oli ollut, olivat pahoillaan, että lehdessä, jossa he vielä olivat osallisina, kiista suomenmielisten kesken pantiin alulle, mutta myöskin siitä radikaalisuudesta, joka muissa kysymyksissä tuli kuuluville. Gummerus oleskeli, niinkuin ennen on mainittu, koko alkupuolen vuotta 1886 Saksassa, lähettäen lehteen hupaisia kirjoituksia kokemuksistaan Berlinissä, käynnistään Wittenbergissä, Leipzigissa, Strassburgissa y.m. Nähtävästi hän ei silloin paljon jos ollenkaan tiennyt toveriensa tyytymättömyydestä. Ainakin kirjoitti Pekka Brofeldt aivan naiivisti hänelle olevansa iloinen, että oli Helsingistä saanut "vähän radikaalia", erään Arvid Järnefeltin puheen, joka kansallisessa asiassa puolusti "koko programmia", yksi kieli ja yksi mieli-ohjelmaa, ainoana keinona tuottaa Suomelle "eurooppalaista merkitystä". Palattuansa Jyväskylään Gummeruskin tietysti sekaantui siihen kulttuuritaisteluun, joka odottamatta oli jakanut pikkukaupungin asujammet vastakkaisiin ryhmiin. En ole kuullut, että hän olisi erittäin kiihtynyt asiasta, mutta luonnollisesti hän oli mukana ja vanhan suunnan puolella siinä kokouksessa, joka pidettiin 8 p. marrask. ja jossa kiivaan keskustelun jälkeen äänestettiin siitä, oliko lehden toimitus edelleenkin uskottava Brofeldteille vai eikö. Enemmistö oli nuorten puolella, mutta sittenkin veljekset luopuivat; vanhempi veli, joka oli ollut vastaava toimittaja, selitti näet, että hän ei halunnut jäädä, koska eri ryhmien välit olivat niin kireät. Sen jälkeen tuli Keski-Suomen toimittajaksi Eero Erkkö. — Se hajaannus, josta tässä on puhuttu, johti vuoden päästä siihen, että vanhat suomenmieliset v:n 1888 alusta kannattivat omaa uutta lehteä, "Suomalainen" nimeltä. Keväällä samana vuonna muutettiin "Jyväskylän kirjapaino" Gummeruksen ostamaan taloon, ja sen omistivat nyt Länkelä ja Gummerus yhdessä, sitten kun Helminen oli tehnyt vararikon.

* * * * *

Synnynnäinen taipumus ja halu kirjalliseen tuotantoon ja toimintaan olivat tehneet Gummeruksen liikemieheksikin. Hänen vaimonsa pesään tuoma omaisuus oli tässä kohden tuntuvana apuna, mutta menestys johtui hänen toimeliaisuudestaan, sillä lehtiensä toimittajana ja kirjankustantajana hän — vaikka ihanteelliset näkökohdat joskus voittivatkin käytännölliset — osotti niin paljon virkeyttä, kekseliäisyyttä ja johdonmukaista työkykyä, että sitä tuskin olisivat voineet odottaa ne, jotka tiesivät,

kuinka vähän hän ylioppilasaikoinaan oli välittänyt elämän velvollisuuksista. Ei liene väärin arvata jonkun ansion tästä tulevan hänen puolisolleen, mutta jos niinkin, on kuitenkin pääasia siinä, että hän nyt oli löytänyt oikean alansa. Sitä todistaa se henki, joka huomataan yhtä selvästi Gummeruksen kansanlehdissä kuin hänen kustannusyrietyksissään ja jonka laatu voidaan ilmaista kolmella sanalla: uskonnollisuus, isänmaallisuus ja kansanomaisuus. Toisin sanoen hän oli päässyt käsiksi työhön, jossa saattoi vapaasti noudattaa ja voimakkaasti toteuttaa mitä nuoruudessaan oli puhtainta ja jalointa tuntenut ja ajatellut.

Tässä ei tule kysymykseenkään kirjoittaa Gummeruksen kansanlehtien historia ja vielä vähemmin selostaa niiden sisällystä. Olkoon vain mainittu, että niissä tavataan kirjoituksia mitä erilaisimmista aineista, kaikki valittu ja esitetty yhteistä kansaa varten. Paljon on vieraista lehdistä joko muuttamatta tai mukailemalla käännettyä, mutta paljon myöskin ja epäilemättä arvokkain osa alkuperäistä, vartavasten kirjoitettua. Ahkerin kirjoittaja oli Gummerus itse, mutta paljon on hän myöskin milloin suorastaan tilaamalla, milloin pyytämättä saanut muilta, jopa eteviltäkin kirjailijoilta ja tiedemiehiltä. Niin esim. E. G. Palmén monena vuotena avusti Kuvalehteä alkuperäisillä, omiin tutkimuksiin perustuvilla, elämäkerrallisilla y.m. historiallisilla kirjoituksilla; ahkeria avustajia olivat niinikään Hannes Gebhard, Väinö Voionmaa y.m. Miten tuottelias Gummerus olikin ja miten hartaasti hän tekikin työtä istuen kirjoituspöytänsä ääressä jo klo 4:ltä — 5:ltä aamulla, jolloin harva pienen kaupungin asukas vielä oli vuoteeltaan noussut, on luonnollista että hän ei jaksanut ilman apua kolmattakymmentä vuotta täyttää kyläkirjastonsa; mutta mitä hän kieltämättä jaksoi, se oli katsoa ja valvoa, ettei siihen mitään painettu, joka ei ollut hänen henkensä mukaista. Siten voitiinkin hänen kuolemansa jälkeen todistaa, että hänen lehtensä aina olivat sisältäneet "valistavaa, puhdasta lukemista". Ne olivat "todella kansankirjastoja, jotka valmistivat alaa yhä laajemmalle valistukselle ja suuremmille kirjastoille".

Entäs runoilija, kertoja Gummerus, oliko hän kadonnut kyläkoulun opettajan taakse, niin kysynee joku nuorempi lukija. Ei suinkaan. Edelleenkin hän sepitti kertomuksia, vaikka kyllä osaksi toisenlaisia kuin ennen. Hän ei enään yrittänyt luoda pitempiä romanttisia tai historiallisia novelleja — kenties ei aikakaan olisi sitä myöntänyt — vaan lyhyitä "kuvauksia elämästä", joista huomattavimmat muodostavat kaksi hänen kuolemansa jälkeen kirjana ilmestynyttä kertomussarjaa: toinen "*Vanhan pastorin muistelmia*" (1898) ja toinen "*Haudankaivajan kertomuksia*" (1899). Näistä pikku kertomuksista, jotka kauttaaltaan ovat uskonnollisen elämäkäsityksen leimaamia, oppii tuntemaan Gummeruksen semmoisena kuin hän oli viimeisellä kehityskaudellaan. Jumalan käden hän näkee ihmisten elämänvaiheiden johdossa, sillä miten intohimot monesti houkuttelevatkaan heikkoja ihmislapsia turmion kuilun partaalle, tulee kuitenkin jokaiselle hetki, jolloin hän kauhistuen näkee vaaran, ja silloin on taivaallisen isän armo lähellä. Merkillepantava on tekijän sääli ja myötätunto puutteenalaisia ja kärsiviä kohtaan ja niinikään oikeamielisyys, millä hän arvostelee erilaisia luonteita. Kertomuksissaan hän loi niin vanhemmille kuin nuoremmille lukijoille, niin miehille kuin naisille kuvia, jotka vastustamattomasti saivat heidät tarkastamaan omaa ulkonaista ja sisällistä tilaansa ja jotka jokaiselle, joka halusi vastaanottaa oppia, näyttivät miten asiain olisi pitänyt olla, miten ei. Eivätkä kertomukset sentään ole kuivan tarkotusperäisiä. Gummeruksen sujuva, vilkas kertojakyky ei ole kangistunut eikä luontaista mehuansa menettänyt. Elämän koulu on vain varmistanut hänen piirustus- ja väritysmistaitonsa, ja hän osaa entistä taiteellisemmin keskittää kuvauksensa. Että näin on laita, huomaa ehkä parhaiten eräistä jutuista, jotka hän jo nuorena on julkaissut Suomettaressa ja nyt kirjoittanut uudestaan ("Pikku Jaakkomme", "Veljekset", "Isoisän testamentti" y.m.). Kuinka hän joskus vieläkin saattoi oikein nauttia kertojakyvystään, näkee esim. kertomuksesta "Mörkö-Maija". Koskelan saita emäntä oli eräänä iltana tylysti ajanut talosta Mörkö-Maijan ja muitakin kerjäläisiä. Mennessään oli noidan nimeä kantava Maija kironnut ja uhannut: "Muistat minua huomenna!" ja aamulla ilmaantuu toinen onnettomuus toisen jälkeen. Kaljatynnöri kellarissa on juossut tyhjiin, muuripata huomataan haljenneeksi, lampaat ovat päässeet kaurapeltoon, niitä ajettaessa sieltä hyppää yksi perunakellarin ilmatorveen ja taittaa niskansa, ja kun koko talonväki ryntää kellarin katolle, romahtaa se kellariin, vieläpä on pikku Liili yksin leikkiessään asettanut sirpit tuvan kynnyksen eteen, niin että Karja-Lotta astuu sirpin terälle ja leikkaa jalkapöytänsä miltei kahtia. Aamuisen mylläkän kuvauksessa on tavatonta eloa ja huumoriakin, jota ei usein tavata Gummeruksella, ja kaiken keskellä esiintyy pikku viaton Liili auringonsäteenä, joka yksin saa kiukkuisen elonleikkuväen mielihyvää hymyilemään. Hänen tähtensä äitikin, ylpeä emäntä, nöyryty ja menee tuomisilla lepyttämään Mörkö-Maijaa; mutta kuitenkin ei emäntä ottanut uskoakseen, että hänen oma huolimattomuutensa ja paha omatuntonsa olivat syynä onnettomuuskohtauksiin.

Kyläkirjaston kuvalehdistä Lasten kuvalehti ei suinkaan ollut arvottomin. Tunteellisena fantasiaihmisenä Gummerus osasi mainiosti kirjoittaa lapsia varten. Tietysti hän tahtoi ohjata heitäkin samassa hengessä kuin vanhempaa yleisönsä, mutta hän tiesi myöskin, että lapset eivät jaksaa kuulla kuivaa opetusta, vaan että heidän mielenkiintonsa ja suosionsa on voitettava siten, että kirjoittaja asettuu heidän kannalleen ja antaa kertomiensa tapausten opettaa. Semmoinen kertomus oli esim. "Mitenkä pienestä Matista tuli aika mies", jossa oli monta lukua ja joka kiinnitti pikku lukijain mieltä niinkuin 1850-luvulla "Walterin seikkailut" Z. Topeliuksen Eos-lehdessä.

Gummeruksen paperien joukossa on Topeliuksen kirjoittama kirje 4 p:ltä tammik. 1882, joka sisältää kauniin tunnustuksen. Kirjeestä näkyy, että Gummerus oli lähettänyt Lasten kuvalehden suurelle saturunoilijalle ja pyytänyt häntäkin joskus avustamaan lehteä. Topelius lähettikin "pienen joulusadun" ("Poika, joka kuuli hiljaisuuden puhuvan") ja kirjoitti sen ohella seuraavasti: "En voi luvata usein lähettää, mutta toivon kuitenkin ajoittain saavani vapaan hetken sitä varten. Minulle on aina mieleen saada kirjoittaa kaikille Suomen lapsille. Nyt myötäliitetty pieni kertomus on tavallaan kuva L. k:n kuvalehden kirjoitukseen 'Sisällinen tuomari'. Minua ilahduttaa, että lehdenne teksti on hyvin valittu ja kuvat kauniita, jota kiitosta ei voida antaa ruotsalaisille lastenlehdillemme, joihin sentähden pian kymmeneen vuoteen en ole tahtonut lähettää lisää. On erittäin tärkeää, että kaikki, joko välittömästi tai välillisesti, on kristillisen elämänsäilytyksen läpikäynnä. Mutta ne lastenkirjailijat erehtyvät, jotka kristillistä näkökantaa noudattaen laskevat syntivelan painostavan taakan lapsen raittiin mielen päälle. Lapsi ei ole muuta kuin pieni, iloinen pakana, joka aikaa voittaen ja luonnonmukaisella tavalla on kehittyvä kristityksi. Semmoiset yleiset käsitteet kuin perisynti ja maailmansovitus ovat lapsen näköpiirin ulkopuolella, ja se joka ennen aikaa tahtoo kauhalla saada ne syödyksi, hän kasvattaa teeskentelijöitä. Väärin teon ja anteeksiannon lapsi ymmärtää, ja näistä kahdesta yksinkertaisesta käsitteestä — rakkaudesta suureen isään taivaassa ja pieneen Jeesus-lapseen maan päällä — on vähitellen kristillinen sovitussoppi kehitettävä ja kypsytävä.

"Lapselle tarkotetussa esityksessä ei saa olla mitään sairaalloista eikä mitään raskasta. Kaikki on oleva raitista niin vakavassa kuin leikinteossa, sillä siveellisyyssäärnat saavat aina nämä lukijat haukottelemaan. Ei ole lainkaan aina helppoa kätkeä moraalit itse toimintaan ilman selvityksiä, mikä olisi parasta. Usein sattuu, että minäkin poikkean tästä säännöstä, mutta kun niin käy, turvaan, siihen silmäkääntäjättemppuun, että sekoitan kortit pienellä pilalla. — Hyvin ilahduttavaa on, että lehdillänne on niin suuri lukijakunta. Ei ole olemassa kiitollisempaa yleisöä eikä myöskään työalaa, joka paremmin palkitsee vaivat." —

Topeliuksella oli täysi syy lausua ilonsa Gummeruksen kuvalehden yleisön suuruudesta. Aina siitä saakka kun Kyläkirjasto syntyi, oli sen toimittajalla ollut onni puhua yhä karttuvalla lukijakunnalla, mutta varsinkin kuvalehdet saavuttivat tavatonta kansansuosiota. Kuvalehteä jaettiin 1880-luvun keskivaiheilla 14,000 kappaletta, ja kun B-sarjan menekki kohosi 6,000:een, oli tilaajamäärä yhteensä 20,000. Pysyttyään muutamia vuosia näin korkealla, alkoi se 1890-luvulla vähän aleta, syystä että toisia kuvalehtiä oli ilmaantunut. Semmoinen menestys, jota mainittu määrä osottaa, oli meillä siihen saakka jotakin kuulumatonta sanomalehdistön historiassa ja todistaa paremmin kuin mikään muu, kuinka Gummerus osasi tyydyttää lukijainsa henkisiä tarpeita.

Epäilemättä vaikutti Gummeruksen julkaisujen levenemiseen sekin, että hän jo varhain noudatti tunnettua tapaa tarjota tilaajille jonkun hyödyllisen palkinnon eli lahjan "kaupanpäälliseksi". Niin hän 1875 antoi kullekin tilaajalle eri vihkona "Pienen laskuopin", ja myöhemmin seurasi kuvalehteä Suomen ja Euroopan kartat ja (usealle vuodelle jaettuna) kuvallinen raamattu, jonka kuvat olivat jäljennöksiä englantilaisesta kansanraamatusta. Kun tämä viimeinen suurenmoinen julkaisu oli valmis, toimitti Gummerus kirjakauppaan samat raamatunkuvat ilman tekstiä niitä varten, joilla ennestään oli raamattu ilman kuvia. Tätä kuvakokoelmaa varten hän pyysi Topeliusta kirjoittamaan esipuheen, jossa selitettäisiin julkaisun tarkoitus sekä kuinka yleensä raamatun kuvittaminen oli käsitettävä. Eikä pyyntö ollut turha. Topelius näet kirjoitti esipuheen, joka tietenkin oli suomennettava, mutta sillä ehdolla, että Gummerus panisi oman nimensä sen alle. Ystävällinen kirje, joka seuraa tätä kaunista lahjaa Kyläkirjaston toimittajalle on päivätty 5 p. syysk. 1894.

Mitä tulee kustannusliikkeeseen, jonka Gummerus niinkuin jo tiedämme oli alottanut toimittamalla suomennoksen Merle d'Aubignén uskonpuhdistuksen historiasta, johti hän sitäkin samassa hengessä kuin puheena olleita julkaisujaan. Todistukseksi riittää vain mainita pari kolme suurinta yritystä. Vuosina 1889—91 ilmestyi puolikolmatta tuhatta sivua käsittävä suomennos Kristian Scriverin "Sielun aarteesta", joka ruotsalaisena käännöksenä oli hartaasti luettu ja rakastettu niiden entisajan heränneiden kesken, joille ruotsin kieli oli tuttu, v. 1890 Juuso Hedbergin tekemä seitsemättä sataa sivua laaja Uuden testamentin kreikkalais-suomalainen sanakirja ja 1894 Väinö Voionmaan "Kuvauksia Suomen kansan esihistoriasta", ensimmäinen osa laajaksi suunniteltua kuvallista Suomen kansan historiaa. Tämän viimeisen teoksen julkaisemisajatuksen Gummerus oli saanut veljeltäni J. R. Aspelinilta, kun vanhat koulutoverit ja ystävät kerran sautuivat yhteen rautatiematalla — sen näkee eräästä kirjeestä (13/9 1886), jossa hän tiedustelee sopivia henkilöitä semmoiseen tehtävään. Toinen osa samaa julkaisua, O. A. Hainarin "Suomen keskiajan historia", valmistui 1898 ja kolmas, Kust. Grotenfeltin "Suomen historia Uskonpuhdistuksen aikakaudella 1521—1617" v. 1902. Tämän kolmannen osan ilmestymisestä piti huolta Gummeruksen leski, joka siinä niinkuin muussakin tahtoi jatkaa liikettä miesvainajansa hengen ja suunnitelmien mukaan.[58]

Pappia Gummeruksesta ei koskaan tullut, vaikka hän niin monesti oli tuuminut siksi ruveta. Kuitenkin hän omalla tavallaan oli saarnaaja: lehdissään ja kirjoissaan hän puhui laajalle yleisölle antaen tietoja ja opetuksia, johtaen hyvään ja oikeaan sen elämänsäilytyksen pohjalla, jonka hän nuorena,

herännäisyysaikanaan, oli omakseen ottanut ja joka hänessä vanhempina päivinä oli uudelleen vakaantunut. Tässä Gummeruksen kansanvalistustyön lähtökohdassa on minusta hänen historiallinen merkityksensä. Kun näet yleisesti myönnetään, että menneen vuosisadan herännäisyysliike on voimakkaasti nostanut kansamme henkistä tasoa ja erittäin edistänyt sen kehittymistä kansalliseen itsetietoisuuteen, on tunnustettava, että Gummeruksessa välittömämmin kuin kenessäkään muussa ilmenee ruumiillistuneena herännäisyyteen nojaava ja kansallisuusaatteen elähyttämä harrastus kaikin puolin kohottaa kansan sivistyselämää. — Jotakin papillista oli lopulta hänen ulkonaisessakin olennossaan. Se kyllä ei näyttäytynyt minään erikoisena vakavuutena, sillä milloin hän tunsu itsensä terveeksi, oli hän niinkuin ennenkin iloinen ja sukkelapuheinen, vaan paremmin omituisen herttaisena hyväntahtoisuutena ja ystävällisyytenä kaikkia kohtaan, joiden kanssa hän joutui tekemisiin. "Elämänsä loppupuolella", todistaa eräs hänen veljensä, "hän oli aivan toinen kuin ennen, hieno ja ystävällinen veljiään ja muita kohtaan". Ja muistosanoissa hänen kuolemansa jälkeen lausuttiin, että tuskin mikään isäntä on ollut paremmissa väleissä työntekijänsä kanssa kuin Gummerus.

Samana vuonna kuin Gummerus erosi virastaan, hän möi osuutensa Jyväskylän kirjapainossa perustaakseen oman painon. Hänen aikomuksensa oli nyt käyttää aikansa yksistään kirjailija- ja kustantajatoimeen, joka olikin kehittynyt niin laajaksi, että se vaati päällikön kaikki voimat. Hänen terveytensä oli kuitenkin jo heikompi kuin hän itse aavistikaan. Ainoastaan syyslukukauden 1897 hän sai nauttia vapaudestaan koulutyöstä, seuraavana lukukautena hänen tuli jo erota elämästäkin. Kuolema kohtasi häntä matkalla, Helsingissä, 20 p. maalisk. 1898. Gummerus oli lähtenyt Helsinkiin ollakseen saapuvilla Z. Topeliuksen hautajaisissa maanantaina 21 p:nä ja saapui sinne yhdessä vaimonsa kanssa perjantai-iltana asettuen asumaan silloiseen Villensaunan pieneen hotelliin, jossa Topeliuksenkin oli ollut tapana asua, kun hän Koivuniemestä pistäysi Helsingissä. Mutta hän ei saanutkaan laskea kunnioituksen seppelettä suuren runoilijavainajan ja rakkaan suosijansa haudalle. Näennäisesti oli hän tullessaan ja lauantaina vielä tavallisissa voimissa, sillä tämän päivän iltana hän istui vielä vanhojen ystävien seurassa Kleinehn hotellissa toisten huomaamatta hänessä mitään erikoista. Kumminkin hän sunnuntaina keskellä päivää sai sydänhalvauksen, joka äkkiä (klo 12.30) katkaisi hänen elämänlankansa.

Tiistaina klo 3 i.p. kuljetettiin vainajan ruumis Pohjalaisen osakunnan ja lukuisien vanhempien ystävien saattamana patologisesta laitoksesta rautatieasemalle vietäväksi Jyväskylään. Siellä olivat hautajaiset maaliskuun 28 p:nä. Ruumiinsiunaus tapahtui kaupungin kirkossa, josta vainaja vietiin hautausmaalle lepäämään pilvenkorkuisten koivujen alle. Lukuisat ja monipuoliset surun ja kaipauksen ilmaisut osottivat, kuinka suurta kunnioitusta ja suosiota mennyt "kansanrakas mies" oli saavuttanut ei ainoastaan läheisessä ympäristössä, vaan mitä laajimmissa piireissä.

KARL FREDRIK ENEBERG

Karl Fredrik Eneberg.

Pieni alkulause.

Aikomuksessa näihin "Muoto- ja muistikuviini" liittää kuvaus Karl Fredrik Enebergistäkin minä pari vuotta sitten tiedustelin lähteitä sitä varten ja sain hänen omaisiltaan käytettäväkseni joukon kirjeitä y.m. asiakirjoja. Sittemmin tarjosin kuitenkin tehtävän toht. Harri Holmalle, koska minusta hänellä, assyriologina, oli paremmat onnistumisen edellytykset. Syystä tai toisesta hän kieltäytyi, ja sille kannalle jäi asia, kunnes pohjalaiset päättivät M. A. Castrénin syntymän 100-vuotispäiväksi toimittaa uuden vihkon albumiansa ja pyysivät, että minä kirjoittaisin siihen Enebergistä. Silloin minä vuorostani, ollen keskellä toista työtä, kieltäydyin, ja nyt toht. Holman, albumin toimituskunnan jäsenenä, *täytyi* kirjoittaa se kuvaus varhain poismenneestä tutkijasta, joka on luettavana äsken ilmestyneessä Joukahaisessa XIV. Ja kuvaus on tehty semmoisella ymmärtämyksellä ja lämmöllä, että todella on vahinko, että hän ei asettanut täydellisen elämäkerran aikaansaamista päämääräkseen. Varsinkin Enebergin tieteellisistä harrastuksista on minulla niin vähän lisättävää, etten minäkään voi enään ajatella mitään täydellistä, vaan ainoastaan lisien antamista. Jopa saattaisin puolestani jättää koko

aineen sillensä, jollen tuntisi olevani velvollinen osottamaan kiitollisuuttani Enebergin omaisia kohtaan heidän luottamuksestaan uskoa minulle ylempänä mainitut lähteet, joista toht. Holmalle, hänen pyynnöstään, luovutin vain päiväkirjan katkelman vainajan onnettomalta, ensimmäiseltä ja viimeiseltä tutkimusretkeltä.

Seuraavan esityksen tarkoitus on siis pääasiassa vain täydentää toht. Holman kirjoitusta, ja toivoni on, että hän, nuorempana miehenä, joskus tulevaisuudessa sulattaa näin julkisuuteen tulleet ainekset yhdeksi kokonaisuudeksi. Luonnollisesti olen kuitenkin pakotettu paikoittain toistamaan ennen kerrottua, jotta välttämättä häiritsevää katkonaisuutta saisin esitykseni eheäksi.

I

Lapsuuden koti ja yliopistolliset oppivuodet 1841—69.

Enebergkin oli sitä kansallismielisten pohjalaisten valiojoukkoa, joka 1860-luvulla käsitti elämäntehtäväkseen muitten samanhenkisten mukana luoda uuden suomalaisen Suomen, ja josta jo ennen olen kuvannut K. Bergbomin, K. A. Castrénin, A. Hagmanin ja K. J. Gummeruksen. Hän oli syntynyt 19 p. maalisk. 1841 Närpiössä, jossa hänen isänsä, Isak Reinhold Eneberg, silloin oli kirkkoherransijainen (curam gerens); äiti oli Fredrika Lovisa von Knorring.

Eneberg-suku ei ollut alkuaan pohjalainen. I. R. Eneberg, synt. 19/3 1802, oli näet silloisen Taivassalon kirkkoherransijaisen, sittemmin Wehmaan rovastin, toht. Isak Enebergin poika, jonka isä taasen oli Sastamalan (Karkun) rovasti Anders Mikaeli, porilaista kauppiassukua. Kun toiselta puolen äiti oli Lokalahdelta kotoisin, käy selväksi, että perheen sukutraditsioit viittasivat Satakuntaan ja Länsi-Suomeen. Siitä huolimatta perheen nuoremmat jäsenet tulivat pohjalaisiksi. Oltuansa koulunopettajana Turussa I. R. Eneberg perheineen — johon silloin kuului vain neljä pientä tyttöä — jo 1835 muutti Närpiöön toimiakseen siellä v. e. 1863 asti (ylempänä mainitussa virassa v. e. 1852, sitte kappalaisena), ja sillä ajalla syntyi entisten lisäksi kahdeksan lasta, joista kuitenkin kaksi, poika ja tyttö, kuoli pienenä. Niistä kymmenestä lapsesta, jotka tulivat täyskasvuisiksi, oli viisi sisarta, Aspasia, Ida, Ebba, Berta, Lovisa, veljiänsä vanhemmat; veljistä taasen oli vanhin Waldemar (6/1 1840), jota järjestyksessä seurasi Karl Fredrik, Konrad ja Karl Gustaf Isak, ainoastaan yksi sisar, Karin, kahden ensinmainitun välillä. Lukuisasta lapsijoukosta oli viimeinen, Isak, 30 vuotta vanhinta sisartaan nuorempi, osapuoli — ei järjen puolesta, sillä hän oli hyväpäinen niinkuin kaikki sisarukset, vaan siten, että hän oli kuuromykkä.

Perhe oli hyvin toimeentuleva; Närpiön kappalaisvirka oli laatuaan parhaimpia tulojen puolesta, jota paitsi pastori Enebergillä oli perintötietäkin saatua omaisuutta. Se selittää, miksi hän niin kauan pysyi samalla paikkakunnalla, vaikka kyllä Josslassin kappalaisvirkatalo keskellä Finbyn kylää ei ollut erittäin miellyttävä.

Kun lapset toinen toisensa perästä tulivat täyskasvuisiksi, muodostui 1850-luvulta alkaen perheen elämä iloiseksi ja vaihtelevaksi. Olihan rannikkopitäjä varakasta seutua, jossa ei puuttunut tilaisuutta seurusteluun. Kodissa harjotettiin soitantoa ja luettiin kirjallisuutta enemmän kuin tavallisissa maalaispappiloissa, joskaan eivät tyttäret sentään saaneet olla osaaottamatta taloudellisiinkin askareihin. Tietenkin ilmaantui tässä kaikessa vanhempien luonteenlaadun vaikutus. Älykäs, lahjakas isä, filosofian maisteri ja teologian kandidaatti, oli tiedoiltaan useimpain maalaispappien edellä. Hänellä oli hyvä lauluääni, ja aikoinaan hän oli ollut ensimmäisen ylioppilaskvartetin jäsen ja laulajain tapaan elänyt hupaisaa toverielämää, mutta vanhempanakin hän oli iloinen, joskin samalla usein hermostunut ja ärtyisä, mikä kai oli seuraus tarpeellisen säännöllisyyden puutteesta elämäntavoissa. Äiti oli hänkin alkuaan ollut vilkasluontoinen ja iloinen, mutta ajan laahaamana hiljaiseksi tullessaan hän pysytteli mieluummin syrjässä, luonteeltaan käytännöllisenä hoitaen pappilan emännän taloudellisia tehtäviä. Että hän oli hellä lapsiansa kohtaan, todistaa hänen poikansa Karl Fredrikin runoelma *Tiedän sataman* ("Jag vet en hamn"), jossa tämä laulaen satamasta, kalliin äidin sylistä, missä oli niin suloista levätä, rukoilee, että Jumala kauan soisi sen hänelle, lohduitukseksi elämän vaiheissa.

Karl Fredrik eli "Tullus" — tämän latinaisen nimen hän kuuluu saaneen jo ennen kouluunlähtöään, ja se pysyi sitten yleisessä käytännössä ei ainoastaan perheen jäsenten ja koulutoverien, vaan kaikkien ystävien ja tuttavien kesken[59] — lienee, läheisten antamien tietojen mukaan, tullut isäänsä, joskaan ei aivan välittömästi. Hän oli älykäs ja saattoi väliin olla iloinenkin, mutta enemmän huomattava piirre hänessä oli taipumus mietiskelyyn ja raskasmielisyyteenkin, joka piirre ei niinkään ollut näkyvissä

isässä kuin erinäisissä hänen sukunsa jäsenissä. Selvemmin sanotaan isän luonteenlaadun palautuneen Waldemarissa, joka oli tavattoman teräväpäinen, vilkas ja iloinen ja sen lisäksi oli äidiltään perinyt käytännöllisyyttäkin. Mitä Tulluksen runoilijalahjoihin tulee, jotka jo varhain näyttäytyivät, arvellaan niissäkin ilmaantuneen isänpuoleista perintöä, ainakin oli isällä yksi sisar, joka oli tunnettu taipumuksestaan runoiluun. Paitsi Tulluksella oli neljä vuotta vanhemmalla Lovisa sisarellakin samanlaisia taipumuksia; hän kuoli kuitenkin jo 24-vuotiaana. Muista sisaruksista puolikolmatta vuotta nuorempi Karin osotti erikoista ymmärtämystä ja myötätuntoa Tulluksen runoilua kohtaan, ja se selittää, että hänestä tuli veljen lempisisar. — Ohimennen sopii tässä mainita, että sisarten ja veljesten väli pysyi herttaisen hyvänä sittenkin, kun he olivat eri tahoille hajaantuneet, vaikka Tullus enimäkseen kirjoitti vain Karinille. Vanhemmista veljeksistä taas on erittäin merkittävä, että he yhteisesti huolehtivat kovaosaisen nuorimman veljen, Isakin eli Isun, kasvatuksesta. Siinä he menestyivätkin niin hyvin, että hänestä aikaa myöten tuli kuuromykkäkoulun opettaja.

Tietääkseni pastori Eneberg perheineen pysyi vieraana ajan suurelle uskonnolliselle liikkeelle,[60] eikä herännäisyydellä yleensääkään Närpiössä — silloisessa arkkipiispan anneksassa — ollut niin hartaita opettajia eikä samanlaista kannatusta kansan puolelta kuin Pohjanmaan pohjoisemmilla seuduilla Vaasan tienoilta alkaen. Sen tähden ei myöskään pappilan väen ja kansan keskinäinen suhde ollut niin läheinen kuin siellä, missä uuteen intoon virinnyt uskonnollisuus oli tullut eri säätyjen yhdyssiteeksi. Siitä huolimatta pappilan nuoret oppivat kansaa tuntemaan, ja mitä erittäin Tullukseen tulee, nojaa hänen alempana mainittava laajin runoteoksensa välittömästi vaikutelmiin, jotka hän kotona ollessaan oli saanut Närpiön reippaasta, voimakkaasta talonpoikaisväestöstä. Sitä paitsi hän eräässä tovereilleen pitämässään puheessa on tunnustanut suuresti rakastaneensa tätä väestöä.

Mutta vaikkei Tullus kotona tutustunutkaan herännäisyyteen, joutui hän sittenkin välilliseen kosketukseen sen kanssa tavalla, joka ei ollut vailta merkitystä hänen kehityksellensä. Se tapahtui Vaasan yläalkeiskoulussa, jossa hän samoin kuin Waldemar sai alkuopetuksensa. Koulun rehtorina oli silloin Lauri Stenbäck, ja Tullus Enebergiin jätti tämän etevän opettajan vaikutus pysyviä jälkiä. Omaisten todistusten mukaan avautui näet hänelle kouluaikana sekä uskonnollisessa että runollisessa suhteessa uusia näköaloja, ja samalla hän sai elämälleen tukikohtia, joista hän ei vanhempanakaan enää luopunut. Vaasan koulusta muuttivat veljekset Turun lukioon, josta molemmat tulivat ylioppilaiksi, edellinen syksyllä 1858, jälkimäinen 1860.

Ennenkuin puhun Tulluksen vaiheista Helsingissä, tahdon tässä mainita, että pastori Eneberg nimitettyä Kokemäen kirkkoherraksi muutti perheineen sinne keväällä 1863. Kumminkaan hän ei kauan saanut hoitaa uutta virkaansa; hän kuoli jo samana vuonna 22 p. joulukuuta. Perhe puolestaan asui Kokemäellä v:een 1867, syystä että leskelle oli myönnetty 3 armovuotta, mutta mainittuna vuonna se muutti takaisin Närpiöön. Kun neljä tytärtä oli mennyt naimisiin jo ennen Kokemäelle muuttoa ja vanhemmat pojat enimäkseen olivat poissa, ei äidin luona enää ollut muita kuin Karin ja Isak. Näin harvenneena perhe sai kotinsa Klovuksen (Klåvus) talossa ("pikku rakennuksessa"), jonka omisti Berta Enebergin puoliso, nimismies Benj. Packalén. Väliaikoina kävivät siellä usein Waldemar, Tullus ja Konradkin, joka viimeainittu tuli rautatieinsinööriksi. Kesällä oleskeltiin Packalénin saaristohuvilassa, jonka nimi Trutörn usein mainitaan Tulluksen kirjeissä.

* * * * *

Yliopistoon tullessaan Tullus ensin mielti toista uraa kuin sitä, jonka hän myöhemmin valitsi. Koulussa tapahtunut uskonnollinen herätys oli saanut hänet ajattelemaan aivan erikoista opettaja-alaa. Runoilijamielikuvituksen ja pohjalaisen toimintahalun innostamana hän oli alkanut tuumia, eikä lähetyssaarnaajan toimi pakanain kesken olisi hänelle otollinen tehtävä. Tahtomatta kuitenkaan omin päin ratkaista painavaa kysymystä hän kirjoitti isälleen pyytääkseen häneltä neuvoa ja suostumusta aikeensa toteuttamiseen. Isä, jolle suunnitelma ei ollut mieleen, kuuluu muistuttaneen pojalleen, että hän ei vielä ollut täysikäinen, ja ehdottaneen, että hän jättäisi lopullisen päätöksen, kunnes kykeni täysin arvostelemaan sen merkitystä ja hänellä olisi valta itse määrätä uransa. Järkevä vastaus sai pojan lykkäämään asian tuonnemmaksi, eikä hän sen jälkeen enää näy sitä vakavasti harkinneen. Myöhemmin oli hän sanonut olevansa tyytyväinen, että tuuma siten raukesi.

Yliopiston kirjoista näkyy, että Tullus 25/9 1860 merkittyään nimensä matrikkeliin matkusti enonsa, Raaseporin kihlakunnan tuomarin, vapaaherra Sebastian von Knorringin luokse, eikä hän enää koko lukuvuotena palannut Helsinkiin. Vasta syksystä 1861 me näemme hänet yhtä mittaa lukukausina Helsingissä hartaasti antauneena opintojen harjottamiseen, jotka lähinnä tarkottivat filosofian kandidaatti-tutkintoa. Hänen pääaineensa olivat latinan, kreikan ja arabian kielet, joissa hän kevätlukukauteen asti 1866 säännöllisesti seurasi luentoja, ainoastaan sillä poikkeuksella, että hän kahtena lukukautena kuunteli Z. Topeliuksen luentoja historiassa ja yhtenä lukukautena Julius Krohnin suomenkielessä. Muuten tiedetään hänen opinnoistaan, että hän jonkun aikaa luki arabiaa ja kenties vanhojakin kieliä yhdessä K. J. Gummeruksen kanssa. Heistä tuli silloin hyvät ystävät, ehkä vähemmin itse yhteistyön tähden — sillä Gummerus ei pystynyt kilpailemaan Enebergin kanssa tiedoissa eikä

ahkeruudessa — kuin sen vuoksi, että heillä uskonnollisessa ja runollisessa elämäkäsitäyksessä oli yhteinen pohja. Elämäntapojen puolesta Tullus oli kerrassaan säännöllinen, jota ei voi sanoa työtoverista.

Ainoastaan ensi vuosina Tullus näyttää innokkaammin ottaneen osaa silloisen "illegaalisen" pohjalaisen osakunnan elämään. Syyslukukaudella 1861 tavataan toverikunnan lehdessä, Sampsa Pellervoisessa, neljä Tulluksen ("T—s") runoa, "Fjerran", "Raseborgs minne", "Min stjerna", "Lifvets gång", ja syksyllä 1862 hän oli pöytäkirjurina. Sittemmin hän kuitenkin näkyy vetäytyneen syrjemmälle, jonka kai aiheutti osaksi hänen ahkeruutensa, osaksi hänen luonteenlaatunsa. Milloin hän kaipasi lepoa varsinaisesta työstään, hän joko runoili taikka etsi mieluisampaa seurustelua kuin osakunnan tarjoama. Sellaista hän muun muassa nautti "Arkadiayhdistyksessä", joka Emil Nervanderin aloitteesta 1860-luvun alussa oli perustettu kirjallis-taiteellisia harrastuksia varten, ja johon kuului ylioppilaita eri osakunnista. [61] Eneberg oli yhdistyksen jäsen, ja epäilemättä sen kokouksissa hänen runojaan kuunneltiin tarkkaavammin kuin osakunnassa oli tavallista. Edelleen hän, Lounasmaan mukaan,[62] myöskin otti osaa mainitun yhdistyksen "Suomalaisen osaston" kokouksiin, joita syyslukukaudella 1864 alettiin pitää joka lauantai-ilta.

Kirjalliset harrastukset tekivät Enebergin jo hänen ylioppilasaikanaan tunnetuksi toveripiirin ulkopuolellakin samalla, kun ne sitoivat häntä siihen. Eri tilaisuuksissa käytettiin näet hänen kykyänsä osakunnan hyväksi. Niin oli hän mukana, kun pohjalaiset maisterinvihkiäisiksi 1864 julkaisivat Joukahaisen V:n vihkon "vähäisenä todistuksena, että sillä ihanasti heränneellä elämällä, joka reippain askelin on vienyt Suomen kehityksen ja edistyksen tielle, yhä edelleen on oleva yksi ahjo suomalaisen yliopiston nuorisonkin kesken". Julkaisussa, jonka sisällys — K. J. Gummeruksen ja K. Bergbomin lisiä lukuunottamatta — vielä oli ruotsinkielinen, nähdään neljä K. F. E(neberg)in lyyrillistä runoelmaa ("De klaraste ögon", "Dansen", "Serenad", "Ensam är smärtornas son"). — Seuraavana vuonna, keväällä 1865, ilmestyi: *Karin, Dikt i Fem sånger af Karl Fredrik Eneberg*, jolla kyllä ei ollut mitään tekemistä osakunnan kanssa, mutta joka laajensi hänen runoilijamainettaan. — Porthaninjuhlassa 1865 Eneberg esitti runomuodossa Pohjanmaan maljan ja samantapaisessa juhlassa 1868 hän piti huomiota herättävän esitelmän. — Vihdoin hän 1869 maisterin vihkiäisten päivällisissä runomuotoisessa puheessa esitti maljan riemumaistereille, ja samana vuonna hän julkaisi runokokoelman *Dikter af Karl Fredrik Eneberg*. Tästä kaikesta seikkaperäisemmin tuonnempana.

Edellisen yhteydessä on kerrottava Tullus Enebergin osanotosta erääseen kirjalliseen yritykseen, jonka tarkoitus oli yleisempää laatua, mutta joka oli syntynyt yksityisestä aloitteesta. — Nälkävuotena 1867 oli, mikäli muistan, pohjalainen ylioppilas, sittemmin lääkäri Otto Stenbäck, itekin runoseppänä tunnettu, ensiksi julkilausunut ajatuksen koettaa julkaisemalla runokokoelma saada kokoon joku roponen hädän lieventämiseksi. Paitsi muita sai hän Eneberginkin innostumaan asiaan, ja yhdessä he kevätpuolella kävivät Porvoossa pyytämässä avustusta Runebergiltä. Muutamassa senaikuisessa kirjeessä olen heidän matkastaan maininnut seuraavaa. He tapasivat runoilijan istuvana poikansa Robertin rakentamassa tuolissa, jonka istuja itse vääntämällä kampia sai kulkemaan paikasta toiseen. Syystä, että tuoli oli tullut kalliiksi, oli Runeberg sanonut, hän ensin ei ollenkaan halunnut käyttää sitä, mutta kun Porvoon naiset olivat sitä varten ommelleet soman peitteen, oli hän alkanut siinä istua. — Vieraille oli tarjottu punssia, ja silloin Runeberg oli jutellut, ettei hän sairaaksi tultuaan ollut juonut punssia muuta kuin jouluna — mutta nyt, hän oli lisännyt, kun hänellä oli vieraina "oikeita ylioppilaita", tahtoi hän tyhjentää lasin heidän kanssaan. — Kun vieraat olivat pyytäneet saada julkaisuun painattaa tunnetun "Sveaborg"-nimisen runoelman, Runeberg vastasi, että hän ei voinut siihen suostua, syystä että kaksi kreivi Cronstedtia vielä oli elossa. Se oli kyllä painosta ilmestynyt Ruotsissa, "mutta siellä se varastettiin minulta". Kumminkin oli rouva Runeberg hakenut esiin sepitelmän, joka myöhemmin oli lähetettävä Helsinkiin. "Sen minä sanon herroille", oli rouva lausunut, "ettei se juuri minkäänarvoinen ole, mutta nimen vuoksi —". lähtiessään olivat Stenbäck ja Eneberg keskenään sopineet siitä, että kyllä Runeberg sentään oli heidän paras setänsä — sillä punssia juodessa oli veljenmaljakin tyhjennetty.

Syksyllä s.v. ilmestyi sitte runokokoelma "Axet" (Tähkäpää). Runebergiä edusti siinä suorasanainen "luonnos" Fästningsfångarne (Linnavangit), joka harvinaisen syvätunteinen kuvaus on runollisesti paljon suuriarvoisempi kuin hänen rouvansa ylempänä mainituista sanoista olisi voinut arvata; Eneberg oli antanut viisi runoa ("Öknen", "Yrsnön", "Jag ville", "Jag sökte dig", "Här är dig nog"). Ennen vuoden loppua ilmestyi julkaisusta toinenkin painos.

On jo mainittu, että Tullus Eneberg kuului suomenmielisiin pohjalaisiin. Miten hän tuli fennomaaniksi, sen hän on itse mieltäkiinnittävästi kertonut eräässä syksyllä 1868 osakunnan kokouksessa pitämässään puheessa, jonka luonnoksen toht. Holma on painattanut liitteenä kirjoituksensa ohelle. Siinä hän ensin kuvaa, kuinka kiintynyt ruotsalaisuuteen hän alkuaan oli ollut. Pitäen suomenmielisten vaatimuksia liiallisina ja suomenkieltä raa'an kansan raakana kielenä hän oli arvellut Suomen ainoan turvan olevan niitten kieli- ja kulttuurisiteitten ylläpitämisessä, jotka yhdistivät

sitä Ruotsiin, sekä miettinyt liiton perustamista ruotsinkielien tukemiseksi maassamme. Tuli sitten tanskalais-saksalainen sota. Niinkuin Ibsen ja Björnson ynnä monet muut skandinaavilaiset idealistit toivoi hänkin kiihkeästi, että Ruotsi rientäisi veljesmaan avuksi, mutta toivo petti. "Voin tuskin selittää, kuinka siitä kärsin. Suomi on yksin. — Ei kukaan auta meitä, jollemme tee sitä itse!" Edelleen hän huomasi, että ulkomaalaiset eivät käsittäneet suomalaisiksi kulttuurituotteeksi sitä, mikä ilmestyi ruotsalaisessa muodossa. Itse ruotsalaiset lukivat Runebergin heille kuuluvaksi, ja Saksassakin pidettiin häntä ruotsalaisena. Tämä järkytti häntä tuskallisesti, ja silloin hän sattumalta sai käsiinsä muutamia J. V. Snellmanin Litteraturbladın vanhoja vuosikertoja. Hän luki niitä hämmästyen, ja hänelle selvisi, että "ainoastaan suomalainen Suomi voi pysyä pystyssä ajan myrskyissä, ainoastaan suomalainen Suomi saattoi kerran saada oman sijansa itsenäisenä kansana". — Näin hän heräsi erehdyksestään, ja vaikka hän samalla pelkäsi liian myöhään päässeensä totuuden perille, hän kuitenkin taistellen voitti pelkonsa — hän tuli vilpittömäksi fennomaaniksi.

Tähän sydämen pohjasta lähteneeseen tunnustukseen tahdon liittää pari muistutusta. Tuo käsitys, että Suomen tulevaisuus oli yksistään muuttumattomissa, vahvoissa kieli- ja kulttuurisiteissä maamme ja Ruotsin välillä ja että fennomania oli turmiollinen, mikäli se niitä heikoksi, oli tietääkseni aivan yleinen ruotsinmielisissä Tanskan sodankin jälkeen. Muun muassa muistan Jaakko Forsmanin kertoneen, että länsisuomalaisten ihailema, kaunopuhujana ylistetty Walfrid Alfthan heidän yhteisellä matkallaan Lundin yliopiston riemujuhlaan 1868 alituisesti oli sitä oppia saarnannut. Että Tanskan onnettomuus olisi muihinkin vaikuttanut niinkuin Enebergiin, sitä en ole kuullut; mutta yleistä oli, että nuoret ylioppilaat hartaasti lukivat Litteraturbladia, jota ei kuitenkaan ollut helppo saada. Sentähden olikin tavallista, että kirjahuutokaupoissa, missä vanhoja vuosikertoja mainiosta aikakauskirjasta oli tarjona, ilmaantui monta huutajaa. Valitettavasti olivat täydelliset sarjat kovin harvinaisia.

Tunnettua on, että 1860- ja 70-luvulla ja myöhemminkin saattoi olla suomenmielinen paljonkaan osaamatta suomea, ja olihan se luonnollista katsoen siihen, että oppikoulut olivat ruotsinkielisiä ja että vanhempana uuden kielen oppiminen on vaikea ja aikaa vaativa asia. Eneberg oli kuitenkin liian perusteellinen tyytyäkseen olemaan ainoastaan mieleltään fennomaani. Nähtävästi hän noin 1864—66 alkoi erityisellä innolla opetella suomea, ja että hän siinä edistyi, huomaa niistä runoelmista, jotka merkittynä "K. F. E." painettiin Kirjallisen Kuukauslehden tammi- ja helmikuun vihkoihin 1867. Kaksi, "Aamu" ja "Tahdoin", on alkuperäistä,[63] kolmas, "Varpunen", on suomennos Catullon mukaan. Näytteeksi otan tähän seuraavat säkeet toisesta näitä mainituista:

Tahdoin myöskin — sepä ensi,
Viimeinenki haluni
Laulun henkee, minne lensi,
Aina johtaa jalosti;
Tahdoin kieltä kaikkuvaista
Laulu-innon laineilla
Soinnutella, suomalaista
Mieltä siihen runoilla.

Tahdoin — mit' on tahdostani?
Lehti on se leuhova,
Maahan heikkoudestani
Kohta, kohta vaipuva;
Mut sen tiedän, kuinka toisin
Kohtaloinki laaditaan,
Riistää rinnastani mä voisin
Syämen eestä Suomenmaan.

Muodon ja soinnun puolesta ovat nämä suomalaiset melkoisesti Enebergin ruotsinkielisistä runoista jälessä, mutta jos niitä vertaa muihin samanaikuisiin, niin on myönnettävä, että huonompiakin painettiin. Loppusointujen köyhyys oli silloin suuri.

Paitsi kirjoista koetti Eneberg käytännöllisestikin perehtyä suomenkieleen. Mikäli yliopiston kirjoista voi päättää, vietti hän sekä talviset että kesäiset väliajat 1863—64 Kokemäellä ja kesäkaudet 1866 ja 1868 Hausjärvellä, edellisellä paikkakunnalla kotonaan ja jälkimäisellä Erkkylän tilalla kotiopettajana v. 1865 kuolleen sijaiskanslerin, parooni J. R. Munckin perheessä. Näinä aikoina hänellä siis asuen suomenkielillä seuduilla oli tilaisuus kuulla suomea puhuttavan ja itsekkin sitä harjottaa, mutta vasta kesällä 1869 hän vartavasten lähti Keuruulle oppimaan kielen puhumista. Kesän alkupuolella hän kyllä oleskeli muutamia viikkoja Närpiössä, mutta sitte hän noudatti V. Löfgrenin innokasta kehotusta tulla Keuruulle, jossa ystävä lupasi vastata hänen toimeentulostaan. "Sinä et saa mennä hukkaan suomalaisuuden asialta. Sillä ei ole varaa menettää ainoatakaan ystäväänsä." Palattuaan Helsinkiin Tullus 1/10 1869 kirjoitti Waldemar veljelleen, joka oli enon luona Lohjalla (hän oli jo kihloissa serkkunsa, nti Martha von Knorringin kanssa): "Olone Keuruulla oli miellyttävä. Varsinkin oli sikäläinen

pappila hauska paikka, ja ukko Bergroth oli erittäin kohtelias Löfgreniä ja minua kohtaan. Suomea olen myöskin oppinut, toisten arvostelun mukaan, sangen hyvin." Tullen yhdessä Helsinkiin Tullus ja Löfgren asettuivat asumaankin yhdessä Mariankadun 18:aan. — Todistuksena Enebergin suomalaisista harrastuksista mainittakoon vielä, että hän Waldemarille kertoo: "Löfgren ja minä kuulumme 'Vänrikkeihin' ja otamme osaa kokouksiin kerran viikossa. Olen epätoivoisesti tehnyt työtä suomentaessani Porilaisten marssia." Tämä tietää, että Tullus oli mukana siinä piirissä, joka yhteisesti tarkasti ja korjasi toisen tai toisen tekemiä Vänrikin tarinain suomennoksia, siten aikaansaadakseen täydellisen käännöksen laulusikermistä. Muita jäseniä olivat J. Krohn, Paavo Cajander, Antti Törneros (Tuokko), K. Slöör, K. Suomalainen, D. E. D. Europaeus ja Yrjö Koskinen. — Myöskin liittyi Eneberg tänä syksynä perustettuun Suomalaiseen Seuraan, jonka ensimmäisestä kokouksesta hän 25/11 kirjoittaa, että se olisi ollut hauska, jollei Ahlqvist olisi esitelmäkseen valinnut ainetta, joka ei sopinut tilaisuuteen.

* * * * *

Tenttinsä Tullus alotti syyslukukaudella 1866; julkinen filosofian kandidaattitutkinto oli 27/5 1868. Hän sai latinassa, kreikassa ja itämaisissa kielissä laudaturin sekä suomenkielessä ja prograduurikirjoituksessa cum lauden; lopputulos oli 16 ääntä ja arvolaus maxime dignus. Seuraavana keväänä hänet vihittiin maisteriksi.

II

Eneberg runoilijana.

Edellisessä olen maininnut Enebergin runolliset julkaisut. Nyt on lyhyesti puhuttava niiden laadusta.

Runoelmat osakunnan käsikirjoitetussa lehdessä v:lta 1861 ovat niin kehittymättömiä, että tekijä ei ottanut niitä julkaisemaansa runokokoelmaan. Sitä vastoin ovat Joukahaisessa 1864 julkisuuteen tulleet sepitelmät sekä sisällyksen että muodon puolesta varsin kypsiä; sanonta on yksinkertaisen selvää ja soinnukasta ja tunnelma voimakas. Ilmeisesti oli runoilija suuresti kehittynyt kuluneena kolmena vuotena.

Tietenkin oli Tullus jo ennenkuin hän painatti nämä lyyrilliset runot ryhtynyt suurempaan runoteokseen, kertomarusunoelmaan "Karin", jonka hän syyslukukautena 1864 luki ääneen Arkadiayhdistyksessä. Epäilemättä oli toverien arvostelu rohkaiseva, koska runoilija helmikuulla 1865 uskalsi käydä Fredr. Cygnaeuksen luona lukeakseen sen tämänkin kriittillisen auktoriteetin kuultavaksi. Hänkin kiitti runoelmaa ja kehotti tekijää viemään käsikirjoituksensa painoon. Sen kertoi Tullus salaisuutena Mutterille (K. J. Gummerus) 21/2 tavatessaan hänet "Lukuyhdistyksessä", ja keväällä "Karin" ilmestyi kirjakauppaan 90 sivua sisältävänä vihkona.

Tämä kuusimittasäkeisiin seipitetty runoelma käsittelee aihetta, joka läheltä liittyy kansan muistotietoihin Närpiön ja naapuripitäjien ruotsalaisten talonpoikien noususta venäläisiä valloittajia vastaan kesällä 1808 ja heinäkuussa Finbyn sillalla tapahtuneesta kahakasta. — Yöllisessä kokouksessa talonpojat päättävät vangita taloihin majoitettujen kasakkain päällikön, nuoren luutnantin. Karin, 18-vuotias tyttö, kuulee tämän ja ilmaisee puoleksi tiedottoman rakkauden viettelemänä hänelle vaaran, niin että hän pääsee pakoon. Kun tytön sulhanen, Henrik, saa tietää rakastettunsa kavalluksen, liittyy hänkin kapinallisten joukkoon, ja samoin tekee Karinin isäkin, Erik vanhus, siten pelastaakseen nimensä kunnian. Vasta nyt onneton tyttö käsittää, mitä hän on tehnyt, ja hän rientää etsimään isäänsä ja sulhoansa. Karin saapuu sillalle kahakan alettua ja huomattuaan rakkaansa keskellä veristä ottelua hän syöksyy esiin ruumiillaan suojellakseen isäänsä. Luutnantin ampuma kuula lävistää Karinin rinnan, sitte kaatuu vanhuskin ja viimeksi Henrik, sitä ennen kuitenkin surmattuaan vihatun kilpailijansa.

Kertomus on selvin piirtein sommiteltu ja tekijän keksimä rakkausjuttu sangen taitavasti punottu yhteen historiallisten tapahtumain kanssa,[64] niin että lukija mielenkiinnolla seuraa toiminnan vaiheita. Siinä on runoelman pääansio sekä sen ohella kansanelämän (m.m. juhannuspäivän vietto toisessa laulussa) ja luonteiden kuvauksessa, joista Erik vanhus on etupäässä merkittävä. Suhteellisesti heikompi on itse runollinen esitys. Vakavuutta ja tunnetta siinä kyllä on, mutta ei mainittavasti sattuvia, loistavia vertauksia eikä lentoa, päinvastoin tuntuu sanonta paikoittain kankealta. Kieleltään enemmän kuin sommittelultaan "Karin" siis osottautuu nuoruudenluomaksi, ja se on sitä huomattavampi, kun runoilijan julkisuuteen tulleet lyyrilliset runoelmat ovat muodon puolesta taiteellisesti kehittyneempiä. Kaikessa tapauksessa oli runollinen kertomus aikanaan jotenkin harvinainen tuote nuoren ylioppilaan

kädestä, ja sentähden se saikin osakseen paljon tunnustusta. Aine samoin kuin muotokin johtivat lukijan odottamaan ilmeisiä vaikutelmia Runebergistä, mutta arvostelijat myönsivät, että teos oli itsenäinen, sillä siinä ei ole huomattavissa lauseita eikä sanoja, jotka viittaisivat suureen edelläkävijään.

"Karinin" ilmestyttyä tekijä luettiin ajan lupaaviin runoilijanalkuihin, ja lupaaviksi kiitettiin hänen lyyrillisiäkin runoelmiaan. Kun Kaarlo Bergbom Kirjallisessa Kuukauslehdessä arvosteli "Axet" albumia, lausui hän: "Nuoremista, tuntemattomista runoniekkoista K. F. E. mielestämme herättää toiveita. Hänen runottarensa välistä ehkä on liika surumielinen, mutta tämä surumielisyys on tunteellisen sydämen synnyttämä; se on oikea, alkuperäinen, suomalainen eikä muiden runoilijain nuotteja myöten viritetty." —

Kesällä 1868 Eneberg arvatenkin kirjoitti esitelmän, jonka hän piti saman vuoden Porthaninjuhlassa — ensimmäisessä, jonka pohjalaiset viettivät sen jälkeen kun osakunnat jälleen olivat tulleet virallisiksi — ja joka nimellä "En bild ur Arabernas äldre poesi" seuraavana vuonna painettiin Joukahaiseen VI. Aineekseen hän oli valinnut vanhan arabialaisen runoilijan, Amrulkaisin, elämän ja runoilun, ja viehättävä on se kuva, minkä nuori orientalisti on luonut erämaan laulajasta, joka "ei ainoastaan ollut runoilija kuninkaitten kesken, vaan myöskin kuningas runoilijoitten kesken". Mutta esitelmällä ei ole arvoa ainoastaan todisteena siitä, että tekijä oli hyvin perehtynyt arabialaiseen kirjallisuuteen ja kulttuuriin, vaan myöskin näytteenä hänen runollisesta kyvystään. Siinä on näet lukuisia taitavasti ja aistikkaasti laadittuja ruotsinnoksia Amrulkaisin runoelmista. Sanalla sanoen esitelmä on huomattavimpia, mitä pohjalaisten vuosijuhlissa on pidetty.

Paitsi suomalaiskirjallisia harrastuksia, jotka ennen on mainittu, ja tieteellisiä, joista alempana on puhuttava, kiinnitti Enebergin mieltä syksyllä 1869 hänen lyyrillisten runoelmiensa painattaminen. Mahdollisesti oli hän yhdessä Nervanderin kanssa päättänyt asian, ainakin tapahtui, että kumpikin julkaisi valikoiman runoelmiaan mainitun vuoden joulukuksi. Tullus kirjoitti siitä Waldemar veljelleen 25/u: "Nervanderin ja minun runoni lähestyvät ilmestymistään. Edelliset esiintyvät julkisuuteen 4:ntenä, minun 7:ntenä joulukuuta. Olen kirjoittanut uuden omistuksen."

"*Dikter af K. F. Eneberg*" käsittää 102 sivua ja sisältää 36 runoa. Ensimmäinen on erittäin lämpimästi ja ihailevasti sepitetty omistusruno "Säkenien" runoilijalle August Ahlqvistille. Tämä runo ja kunnioituksen osotus, jota runokokoelman omistaminen hänelle tiesi, näyttää tehneen syvän vaikutuksen vanhempaan runoilijaan. Sitä todistaa Ahlqvistin kiitoskirje,[65] jonka otan tähän sanasta sanaan:

"Armas Veljeni!

Käydessäsi eilen illalla luonani ja jättäessäsi mulle kappaleen kauniita runoelmiasi, oli minulla ajatukset niin kiinni siinä proosallisessa asiassa, jota silloin toisen vieraani kanssa toimitin, ett'en huomannutkaan sitä suurta kunniaa, jonka olet minulle tehnyt omistamalla minulle tämän runoelma-vihkon. Se on kunnia, jota minä vähäisilläni Säkenilläni en ole ansainnut enkä koskaan toivonut. Ole kiitetty sydämestäni, armas Veljeni, tästä ystävyden osoituksesta! Sinä olet vielä nuori; Sinulla on koko ikä vielä edessäsi. Tähän katsoen on se todenmukaista, että Sinä voit, jos vain pidät päälle, tehdä paljon runoudessa. Vaan pitääkö Sinun mestarintaitosi kielenkäytössä, alkuperäisyytesi ja hienoutesi tunteissa, pitääkö nekin vielä mennä uhriksi tahii maksuksi meidän Ruotsista saamastamme sivistyksestä? Eikö tämä velka koskaan kuittaudu? Tämä kysymys tulee minulle aina mieleen, kuin näen meillä jotain kelvollista, joka voisi olla *Suomeksi*, tulevan ulos *Ruotsiksi*.

Tätä elä kuitenkin pidä nuhteena, vaan toivon lausumana, sen toivon, että näkisin Sinun vielä suomalaisen runouden alalla käyttäväsi suurta lahjaasi ja erinomaista taitoasi.

Kunnioittamalla veljesi ja ystäväsi
A. Oksanen."

7 p. Jouluk. 1869.

Lukiessaan nämä rivit ei voi olla muistamatta, että Ahlqvist itse Olavinlinnan 400-vuotisjuhlassa 1875 ja sitte seuraavana vuonna pitkässä sanomalehtitaistelussa suurella voimalla puolusti kiitollisuudenvelan merkitystä ja vaatimuksia. Tämä kirje todistaneee, että hänen eristäytymisensä muista suomenmielisistä 1870-luvun alussa sai hänet edustamaan kantaa, joka alkuaan ei ollutkaan hänen omansa.

Ahlqvistin kiitoslauseet Enebergin runoista eivät olleet aivan liioiteltuja. Muodoltaan ja sisällykseltään ne näet yleensä ovat täyskelpoista tavaraa. Sillä joskin niistä silloin tällöin on kuulevinaan Runebergin tai Stenbäckin tai Topeliuksen jälkikaikua, ei niiltä sentään voi kieltää alkuperäisyyttä eikä tunnetta. Noiden suurten runoilijain sanonta ja säkeiden sointu olivat niin aikalaisien mieleen painuneet, että nuoren runoilijan oli vaikea kokonaan niitä välttää. Ainoastaan

aikaa myöten olisi Enebergin runoissa havaittava omituinen, vakava, surunvoittoinen sävy ehkä kehittynyt täysin omaperäiseksi esitystavaltaankin.

Seitsemän ensimmäistä on isänmaallisia. Niistä mainitsen runot "Österbotten", luettu Porthaninjuhlassa 1865, "Hvad lider tiden", riemumaistereille 1869 vuoden maisterinvihkiäisten päivällisissä, "I sorgens tid", joka tarkoittaa nälkävuosia, ja "När jag hvilar under kullen", joka ehkä on kaikkia muita kauniimpi koko vihkossa. Muistan hyvin runoelmain ilmestymisajalta, että se enimmin ihastutti meitä nuoria, ja vielä tänä päivänä se liikuttaa minua, varsinkin kun ajattelen missä ristiriidassa se on runoilijan kohtalon kanssa. Se alkaa:

När jag hvilar under kullen
Vid min trogna moders barm
Och på blommorna i mulden
Sommarvinden fläktar varm,[66]

silloin on toisin isänmaassa, hän jatkaa, mutta itse täytyy hänen virua haudassaan näkemättä elämän rantaa. Ja hän kuvittelee, miten harrastukset ja ajatukset ovat muuttuneet, miten yhteiskuntamuodot ehkä ovat hajonneet, miten autiot maat ja metsät on valloitettu viljelykselle ja edelleen:

Detta språk, som gerna klingar
Än i Finlands dalar, skall
Kanske sänkas utan vingar
Eviget då i glömskans svall.

Och en sång kanhända stiger
På det skönsta tungomål,
Som det finska folket viger
Till dess lefnads högsta mål.

Utan smärta dock jag hvilar
Dervid under kullen än,
Lyssnar blott, hur jublet ilar
Under dagen öfver den.

Men en gång, en gång jag gerna
Dock ur grafven stode opp,
För att helsa Finlands stjerna,
För att se dess ljusa lopp:

Då, när ned från bergen svallar
Högt vår lefnads högsta ord,
När kring Saimas strand det skallar:
Fri är våra fäders jord![67]

Sitten seuraa aiheeltaan vaihtelevia runoja. Joukahaisessa ilmestyneisiin ballaadeihin pettyneestä rakkaudesta, "De klaraste ögon" ja "Dansen", on tullut vielä yksi samanaiheinen, "Skön Anna"; määrättyyn paikkaan kohdistuva runo, ainoa laatuaan, on "Erkylä" — vieno maisemakuva kesäyön himmeässä valossa —; lapsuus- tai nuoruusajan vaikutelmiin nojaavat "Ett minne" ja ennen mainittu "Jag vet en hamn"; toiset niinkuin "Mitt hjertas fröjd", "Serenad" y.m. laulavat onnellisen lemmen iloa ja toiset taasen, "Kärlekens blommor", "Ensam är smärtornas son", "Ej tänder sig hoppet ännu engång" j.n.e. sydämen pettymystä. Yleensä huomaa, että runoelmat vihkon loppupuolella ovat surumielisempiä, joko niissä on viittaus surun syyhyn taikka ei. Yksi näitä, "Öknen", näyttää syntyneen itämaanmatkaa kuvitellessa. Otan sen tähän:

Långt fjerran, långt!
I ödsliga öknens rymd,
Der vandrar jag.
All grönska är
Kör spanande ögat skymd,
Och qvalmig dag
Mot kinderna trycker sin brännande hand
Och böjer mig ned i den glödande sand.

Hur ödsligt tomt!
Dock nej, o hvad sällsam syn:
En fogel far
Der långt, der långt

Vid ändlösa himlens bryn.

Ack ja, han far!

Der borta han finner sin älskade väl —

Farväl, o du lyckliga fogel, farväl!

Runoelmassa "Sorgens makt" runoilija taistelee mustaa haamua vastaan, joka yöllä on laskeutunut hänen päälleen, ahdistakseen häntä, iskeäkseen hampaansa hänen sydämeensä ja pitääkseen häntä erillään elämän iloista ja rakkauden loistosta; miten turhalta taistelu näyttääkin, hän uhmaillen tahtoo sitä jatkaa vihdoinkin voittaakseen ikuisen ilon ja rauhan. Sen jälkeen tulee kolme Stenbäckin tapaan yksinkertaista, sydämen pohjasta lähtenyttä uskonnollista runoa, kokoelman viimeiset.

Ehdottomasti piilee runoelmien takana syvästi tunnetutta elämän kokemuksia, jopa aavistaa romaanin, jossa rakkauden onni on ollut yhteinen kahdelle nuorelle sydämelle, mutta jossa, niinkuin elämässä usein sattuu, samainen onni on kohdannut vastuksia — runoelmista päättäen — suuria ja epätoivoisia. Lähteeni eivät sisällä monta viittausta näihin seikkoihin. Kumminkin otan eräästä kirjeestä Karin sisarelle seuraavat rivit, jotka sisältävät veljen vastauksen sisaren tiedusteluihin: "Kihloissa en ole. Mutta jos kysyt, aionko minä mennä naimisiin erään tietyn henkilön kanssa, niin minä vastaan: aion! Jos kuitenkin lähes kymmenen vuotta vanha harrastukseni, joka jo on voittanut lukemattomia esteitä, ei menestyisi, niin on paras, että me [Karin ja Tullus] ajoissa koetamme asettua asumaan yhdessä, niin ettemme kuitenkaan eläisi aivan erakkoina vanhoilla päivillämme." — — Kirje on päivätty Helsingissä 12/4 1874 ja on siis siltä vuodelta, jolloin hän lähti viimeiselle matkalleen. — Eneberg ei olisi ollut se herkkä tunneihminen, joka hän oli, jollei suhde, joka tiesi että hänen maallisen elämänsä tärkein onnenkysymys yhä väikkyi kysymysmerkkinä hänen sisällisen katseensa edessä, olisi hänen mieltänsä painanut. Vaikka hän kirjeissään omaisilleenkaan tuskin muuta kuin viittauksin on puhunut asiasta, huomaa kuitenkin monesta sanasta, monesta käänteestä, miten se varsinkin ajoittain himmensi hänen elämäniloansa.

Siihen mitä tässä on mainittu päättyi Enebergin runoilu. Miksi niin kävi, sen näkee seuraavista sanoista, jotka hän 8/12 1870 kirjoitti Leipzigiä sisarelleen: "Runous ja tiede eivät viihdy oikein hyvin yhdessä. *Nyt* täytyy edellisen levätä. [Ystävä ja työtoveri, parooni Victor von] Rosen on tahtonut oppia ruotsia. Me olemme pari kertaa yrittäneet sitä. Muun kirjallisuuden puutteessa olemme lukeneet runojani. Merkillistä oli, että hän niin paljon piti niistä ja pyysi minua välttämättömästi jatkamaan. Luulen kuitenkin, että minä jätän jatkamisen sinulle. Varmaankaan en erehtyne siinä, että sinä vielä tulet kirjoittamaan jotakin maailmassa; sillä elämäsi ja luonteesi viittaavat sennepäin. — Kumminkin, suoraan sanoen, työ on parempi kuin runous. Jos olet löytänyt tyydytystä työstä, niin älä koskaan sulje sitä lähdeä." —

III.

Ulkomaanmatkat 1870-71.

Enebergin tieteellisistä harrastuksista ja opintomatkoista, jotka muodostavat toht. Holman kirjoituksen pääaineksen, sisältävät käytettävänäni olevat kirjeet erinäisiä, osaksi sangen mieltäkiinnittäviä lisäpiirteitä.

Niinpä on varma asia, että Eneberg tultuansa filosofian kandidaatiksi oli päättänyt valmistautua jumaluustieteelliseen professorinvirkaan A. W. Ingmanin seuraajaksi. Näin sanoo V. Löfgren eräässä kirjeessä (24/5 1870), jossa hän kehottaa ystävänsä luopumaan itämaalaisista tuumista (joista tämä Pietarista päin oli kirjoittanut) ja pysymään entisessä päätöksessään. Eneberg itse taasen kertoo Waldemar veljelleen 1/10 1869, siis vähän sen jälkeen kun oli Keuruulta palannut: "Opintoni ovat jotenkin edistyneet. Olen lukenut 4 Mooseksen kirjaa ja isomman osan Jesaiasta. Olen vähin miettinyt, eikö minulle olisi suureksi hyödyksi lukiessani kerätä aineksia ja sitte kirjoittaa väitöskirja, joka koskisi jotakin kieliopillista seikkaa seemiläisissä kielissä. Olen alkanut vähän ottaa selkoa Syyrian kielestä y.m. — Tötterman ja Johansson menevät molemmat samaan suuntaan." — Lähes pari kuukautta (25/11) myöhemmin hän kirjoittaa: "Lagus on tähän saakka menestyksellä puoltanut venäläisiä tuumiani [s.o. pyrintöä päästä harjoittamaan opintoja Pietariin]. Näinä päivinä hän lähettää kirjeen Pietariin, varustettuna Kothenin suosituksella." — Näistä tiedoista päättäen Eneberg lähtiessään Pietariin tuskin oli ehdottomasti luopunut aikeistaan pyrkiä jumaluustieteelliseen tiedekuntaan (sillä kyllä kai hän olisi ilmoittanut sen ystävänsä ja asuintoverilleen, Löfgrenille), mutta toiselta puolen on selvää, että Lagus tahtoi, että hän pysyisi orientalistina, ja siinä tarkoituksessa ajoi hänen asiaansa. Saattaa siis olettaa,

että Enebergin lopullinen antautuminen "itämisen kielentutkimuksen palvelukseen" johtui osaksi hänen varhaisesta syventymisestään arabian kieleen, osaksi ja kenties pääasiassa Laguksen kehotuksista ja lupaavista kuvitteluista. Että niin oli laita, todistavat muutamat muutkin kirjeissä tavattavat lauseet. Vähän sen jälkeen kun Eneberg oli asettunut Pietariin, Lagus (18/2 1870) kirjoittaa hänelle: "Sinun pitää Pietarissa ankarasti puolustaa orientaalisen professuurin välttämättömyyttä yliopistossamme siinä mielessä, jossa tiedät minun harrastavan sitä, sillä muista:

"Res tua tunc agitur etc." —[68]

Ja s.v. (8/12) mainitsee Eneberg Leipzigistä Karin sisarelleen: "Ennen olin hyvin epätietoinen tulevaisuudestani. Sitten kun erosin sinusta, on Lagus osaksi suullisesti, osaksi kirjallisesti uskotellut minulle semmoisia näköaloja, että alan luottaa siihen, että ei anneta minun nähdä nälkää. Todennäköisesti olen saava semmoisen paikan Helsingin yliopistossa, että tulen toimeen, enkä silloin enempää pyydä." —

Ohimennen mainittakoon, että Laguksen kirjeet molemmilla Enebergin matkoilla yleensäkin vahvistavat sitä käsitystä heidän keskinäisestä suhteestaan, jonka otteet antavat. Lagus seurasi nuoremman "tutkijatoverinsa" harrastuksia mitä suurimmalla myötätunnolla, puhumatta siitä, että hän varusti hänet suosituskirjeillä ulkomaalaisille orientalisteille. Eneberg puolestaan oli kyllä kiitollinen siitä ja teki myöskin suosijalleen melkoisia vastapalveluksia. Niin hän esim. Pietarissa ja Leipzigissä vaivojaan säästämättä kirjastoista y.m. keräsi Lagukselle tietoja Erik Laxmanista, jonka elämäkertaa tämä valmisteli. Laxman oli hänestä "ihana rinnakkaishahmo Castrénille niinkuin Forskål Wallinille".

Saatuaan 2000 mk n.s. kanslerinvaroja ja vietettyään uudesta vuodesta kolme viikkoa Närpiössä ja toista viikkoa Helsingissä Eneberg helmikuun ensi päivinä 1870 lähti Pietariin. Siellä Aug. Hagman ja Johannes Gripenberg[69] ottivat hänet vastaan yhteiseen asuntoonsa ja opastivat hänen ensi askeleitaan suuressa kaupungissa. Sittemmin hän asui erillään, mutta maaliskuulla (s.o. jo ennen kuin Gripenberg huhtikuun alussa oli matkustanut pois) hän palasi heidän luokseen ja jäi sitte Hagmanin asuintoveriksi.[70] Esiteltyään itsensä Schiefnerille ja Chwolsonille, antaen edelliselle O. Donnerin ja jälkimäiselle Laguksen laatiman suosituskirjeen, hän sai tarpeellisia neuvoja töhinsä nähden ja alkoi sitte Chwolsonin johdolla lueskella syyriaa, arabiaa ja hepreaa.

Vieras ympäristö pakotti Enebergin myöskin opiskelemaan uudempia kieliä. Saksaa hän Chwolsonin arvostelun mukaan puhui paremmin kuin Strandman ja Tötterman, ranskaa hän olisi mielellään oppinut, mutta koska Kothen oli vaatinut, että hänen tuli oppia venäjää, ja hän piti sitä uuden matkarahan saamisen ehtona, koetti hän siihen perehtyä, joskin huonolla menestyksellä; muuten hän sanoo itse asiassa puhuneensa suomea enemmän kuin vieraita kieliä. — Ylipäätään Eneberg huonosti viihtyi Pietarissa. Ajatellen kesän viettoa siellä hän kirjoittaa: "Tosin tulee minulle ikävä, mutta mitä sille tekee? — Uskallan tuskin tunnustaa, kuinka ikävä minulla usein on. Luonteenlaatuni ei sovi Pietariin. Joskus koetan kyllä olla niinkuin toiset, mutta ei se aina auta. Vaikeaa on alussa oppia kantamaan kaikki huolensa sisässään."

Todellisuudessa Eneberg ei jäänytäkään Pietariin kesäksi. Jo toukokuulla hän mietti Suomeen muuttamista — ehkä Riihimäelle, jota hän arveli sopivaksi paikaksi sentähden, että sieltäpäin olisi mukava käyttää Yliopiston kirjastoa. En kuitenkaan tiedä, oliko hän sinne muuttanut vai oliko hän Pietarissa, kun ilmaantui aivan erikoinen syy palata kotimaahan, jopa Närpiöön asti. Hän sai näet tiedon vanhan äidin sairastumisesta, ja sen johdosta hän riensi häntä tapaamaan ja olikin läsnä, kun äiti kuoli 4 p. heinäkuuta. Sen jälkeen hän Waldemarin y.m. sisarusten kanssa oleskeli muutamia viikkoja Trutörnilla, mutta elokuulla Tullus jälleen oli Helsingissä, mistä hän kirjoittaa veljelleen ja sanoo asuvansa samassa talossa kuin V. Löfgren, vaikkei yhdessä hänen kanssaan, vaan rouva Palmqvistin luona samannimisen talon ylimmässä kerroksessa. Pietariin hän palasi syyskuun alussa.

Tultuaan siihen käsitykseen, ettei Pietari tarjonnut hänelle erikoisia edistysmahdollisuuksia, Tullus oli päättänyt muuttaa Leipzigiin. Hän oli sitä varten saanut 3000 markan apurahan ja valmistautui nyt matkustamaan Saksaan. Siinä mielessä hän kirjoittaa sisarelleen (26/10): "Alkaa vähän tuntea olevansa kuin taivaan lintu ilman satamaa — mutta siihenkin voi tottua. Maailma näyttää kesästä laskien paljon muuttuneen — mutta jos me kukin teemme voitavamme, ei meidän kuitenkaan tarvitse tuntea katkeraa surua. — — Minun on nyttemmin vaikea sanoin antautua tunteiden alalle. Tulee parhaiten toimeen kaikkien ihmisten kanssa, jos on tunteellinen niin, ettei kukaan sitä näe. Ainakin sen on Pietari minulle opettanut. — — Älä sentään luule, etten minä pidä sinusta niinkuin aina." — —

Marraskuun alussa Tullus lähti Leipzigiin. Matkastaan sinne ja olostaan siellä hän on, niinkuin ennen Pietarista, kirjoittanut sekä Waldemarille että Karmille, ja otan tähän kummankin kirjeistä kohtia, jotka tuntuvat kuvaavilta ja mielenkiintoisilta:

Veljelle Tullus kirjoittaa Leipzigistä (8/11): — "Wilnaan saakka oli seurassani enimmäkseen juutalaisia, Preussin läpi sotamiehiä ja rekryyttejä, jotka matkustivat sotaan ja olivat sangen hupaisia.

Pari täytti niin ahkerasti kenttäleiliänsä, että he eräällä asemalla jäivät junasta. Berlinissä viivyn päivän. Loistokkaisuudessa Berlin ei ole Pietarin veroinen, mutta miellyttävämpi se on. — Sunnuntaiamuna tulin tänne. — Tänään olen kirjoitettu yliopistoon, olen saanut rehtorin kädenpuristuksen, yliopiston statuutit ja lipun, joka vapauttaa minut muista viranomaisista kuin yliopiston. — Tunnen olevani kovin yksin täällä. [Parooni von Rosen ainoa tuttava.] Jos mielentilani olisi entinen, tulisin varmaan sairaaksi sulasta ikävästä; mutta minä olen, Jumalan kiitos, voimistunut, niin että menestyn, kun vain saan ruokaa ja juomaa." —

Pian Tullus alkoikin hyvin viihtyä Leipzigiissä. Hänen onnistui saada hyvä asunto vanhan, kiltin rouvan luona, joka elähtäneen tyttärensä kanssa hoiti häntä mitä ystävällisimmin, ja sitte hän pääsi työhön käsiksi ja teki tuttavuuksia. Sisarelleen hän kirjoittaa (15/11): "Kyllä minä paljon kaipaen äitiä, ja kaipaukseni on senlaatuinen, ettei se vähene; mutta elämällä on vaatimuksensa ja työt on tehtävä — se on kumminkin pääasia." — Ja edelleen (8/12): "On jo myöhäinen ilta. Tulen juuri pelkkien orientalistien ja Fleischerin oppilaitten seurasta. Meillä on tapana joka torstai-iltana kokoontua erääseen n.s. Kneipeen ja yhdessä juoda pari lasia olutta ja samassa keskustella asioista, jotka enimmin kiinnostavat mieltämme. — Lähin tuttavani on parooni von Rosen. Hän on nuori ja tavattoman älykäs. Tietojen hankkiminen on hänelle leikkiä. Fakkitietoja hänellä onkin enemmän kuin minulla. Mutta luullakseni on minulla kuitenkin laajemmat yleistiedot. — Luonteeltaan hän on avonainen, kelpo mies. — Joka keskiviikkoiltana olen Rosenin ja erään unkarilaisen juutalaisen, todellisen neron, toht. Goldziherin kanssa dosentti, toht. Kautschin luona, jolloin valmistaudumme Fleischerin luennoille. Kautsch on nainut ja kunnan mies." —

Kuukauden lopulla (26/12) Tullus laajassa kirjeessä esittää veljelleen tulevaisuudensuunnitelmiaan. — "Eihän minulla oikeastaan ole niin suurta toivoa, mutta Lagus on kuitenkin osottanut minulle semmoisen uran, etten voi olla harrastamatta eteenpäin siihen suuntaan. Hän kiinnittää suureksi osaksi minuun toivonsa itämaisen professorinviran uudestaan-elpymisestä ja arvelee, että meillä pian on oleva kaksi orientaalista professuuria yhden sijasta" — s.o. vakinainen ja ylimääräinen, ja jommankumman ajattelee Eneberg voivansa saada. Mutta työtä vaaditaan paljon. — "Kelpo orientalistilla täytyy olla mahdollon lukeneisuus. Hänen täytyy oikeastaan tuntea kaikki itämaiset kielet, joskin hän valitsee yhden pääaineekseen. Niin kehotti minua Fleischer heti alussa lukemaan persiaa ja turkkia. Sitä olenkin tehnyt, ja varsinkin turkkia luen suurella mielenkiinnolla. Kuitenkin tulee arabia pääkielekseni ja seemiläinen filologia siksi aineeksi, johon tahdon suunnata kirjailijatoimeni, jos minulla on kykyä siihen. — Työ on tullut minulle rakkaaksi, ja sitä aion jatkaa, niin kauan kuin Jumala suo minulle voimia." —

Sisarelleen Tullus (7/1 1871) kuvaa juhlien viettoa vuoden vaihteessa: "Rosen ja minä vietimme yhdessä jouluaaton juoden lasin huonoa Düsseldorfin punssia. Herttainen emäntäni yllätti minut pienellä joulukuusella ja joululahjoilla. Sain näet yhden parin huopatohveleita, pari suurta, hyvää kakkua ja — arvaappas mitä? — kolme kpl. yömyssyjä, senmuotoisia kuin meidän patalakit. Leipzigiiläiset, niinkuin muutkin saksalaiset, nukkuvat aina kylmissä huoneissa, ja *silloin* tarvitaan semmoisia päähineitä. Olen minäkin koettanut pari kertaa yöksi vetää myssyn korvilleni, mutta aamulla se on ollut ties missä. Uudenvuodenaattona Rosen ja minä myöskin olimme yhdessä. Isännällä on ravintola, jossa tarjotaan ainoastaan olutta. Siellä istuu herroja ja naisia kullakin olutmukinsa, ja elämä on kaikin puolin siistiä. Siellä Rosen ja minäkin olimme katsellen yleisöä. Klo 12 tarjottiin isännän kustannuksella lasillinen jonkunlaista bishofia, ja niin juotiin sydämellisesti uuden vuoden malja." — — "Eilen Rosen muutti minun luokseni asumaan. Me asumme sangen mukavasti, hiljaisesti ja rauhallisesti kolmannessa kerroksessa. Kummallakin on sohvansa, pöytä edessä, ja kirjahyllynsä. Sellainen on opintoahjo, ja täällä on toden totta reippaasti työtä tehtävä, kun vain Jumala antaa voimia ja terveyttä. — Rosen on näöltään terve ja älykäs, ei oikeastaan kaunis, paitsi silmiä ja otsaa. Hän on vaaleaverinen ja kalpea, minua lyhempi ja hintelämpi." —

Vasta maaliskuun keskivaiheilla Tullus jälleen kirjoitti omaisilleen. Vaitiolon aiheutti toiselta puolen väsymätön työ, toiselta puolen seurustelu vanhan ystävän A. W. Jahnssonin kanssa, joka helmikuun alussa oli tullut Leipzigiin. Kirjeestä Waldemarille otan seuraavan kohdan (12/3): "En voi luopua ajatuksesta matkustaa itämaille, ja sisin ajatukseni on, että minä tultuani tohtoriksi koetan saada stipendin sitä varten. Kielitieteellisessä suhteessa se olisi minulle hyvin tärkeää. — Muuten on seemiläisen lingvistiikan laita merkillinen. Suurimmilla orientalisteilla on siitä mitä tavallisimpia mielipiteitä [toisin sanoen: varsinaiset lingvistiset tutkimukset seemiläisten kielten alalla olivat silloin tuskin alullaan], ja minä huomaan, että juuri harrastukseni siihen suuntaan estää minua pääsemästä likeiseen suhteeseen Fleischeriin. Siitä olen oikein murheellinen, mutta en voi sitä auttaa; sillä eihän minua haluta uhrata elämäni arabialaisten käsikirjoitusten julkaisemiseen." —

Samassa kirjeessä Tullus sanoo itsestään: "minä kuulun kerran kaikkiaan niihin, jotka eivät voi huvitella yksikseen, mutta myöskään eivät epäile liittyä seuraan". Tämä selittää, miksi hän niin paljon nautti Jahnssonin seurasta. Jahnsson oli nimittäin hyvin yritteliäs, ja vaikka hän puhui huonosti saksaa, hän rohkeasti lähestyi saksalaisia jollakin naivilla suoruudella herättäen heissä myötätuntoa ja

luottamusta. Näin Enebergin pääsi entistä enemmän tutustumaan saksalaiseen porvarissäätyyn, josta hän tunnustaa paljon pitävänsä. Sillä välin ystävykset keskenään puhuivat latinaa, syystä että Lagus oli kehottanut Tullusta välttämättömästi kirjoittamaan väitöskirjansa latinaksi ja että hänen senvuoksi täytyi myöskin valmistautua puolustamaan sitä samalla kielellä.

Toukokuun loppuun saakka Eneberg oleskeli Leipzigissä. Koska minun ei ole tarpeen puhua hänen opinnoistaan (joista Holma on tehnyt selkoa), otan hänen viimeisistä kirjeistään ainoastaan seuraavat rivit (sisarelle 25/5): "Tulen siis eroamaan Rosenista, joka seitsemän kuukautta on ollut minulle uskollinen toveri, vaikkemme me, saksalaiseen tapaan, vielä sinuttelekaan toisiamme. Hän on hyvin tavaton ihminen: nuori, vilkas, varustettu mitä rikkaimmilla taipumuksilla ja niin ymmärtäväinen ja varma olennossaan, että tuskin uskon minkään intohimon voivan häiritä hänen toimiaan. Eikä hän sentään ole uskonnollinen, vaan mitä terävin epäilijä. Hän tulee varmaankin kerran saamaan mainion sijan tieteen alalla, aivan toisenlaisen kuin minä, joka, vaikka teenkin työtä voimieni takaa, kuitenkin pohjaltani olen ja pysyn runollisena haaveilijana. Rosenin muotokuvan saat nähdä kahdessa painoksessa, ryhmässä, jossa minäkin olen, ja erikseen." —

* * * * *

Toukokuun lopulla tuli Kaarlo Bergbom sisarensa ja lankonsa, häämatkallaan olevan Augusta ja Oskar af Heurlinin, kanssa Leipzigin. Heidän ja Jahnssonin seurassa Eneberg lähti Dresdeniin, josta hän kirjoitti: "Vasta täällä, kiitos olkoon Sixtiniläisen Madonnan, minäkin tunnen, että oikeaa taidenautintoa saattaa olla olemassa", ja jossa päätettiin yhdessä tehdä huviretki Veneziaan. Hetken ja parikin Tullus kustannusten vuoksi epäili, mutta tilaisuus ja seura olivat harvinaisen otolliset. Hän kirjoitti ja pyysi Waldemarilta 200 mk lainaksi ja heittäytyi vapaaksi. —

Tämän matkan, josta jo ennenkin, kertoessani Bergbomista, olen tietoja antanut, on Tullus laajimmin kuvannut kirjeessä sisarelleen (Kielistä 21/6). Siitä otan joitakuita kohtia. München: "Katolilainen jumalanpalvelus, jossa Dresdenissäkin olin ollut, mutta jonka täällä näin taikka oikeammin kuulin vielä puhtaammassa muodossa, vaikutti minuun paljon." — Tyroli: "Et voi kuvitella, mikä maa Tyroli on. Suurenmoisempaa luontoa ei voi ajatella. Lumihuiput, vihannat vuorenrinteet, voimakkaat vuoripurot tekevät niin mahtavan vaikutuksen korvaan ja silmään yhdellä kertaa, että mykistyy hämmästyksestä ja ihailusta." — Venezia: "Oli niin outoa tulla Veneziaan, että melkein luovun kertomasta. Ei mitään vaunujen kolinaa, ei mitään tomua suuressa kaupungissa kirkkaimpana kesäpäivänä — se oli sentään jotakin aivan uutta. — Se oli ihanin kaupunki, minkä eläissäni saan nähdä. Kulku Canale grandella on äärettömän hurmaava. — Olin monta kertaa jumalanpalveluksessa San Marcon kirkossa. En voisi ruveta katolilaiseksi, mutta jos suoraan sanon ajatukseni, niin ovat katolilaiset, suuri enemmistö, hurskaampia kuin protestantit. Näin joka päivä niin monen Venezian kirkkoissa suurimmalla hartaudella rukoilevan. Yli kaiken, mitä Veneziaassa näin, asetan kumminkin dogien palatsin." — Milano: "Pietarin jälkeen on se loistokkain näkemistäni kaupungeista. Vaikka asetan Venezian paljon Milanon edelle, ei edellisessä kuitenkaan ole kirkkoa, joka vastaa Milanon tuomiokirkkoa. Itse rakennuksessa on hartautta. Tuntee oman mitättömyytensä ja Jumalan ihanuuden, kun astuu sisään." — Lago maggiore: "Järvi saarineen on kyllä kaunis, mutta luullakseni niitä kiitetään liaksi. Me suomalaiset vaadimme jotakin erinomaista tullaksemme siitä enemmän ihastuneeksi kuin siitä, mitä meillä itsellämme on." — Sveitsi: "Lago maggioresta tulin Sveitsiin, jossa matkustin postivaunuissa. Lähes kolme tuntia nousin S:t Gotthardia, kävellen lumikinoksissa ja vuorenrinteitä ylös sekä jalkaisin että 'käsin'; hikoilin kauheasti, mutta saavuttuani huipulle, jossa on ravintola, rupesi minua aika lailla palelemaan, otin ryyppyn, ja sitte alkoivat vaunut kiittää alaspäin. Kyllä Sveitsi on ihmeteltävä, ja monta ihanaa näköalaa siellä silmälle avautui. Kuitenkin vaikutti minuun Tyroli melkein voimakkaammin. Vierwaldstätterjärvi, jota kuljin höyrylaivalla, oli kamalan kaunis. Tultuani Luzerniin alotin rautatiematkani tänne" — Kieliin.

Italianmatka teki, että Eneberg ei tullut käyneeksi Berlinissä, johon hän oli halunnut lähemmin tutustua, eikä Greifswaldissa, jossa oli aikonut kuunnella prof. Ahlwardtin luentoja. Sitä vastoin hän Kielissä prof. Nöldeken luona vielä menestyksellä jatkoi töitään väitöskirjansa hyväksi. Sieltä hän kirjoitti Waldemarille muutamia sanoja matkansa merkityksestä yleensä (23/6): "Kyllä ulkomaanmatka kumminkin tekee hyvää. Vastoin käymisiä tietenkään ei voi kokonaan välttää, mutta se on vähäpätöistä verrattuna siihen yleiskatsaukseen ihmiselämään, jonka se tarjoaa. Minulle on matka sitä paitsi merkinnyt niin paljon sen vuoksi, että se on tuottanut minulle selvän käsityksen tieteestä, jonka olen ottanut elämäni harrastukseksi. Enemmän osan ulkomaallaoloani olen tehnyt kelpo lailla työtä. Viime kuukaudet ovat enemmän kuluneet yleisiin mietiskelyihin. Nyt seuraa vielä ankara toimikausi ja sitte kotia. — Vaikutelmani Leipzigistä ovat yleensä sangen hyviä. Fleischeristä erosin erittäin ystävällisesti. Fleischerin etevimpien oppilaitten, Goldziherin ja Rosenin, kanssa olen myöskin hyvissä väleissä. Rosen on minulle todellinen ystävä, ja Goldziher, jota minä hänen ollessaan Leipzigissä kohtelin yhtä ylpeästi kuin hän kohteli minua, näyttää nyttemmin lämmöllä muistelevan 'der Scheik von Finland', joksi minua sanottiin. Hän on lähettänyt minulle valokuvansa j.n.e." —

Elokuun 1 p:ään Tullus viipyi Kielissä. Sitte hän matkusti Kööpenhaminan, Lundin ja Tukholman

kautta kotia. Varsinkin Ruotsia, "tuota rakasta maata", oli hän kauan halunnut nähdä, niinkuin usea lause kirjeissä todistaa. Se oli ulkomaista hänen sydäntään lähinnä; vahinko ettei ole kirjettä, josta näkisi minkä vaikutelman hän siitä tositeossa sai.

IV.

Viimeiset vuodet kotimaassa 1871—74.

Mitä tulee näiden vuosien tieteellisen työn tuloksiin, nimittäin että Eneberg joulukuussa 1872 liseniaattiarvoa varten julkaisi ensimmäisen osan ja marraskuussa 1874 dosenttuuria varten toisen osan arabialaisia pronomineja koskevaa vertailevaa tutkimusta, sekä niiden arvosteluun, ei ole mitään tärkeää lisättävänä; sitä vastoin on tältäkin ajalta tietoja hänen yksityisestä elämästään ja mielentilastaan.

Opettajatoimi normaalilyseessä — ensi vuonna ruotsin- ja suomenkielissä, toisena kreikassa ja ruotsissa — vei paljon aikaa, niin että Tullus keväällä 1872 valittaa sentähden myöhästyneensä tieteellisissä puuhissaan. Mutta antoihan se toiselta puolen tuloja ja tyydytystäkin. "Oppilaani näyttävät", hän kirjoittaa sisarelleen, "olevan tyytyväisiä minuun, ja se ilahduttaa minua. On hyvä että kumminkin kelpaa johonkin." — Luonnollisesti Tulluksella ei nyt enemmän kuin ennenkään ollut tapana usein näyttäytyä vanhojen toverien ja ystävien seuroissa, joihin hän kuitenkin aina oli tervetullut. "Kluuvin kahvilassa" (1860-luvulla Kluuvikadun varrella, nykyisen Kämpin hotellin tontilla, 1870:n vaiheilla Aleksanterink. 9:ssä ja v:sta 1873 saman kadun eteläpuolella, toisessa talossa Mikonkadun kulmasta Ekbergille päin), pohjalaisten tunnetussa olopaikassa tavattiin Tulluskin — harvemmin iltaisin, mutta 1872—74 säännöllisesti päivällisvierana.

Juuri näiltä vuosilta ja mainitusta kodikkaasta kahvilasta on minulla useimmat mieskohtaiset muistot Tullus Enebergistä. Tosin minä asuin vuonna 1871—72 Waldemar Enebergin kanssa Fabianinkadun 4:ssä, Kasarmintorin kulmassa, mutta kun Tullus kävi meillä, istuivat veljekset enimmäkseen kahdenkesken puhuen omista asioistaan, ja minä pysyttelin huoneessani. Kluuvissa sitä vastoin oli seurustelu tavan mukaan yhteistä saapuvilla olevien kesken. Tulluksen olentoa leimasi aina vakava, mietiskelevä, alakuloinen ilme, joka oli sopusoinnussa hänen lyhyenlännän, tanakan ruumiinrakenteensa ja tasaisen liikkumistapansa kanssa. Hänen säännöllisen kauniissa kasvoissaan oli taajan, tumman tukan ympäröimä leveä otsa vallitseva, silmät olivat avonaiset, kirkkaat, paksu huuliparta melkein peitti suun, leuka oli kapea ja ihonväri tummanlainen. Hän huokaili usein ja valitti väsymystä, jonka ahkera työ aiheutti, ja myöskin päänkivistystä. Mutta seurassa, kun keskustelu kävi vilkkaaksi, Tulluskin vilkastui sen mukaan. Paraasta päästä vakavat väittelyt vetivät häntä puoleensa, mutta saattoi hän joskus herttaisesti nauraakin onnistuneelle vitsille. — Kerran muistan hänen erityisellä innolla olleen mukana. Se oli kyllä vähän ennen nyt puheena olevaa aikaa, mutta sopinee ehkä sentään parhaiten tässä mainittavaksi. — Toisena joulupäivänä 1869 oli Kluuviin kokoontunut joukko Helsinkiin jääneitä pohjalaisia. Tahdottiin pitää hauskaa ja joku — mahdollisesti Nervander, jollei Tullus itse — ehdotti, että yhteisesti toimitettaisiin sanomalehti, johon kukin antaisi lisänsä. Tullus oli siitä erittäin huvitettu ja sepitti följetongin: "Torpets engel, en vinterroman af Den Tyste." Se alkoi: "Eräässä Suomen synkistä, ihanan alakuloisista honkametsistä oli pieni katoavaisuuden varjoja kohti kallistuva mökki. Sen vastikään rakennetuilla portailla istui iäkäs mies, jonka lumivalkeita kiharoita valaisivat aamuauringon kullankeltaisen hehkun purppurasäteet." — Ja sitten kerrotaan neljässä luvussa samaan liioiteltuun romanttispaceettiseen tyyliin, että ukolla oli kuvankaunis tytär, joka isänsä kuoltua meni naimisiin ja sai lapsen, oikean ihmelapsen, mutta silloin tapahtui eräänä kylmänä talvivyönä, että rosvojoukko surmasi koko torpanväen. "Semmoinen oli heidän traagillinen loppunsa, emmekä voi muuta kuin itkeä kaipauksen kyyneliä heidän kesävihannoille haudoilleen." — Samassa lehdessä on runo, jossa lyhyesti karakterisoidaan muutamia tunnettuja tyyppisiä Kluuvin kahvilasta ja m.m. Tullustakin:

"Der sitter Tullus i en vrå med höstlig natt i blick —"

sanoilla, jotka osottavat ystävien uskaltaneen laskea pilaa hänen alakuloisuudestaan. — Rakastettavin Tullus sentään oli kahdenkesken ystävän kanssa, johon hän oli oppinut luottamaan. Hän oli silloin avonainen, ja esittäessään mietteitään ja tunteitaan hän sai toisen oivaltamaan, kuinka rehti ja oikeamielinen hän oli muita kohtaan, kuinka herkkä ja hieno omassa tunne-elämässään, kuinka puhdas pyrinnoissään.

Mielellään Tullus olisi lähtenyt kesäksi (1872) Närpiöön, mutta väitöskirja, jonka hän tahtoi saada valmiiksi syksyksi, esti häntä siitä. "Kyllä tulen monesti", hän kirjoitti sisarelleen, "toivomaan olevani Trutörnilla; mutta minun täytyy ottaa vaari ajastani saadakseni jotakin toimeen. — Olenhan jo päässyt askelen eteenpäin, mutta vähän on vielä saavutettu. En ole oikeastaan kunnianhimoinen — mutta olisihan sentään hyvä, jos voisi toimittaa jotain kelvollista maailmassa ja sen ohella saisi hiukkasen onnea yksityisen elämänsä varalle." — Hän oleskeli siis Helsingissä ja myöskin Lohjalla toimittaen väitöskirjaansa painokuntoon.

Lukuvuodelta 1872—73 on säilynyt koko sarja kirjeitä, jotka Tullus on kirjoittanut Waldemarille tämän ollessa ulkomailla Aleksanterinstipendillä. Niissä on tietoja Helsingin elämästä ja varsinkin kaikesta, joka saattoi olla mielenkiintoista Waldemarille; vähemmän kirjoittajasta itsestä. Ensimmäisestä huomaa kuitenkin, että hän oli mukana, kun Nervander syyskuulla Kluuvin kahvilassa K. Bergbomille, Jaakko Forsmanille, B. O. Schaumanille y.m. ystäville luki ääneen uuden murhenäytelmänsä "Kungabarnen", joka teki Tullukseen edullisen vaikutuksen. Kahdessa seuraavassa kirjeessä hän mainitsee enemmän itseään koskevaa. (28/10): "Tötterman on määrätty vastaväittäjäkseni. Hän näyttää käsittävän asian niin juhlallisesti ja vakavasti, että melkein pelkään. Painatus on käynyt hitaasti. Kuitenkin ladotaan neljättä arkkia, eikä tutkimus tulekaan paljoa pitemmäksi. — (8/12): Rakas veli! Anna anteeksi, että olet saanut odottaa kirjettä. Syy on se, että olen niin ollut väittelymietteisä, että olen tuntenut olevani kykenemätön kaikkeen muuhun, kuin mihin olen ollut pakotettu. Väittely tapahtui eilen — ja *loistavasti* (med glans), niinkuin on tapa sanoa. Ihmiset kummastelivat suuresti, että niin sujuvasti puhuin latinaa. Kummissani olin itsekkin, sillä siinä tuli acc. c. inf. quippe quod y.m. aivan kuin olisin kauankin niitä käyttänyt. Töttermanin vastaväitteet olivat mielestäni jotenkin ala-arvoisia, vaikka tiedänkin, että teoksessani, niinkuin vasta-alkajan ainakin, on oleellisia puutteita. — — Luonnollisesti huvittelin eilen parhaimman mukaan. Väittelypäivällisiin olin paitsi viranomaisia kutsunut Synnerbergin, Geitlinin ja Lindeqvistin, joiden kanssa olin harjotellut latinaa, sekä Donnerin, joka jollakin mielenkiinnolla seuraa opintojani. Jahnssonin tuli, vaikka melkein luulin hänen jäävän pois, päästäkseen tapaamasta Lagusta. Lagus ja Jahnsson ovat näet kaikkea muuta kuin hyvissä väleissä. Hauskaa oli yhdellä kertaa vastaanottaa niin paljon ystävällisyyttä kuin eilen." — Sen ohella saamme tietää, että koulutyötä oli paljon ja että raha-asiat tuottivat huolta. Vähän myöhemmin Tullus kuitenkin sai Rehbinderin stipendin. Sen nojalla hän olisi kohta tahtonut vähentää tuntimäärää koulussa, mutta rehtori Kihlman pani vastaan. Vasta seuraavaksi lukuvuodeksi oli helpotus saatavissa.

Kun lukukausi oli päättynyt, Tullus kirjoittaa (20/12): "Huomen-aamulla matkustan Konradin kanssa Närpiöön nauttiakseni pari viikkoa maalaiselämää. Tuntuu hupaiselta jälleen kerran tulla kotiseuduille, varsinkin kun en ole siellä käynyt 2 1/2 vuoteen. — — Olen jotenkin tyytyväinen, sillä minä olen aika hyvin menestynyt tänä lukukautena. Tötterman antoi eilen lausuntonsa tiedekunnassa, ja se oli sangen hyvä, mutta lyhyt ja perusteeton. Lagus sanoi tiedekunnan yleisen mielipiteen olleen, että olin suorittanut hyvän opinnäytteen. Tötterman ei ole erittäin perehtynyt lingvistiikkaan." —

Seuraavat kirjeotteet ovat kevätpuolelta 1873: (11/3) "Teen työtä kuin orja 1/2 7:stä aamulla 1/2 9:ään illalla. Kristoffer [Cronström], [E. A.] Benzeltjärna, [W.] Churberg, [O.] Lilius ja minä olemme alkaneet ottaa tunteja englannin kielessä Sir Kleinh'n luona. Eihän minulla oikein olisi aikaa siihen, mutta ajatukseni ovat yhä kiintyneet Itämaihin, ja jos sinne pääsen, on englanti välttämätön. — — En tiedä vielä mihin menen kesäksi, kenties Lohjalle. Muuten viihdyn varsin hyvin omassa huoneessani [Tollanderin talossa Hakasalmen kadun varrella], jossa minulla nyt on oma pulpetti ja oma kahvikeitin, jonka sytytän klo 6 aamulla. Kahvini on erittäin hyvää, ja olen terveempi kuin ennen tehden työtä seisoen".[71] — (26/3): "19 p. syntymäpäivänäni, oli minulla julkinen lisenasiaattitutkinto. Samana päivänä näyteltiin ensi kerran Nervanderin 'Kungabarnen'. En olisi voinut kuvitella, että yleisö vastaanottaisi uuden kappaleen niin äärettömän kylmästi. Epäilemättä on siinä monta heikkoa kohtaa, mutta on siinä myöskin monta loistavaa, se on kieltämätöntä ja on tunnustettukin. — Uskallan olla sitä mieltä, että kappale ansaitsee huomiota, vaikka yleisö ei ottanut sitä oivaltaakseen. — Olen jo alkanut kirjoittaa uutta väitöskirjaani, joka on oleva edellisen jatko."

Keväällä olivat maisterinvihkiäiset; lisenasiaatteja oli vain kolme, Tullus, Jahnsson ja T. Aminoff, joten he eivät voineet ajatella vihkiäisten kustantamista. He siis lunastivat diploominsa ilman juhlallisuutta, ja ensinmainittu kertoo vihkiäispäivänä esiintyneensä tohtorihatussa. Sittemmin hän 17/6 "kirjakuormansa kanssa" lähti Lohjalle asettuakseen Virkbyhyn asumaan, samaan paikkaan, missä työ edellisenäkin suvena oli hyvin sujunut. Sieltä hän kirjoittaa sisarelleen (31/7): "Elän taas kokonaan työssäni, ja aika kuluu nopeasti. Dosenttuuri-väitöskirjani on välttämättömästi tänä lukuvuotena tuleva valmiiksi. Ensi keväänä ryhdyn ponnistuksiin saadakseni matkustaa Itämaille. Jos vain saan olla yhden tai pari vuotta siellä ja pysyn terveenä, niin on kaikki käyvä hyvin. Kumminkaan eivät harrastukset koskaan loppu. Mutta onhan työ elämän oikea ilo." — Muuten Tullus hartaasti odotti Waldemaria, joka oli ilmottanut tulevansa elokuun keskivaiheilla — "eivät muut kuitenkaan ymmärrä minua niinkuin omaiset".

Syksystä 1873 vuoden loppuun 1874 ei ole olemassa muuta kuin kaksi sisarelle kirjoitettua kirjettä, joissa Eneberg puhuu yksityisestä elämästään. Toisessa (12/4 1874 — sama kirje, josta jo ennen, siv. 334, on muutamia rivejä otettu) hän sanoo koko lukukauden olleensa enemmän kuin koskaan ennen toimiensa sitoma. Paitsi tunteja, joita hänellä vielä oli koulussa, oli hän ottanut vaivalloisen tehtävän valmistaa erään nuorukaisen ylioppilastutkintoon, ja sitte väitöskirja. Yhteen aikaan kevätpuolella hän oli jo suostunut vastaanottamaan erään lehtorinsijaisuuden normaalikoulussa varmassa toivossa, että myöhemmin tulisi saman viran vakinaiseksi haltijaksi. Syynä siihen oli kai se, että kuvittelut professorinpaikasta yliopistossa olivat niin epämääräisiä ja että epävakaisen taloudellisen aseman tuottamat huolet häntä vaivasivat. Kumminkin hänen ystävänsä yliopistossa saivat hänet vieläkin luopumaan varman tulevaisuuden toiveesta ja edelleen antaumaan tieteelle. Hän oli, kertoo hän, hakenut Aleksanterin stipendiä lähteäkseen Pariisiin ja Lontooseen — ei kuitenkaan välittömästi jatkaakseen entisiä töitään, vaan tutkiakseen nuolenpääkirjoitusta.

Mitä tämä tutkimussuunnan käänne tiesi, sitä Tullus ei lähemmin sisarelleen selittänyt, mutta se johtui siitä, että juuri tähän aikaan meilläkin oli melkoista huomiota herättänyt arvelu, että eräs nuolenpääkirjoituksissa tavattu kieli ehkä oli suomalaisen kieliryhmän sukua. Ei ainoastaan kielentutkijat, kuten Lagus, Otto Donner y.m., vaan muutkin tiedemiehet, niinkuin etenkin Yrjö Koskinen, jopa suomalaisuuden harrastajat yleensäkin katsoivat erittäin suotavaksi, että joku meikäläinen ryhtyisi kysymystä selvittämään. Olisihan se kumminkin merkillistä, niin kuviteltiin, jos muinaisesta Assyriasta, tuosta inhimillisen sivistyksen vanhimmasta kotimaasta, saataisiin joitakin tietoja Suomen suvun esivanhemmista! Nämä kuvittelut ovat sittemmin osottautuneet turhiksi, mutta tietenkään ei arvotuksellinen kysymys voinut olla viehättämättä Enebergiäkin, varsinkin kun hän käymällä siihen käsiksi tiesi itselleen avautuvan tien kauan ikävöimilleen itämaille.

Eneberg sai kuin saikin Aleksanterin stipendin, julkaisi syksyllä väitöskirjansa dosenttuuria varten, ehdotettiin kohta sen jälkeen (ja nimitettiin 17/1 1875) itämaisten kielten dosentiksi ja lähti joulukuulla matkalleen. Sitä ennen hän kuitenkin — varmuuden vuoksi! — oli hakenut kreikan kielen lehtorin virkaa Viipurin lyseessä, ja 1/4 1875 Lagus kirjoitti Pariisiin Synnerbergin ilmoittaneen, että hänet oli lehtoriksi nimitetty.

V

Viimeinen matka 1874—76.

Parisissa Enebergin tuli kuuluisan Oppertin johdolla perehtyä nuolenpääkirjoitukseen sekä yleensä niihin kysymyksiin, jotka olivat yhteydessä siihen kohdistuvien tutkimusten kanssa. Hänen sieltä kirjoittamistaan kirjeistä Waldemarille näyttää vain kaksi säilyneen, ja niistä ovat lähinnä seuraavat otteet.

(Uudenvuodenpäivänä 1875:) "Leipzigissä viivyin kolme päivää seurustellen vanhojen ystävien ja tuttujen kanssa. Ihmiset siellä olivat erittäin kohteliaita. Varsinkin osotti Fleischer semmoista ystävällisyyttä minua kohtaan, etten olisi voinut sitä odottaakaan. Keskiviikkona 16 p. saavuin tänne, ja jo seuraavana päivänä muutin nykyiseen asuntooni Rue Bonaparte 27, jossa sinäkin lienet asunut. — — Oppertin luona kävin joku päivä tuloni jälkeen. Minulla oli Fleischerin antama suosituskirje, ja se kai vaikutti, että hän kutsui minut päivällisille. Muutenkin on hän kohdellut minua erittäin ystävällisesti. Hän luennoi kaksi kertaa viikossa Collège de France'ssa, ja tietysti kuuntelen molempia luentoja. Toinen koskee seemiläistä, toinen turaanilaista nuolenpääkirjoitusta. Oppert näyttää olevan täysin vakuutettu meidän kieleemme sukulaisuudesta tämän murteen kanssa. Olen vähin koettanut kykyäni selittää ihmeellisiä merkkejä, mutta luonnollisesti olen päässyt vain hiukan eteenpäin. Kuitenkin Oppert luulee, että minä jo kolmen kuukauden päästä olen melkoisesti asiaan perehtynyt. — Tarpeellisiin kirjoihin tulee minulta menemään paljon rahaa. Täällä ei saa lainata kirjoja, vaan ainoastaan kirjastoissa käyttää. Minulle, joka olen tottunut omassa kamarissani penkomaan kirjojani, ei se riitä. Sitä paitsi on minun ajateltava apukeinoja, joita kotia tultuani voin käyttää. Kaiken tämän vuoksi täytyy minun elää ylen säästäväisesti. Asiani ovat nyt sillä kannalla, että minun on tultava toimeen kesäkuuhun asti 1500:lla frangilla, s.o. 300:lla frangilla kuukaudessa." —

Vaikka Tullus myöntää suurkaupungin loiston häntä monasti häikäisevän, ei Pariisi miellyttänyt häntä enemmän kuin ennen Pietari. Eikä ihme, kun ajattelee kuinka hänen tapansa oli kokonaan antautua työhönsä. Nauttiakseen Parisin elämästä olisi hänen pitänyt voida päiväksi tai viikoksi tai kuukaudeksi irtaantua tehtävästään ja vakavasta, mietiskelevästä luonteestaan, mikä oli mahdotonta. Eikä hänellä

ollut siellä ainoatakaan ystävää, jonka seuraan olisi halusta liittynyt. Sentähden hän kirjoittaakin: "Huvitukset, joihin olen ottanut osaa, ovat todellisuudessa enemmän vaivanneet minua kuin tuottaneet oikeaa huvia. — Sinun tulee tietää, että täällä ei ole vähemmän kuin 11 suomalaista. Jouluaattona olimme kaikki yhdessä. Minä olin ainoa fennomaani joukossa. Kuitenkin pidän melko paljon useasta, niinkuin Lindholmista, Beckeristä ja Edelfeltistä. Rafael Hertzbergilläkin, jonka usein tapaan on hyvät puolensa, kun ymmärtää hänet semmoisena kuin hän on. — Usein tuntuu minusta tyhjältä kaiken loiston keskellä. Tahtoisin mielelläni jälleen olla kotona. — Päämäärääni tahdon [kuitenkin] kaikin voimin ajaa takaa, ja minä toivon todella voivani saada jotakin toimeen." — Ja sangen pian hän saikin päästä kiinni, niinkuin on tapa sanoa. Hän näet kirjoittaa 28/3: "Opintoni edistyvät jotakuinkin. Olen vähitellen alkanut ymmärtää juonikkaita merkkejä. Kuukausi sitte ryhdyin itsenäisesti selvittämään muuatta pitempää kirjoitusta [sittemmin julkaistu nimellä: Inscription de Tiglat-Pileser II]. Lähestyn jo loppua, mutta juuri se on epätoivoisen vaikeata. Minulla on juuri ollut edessäni pari riviä, josta tuskin olen sanaakaan ymmärtänyt. Semmoisissa paikoissa, jommoisia kuitenkin on ollut vain aniharva, tarvitaan tietysti Oppertin apua, joka onkin minulle tarjona. Siinä se on täälläoloni suuri etu, että olen lähellä etevintä nuolenpääkirjoituksen tutkijaa. Sitä etua tulee minun käyttää niin kauan kuin mahdollista, syystä että se ei enää palaa." — —

Seikkaperäisemmin kuin veljelleen kirjoitti Tullus tieteellisistä töistään Lagukselle ja Otto Donnerille, mutta näille tulleet kirjeet ovat kaikki olleet Holman käytettävissä. Käyttämättä on sen sijaan kymmenkunta kirjettä Oscar Hynénille,[72] joka hyväntahtoisesti oli ottanut hoitaakseen Tulluksen asioita. Enimmäkseen koskien raha-asioita eivät ne sisällä paljon huomattavaa, mutta sentään aina väliin merkittävänkin piirteen.

Keväällä (17/5) Tullus sanoo jo neljä kuukautta kärsineensä itsepintaisesta kurkkukatarrista, jonka talven kurja ilma ja huoneiden huono varustus oli aiheuttanut. Samassa hän lausuu tyytyväisyytensä siitä, että hänellä nyt oli jokapäiväisenä seuranaan [kevätpuolella Pariisiin tullut ystävä] Eugen Wolff. "Hän on hyvin kelpo nuori mies ja reipas koko olenoltaan." — Vähän myöhemmin (29/5) Tullus kertoo muuttaneensa Meudon'iin Parisin ulkopuolelle, missä asuu kauniissa paikassa ja mistä hän 15 minuutissa pääsee luennoilleen.[73] — Kesä kuluu ilman että hän vielä tuumii muuta kuin keinoja voida viipyä Parisissa vuoden loppuun. Hän näet ei enää odota apurahoja, vaan tahtoo lainata mitä loppuaikaan tarvitsee. Tammikuusta hän aikoo asettua Viipuriin hoitamaan lehtorinvirkaansa. Muuten hän yhtämittaa jatkaa tutkimuksiaan, sen ohella ainoastaan harjotellen ranskankielen puhumista, joka keväällä vielä sujui kankeasti. Sen johdosta hän 15/9 kirjoittaa: "3 1/2 kuukautta aion vielä olla täällä. Nyt vasta tunnen tarpeeksi olot ja kielen, saadakseni täyttä hyötyä täälläolostani. Työni edistyy, ja minä alan vähitellen rohkeasti uskoa, että ennen tai myöhemmin kykenen selvittämään sumerin kielen. Minun tutkimustyöni on suuressa määrässä mieltäkiinnittävä. — Odotan joka päivä erään tutkielman oikaisuvedosta, joka ilmestyy Journal Asiatique'ssa [tarkottaa ylempänä mainittua nuolenpääkirjoituksen selvitystä]. — Jos sattumalta kuulet jotakin mahdollisuudesta, että minä vielä voisın saada uuden matkarahan, niin pyydän että annat minulle tietoa siitä." —

Näin olivat asiat lokakuuhun, jopa marraskuuhun asti. Hynén oli toimittanut Enebergille 1000 markan lainan, mutta enemmästä ei ollut tietoa ja vielä vähemmän laajemmasta matkasuunnitelmasta, ennenkuin Otto Donner ehdotti jotakin aivan uutta, nimittäin että hänen tulisi suoraa päätä lähteä muinaiseen Assyriaan ja että hänelle kotimaassa hankittaisiin matkarahat sitä varten. Donner oli näet alkanut lukea ranskalaisia ja englantilaisia julkaisuja assyriologisista tutkimuksista ja m.m. aikakauskirjoista tavannut tietoja eräästä retkikunnasta, joka keväällä 1876 George Smithin johtamana oli sinne lähtevä. Siihen matkaan on Enebergin yhtyminen, ajatteli Donner, ja hän kirjoitti asiasta Tullukselle ja puhui siitä Lagukselle y.m. Tietysti Tullus viehättyi tuumasta, mutta syystä hän epäilikin; kysymys oli siinä, sallittaisiinko hänen yhtyä retkikuntaan ja saataisiinko yritykseen tarpeelliset varat. Marraskuun lopulla Lagus aluksi ilmottaa, että Eneberg (ei vielä itämaanmatkaa varten, vaan jatkaakseen opintojaan) oli saava 1000 markkaa kanslerin varoja ja 600 Tiedeseuralta. Nyt voi hän päättää mennä Lontooseen, jossa vasta suurempi kysymys oli ratkaistava, varsinkin kun ensimmäiseen Parisista päin tehtyyn tiedusteluun oli tullut kieltävä vastaus. Muutto tapahtui 4/12 Eugen Wolffin seurassa.

Tultuaan Lontooseen Tullus tavallisella ahkeruudellaan jatkoi nuolenpääkirjoitus-tutkimuksiaan British Museumissa, mutta matkakysymys oli viikkokausia kerrassaan hämärä. Niin hän kirjoittaa Hynénille 9/1 1876: "Joulukuun 24 p. sain sinulta kirjeen, jossa lupaat jonkun päivän päästä lähettää 23 puntaa. Se lähetys ei ole vielä (9/1 illalla) saapunut. Olen näinä aikoina elänyt lainaamalla muutamia shillingejä joko Wolffilta tai [C. P.] Solitanderilta, jotka ovat olleet yhtä köyhiä kuin minäkin. Olin jo aikeissa huomen-aamulla mennä myymään ainoan kalleuteni (Katarina Maununtyttären nuuskarasian), kun vihdoin tultuani Wolffin luokse, kuulin, että *hän* on saanut rahaa. Siten olen ainakin hetkeksi pelastettu. Kuinka on rahojeni laita? Jollen varmasti saa mitä luvattu on, tulen kotia niin pian kuin mahdollista. — — Ei ole hauskaa täällä ulkona. Mutta kyllä minä seison vahtipaikallani ja teen työtä, niin kauan kuin asia riippuu minusta ja voimat kestää, — Toivon etten ole ulkomailla ollessani oppinut

pelkuruutta, vaikka ehkä ääneni soi siihen päin." Puolitoista viikkoa myöhemmin (21/1) hän kiittää "sähkösanomasta ja kirjeestä vekseleineen" sekä pyytää Hyneniä esittämään Lagukselle "hänen tyytyväisyytensä ja kiittollisuutensa siitä, että oli saanut *kaksi* tuhatta markkaa" [kansleri oli korottanut summan 1000:sta 2000:een]. — — "Itämaalaisen matkan mahdollisuudesta en vielä tiedä mitään. *Smith*, jota minun pitäisi saada seurata, luullaan olevan kotimatalla Konstantinopolista, jälleen matkustaakseen Välimerelle ja eteenpäin. Mutta *Smith* kuuluu jo ennenkuin hän ensin lähti matkalle, erikoisesti julkilausuneen toivon saada matkustaa yksin. Näet siis, että minun toiveeni tässä kohden ovat sangen huonot. — Täällä Lontoossa erittäinkin olen tehnyt kovasti työtä. Haluaisin asettua asumaan British Museumiin — mutta Lontoon ilma, vaikkakin lauhkea, on alituisen sumun ja kosteuden tähden kauhea." —

Seuraavassa kirjeessä (2/2) on ääni muuttunut. "Tänään olen sähköttänyt Donnerille, että olen, ilman vaikeuksia, saanut luvan matkustaa *Smithin* kanssa Eufraatin maille. Matka, suunniteltu täksi vuodeksi, vaatii vähintään 6000 frangia. Ennestään on minulla: Tiedeseuralta 600, kanslerinvaroista 1000, käteistä 500, palkastani 300 tai enemmän, laina [K. F. Antellilta[74]] ilman korkoa ja ilman takausta 2000 — summa 4,400. Tämän nojassa olen, ottaen huomioon erinäisiä vähennyksiä [korkomaksuja entisistä lainoista y.m.] sähköttänyt matkustavani, jos saan lisää 3000 markkaa. Koska minua on kehoitettu tähän yritykseen, luulen, että minulle hankitaan pyytämäni määrä. Sen kai Donner pian tietää. Jos hän sanoo, että nämä rahat toimitetaan minulle, niin ovat kiireiset puuhat tarpeen. *Smith* lähtee 16 p. helmik. Huokeinta olisi matkustaa koko matka hänen kanssaan. Voin kuitenkin lähteä jällestäkin ja saavuttaa hänet. [Annettuaan uusia määräyksiä:] Tässä on kysymys elämäni korkeimpien toivomusten toteuttamisesta. Tee nopeasti mitä voit, hyvä veli. Ajan venytys voi helposti tehdä kaikki tyhjäksi. — Asia, joka alussa, Parisissa ja täälläkin, näytti vaikealta, suoriutui sangen helposti, kun mieskohtaisesti tapasin *Smithin*. Hän on vielä nuori mies (ehkä 40 vuotta), miellyttävän ja älykkään näköinen." —

Enebergin ystävät eivät vitkastelleet, ja sentähden sisältävät hänen kaksi viimeistä kirjettään Lontoosta kiittollisen tunnustuksen kaikesta. Omista touhuistaan hän lisää 13/2: "Itse olen suurimmassa pulassa tullakseni valmiiksi lähtöön, joka tapahtuu jo huomen-illalla taikka ylihuomenna aamulla. — Valmistukset ovat maksaneet sangen paljon. Muun muassa olen, *Smithin* toivomuksen mukaan, ostanut siirtolaisten sängyn, joka maksoi 3 puntaa. — [Puhuttuaan useista eri asioista:] Olenkohan nyt sanonut kaikki? Olen oikein hämmennyksissä." — [14/2 klo 12 jälkeen yöllä:] "Matkasuunnitelma on taas vähän muutettu. *Smith* ei matkustakaan via Wien ja Varna, kylmän ilman tähden, vaan Parisin, Marseillen ja Konstantinopolin kautta. Kun *Smith* sanoi matkustavansa I luokassa koko Ranskan halki, kulkeakseen siten nopeammin, arvelin minä täytyväni vähän säästää. Matkustan sentähden puolitoista päivää varemmin II luokassa Marseilleen. Siellä kohtaamme toisemme määrättyssä paikassa, pysyäksemme sitten yhdessä. Minä pidän *Smithistä*; mutta englantilaisilla pitää kaikki olla niin mukavaa ja hyvää, että pelkään rahastoani. *Smith* uhkaa Konstantinopolissa varustaa minut sopivalla ruualla, tietenkin omalla kustannuksellani. Toisin menetteli *Wallin* kuin *Smith*. Edellinen tahtoi kaikessa asettua itämaalaisen mukaan; jälkimäinen tahtoo arabialaistenkin kesken elää varakkaana englantilaisena gentlemannina. Mutta riittää jo! — Huomen-aamulla minä lähden. Ensi lauantaina jatkamme Marseillestä ja seuraavana lauantaina olemme Konstantinopolissa." —

Ennen lähtönsä Eneberg oli saanut Donnerilta kirjeen (5/2), jossa tämä kertoi, miten hänen oli onnistunut saada matkarahat. Saatuaan sähkösanoman oli hän sopinut Laguksen, Malmgrenin, Lindelöfin y.m. kanssa, että Tiedeseura oli kutsuttava kokoon 4 p:n illalla ja silloin päätettiin antaa 3000 markkaa tarkotusta varten. Sen ohella Donner ja Lagus olivat miettineet yliopiston voivan lähettää jonkun rahamäärän, jolla Enebergin tulisi koettaa saada joitakin nuolenpääkirjoitus-muistokappaleita meidän kokoelmiimme — jollei muuten niin siten, että hän jäisi vähäksi aikaa *Smithin* palattua kotiin ja toimittaisi kaivauksia omin päin. — Donnerin lämmin, rohkaiseva kirje päättyy näin: "Nuolenpääatutkimuksen *täytyy* tästä hetkestä tulla maassamme edustetuksi, mutta sitä varten on välttämätöntä, että meillä on edes vähän omaa ainesta. Ja kun sinä kerran olet tullut 'Babylonin virroille', niin muista, että sinulla on tukenasi koko kansamme, joka mielellään lähettää sinulle tarpeelliset varat. Lähde siis Jumalan nimeen, ja olkoon sinulla onnea ja menestystä matkallasi. Kotona olevien onnentoivotukset seuraavat sinua hartaimmalla myötätunnolla. Sinun tosi ystäväsi O. Donner."

Toht. Holman huomautus, että Eneberg oli riittämättömästi valmistunut ja varustettu matkaansa varten, on epäilemättä oikeutettu. Sitä paitsi hän oli liiaksi luottanut siihen edulliseen vaikutukseen, jonka *Smith* ensiksi oli häneen tehnyt; englantilainen tutkija ei lainkaan ollut se uskollinen matkatoveri, joka hänelle, kokematon kun oli, olisi ollut tarpeen. Sen näkee seuraavastakin kirjeotteesta, joka täydentää Holman antamia tietoja. Waldemar Enebergin jälkeen jääneitten paperien joukosta on näet tavattu jäljennös eräästä kirjeestä, jossa Tullus kertoo matkastaan Konstantinopolista Mosuliin (kenelle se on ollut osotettu, ei ole jäljennökseen merkitty.) Kertomus kuuluu näin:

"Viikon päästä, viivyttyämme Smyrnassa, Rhoduksessa ja Mersinassa vähän aikaa kussakin paikassa, saavuimme Alexandrettaan, maihinnousupaikkaamme Itämailla. Meidät (Mr *Smithin*, hänen

assistenttinsa ja hänen dragomaninsa eli tulkkinsa sekä minut) vastaanotti ystävällisesti Alexandrettan *saksalainen* kenraalikonstuli. Hän oli kohtelias mies ja oli hänellä nuori, ystävällinen rouva, ranskalaista syntyperää. Vielä samana päivänä lähdimme Halebiin. Toisilla oli eurooppalaiset satulat. Minä olin elänyt siinä vakaumuksessa, että turkkilainen satula kelpaisi yhtä hyvin. Mutta huomasin erehtyneeni. Seuraavana päivänä en voinut pysyttäytyä toisten seurassa. Minä jäin siis heidän ja jälestäpäin tulevien kuormahevosten välille, ollen jotenkin kaukana niin toisista kuin toisistakin. Tuli pimeä; tie oli kovin huono ja kulki mahdottomia mäkiä ylös ja alas. Yhdessä kohden saatoin pimeässä epämääräisesti erottaa kaksi ratsastajaa, jotka kulkivat edelläni. Yht'äkkiä ampui toinen laukauksen. Minä olin juuri erään kuilun partaalla, ja samassa alkoi rankkasade. En enää nähnyt mitään, annoin hevosen mennä menoaan niinkuin tahtoi ja koetin pysyä tyynenä. En ymmärtänyt muuta kuin että hevonen joka toisella askeleella oli kaatuva, niin epätasainen oli tie. Siinä hetkessä kuulin huutoja ja pysähdyin. Seuralaiseni, jotka jo olivat asettuneet muutamaan khaniin (jonkunlainen majatalo) huusivat minulle, etten pimeässä ratsastaisi ohitse. Pian heittäydyin levolle — paljaalle lattialle. Seuraavana päivänä liityin kuormahevosiin ja annoin eurooppalaisten satulain herroineen ylpeästi tanssia nenäni ohitse. Kumminkin oli se aika, minkä he voittivat, jotenkin vähäinen. Kolmen päivän päästä tulimme Halebiin. Se on sangen miellyttävä kaupunki. Siellä on siistiä, kauniit puutarhat ympäröivät sitä, ja keskellä on mahtava, vaikka rappeutunut linnoitus. Kuitenkin on Haleb, niinkuin kaikki itämaalaiset kaupungit, jotenkin synkkä, sentähden että kaikki akkunat ja ovet avautuvat pihalle päin. Smith ja hänen seurueensa asettuivat tuttavien luokse, minä asuin hotellintapaisessa. Meidän olisi nyt pitänyt suunnata kulkumme Bagdadiin, mutta sinne oli ilmestynyt rutto, jota paitsi Smithillä näytti olevan omia tuumia. Lopputulos oli, että minä päätin matkustaa yksin suoraan Mosuliin, joka oli matkamme varsinainen päämäärä. Minun oli kuitenkin pakko hankkia itselleni dragomani. Kahdeksan päivää viivyttyäni Halebissa minä lähdin (tien epävarmuuden vuoksi) muutaman karavaanin seurassa Mosuliin. Eikä se, totta puhuen, ollut mikään helppo matka. Se kesti kolme viikkoa. Aluksi vietimme yöme khaneissa ja olimme siis ainakin katon alla, mutta sittemmin leiriydyttiin missä vain tavattiin syöttöpaikkoja hevosille. Siten oltiin usein yötä taivasalla, joten ei kovinkaan harvoin sattunut, että sade ja ukkonen meidät herätti. Seudut, joitten läpi kuljimme, olivat enimmäkseen yksitoikkoisia, mutta varsinkin Eufraat ja Tigris virtojen välillä hyvin viljavia. Tie meni kolmen kaupungin, Biredjikin Eufraatin varrella, Urfan ja Salilin, kautta, kaikki vähäpätöisiä.

"Täällä Mosulissa asun hyvin rakennetussa khanissa. Huoneeni on, ollakseen Mosulissa, jotenkin hupainen. Mosul sijaitsee Tigris virran varrella. Kohta vasemmalla puolen on kaksi niitä kumpuja, jotka sisältävät assyrialaisia muinaisjäännöksiä. Smith on nyt matkalla Bagdadista tänne (karanteeni on häntä pidättänyt). Kun hän tulee, alkaa säännöllinen työ." —

Tämä kirje on nähtävästi kirjoitettu vähän sen jälkeen (20/4), kun Eneberg oli tullut perille. Hynénille hän kirjoitti 4/5 ja otan siitäkin pari kohtaa: "Matka oli kestänyt kokonaisen iäisyyden, yli kaksi kuukautta. Minulle oli välttämätöntä ottaa dragomani, sillä vaikka olen tutkinut arabiaa, on minun kuitenkin kauhean vaikea tulla toimeen käytännössä. Dragomani on myöskin kokkini. — Menot Lontoossa ennen lähtöäni ja itse matka Alexandrettaan saakka vähensi melkoisesti kassaani. Se on nyt sulanut niin, ettei minulla ole enemmän kuin 2000 markkaa. — Usein iskee minuun semmoinen kotikävä, että käyn aivan alakuloiseksi. — Mutta minä olen sitkeä." —

Kokonaisen kuukauden ja enemmänkin Eneberg turhaan odottaa Smithiä. Niinkuin näkyy päiväkirjan katkelmasta, jonka Holma on painattanut, hän sillä aikaa lueskelee Oppertin kertomusta tutkimusretkestään Mesopotamiaan, tutustuu Mosuliin ja sen elämään, harjoittelee nykyaikaisen arabian puhumista, selvittelee kahta ostamaansa nuolenpäätäulua, tekee pari matkaa ympäristöön (Kujundjikiin ja Khorsabadiin); mutta kuumuus on rasittava ja järjestelmällisen työn puute painaa. — "Smith viipty kauan." — Toukokuun 2 p. hän sanoo kärsivänsä päänkivistystä, mutta sen jälkeen hän on terve — ja 24 p:nä aamulla hänet tavataan kuolleen vuoteessaan!

* * * * *

Kun kuoleman sanoma oli tullut Suomeen, koettivat omaiset ja läheiset kirjoittamalla viranomaisille y.m. saada luotettavia tietoja vainajan viime ajoista ja odottamattoman kuolemantapauksen mahdollisista syistä. Seikkaperäisimmän kertomuksen on antanut eräs amerikkalainen lähetyssaarnaaja, A. N. Andrus, ja otan siitä seuraavat piirteet.

Enebergin dragomani, Marco, oli venezialainen juutalainen, joka oli mennyt naimisiin Alepossa ja asettunut sinne asumaan. Mosulissa herra ja palvelija asuivat samassa huoneessa. Marco oli ollut hävytön isäntäänsä kohtaan, niin että hän (käyttäen kansanmurretta, jota tämä ei vielä ymmärtänyt) torilla, ihmisten kuullen, lausui häväiseviä lauseita hänestä. Toiseksi hän antamalla väärä tietoja esti herraansa tapaamasta protestantteja ja käymästä protestanttisessa jumalanpalveluksessa. — Kohta sen jälkeen kun päivä oli valjennut toukokuun 24:ntenä, tuli eräs arabialaisvaimo tohtorin ovelle pyytämään jotakin apua. Marco nousi ja avattuaan oven hän kääntyi herraansa kohti, jonka kasvoja valaisi avatusta ovesta tuleva valo. Hän peljästy kovasti nähdessään, että tohtorin kasvot olivat muuttuneet, mutta

silmät olivat auki. Hän meni silloin erään aleppolaisen villaviitankutojan, Eliaksen, luokse ja herätti hänet. Elias ja muitakin, jotka olivat tuttuja khanissa, tulivat katsomaan tohtoria, ja he näkivät, että hän oli kuollut. Auringon noustua ilmoitettiin asia protestanttisen seurakunnan siviilipäällikölle Khorvaja Naoomille, joka kohta ryhtyi niihin toimiin, jotka kuolemantapaus aiheutti, s.o. hän teki ilmoituksen viranomaisille ja eräälle sotilaslääkärille, toht. Seelakille, ja otti hoitoonsa vainajan omaisuuden. Tähän aikaan oli Mosulissa karanteenilääkärikin, eräs venezialainen tohtori, ja toht. Seelaki pyysi häntä olemaan läsnä ruumiin tarkastuksessa. Hän vaati, että ruumis pidettäisiin kolme päivää hautaamatta, mutta ei sallinut lähempää tutkimusta, eikä mitään leikkausta toimitettukaan. — Mosulissa luultiin yleisesti, jopa pidettiin melkein varmana, että kuolemansyy oli myrkytys. Kahtena päivänä ennen hautausta Marco itki suunnattomasti ja oli sairas. Oli kuin venezialainen lääkäri olisi toiminut hänen edukseen.

Pastorin poissa ollessa Khorvaja Naoom protestanttisten veljien kanssa toimeenpani hautauksen. Kun ruumis oli siististi puettu, kantoivat veljet sen lähetysaarnaajien hautausmaalle, puoli tuntia etelään päin kaupungista, ja siellä he raamatusta lukien, laulaen ja rukoillen hellävaroin laskivat sen viimeiseen lepopaikkaansa. Haudoilla ei täällä ole muuta merkkiä kuin maakumpu, sillä ilkeämielinen viha on murtanut kivet, jotka on asetettu niiden päälle.

Sen jälkeen Khorvaja Naoom ja toht. Seelaki luettelivat vainajan omaisuuden, joka pakattiin laatikkoihin ja lähetettiin Bagdadiin kenraalikuvernöörille. Kun toht. Seelaki oli vainajan papereista saanut tietää hänen arvonsa ja asemansa, oli hän itkenyt ja surrut sitä, että hän oli kuollut niin yksin, äkkiä ja salaperäisellä, ettei sanottaisi epäilyttävällä tavalla, sillä kuolemaansa saakka hän oli näyttänyt olevan aivan terve.

Tullus Eneberg ei saanutkaan, niinkuin oli toivonut, levätä "uskollisen äitinsä povella"; mutta vaikka hänen hautansa avattiin kaukana ja jätettiin ilman mitään näkyvää muistomerkkiä, säilyy hänen kaunis, kehottava muistonsa täällä kotimaassa. Yhä elävänä on se innostava jalohenkisiä nuorukaisia uhrautumaan suurille tehtäville.

Viiteselitykset:

[1] Porthaninjuhlassa 9 p. marrask. 1898; runoilija oli kuollut 12 p. maalisk. s.v.

Painamattomia lähteitä: *Z. Topeliuksen* Päiväkirja ja autobiografiset muistiinpanot, *S. G. Elmgrenin* Päiväkirja sekä Pohjalaisen osakunnan pöytäkirjat.

[2] Kokouksen jälkeen osakunta lähti Seurapuistoon sille paikalle, johon Kaisaniemi rakennettiin kuusi vuotta myöhemmin. Seura, jolla oli punssia ja piippuja muassaan, huvitteli Homeroksen sankarien tapaan heittämillä keihäitä viattomia puita vastaan.

[3] Ikuinen valo, toivomme, päämäärämme, johtaos meitä aina öisien usvien kautta tuonne kauas, jossa elämän aallot murtuvat äärettömyyden rantaan! Siellä saapuu kaihomme satamaansa, siellä saapi henkemme, irtautuneena ja vapaana, virvoituksensa ja puhdistuneena tiedon jano, ääretön itse, saavuttaa äärettömyyden.

[4] Kuitenkaan älköön itseni hyväksi — halpa raiska kun olen — jalo henkeni palako; vaan tuhansille valoa luoden se sammukoon yöhön ja hautaan!

[5] Tää maamme, jonka valon valtojen omaksi olemme vihkineet, on tuleva suureksi ja mainehikkaaksi: sen järven laineen lailla me itse kuolkaamme unhotuksiin.

[6] Ja sinä, rakastettu suomalainen synnyinmaamme, joka jättiläisen syleilyssä uinaillet tuntematonta tulevaisuutta kohti! mikä on sinun kohtalosi oleva näinä tulevaisuuden sumuisina päivinä? — — — Ei ole vielä herännyt sinun henkinen elämäsi. Vain siellä-täällä kohottaa vieras kukkanen yksinäisen kupunsa aution kanervikon ylitse. *Mutta sinun aikasi on ehkä myöskin kerran tuleva!* Herra korottaa halvan ja nöyryyttää väkevän ylpeyden.

[7] Hirveän kiero ja yksipuolinen mielipide.

[8] Oi Jumala, hyvä Jumala, armahda minua yössä! Minun sielussani on yö, vaikka elämän huomen on käsissä, henkeni jano, ojenna minulle elämän vesi, sillä maan juoma sekaantuu kuoleman virtoihin! Vaikka elämä hymyilee ja nuoruuden aarre on ihana, painaa minut maahan se ilma, jota hengitän, ja taivaan tähdet sammuvat yöhön.

Minä kuljen sumussa enkä löydä tietä, joka maailman kautta johtaa rakkautesi luokse; minut eksyttää

maan loisto, joka pian katoaa, minä en saata tallata ruusuja tielläni ja sentähden en koskaan saavuta sinua. Niinkuin tähden ulapan syvyydessä näen minä sinun ihanuutesi, enkä koskaan löydä sitä.

Sylissäsi, Jumala! sylissäsi tahdon minä levätä. Sieluni on väsynyt kuolemaan asti, ja elämän halut tuskastuttavat minua sanomattomasti; hurja nuoruuden tuli on palanut loppuun, ja minä tahdon kuolla, jollet sinä armahda minua. Jos sinä pakenet minua, häviän minä hädässäni; oi Jumala, hyvä Jumala, minä heittäyn syliisi.

[9] Zachris Topelius, oikeastaan suuri hulivili, lupaa vakaantua jonkun vuosikymmenen päästä, ahkera tanssija, ei erittäin kaunopuheinen armastelija, valssaa niin ja näin, sanomalehtimies milloin parempi, milloin huonompi.

[10] Että läsnäolevat nuoret neidot, jotka tänään ovat käyneet akatemian läpi, ovat ansainneet lyyryn ja univormun sekä siis tulla nimitetyiksi Pohjalaisosakunnan ylioppilaisiksi.

[11] Suomen kunnia, akatemian kaunistus ja pohjalaisten valo.

[12] Tätä pidin minä suurimpana kunnianani, mikä täällä on minun osakseni tullut.

[13] Yksi kansa, yksi maa, yksi kieli, yksi laulu ja yksi viisaus! Rannasta rantaan ja rinnasta rintaan käyvät nämät sanat. Omista lähteistä juoksevat Suomen joet, omista lähteistä nouskoon sen tulevaisuus! Miksi Lönnrot lähti keräämään sammuvia runoja, miksi Castrén lähti kuvaamaan kaukaisten kankaitten surullisten Suomen sukulaisten vääristyneitä kasvoja, jollei noiden kaikuvien sanojen tähden: yksi kansa! yksi heimo!

[14] Minä tiedän niin monen sydämen, joka puhkesi kukkiin, niin heleävärisiin kuin sinä, ja joka sitten on kuihtunut. Annettiinko meille siis toivo niin pian kadotaksensa; koko elämä on kyynel vähän päivänpaistetta muassa.

[15] Jos olet talvi — niin lähesty sitte talven asussa, mutta älä valehtele päivää ja lämpöä pettyneiden kukkasten suvulle! Tulkoon hämärä tai päivä, me kannamme kohtalomme; mutta emme tahdo pettää emmekä tulla petetyiksi.

[16] Oi Vaasa, sinä uljas ja mainehikas nimi, ensimmäinen Pohjolan vaakunakilvessä — sinä säteilevä tähti, johon vuosisadat ovat kohottaneet silmänsä — sinä voimakas lippu, jonka ympärillä sankarit ovat vuodattaneet verensä — sinä rauhallinen tähtikälyhde, joka lupasit viljelyksen satoja — tässä siis olet maapallolla löytänyt sen mättään, johon voit astua jalkasi ja jossa saatoit toivoa eläväsi suvusta sukuun, senkin jälkeen kuin kruunujen loisto on himmennyt!

[17] Niin, Jumala Kaikkivaltias varjelkoon kallista isänmaatamme, että kansa ja hallitsija yhtyvät sovussa ja rakentavat lakia ja oikeutta vapaan miehensanan perustukselle!

[18] Ylioppilaskunnan toimeenpanemassa juhlassa ylioppilastalolla 1 p. huhtik. 1907.

[19] Aika 1911, lokakuulla.

[20] Tämä samoin kuin alempana tavattavat runo-otteet ovat Yrjö Weijolan julkaisemasta L. Stenbäckin runojen suomennoksesta.

[21] Kainulainen, albumi, 1904.

[22] Tämä veli oli tullut Helsinkiin yksityisen opettajan johdolla valmistuakseen ylioppilastutkintoon, mutta jätti nämä luvut kesken.

[23] Mitä asunnosta maksettiin, jää sanomatta, mutta syyslukukaudella 1841 maksavat Hedbergit Fabianinkadun varrella asunnosta (kahdella akkunalla varustettu sali), passauksesta ja päivällisestä 18 ruplaa kumpikin kuukaudessa.

[24] Aika 1912, joulukuulla.

[25] Vaikka tekstissä mainitaan vain ne sisarukset, jotka välittömästi kuuluvat kertomukseen, lienee syytä muistuttaa, että vanhin veli oli kuuluisa teollisuuden uranaukaisija, ruukinisäntä *Niilo Ludvig Arppe*, josta E. G. Palmén on julkaissut tutkimuksen, antaen samalla tietoja suvun suomalaisesta alkuperästä y.m. (Oma maa VI, s. 580 ss.)

[26] Katarina Amalia Gustava Adlercreutz, everstiluutnantti Tuomas Henrik Adlercreutzin ja hänen puolisonsa Helena Gustava Blåfieldin tytär, oli syntynyt 12/5 1815, meni naimisiin Suomen kaartin kapteenin Kaarle Adolf Gripenbergin kanssa 25/8 1839 ja kuoli jo seuraavana vuonna 1/7 1840.

[27] Rouva Stenbäck antoi minulle nämä dagerrotypiat, kun keräsin aineksia L. Stenbäckin

elämäkertaan.

[28] Luultavasti oli Essen maininnut aikovansa julkaista esitelmänsä Joukahais-albumissa, vaikka se sitten ilmestyi eri vihkosena.

[29] Ruots. virsik. 182, 3.

[30] Piippolan kappalaisen, myöhemmin Limingan rovastin Jaakko Gummeruksen poika, syntynyt 9/4 1809. Ristiäisissä oli venäläisiä upseereja, jotka vaativat, että pojasta tehtäisiin keisarin kaima; siitä Aleksanteri-nimi, jonka yksi pojistakin on perinyt.

[31] "Ei valheella pitkälle päästä. Pieni muisto lapsuudestani." Kertomus on painettu tilapäisessä julkaisussa "Illatar", joka ilmestyi Jyväskylän lyseon perustuksen muistopäivänä 1881.

[32] J. G. Ingman (myös "Janne Ingman") Toholammilta.

[33] Oi, miksi ei puhua? Oi, miksi vain kirjoittaa? Oi, miksi suudella paperiani, joka vie Sinulle nämä rivit? Oi, miksi suudella vain paperia, vain paperia? Oi, miksi suudella vain paperia, eikä Sinua?

[34] Kaikki huokuu vain iloa, hupia ja riemua keväällä.

[35] Esitelmä on painettu Kirj. Kuukauslehteen 1871.

[36] Ks. Muoto- ja muistikuvia II, viite [47].

[37] Tämä sana on ruotsinkielisessä kirjeessä suomeksi kirjoitettu. Kirjoittaja oli omaksunut Pohjanmaalla ennen yleisen tavan, että ruotsia puhuessa tai kirjoittaessa aina pistettiin väliin joku suomalainen sana tai lause.

[38] Augusta Frosterus, rva Gummeruksen sisar, Vaasan ja Mustasaaren rovastivainajan (k. 1856) Benjamin Frosteruksen leski.

[39] Kokkolan pormestarin tytär, joka sisarineen asui Vaasassa; äiti o.s. Riska.

[40] Nämät ankarat sanat näyttävät, kuinka kovasti vanhoilliset heränneet tuomitsivat Stenbäcksiä y.m., jotka 1850-luvulta alkaen olivat asettuneet maltillisemmalle uskonnolliselle kannalle kuitenkin palaamatta "maailmaan".

[41] Nils Ferdinand Sandelin, kirjakauppias; puoliso Rosa, o.s. Spolander, ennenmainitun Amalia Spolanderin sisar.

[42] Granö, silloin Donner-suvun tila meren rannalla Kälviän pitäjässä.

[43] Samassa paikassa äiti kirjoittaa muistakin helsinkiläisistä: "Professori [Otto] Hjeltistä ja hänen rouvastaan olen kuullut paljon puhuttavan; professori Lönnrotin rouvaa olen kuullut kiitettävän hyvin viehättäväksi ja vakavaksi kristityksi. Isä on äitinsä puolelta sukua Snellmanin, mutta ei Lönnrotin kanssa."

[44] *Suomettaressa*: Minä tahdon kostaa, sanoo Herra (9 numerossa 1/2—3/2); Kuvaelmia elämästä: I. Houkuttelija (3 n:ssa 20/2—6/3), II. Juutalainen. Mukaelmä (3 n:ssa 14/3—24/3), III. Äidin rakkaus (31/3). IV. Onnen sattuma (7 n:ssa 7/4—1/5), V. Ilmaisen ukko (17 n:ssa 14/7—25/9), VI. Mitä koivu taitaisi kertoa (28/12); Katarina Ensimmäinen. Historiallinen kertomus (20 n:ssa 8/5—10/7).

Luonnottaressa: Ahkeruus ja laiskuus. Tosikertomus (näytenumerossa); Merimiehen morsian (tammi—kesäkuun n:oissa); Noituri. Kertomus Pohjanmaalta (heinä—marraskuun n:oissa), Muistin kukka haudalla (joulukuun n:ssa).

[45] Fredrik Wilh. Caloander, maaviskaali, Tullun kartanon omistaja, tunnettu etevänä maanviljelijänä.

[46] Suometar 1864: Palkinto eli turhallisuuden seuraukset (9 n:ssa 18/4—20/4); Laulajatar, Vanhan miehen papereista (8 n:ssa 21/4—29/4) ja Johannes, töllin lapsi (86 n:ssa 13/7—30/9).

[47] 14 ja 15 p:nä. Nimimerkkiä ei ole, mutta Gummeruksen päiväkirjan mukaan arvostelija oli Bergbom, jonka kirjoituksestakin helposti tuntee. Hän oli vuoden alusta H. T:n aputoimittajia.

[48] *Suometar* 1865: Kuvauksia elämästä: Veripisara sormuksessa (9 n:ssa 2/1—14/1); Kahdentoistatuhannen markan vahinko (2 n:ssa 30/1—31/1); Meidän pikku mullikkamme (3 n:ssa 1/2—3/2); Isoisän testamentti (3 n:ssa 6/2—8/2); Pata-ässä (3 n:ssa 18/2—21/3); Minun nuori sisareni (n:ssa 23/2—27/2), Kainin omatunto (31 n:ssa 20/4—29/5); Herää omatunto ainakin kuolemassa (3 n:ssa 30/5

—2/6); Kummityttäreni (4 n:ssa 27/9—30/9); Ruma tyttö (20 n:ssa 3/6—29/6); Ystävät (24 n:ssa 23/10—20/11); Koulumuistelmia (13 n:ssa 1/12—16/12); Juovan emäntä (6 n:ssa 18/12—23/12). — *Maiden ja merien takaa* 1865: Sotilaan tytär (15/3—15/5).

[49] Ks. ryhmäkuvaa, Muoto- ja muistikuvia II, s. 228. Gummeruksen kappaleeseen samaa valokuvaa on merkitty, että kuva on kesältä 1865 ja että siinä kuvatut ovat "Helsingfors Tidningarin ja Suomettaren toimittajia".

[50] *Suometar 1866*: Merkki rinnassa (16 n:ssa 4/1—1/3); Ystäväni kohtalo (6 n:ssa 22/3—3/4); Kuvaelmia elämästä. I. Sukuhauta (8 n:ssa 12/4—14/5), II. Velkakirjain kertomukset (14 n:ssa 28/5—19/7); Hän sai Kaisansa (5 n:ssa 30/7—13/8); Kuinka kuritetaan pahankurinen akka (2 n:ssa 16/8—23/8); Minun matamini kertoo (21 n:ssa 30/8—12/11); Kaksi avioliittoa. Tosi kuvaus elämästä (2 n:ssa 20/12—24/12).

[51] O. Grotenfelt, joka tutkimuksessaan "Om Runebergs arbeten i finsk öfversättning" luettelee Väriikki Stoolin tarinain suomentajia, ei mainitse Gummerusta (J. L. Runebergs 100-årsminne). — Erästä muistiinpanosta näkyy, että Gummerus esitti Wilhelm von Schwerin-käännöksensä Ahlqvistille, ennenkuin se ilmestyi Suomettaressa.

[52] Luultavasti kyllä olivat Gummeruksen tiedot heikonlaiset Ahlqvistin aineessa, mutta silti on oletettava, että professorin mielipide hänen suomenkielestään enemmän perustui siihen virheellisyyteen, joka oli huomattavissa hänen kirjallisissa tuotteissaan. Kielettären ensi vihossa (1871) Ahlqvist näet hyvin ankarasti arvostelee "Ylhäiset ja alhaiset" romaanin kieltä.

[53] Ks. Muoto- ja muistikuvia I, siv. 61 seur.

[54] Ks. Muoto- ja muistikuvia I, siv. 77 seur.

[55] Toht. A. O. Heikel muistaa Gummeruksen olleen huomatuimpia niistä ylioppilaista, jotka näinä vuosina pitemmäksi tai lyhemmäksi ajaksi asettuivat Janakkalaan rauhassa tehdäkseen työtä. Hän oli siellä pitänyt kansantajuksen luennonkin ja siten puolestaan vaikuttanut siihen pirteään henkiseen elämään, josta pitää oli tunnettu.

[56] Ks. Muoto- ja muistikuvia I, siv. 117.

[57] Nti R. Tavast, vaakamestari Alexander Tavastin ja Alexandra Emilia Stålarms Tavastin tytär, oli synt. 30/12 1840 (toinen tieto 28/12 40) ja kuoli jo 16/8 1872.

[58] Gustava Gummerus ei elänyt kauan miehensä jälkeen; hän kuoli Jyväskylässä 9 p. jouluk. 1903. Hän oli taitavasti ja varovasti hoitanut kustannusliikettä, joten pesän omaisuus niinä viitenä vuotena, joina se oli hänen hallussaan, enentyi ja vakaantui. Miten puolison muisto oli hänelle kallis, todistaa vainajan testamentti. Se alkaa lauseella: "Minun viimeinen tahtoni on, että jälkeenjäävä omaisuuteni on tuleva pääasiallisesti sellaisiin tarkoituksiin, joiden hyväksi miesvainajani maisteri Kaarle Jaakko Gummerus elämänsä työn omisti", ja senmukaiset ovatkin pääsäädökset. Niistä merkittävään seuraavat: Jyväskylän lyseolle stipendirahastoksi 60,000 mk; viidelle maaseurakunnalle, joissa Gummerus itse taikka hänen vaimonsa olivat asuneet (Kannus, Karkku, Sääminki, Pyhäjoki ja Siikajoki), kullekin 5,000 mk; stipendirahastoksi kirjapainotaitureille ja sitomatehtaan työmiehille, jotka ovat oppiaikansa suorittaneet toiminimi K. J. Gummeruksen palveluksessa, 15,000 mk (jos liike lakkaisi, annetaan rahasto Jyväskylän kaupungille, joka on käytävä korot stipendeinä suomalaisille työmiehille etupäässä kirjapaino- ja kirjansitomisteollisuuden alalla); Kansanvalistusseuralle 20,000 mk "Kyläkirjaston apurahaston" nimellä hoidettavaksi rahastona, jonka koroilla edistetään kansankirjastoja.

[59] Ennenkuin Tullus tuli kutsunimeksi, oli isä tavallisesti käyttänyt hänen edellisen ristimänimensä latinaista muotoa: Carolus. V. 1869 marraskuulla Tullus näyttää tahtoneen saada Karl-nimen käytäntöön. Hän kirjoitti näet Waldemarille osottamansa kirjeen alle: "*Karl* (sic!)"; mutta kyllä hän edelleenkin sai pitää vanhan nimensä.

[60] Kahdesta sisaresta, ensimmäisestä ja kolmannelta järjestyksessä, jotka (1852 ja 1859) menivät naimisiin pappien kanssa, sanotaan kuitenkin, että olivat olleet vakavasti uskonnollisia.

[61] Ks. Suomalaisen teatterin historia, I, s. 31, 92.

[62] Ks. Elämäni taipaleelta, s. 86.

[63] Runoelmat ovat alkuperäisinä painetut, mutta koska tekijän ruotsalaisten runojen joukossa on kaksi yhtäpitävää runoa, "En morgon" ja "Jag ville", on luultavaa, että ne todellisuudessa ovat käännöksiä näistä.

[64] Se, joka haluaa perehtyä tyhjentyvään esitykseen asiaankuuluvista kansanmuistelmista, lukekoon

K. A. Castrén'in *Muistelmia vuosien 1808—1809 sodasta*. Castrén keräsi muistelmat talteen samana vuonna kuin Eneberg sepitti runoelmansa. Tämä yhteensattumus ei sentään oikeuta arvelua, että jälkimäinen olisi saanut aiheensa edelliseltä. Enebergin perhe oli näet, niinkuin jo olen maininnut, keväällä 1863 muuttanut pois Närpiöstä, ja Castrénin kirja ilmestyi vasta joulun edellä 1865. Kyllä kai Tullus itse oli kuullut kansan kertovan tapauksista, joista hänen tullessaan ylioppilaaksi oli kulunut vain noin 40 vuotta.

[65] Kirjeestä olen kiitollisuudenvelassa senaattorinrouva Minette Donnerille.

[66] Kun lepään kummun alla uskollisen äitini povella, ja kesätuuli lämpimänä liehuttelee kukkasia.

[67] Tämä kieli, joka vielä mielellään helkky Suonien laaksoissa, on ehkä silloin siivettömänä upotettava unohduksen hyökyn.

Ja ehkä nousee laulu kielistä kauniimmalla, joka on vihkivä Suomen kansan sen elämän korkeimpaan tehtävään.

Tuskatta lepään sentään alla kummun, kuuntelen vain, miten päivän riemu rientää sen ylitse.

Mutta kerran, kerran nousisin kuitenkin mielelläni haudasta, tervehtiäkseni Suomen tähteä, nähdäkseni sen valoisaa kulkua.

Silloin kun vuorilta raikuu elämämme korkein sana, kun Saimaan rannoilla huuto kaikuu: Vapaa on isiemme maa!

[68] Tarkotus oli se, että Enebergin tuli omaksi edukseenkin ministerivaltiosihteerin, kreivi Armfeltin luona puolustaa itämaisten kielten asiaa. Lagus syytti näet Armfeltia siitä, että Strandmania ei oltu nimitetty professoriksi, vaikka konsistori oli pannut hänen ehdolle. Kirjeen sävy on tässä kohden hyvin kiivas: "Nyt on paholainen oikein irti meitä kaikkia vastaan — — Kothen on viaton — ja se ilahduttaa ja rauhoittaa minua."

[69] Ks. Muoto- ja muistikuvia II, s. 250.

[70] Muutostaan Hagmanin luokse Eneberg (18/3) kirjoittaa Lagukselle: "Mitä parooni Kothenilla mahtaa olla Hagmania vastaan, sitä en tiedä. Kuitenkin hän varotti minua liittymästä häneen. Luultavasti on fennomania kysymyksessä. Kun minä sentään pidän paljon Hagmanista, ja minulla täällä myöskin on parempi tilaisuus puhua saksaa ja venäjää, niin olen onnellinen saadessani asua täällä ja toivon, että parooni Kothen, jos hän tietäisikin, etten tässä kohden ole noudattanut hänen määräystään, ei sentähden vastustane pyyntöäni apurahan pidennyksestä. — Suomalaisessa seurakunnassa on, niinkuin aina kuuluu olleen laita, puolueita; luonnollista on, etten minä sekaannu niihin." —

Tähän Lagus (10/5) vastasi hyvin järkevästi: "Hupaiset epäilyksesi seurustelusi johdosta Hagmanin kanssa eivät ansaitse muuta kuin naurua. Onko sitte Hagman niin vaarallinen viettelijä?! Voisithan joutua pahempienkin ihmisten seuraan kun rehellisten isänmaanystävien. Tervehdi häntä ja muita ystäviä!"

[71] Kävin kerran Tulluksen luona samassa huoneessa, josta hän kirjeessä puhuu. Koska käynti ei ollut aivan yksityistä laatua ja koska sitä paitsi Lagus on Enebergille kirjoittanut seikasta, joka sen aiheutti, tahdon siitä lähemmin kertoa. — Nähtävästi viimeisessä kirjeessä, jonka Eneberg ennen lähtöään Lontoosta itämaanmatkalleen sai suosijaltaan, tavataan seuraavat rivit (21/1 1876): "Inskriptioni-puheeni toissa päivänä näyttää herättäneen mieltymystä. En oikeastaan tiedä mikä siinä on nuoria miellyttänyt, sillä kyllä siinä voidaan lukea paljon rivien välistäkin. Olen aina suutuksissani [jag förargar mig alltid] siitä, että ne pyyhkivät ehdotukseni kirjoitukseksi ylioppilastalon julkisivulle: 'Patria concors filiis concordibus', sillä he ovat alati juuri sen muistutuksen tarpeessa." — Sitte seuraa vielä lause, josta näkee, että kirjoittaja piti silloista pohjalaisosakunnan jäsentä, J. L. Snellmania, syypäänä ehdotuksen hylkäämiseen. Enebergillä oli liian paljon muuta mielessään ruvetakseen asiaa selvittelemään; tulkoon selitys nyt jälestäpäin. — Minun on tunnustaminen, että se kirjoitus, jonka Snellman ehdotti toimikunnalle ja jonka tämä lopullisesti hyväksyi, nimittäin tuo tunnettu: "Spei suae Patria dedit" oli minun keksimäni. Mutta ennenkuin se esitettiin, menimme me, Snellman ja minä, yhdessä Enebergin luokse kysymään, oliko lause kielellisesti hyväksyttävä, s.o. kävisikö käyttää Spei sanaa niin konkreettisesti merkityksessä. Tullus tutki kysymystä vakavasti, ja hänen pöytänsä ja pulpettinsa oli täynnä sanakirjoja ja muita kirjoja, ennenkuin hän antoi myöntävän lausunnon. — Syy miksi Laguksen ehdotus oli meille vastenmielinen, oli yksinkertaisesti se, että vanhemmat ruotsinmieliset lakkaamatta syyttivät *suomenmielisiä* yksimielisyyden häiritsemisestä — koskaan myöntämättä sen vakaumuksen oikeutusta, joka sai nämät esittämään "häiritseviä" vaatimuksiaan suomenkielen oikeuksista. Edelleen oli jokaisen tuntuma tosiasia, että isät olivat yhtä vähän yksimielisiä kuin pojat — samasta syystä. — "Isänmaan toivo"-sanat eivät meistä lainkaan sisältäneet (niinkuin parhaajat väittivät) itserakkautta — sillä onhan yliopiston nuoriso ainoastaan osa kansan nuorisoa, jonka

käsissä maan tulevaisuus on — vaan omalletunnolle puhuvaa *velvoitusta*.

[72] Hynén oli 1869 Enebergin välityksestä ruvennut kotiopettajaksi vapaaherratar Munckin luona.

[73] Kesäkuun 14 p:nä Eneberg lähetti Lagukselle Oppertin antaman todistuksen hänen opinnoistaan. Koska tämä erinomaisen kiittävä todistus, jonka toht. Holma on julkaissut alkukielellä, paljon vaikutti hänen hyväkseen sekä Helsingissä että kanslerin luona Pietarissa, otan sen tähän suomennettuna:

"Herra tohtori Karl Eneberg on mallikelpoisella ahkeruudella seurannut niitä kahta luentosarjaa, joita pidän Collège de Francessa, toinen assyrialaisesta kielestä, toinen Achemenidein teksteistä. Minulla on harvoin ollut kuulijaa, joka niin suurella antautumisella ja innolla on ruvennut oikeaksi oppilaaksi kuin hra Eneberg. Hänen vankat tietonsa seemiläisissä kielissä, joista hän jo on antanut vakavia todistuksia, ovat tehneet hänelle mahdolliseksi suurella hyödyllä seurata luentojeni: olen voinut saada varmuutta hänen hämmästyttävästä edistyksestään näissä työläissä ja erinomaisen vaikeissa tutkimuksissa erään teoksen kautta, jonka hän on minulle esittänyt; tämä työ osottaa samalla kertaa merkillistä kestävyyttä ja huomattavaa taipumusta, jotka ominaisuudet näyttäytyvät yhtyneinä paljon harvemmin kuin voisi luulla. Minä kannatan siis täydestä sydäimestä hra Enebergin toivomusta saada jatkaa opintojaan, ja minä olisin onnellinen, jos tutkimusalalla, jolla suurimmissakin maissa on niin vähän edustajia, Suomi voisi näyttää yhden kotimaisen oppineen, joka arvokkaasti liittyy työtoveriensa joukkoon.

Jules Oppert
Collège de Francen professori."

[74] Enebergin lähtiessä Lontooseen oli Antellkin ollut aikeissa tulla sinne; kuitenkin hän ei valmistunut ennenkuin tammikuulla — "viimeistään 20 p." oli hän eräässä kirjeessä Solitanderille ilmoittanut tulevansa. Hän ei siis vielä ollut siellä, silloin kun Tullus tammikuun alkupuolella oli hädässä. Heidän osotteensa oli sama sekä Parisissa että Lontoossa.

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK MUOTO- JA MUISTIKUVIA III ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase "Project Gutenberg"), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. "Project Gutenberg" is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are

a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments

must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."

- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain "Defects," such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.